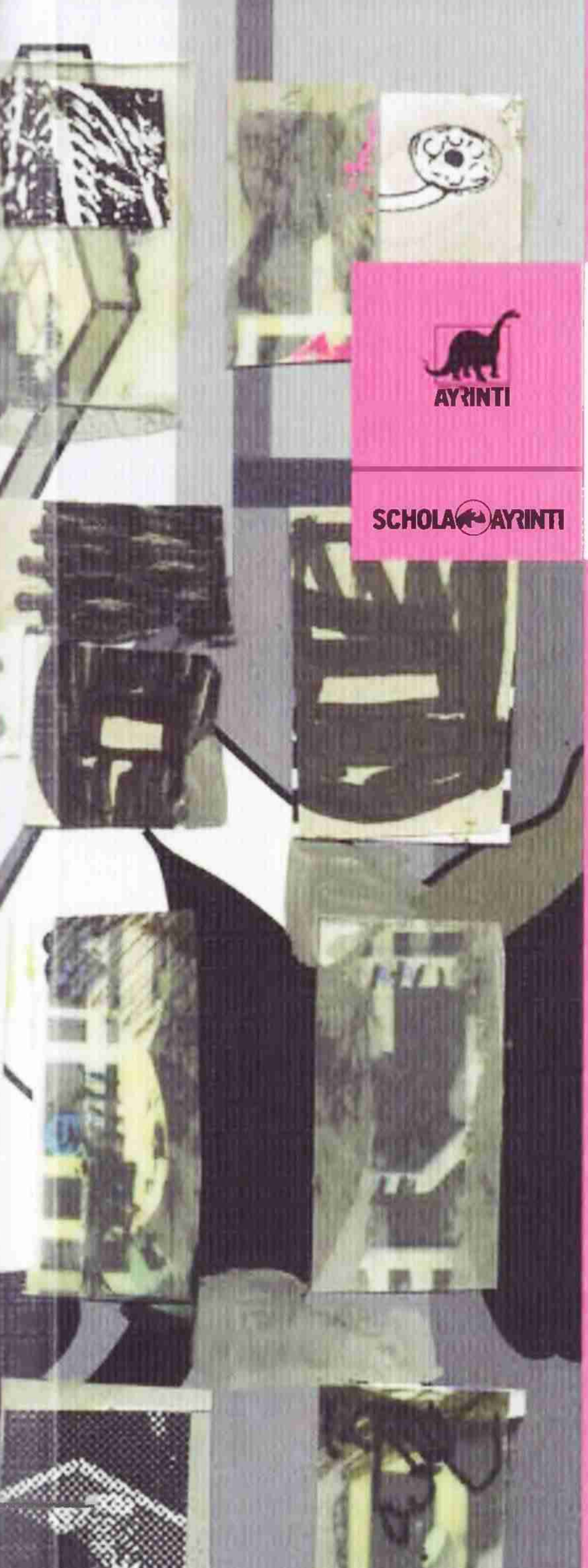

AYRINTI

SCHOLA AYRINTI

Metin Çözümlemeleri

Yasemin G. İnceoğlu
Nebahat A. Çokmak

2. BASIM

Prof. Dr. YASEMİN İNCEOĞLU

1983 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuş, Yüksek Lisans ve Doktora (1990) derecelerini Marmara Üniversitesi, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. 1993 yılında, Üniversitenin aynı bölümünden Doçent, 1999 yılında ise Profesör unvanını almıştır. 1994'te Columbia Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'nden Konuk Öğretim Üyeliği bursuna hak kazanmıştır. 1997-1998 yılları arasında, Marmara Üniversitesi, İletişim Fakültesi'nde Dekan Yardımcılığı, 2002-2004 yıllarında, aynı fakültenin, Gazetecilik Bölümü ve Genel Gazetecilik Anabilim Dalının Başkanı olarak görev yapmıştır. Kasım 2004'te Galatasaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi'nde, Öğretim Üyesi olarak çalışmaya başlayan İnceoğlu, halen Galatasaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi Dekanı olarak görev yapmaktadır. İnceoğlu, çeşitli uluslararası/ulusal Sempozyum ve Seminerlerde, Medya Etiği, Medya-Savaş, Nefret Söylemi/Nefret Suçları, Medya-da Kadın İmajı, İnternet-Çocuk Pornografisi, Haber Medyasında profesyonel sorumluluk konularında bildiriler sunmakta, yazıları da çeşitli gazetelerde yayımlanmaktadır.

Doç. Dr. NEBAHAT AKGÜN ÇOMAK

1986 yılında İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun olmuştur. Aynı Fakültenin, Eski Türk Dili Bölümu'nde Yüksek Lisansını tamamlamıştır. Doktorasını, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Bölümü'nde tamamlamıştır. 2012 yılında, İletişim Çalışmaları alanında Doçent unvanını almıştır ve halen Galatasaray Üniversitesi, İletişim Fakültesi'nde görev yapmaktadır. Simgesel İletişim, Metin Çözümlemeleri, Simge Çözümlemeleri, Mitoloji, Karşılaştırmalı Edebiyat, Medyada Dil Kullanımı, Söylem Çözümlemeleri, Göstergebilim alanlarında çalışmaktadır. Uluslararası ve Ulusal bildirileri, makaleleri, kitapları bulunmaktadır.

Ayrıntı: 530
ScholaAyrıntı Dizisi: 33

Metin Çözümlemeleri
Yasemin G. İnceoğlu - Nebahat A. Çomak

Son Okuma
Yeliz Eke

© Yasemin G. İnceoğlu - Nebahat A. Çomak, 2009

Bu kitabın tüm yayım hakları
Ayrıntı Yayınları'na aittir.

Kapak İllüstrasyonu
Sevinç Altan

Kapak Tasarımı
Gökçe Alper

Dizgi
Kâni Kumanovalı

Baskı ve Cilt
Yazın Basın Yayın Mat. Tur. Tic. Ltd. Şti.
Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No: 38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Sertifika No: 12028

Birinci Basım: *Nisan 2009*
İkinci Basım: *Kasım 2016*

Baskı Adedi *2000*

ISBN 978-975-539-533-3
Sertifika No.: 10704

AYRINTI YAYINLARI
Basım Dağıtım San. ve Tic. A.Ş.
Hobyar Mah. Cemal Nadir Sok. No.:3 Cağaloğlu – İstanbul
Tel.: (0212) 512 15 00 Faks: (0212) 512 15 11
www.ayrintiyayinlari.com.tr & info@ayrintiyayinlari.com.tr

twitter.com/ayrintiyayinevi facebook.com/ayrintiyayinevi

Metin Çözümlemeleri

Yasemin G. İnceoğlu - Nebahat A. Çomak

ScholaAyrıntı Dizisi

Nefret Söylemi
Derleyen: Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu

Marx ve Weber'de Doğu Toplumları
Lütfi Sunar

Benjaminia: Dil, Tarih ve Coğrafya
Besim F. Dellaloğlu

Kamusal Alan
Derleyen: Éric Dacheux

İletişim Bilimlerinin Serüveni
Michel Bourse-Halime Yücel

Varlık Tutulması
Ahmet Bozkurt

Azınlıklar, Ötekiler ve Medya
Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu &
Dr. Savaş Çoban

Orpheus'un Bakışı
Ahmet Bozkurt

Yeni Medya Çalışmalarında
Araştırma Yöntem ve Teknikleri
Derleyen: Mutlu Binark

Keçi Medeniyeti
Neolitik Dönemden Günümüze Uzanan
Doğa Kültürü
Cemal Ün

Türkiye'de Kapitalist Yöneticiler Sınıfı
Kültür, Sınıf ve Sosyal Sınırlar
Özgür Budak

Neoliberal Muhafazakâr Medya
Derleyen: U. Uraz Aydın

İnternet ve Sokak
Sosyal Medya Dijital Aktivizm ve Eylem
Derleyenler: Prof. Dr. Yasemin İnceoğlu
Dr. Savaş Çoban

Özyönetim Düşüncesi
Rousseau'dan Marx'a Özgürlük Arayışı
Caner Sancaktar

Skolastik Fantazya
Hayalden Endüstriye Popüler Kültür Odağında Masal Çözümlemeleri
Derleyen: Hüseyin Köse

Özne Hayatı Konuşunca
Derleyen: Aytül Kasapoğlu

Göçler Ülkesi
Derleyenler: Lülüfer Körükmez
İlkay Südaş

Kadın ve Bedeni
Dişilik, Güzellik ve Şiddet Sarmalında
Yasemin İnceoğlu & Altan Kar

Hayvan Hakları
Çetin Nerse

Roman Tütün İşçileri
Türkiye Sol Tarihinin Kayıp Sayfasına
Sosyolojik Bir Bakış
Egemen Yılgür

Hayatta en büyük zevkim durmadan yeni şeyler öğrenmek ve
bunları öğrencilerimle ve toplumla paylaşmaktır.
Bu konuda, Honore de Balzac'ın şu sözünden esinleniyorum:
"Bilimin efendisi olmak istersen, çalışmanın uşağı olacaksın."
Öğrenilecek o kadar şey var ki...

Sevgili biricik babam
ve
Değerli hocamız
Prof. Dr. İsmet GİRİTLİ'nin anısına...

İçindekiler

Önsöz 11

BİRİNCİ BÖLÜM
Teun A. Van Dijk
Prof. Dr. Yasemin Giritli İnceoğlu
Doç. Dr. Nebahat Akgün Çomak

Metin Nedir? 19
Dil ve Söylem 23
Medyayı Okumak 26
Teun A. van Dijk ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi 30
Çalışmaları 34
Örnek Çalışma: "Sözcüklerin Bittiği Yer ve Uçuşan Sözcükler" 35
Söylem Metni 36
Yöntem ve Metnin Çözümlenmesi 44
Tablolar 48
Değerlendirme 73
Kuramlar ve Kuramcılar 74
Kuram ve Kuramcılarla İlgili Yararlanılabilecek Kaynakça 76
Kaynakça 79

İKİNCİ BÖLÜM
Umberto Eco'yla Metin Okuma
Metinde "Tutuklu Anlamı" Özgürleştirme Yöntemi
Prof. Dr. Nurdoğan Rigel

Giriş 85
Eco'nun Düşünsel Evrenini Etkileyen Çevre 88
Metinlerin ve Yorumcuların Hakları Arasında Diyalektik 90

Oyuna Davet 91
Yankı Fazlası 93
Tektonik Anlam Tabakaları 94
Yankılanan *Casablanca* 95
Sis Etkisi 96
Oynak ve Dirençli Zeminler 98
Değerlendirme 98
Kaynakça 99

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
Habermas Dersleri
Çağcıl Bir Demokrasi Kuramı Denemesi
Prof. Dr. Emine Yavaşgel

Giriş 103
İletişimsel Eylem Kuramı Üzerine 107
Evrensel Pragmatik Konuşma Modeli 115
Kavramsal Açıdan İletişimsel Ussallık 123
Özgürlük Yerine Egemenlik İlişkisi Üreten Araçsal Rasyonellik 125
Güç Söylemi Versus Diyalog 126
Kamusal Alan Kavramı Üzerine 148
Siyasal Kamusal Alan ve Kamu Otoritesi 148
Siyasal Toplumun Sivilleşmesi 151
Bir Siyasal Kuram Modeli Arayışı 159
Sorunun Yeniden Tanımlanması 165
Kaynakça 178

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
Haber-Yorumdan Seyir ve Gösteriye
Prof. Dr. Nilgün Tutal Cheviron

Medya İktidara Yabancı Değildir 189
Medya Manipüle mi Eder Manipüle mi Edilir? 200
Medyanın "Aktarma İşlevi" 206
Gelecek Ne Vaat Eder? 212
Kaynakça 215

BEŞİNCİ BÖLÜM
Günümüzden Şikago Okulu'na Bir Bakış
Prof. Dr. Nilüfer Pembecioğlu

Giriş 219
Şikago Okulu'nun Önemi 222
Devinerek Gelişen Bir Şikago Okulu 223
Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları 226
Bulgular ve Yorumlar 227
Şikago Okulu'nun Oluşumu ve Yapısı 228
Şikago Okulu'nda Kuramsal ve Yöntemsel Yaklaşımlar 230
Etnografya Tekniği *233*
Ampirik Yaklaşım *233*
Pragmatik Yaklaşım *234*
Göçmenlik ve Bağlantılı Konular *236*
Kent Yaşamı ve Suçluluk Bağlantısı *239*
Sembolik Etkileşimcilik *243*
Şikago Okulu Araştırmacıları 245
Şikago Okulu Kurulurken: John Dewey 246
Şikago Okulu'nun Ekonomi Boyutu: Milton Friedman 254
Laboratuvar Okulu: George Herbert Mead 263
Robert Ezra Park 264
Charles Horton Cooley 267
Louis Wirth 270
Değerlendirme ve Sonuç 271
Kaynakça 273

ALTINCI BÖLÜM
Groupe μ
Edelin, Klinkenberg, Minguet
Doç. Dr. Halime Yücel

Giriş 281
Groupe μ'nün Görsel Göstergebilim Yaklaşımı 283
İmgenin Dilbilgisi 284
Plastik Gösterge 286
Renk 286
Doku 288
Biçim 289
İkonik Gösterge 292
Bir Çözümleme Örneği: D&G 295
Plastik Göstergeler 296

Renk *296*
Doku *297*
Biçimler *297*
İkonik Göstergeler 298
Modellerin Duruşu *298*
Giysiler *299*
Işıklandırma *299*
Değerlendirme 300
Kaynakça 301

YEDİNCİ BÖLÜM
Medya, Teknoloji, Şiddet ve Haz Sarmalı
Doç. Dr. Altan Kar – Dr. Sevgi Kesim Güven

Özet 305
Giriş 306
Enformasyon Televizyonculuğundan Ceset-sever Medyaya 309
Truman Show: "Simüle Edilmiş Yaşam" 312
"öldür.com": Teknoloji, Medya ve Şiddet Sarmalı 316
Sonuç 325
Kaynakça 327

SEKİZİNCİ BÖLÜM
Birmingham Okulu
İngiliz Kültürel Çalışmaları
Prof. Dr. Seda Mengü Çakar – Dr. Murat Mengü

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın Tarihsel Gelişimi ve Kuramcıları 331
İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın Kuramsal Altyapısı 343
İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın Kazandırdıkları 350
Kaynakça 352
Dizin 354

Önsöz

Metin Çözümlemeleri adlı kitabımızı yayımlamak uzun zamandır duyulan bir gereksinimi karşılama fikrinden doğdu. Şimdiye kadar ülkemizde kuram tanımlarına, kuramcıların yaşamlarına ve eserlerine ilişkin kitaplar yayımlandı; ancak film, reklam, gazete haber başlıkları vs üzerinden bu kuramların uygulama örneklerine nasıl uyarlanacağına dair lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerine kılavuzluk edecek bir kitap adeta zorunlu bir gereksinim haline dönüşmüştü. İşte bu nedenle, böylesine bir çalışma yapmanın bu alandaki önemli bir boşluğu dolduracağına karar verdik. Bir başka önemli nokta da, kitapta yer alacak olan akademisyenleri seçme aşamasında tek bir önemli ölçütü göz önünde bulundurmamız oldu: O ölçüt de, her birinin ele aldığı

bölümlerle ilgili bilgi birikimine sahip, deneyimli ve kuram çalışmaları konusunda uzman kişiler olmasıydı.

Kitapta yer alan kuramcılar ve okullar kullandıkları yöntemlerle tüm dünyada önemli bir bilimsel işlev üstlenmişler ve bu alandaki akademik etkinliklerin temelini oluşturmuşlardır.

Bu kitapta dokuz bölüm yer almaktadır.

Birinci bölümün yazarları olarak bizler metnin ne olduğu üzerinde durarak, metnin kendi içinde hiçbir şey ifade etmediğini, metin ve dünya bilgisi ile kurulan bağlantı sonucu bir anlam taşıdığını vurgulamaktayız. Van Dijk'in önemle altını çizdiği şey; Eleştirel Söylem Çözümlemesi'nin "sosyal ve politik bir tutum" sergilemesi nedeniyle bir araştırma yöntemi değil, bir disiplin olduğudur. Van Dijk'in, genelde "Söylem Çalışmaları", özelde "Eleştirel Söylem Çalışmaları" adını verdiği bu akademik etkinliğin kullandığı kendine özgü bir yöntem yoktur; söylem çözümlemesi, dilbilimi, psikoloji ve sosyal bilimlerde kullanılan farklı yöntemleri kullanır. Sosyal sorunlar karşısında eleştirel bir tutum sergileyebilme, sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik konularına hassasiyet gösterme nasıl ki öğretilecek şeyler değilse, Eleştirel Söylem Çözümlemesi de öğrenilecek ya da öğretilecek bir şey değildir. Eleştirel Söylem Çözümlemesi, dilin rolü, dilin kullanımı ve eşitsizliğin yeniden üretimindeki iletişimsel olaylar ya da söylem hesaba katıldığında, eleştirel sosyal ve politik çözümlemelere belirli bir katkıda bulunabilir. Egemenler "ötekilerin" iletişimsel haklarını, iletişimsel olaylar, söylem türleri, katılımcılar, konu, stil, konuşma eylemlerine özgürce ulaşmalarını önleyebilir ya da kendi çıkarları doğrultusunda onların kamu söylemine erişimlerini denetleyebilirler.

"Eleştirel Söylem Çözümlemesi"nin kullanılma amacı, "Medya metinlerindeki seçilmiş sözcük ve sözcük öbeklerinin, bireylerin yaşamı algılamalarında, düşüncelerinde ve değerlendirmelerinde söyleme yansıyan toplumsal ideolojilerini belirlemektir. Bu yöntemle açık dilsel yapılardan örtük ideolojik yapılara ulaşmaktır. Çalışmamızda, önerdiğimiz yaklaşımımıza ya da yöntemimize "Eleştirel Söylem Çözümlemesinde Devingen Anlambilim Düzlemleri" adını verdik. Geliştirdiğimiz yöntem ya da yaklaşımda amaç, dilin karmaşık yapısını, içeriğini, eşsüremli ve artsüremli açılardan incelemektir. Buradan yola çıkarak "söylem"in zorunlu olarak kişi, süre ve uzam katmanlarından oluştuğunu, bu yüzden de söylemsel anlamlamanın nasıl gerçekleştiğini ortaya koymaya çalıştık.

İkinci bölümün yazarı İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Prof. Dr. Nurdoğan Rigel, 1942 yılında çekilen, 1943'te New York'ta gösterime giren ve "Tüm Zamanların En İyi 10 Filmi" sıralamasında her zaman yer alan *Casablanca*'yı bir metin olarak, Umberto Eco'nun "Yankı Fazlası" kavramı üzerinden oluşturduğu ikili analiz yöntemiyle okumuştur. Yazar, birinci analiz metodunda, *Açık Yapıt*'taki iletişim stratejisine uygun olarak, iletişim sürecinde kurulan "boşluk" ve "belirsizlik" yapılarını, ikinci analiz yönteminde de *Casablanca*'yı, "zamana direnen bir metin" olarak, Derrida'nın deyişiyle "Tektonik Anlam Tabakaları"na ayırmış ve metnin "oynak" ve "dirençli" zeminlerini ele almıştır. Eco'yu, yöntemci/analizci özelliğiyle de tanıtan Prof. Dr. Nurdoğan Rigel'in, "Her metin, ideal okurunu bulduğunda sınırsız anlam üretir" şeklindeki değerlendirmesi de Eco-ideal okur ilişkisine yeni bir boyut kazandırmaktadır.

Üçüncü bölümde, yazarımız İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Prof. Dr. Emine Yavaşgel, toplumsal ilişkilerle ilgili kapsamlı kuramlar arasında Jürgen Habermas'ın "İletişimsel Eylem Kuramı"nda göreceli özerk alt-alanların özgüllüğünü kabul ederken, aynı zamanda toplum çözümlemelerini yeniden birbirleriyle nasıl bağlantılandırmaya çalıştığını irdelemiştir. Doç. Dr. Yavaşgel, "Jürgen Habermas, birbirinden giderek uzaklaşan söylem evrenlerinin çoğul bir nitelik kazanmasını özgül olarak çağcıl deneyimin getirdiği bir şey olarak yorumlar. Ve birbirinden farklı iki tür çoğulculuğu bir araya getirir. Biri, işbölümünden gerçeklik, yargı ve beğeniyle ilgili söylemlerin karşılıklı olarak ayrılmasından kaynaklanan, Habermas'ın kendi başına çağcıllığın en önemli özelliği olarak değerlendirdiği ve felsefecilerle toplumbilimcilerin en azından birkaç yüzyıldır birlikte yaşamakta oldukları çoğulculuk; öteki ise, çağcıllığın yadsıdığı ve uygulamada alt etmek için büyük bir çaba gösterdiği gerçeklik, yargı ve beğeninin yerleştirilmesini yeniden istemleyen gelenek bağlamlı söylemlerin çoğulluğu" demektedir

Dördüncü bölüm yazarımız, Galatasaray Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Prof. Dr. Nilgün Tutal Cheviron, "Haber-Yorumdan Seyir ve Gösteriye" bakarken, Guy Dėbord'un sözlerine şöyle yer veriyor: "Gösteri bir imajlar toplamı değil, kişiler arasında varolan ve imajların dolayımından geçen toplumsal bir ilişkidir. Gerek enformasyon ya da propaganda gerek reklam ya da doğrudan eğlence

tüketimi biçiminde olsun, bütün özel biçimleriyle gösteri toplumsal olarak hâkim olan yaşamın mevcut modelini oluşturmaktadır." Yazarımız, içinde yaşadığımız çağa kültürel niteliğini görsel kültürün kazandırdığını ve bu kültürün can damarını ise, "imgelerin dolayımından geçe geçe ticari değerini artıran ürünlerin ve insanların oluşturduğunu" ifade etmektedir. İmgelerle donanmış toplumda yaşıyoruz ve her şeyin seyirlik olduğu medya evreninde, egemen yapı artık iletişim araçlarının klasik bilgilendirme işlevini günden güne geri plana iten bir dönüşüme uğramaktadır.

Beşinci bölüm yazarımız, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Prof. Dr. Nilüfer Pembecioğlu, Şikago Okulu'nu mercek altına almaktadır. Onun gibi, Şikago Okulu'nu inceleyen entelektüellerin tamamı, "okulun sosyolojik araştırmalarla, sosyoloji biliminin geliştirilmesi ve iletişimin araştırma alanına sosyal olguların kazandırılarak perspektifinin genişletilmesi konusunda önemli bir başlangıç yaptıklarını kabul etmektedir". Yazarımız, tarihin derinliklerinden bugüne, iletişimin sistematik bilimsel inceleme alanı olarak ele alınmasını, yirminci yüzyılın başında, 1910'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde deneysel temellere dayanan bir toplumsal bilimin kurulmasını sağlayan Şikago Okulu araştırmacılarına borçlu olduğumuzu vurgulamaktadır. Ayrıca, günümüzde bir ekol olarak tanımlanan Şikago Okulu'nun, iletişim araştırmalarında ampirik yöntemin kullanılmasında ve iletişim alanında "pozitivist-ampirik" uygulamalarıyla "sistematik" bilimsel araştırmada örnek teşkil edecek derecede önemli çalışmalarını irdelemektedir.

Altıncı bölüm yazarımız, Galatasaray Üniversitesi'nden Doç. Dr. Halime Yücel, çalışmasında,1967'den itibaren, Belçika'da Liège Üniversitesi'nde "göstergebilim", "retorik", "dilbilim" ve "görsel iletişim" kuramları üzerine çalışmalar gerçekleştiren Groupe μ(mü)'ye yer vermiştir. Francis Edeline, Jean-Marie Klinkenberg, Jacques Dubois, Hadelin Trinon, Philippe Minguet, Francis Pire'den oluşan grubun çalışmaları, özellikle de, "görsel dilbilgisini" ortaya koyma amacı önemlidir. Görsel dili, sözel ve yazılı dilden tümüyle bağımsızlaştıran grup görsel göstergebilimin algılama temellerini belirler. Plastik göstergeye büyük bir önem veren grup, görsel söylem çözümlemesini geliştirerek, plastik yapı, biçim, renk, doku olmak üzere üç anahtar öğeyi ön plana çıkarmıştır. Dr. Yücel'in ele aldığı D&G reklamının önemli

bir dinsel imgeyi çağrıştırması, yaratıcılarının Katolik Kilise'ne karşı tutumları açısından ilginçtir. Domenico Dolce ve Stefano Gabbana, Katolik Kilise'yi eşcinsellik karşıtı söylemi nedeniyle eleştirir. İroninin Hıristiyanlığın önemli bir simgesi üzerinde uygulandığı bu reklamda, plastik ve ikonik göstergeler açısından kimi çelişkiler eskiyle yeniyi birleştirmektedir.

Yedinci bölüm yazarlarımız, Yeditepe Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi'nden Doç. Dr. Altan Kar ve Boğaziçi Üniversitesi'nden Dr. Sevgi Kesim Güven, günümüz cesur yeni dünyasının, medya, teknoloji, şiddet ve haz sarmalı çerçevesinde nasıl biçimlendiğini anlamak amacıyla yapılan çalışmalarında, hayatı doğumundan itibaren gözetim altına alınarak televizyondan yayımlanan; fakat kendisinin bunun farkında olmadığı bir kahramanı/kurbanı konu alan *Truman Show* ve gerçek kişilerin acımasızca hazırlanmış düzeneklerle öldürülmesini naklen yayımlayan bir internet sitesinin konu edildiği *öldür.com* (Untraceable ya da killwithme.com) filmlerini analiz etmektedirler. Yazarlarımız, "Cesur yeni dünya düzeninde bireyin, kitle iletişim teknolojileri, dolayısıyla medya aracılığıyla, düşünme yetisi dumura uğramakta, acı, şiddet, kan, savaş ve en uçta ölüm bile seyirlik bir eğlence malzemesine dönüşmektedir" sözleriyle, İletişim ve Medya işbirliğinin insanı yeni bir düşünme ve eyleme düzlemine mi yoksa düşünen insanın yok oluşuna mı götürdüğü sorunsallarını irdeleyerek, bunu zamanın göstereceğine dair bir açık kapı bırakmaktadırlar.

Sekizinci bölüm yazarlarımız, İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi'nden Prof. Dr. Seda Mengü Çakar ve Dr. Murat Mengü ise, İngiliz Kültürel Çalışmaları'yla tanınan Birmingham Okulu'nu incelemektedir. Yazarlarımız kültürel çalışmalara ilişkin, "toplumsal olguları analiz etme amacına yönelik olarak, psikoloji, sosyoloji, kültürel antropoloji, iletişim, politik ekonomi, film araştırmaları, sanat tarihi ve eleştirisinin yanı sıra, edebiyat, toplum ve medya kuramlarını da içeren disiplinlerarası bir çalışma alanıdır" tanımlamasını yapmakta, dil, ırk, sınıf, cinsiyet, etnik köken, milliyet ve ideolojinin, yapılan çalışmalarda ve araştırmalarda başlıca ölçütleri oluşturduğunu vurgulamaktadırlar. Yazarlarımız, Birmingham Okulu'nun bünyesinde yer alan "İngiliz Kültürel Çalışmaları"nın akademik etkinliklerinin temelini belirtirken, zorlamayla olduğu kadar ikna yoluyla da egemenlik sağlanması anlamına gelen, ideoloji ya da söylem yoluyla uygulanan hegemonyanın, kültürel çalış-

maların bir disiplin olarak belirginleşmesini sağlayan bir olgu işlevi de gördüğünü söylemektedirler.

Kitabımıza katkıda bulunan yazarlarımıza sonsuz teşekkür ediyor ve bu yapıtın, "İletişim" ve "Medya" çalışmalarının öncüleri ve onları takip edenlerin yanında yer almasını umuyoruz. Bizlere bu imkânı yaratan ve gönülden destek veren Ayrıntı Yayınları çalışanlarına da şükranlarımızı sunarız.

Prof. Dr. Yasemin Giritli İNCEOĞLU
Doç. Dr. Nebahat Akgün ÇOMAK
Şubat, 2009 / İstanbul

BİRİNCİ BÖLÜM

Teun A. Van Dijk

Prof. Dr. Yasemin Giritli İnceoğlu
Doç. Dr. Nebahat Akgün Çomak

Metin Nedir?

Metin her şeyden önce bir yapıdır. Bu yapıda yalnızca metnin yapısal örgüsü değil, onu çevreleyen dış gerçeklik de söz konusudur. Metin çözümlemelerinde, özellikle de anlam ve tümce yapılarına ilişkin olan çözümleme yöntemlerinde, metni tümüyle tüketme hem kendi içinde hem de kendi dışında çözümleme yöntemidir. Dolayısıyla, metinler dilbilimsel yöntemle ya da metnin yapısal örgüsüne yönelmeden, metni çevreleyen dış gerçekliğin oluşturduğu "toplumsal-kültürel-siyasal" çerçeve örgüsü içerisinde ele alınmalı ve çözümlenmelidir. Metin çözümlemelerinde seçim alanına aldığımız metin hangi türden –haber, söyleşi, köşe yazısı, manşet, simge, reklam, afiş, öykü, film, şiir, roman, resim,

fotoğraf, müzik, masal, efsane, hukuk dili, öğretim dili, bilimsel söylemler, dinsel söylemler, yazınsal söylemler, tarihsel söylemler anlatısal söylemler,.. gibi– olursa olsun, metni en yüzeysel düzlemden en derin düzleme kadar inerek çözümlemeliyiz.

Metin incelemelerinde Robert de Beaugrande ile Wolfgang Dressler'in geliştirdiği metin ölçütü, uyum ya da bağıntı, metinsel yüzeyin bileşenleri, diğer bir söyleyişle metin ve sözdizimsel bağlaşıklıkla ilgilidir. Dolayısıyla, metindeki dilbilimsel unsurların doğrusal ardışıllığı asla rastlantısal olmadığı gibi, bazı dilbilgisel kural ve bağımlılıklara bağlıdır. Böylece, metindeki yüzeysel unsurlar arasındaki ilişkileri yaratmak için başvurulan tüm işlevler "uyum" olarak sınıflandırılır. Bu bağlamda, uyumun ya da bağıntının hangi araçlarla meydana geldiğini ve oluşum sağladığını açımladığımızda karşımıza şu başlıklar çıkmaktadır:

1. Yinelemede, sözcüksel unsurların, cümle bileşenleri ve diğer dilbilimsel unsurların tekrarıyla metin yapıları biçimlenir.

2. Önyineleme "Anaphora", etkiyi artırmak amacıyla aynı sözcüklerin birbiri ardına gelen iki cümle başında tekrarlanmasıdır.

3. Öngönderim "Cataphora", önyinelemede daha önceden söylenen ya da okunana dikkat çekerken, öngönderim, gösterimsel unsurların kullanımından geleceklere işaret eder.

4. Yapının eksilti unsurunun anlaşılabilmesi için, sohbete katılımcıların paylaşılmış dünya bilgisi, önvarsayımları ve iletişim ortamları göz önünde tutulmalıdır. Bu yüzden metinsel kısaltmalar sohbet unsurlarına dayanmaktadır. Böylece, metin dilbilimindeki retoriksel araçlara güven rastlantısal değildir. Biçembilimden ayrı olarak, tarihsel bir bakış açısıyla, güzel konuşma "belagat" sanatı ve dilbilgisi çok önemli kaynaklardır. Berke Vardar, eksiltiyi (Fr. ellipse, İng. ellipsis), "Olağan koşullardaki biçimine oranla kimi öğeleri eksik olan ama anlamayı aksatmayan dizim" (Vardar, 1978: 95) olarak tanımlamaktadır. Ayrıca, "eksilti ürünü biçimler ya durum ya da dilbilgisi açısından kolayca kavranabilecek, eksik, yani herhangi bir güçlük olmadan giderilebilecek biçimlerdir" (Vardar, 1978: 95) demektedir.

5. Birleşmeler olaylar ve durumlar arasındaki ilişki ya da bağlantılara işaret ederler. Böylece aynı konumdaki cümle yapılarını bağlayan birleşmeler olduğu gibi, farklı konumlardaki cümle yapılarını birleştiren ayırmalar ile neden ve beklenmedik etki tü-

ründen uzlaştırılamaz gözüken aynı statüdeki cümle yapılarını bağlayanlar da mevcuttur (Titscher, 2000: 22).

Metnin içindeki tutarlılık, metnin anlamını oluşturur. Bu olgu, sıklıkla dilbilimsel idrak gerektirmeyen unsurlar demektir. Örneğin, bazı tür araştırmalar metin yoluyla alıcıların bilişsel yapılarını oluşturduğunu ve yorumlarını sınırlamaya yardımcı olduklarını ortaya koyarlar. Buna benzer olarak, metinde ifade edilmeyen bilginin unsurları alımlamayı etkileyebilir. Bu bağlamda, Beaugrande ve Dressler belirli anlamların ilişkiyle sınırlandıklarını, sonra da metinsel yüzeyde fark edildiklerini belirtir. Örneğin, nedensellik bir ilişkidir. Bu bir olayın ya da durumun diğer olay ve durumları etkileme biçimini belirler. Şöyle ki: "Ali düştü ve... kırdı" cümlesinde, düşmek kırmak eyleminin nedenidir. Metin kendi içinde hiçbir şey ifade etmemekte ancak metin ve dünya bilgisiyle kurulan bağlantı sonucu bir anlam taşımaktadır. Dolayısıyla da, metnin bu dil kazanım sürecinde gerçekliği yeniden yapılandırması gerekmektedir. Bu da metinler-arasılığın merkezi kavramına işaret eder. Böylece her metin diğer metinlerle eşzamanlı olarak ve tarihsel gelişimiyle ilgili olarak ilişkilidir, böylelikle anlam kazanır. Bu bağlamda niyet, metin üreticilerinin amacı ve tutumuyla ilişkilidir. Ele alınan bu metinle ne yapmak istiyorlar ve niyetleri ne sorularını sormaktadır. Uykusunda birinin konuşması metin sayılmazken, telefon rehberi metin olarak kabul edilir. Dolayısıyla, kabul edilebilirlik niyetin aynasıdır. Metin alıcılar tarafından belirli durumlarda kabul edilmelidir. Ama bu ölçüt resmiyete bağlıdır. Ve alıcıların metne kötü niyetle itiraz ettikleri anlamını taşımaz. Bu yüzden kabul edilebilirlik, dinleyici ve okurların metinden ne bekledikleri ölçüsü ile ilgilenir. Burada önemli ölçüde iletişimsel ihtilaflar olabilir. Bu durumda metin, kabul edilmez olabilir ya da anlaşılmaz, anlamsız ve parça parçadır. Diğer bir söyleyişle, niyet çok net olarak ifade edilse bile dinleyenler metnin kabul edilebilirliğini sorgulayabilirler. Örneğin, bazı öykülerde dinleyiciler yapılan konuşmayla tamamen ilgisiz sayılabilecek küçük bir ayrıntıyı sorgulayabilirler (Titscher, 2000: 23). Metindeki bilgilendiricilik ya da aydınlatıcılık, umulan ve beklenen enformasyonun niceliğine işaret eder. Dolayısıyla bu da yalnızca sunulanın niceliğine değil, aynı zamanda niteliğine de hitap eder ve "Yeni malzeme nasıl ve hangi birleştirici araçlarla yapılanmıştır" sorularını sormamıza

yardımcı olur. Durumsallık ise, metin üretimindeki konuşma durumudur. Belirli metin türleri, konuşma türleri ya da hitap biçimleri gerek durumsal gerek kültürel olarak uygundurlar. Bu ölçüt, "söylem", "bağlamdaki metin" olarak tanımlandığından, bizi söylem kavramına götürür. Metinlerarasılıkta iki tür anlamdan söz edebiliriz. Bu durum, bir taraftan metnin daima bir önceki ya da aynı zamanda ortaya çıkan söylemle ilişkili olduğu, diğer taraftan, belirli metin çeşitlerinin de metinleri birbirine bağlayan resmi ölçütler olduğu anlamını taşımaktadır (Titscher, 2000: 23).

Metin planlama terminolojisinde bu türler "şema" ya da "çerçeve" olarak adlandırılır. Şöyle ki:

1. Anlatı metin türleri –hikâye, masal, efsane... gibi– geçici düzenleme kurallarına bağlıdır.
2. Tartışmacı metin türleri –açıklamalar, bilimsel makaleler, projeler, raporlar... gibi– çelişen aygıtlar kullanır.
3. Tanımlayıcı metin türleri, tanımlama ve portrelerde bulunan yerel "uzamsal ya da geçici" unsurları kullanır.
4. Öğretici metin türleri aynen "ders kitapları gibi" yineleyicidirler.

Metindeki "uyum" ve "tutarlık" iç-metin olarak sayılırken, diğer beş ölçüt "yineleme-önyineleme-öngönderim-eksilti-birleşmeler" dış metin sınıflandırmasına girer. Böylelikle, geleneksel metin dilbilimi ile söylem analizi arasındaki ilk ayrım yapılabilir (Titscher, 2000: 24). Halbuki söylem çözümlemelerinde dış etkenler temel rolü oynarlar. Modern yaklaşımlar çoğunlukla işlevsel yönünü vurgularlar.

Söylem etimolojik olarak Latince *discurrere* (oraya buraya koşuşturma; gidiş gelişler) ile *discursus* sözcüğünün "uzaklaştırma", "eritme" ve "yayılma" versiyonlarına karşılık gelir. Thomas Aquinos, terimi felsefede kullanan ilk kişidir. Dolayısıyla, onun için bu, "zihni çıkarım" anlamına geliyordu. Bu bağlamda, çift kutupluluk Hobbes, Leibniz ve Kant'ta da vardı. Maas, söylemin Batı Avrupa dillerinde popüler anlamından önce, "öğrenilmiş tartışma"ya, sonra da diyalog anlamına geldiğini göstermeye çalışır. Özellikle Vass, söylemin anlamlarını şöyle sıralamaktadır:

1. Konuşma, sohbet, tartışma "müzakere".
2. İfade dizileri aracılığıyla düşüncenin tutarsız sunumu.

3. Beyan "ifade" serisi, "beyan zincirleri" ya da laflar.

4. İfade zinciri biçimi, hangi biçimde oluştuğu, bilimsel, şiirsel, dini söylem biçimleri söylenebilir.

5. Zincir ya da benzer olarak birbiriyle ilgisi olan ifade sistemleri, kural güdümlü davranışlar.

6. Uygulamalı dil, konuşma dili.

7. Bütünlük olarak dil, dilbilimsel evren.

8. Tartışma ve söyleme katılanlar arasında temel uzlaşma, yaratma amacıyla geçerlilik ölçütünü sorgulamadır (Titscher, 2000: 26).

Dil ve Söylem

İsviçreli dilbilimci Ferdinand de Saussure, 20.yüzyılda modern dilbilimin kurucusu olarak, bu alanda ilk çalışmaları başlatmıştır. Saussure, 1916'da *Genel Dilbilim Dersleri* adlı kitabını yayımlamış ve bu yapıtıyla dilbilimde yöntemsel çalışmalar başlatarak dizge incelemesini ve anlamı dil sisteminin işlevi olarak ele almıştır. Dolayısıyla, Dilbilimci Saussure yöntemsel bir devrim yaratıp kendi kuramını geliştirerek yapısalcılığa ve semiyolojiye katkıda bulunmuştur. Saussure, yapısalcılığın temelini atarak, artık dilin artzamanlı değil, eşzamanlı olan öğelerin salt yapı içindeki bağıntılarına dayanan kuramsal bir yaklaşım olduğunu ortaya koymuştur. Yapısalcılık, şimdi varolanı inceler ve yapı içi özelliklere ve içkinlik düzlemine dayanmaktadır. Bu bağlamda dile bakacak olursak; "dil" düşünmenin görüntüsü ve birey olmanın en birincil göstergesidir. Dil, toplumsal ve kültürel bir olgudur. Bu olgu sözcükler-arası bir bütünü gerçekleştirirken beraberinde kavramayı ve anlamayı da gerektirir. Bu kavramanın ve anlamanın doğrultusunda konuşmaya ya da anlatmaya geçilir. Dilbilimci Berke Vardar dilin tanımını Saussure'den yola çıkarak, "belli bir insan topluluğuna özgü, çift eklemli sesli göstergeler dizgesi" olarak yapmakta ve dil yetisinin bireylerce kullanılabilmesini sağlayan ve toplumca benimsenmiş bir uzlaşımsal düzen olduğunu vurgulamaktadır (Vardar,1978: 189-75).

Saussure, XIX. yüzyıldaki "tarihsel", yani zaman akışı içerisinde değişen ve karşılaştırmalı, aynı zaman içerisinde değişik yerlerde kullanılan işaretleri bir arada inceleme yolunu ikiye ayırarak lengüistik metodu bakımından bir yenilik getirmiştir. Saussure'e göre,

işaretler eğer aynı bir zaman düzlemi üzerinde "bin+yüz+on+bir" gibi ardı ardına dizilmişlerse, aralarındaki ilintiye dizimsel bağlantı denmektedir. Böyle bir bağlantıda bütün işaretlerin yeri belli olduğundan birbirleriyle yer değiştirip "bir+on+yüz+bin" haline gelemezler.

Buna karşılık eğer işaretler birbiri ardına çekilebilecek şekilde

Bir (kitap)

On bir (kitap)

Yüz on bir (kitap)

Bin yüz on bir (kitap) gibi alt alta dizilmişlerse, aralarındaki ilintiye çekimsel bağıntı denmektedir. Böyle bir bağıntıda aynı çekim içerisinde bulunan işaretler birbirleriyle yer değiştirip "bir kitap" yerine "bin yüz on bir kitap" haline gelebilir (Başkan, 1967: 66-67).

Dilbilimin ana konusu anlamın nasıl gerçekleştiğidir. Diğer bir söyleyişle, anlamın nasıl gerçekleştiğini açıklamaktır. Yapısalcı ve üretici-dönüşümsel dilbilimcilerin birleştikleri nokta, tümceyi en büyük birim saymalarıdır. Aynı dilbilimciler, aynı zamanda tümce içi ilişkilere de eğilmişlerdir. Dil incelemelerinin gereci söylemdir. Ve söylem genellikle tümceyi aşar.

Söylem'in (Alm. diskurs, rede; Fr. discours; İng. discourse, speech) *Dilbilim Terimleri Sözlüğü*'nde şöyle bir tanımı yapılmaktadır: "Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı." (Vardar, 1978: 188) Söz toplumsal nitelikten uzak, bireysel istençleri ve anlıksal edinimleri içermektedir. Dolayısıyla, insan söz aracılığıyla düşünür, yaratıcılığa da bilgiye de söz aracılığıyla ulaşır. Akşit Göktürk'ün deyişiyle: "Her dil, belli birtakım anlamların göstergesi olan ses, sözcük, tümce gibi birimleri kendine özgü kurallarla birbirine ekler; yapısıyla da en yalından en karmaşığa doğru aşamalı bir özellik gösterir." (Göktürk, 1988: 13) Öyleyse dilin dışa dönük eylemleri olarak söyleyebileceğimiz "söyleme" ve "yazma" ile "anlatıma" ulaşır. Bu bağlamdan hareketle sözce tanımlamasına yönelirsek: "Bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiridir." (Vardar, 1978: 188).

Sözcüklerin daha kalıcı ve etkin olduğu bilincine varan insanlar duygu ve düşüncelerini biçimlendirme ve sembolleştirme yollarına gitmişlerdir. Günlük yaşamdan uzanan çizgiler, bilinçli ya da bilinçsiz, belleklerinde bambaşka bir gösterge aracı olmuştur. Dolayısıyla da, yaşamdan uzanan çizgiler gelişim ve yinelemeler

göstererek biçime dönüşmüştür. Sözün aslı sestir ve değeri de harflerden oluşmaktadır. Söz bir ya da birkaç sesten oluşan anlamlı ses dizelerini meydana getirmiştir. Bu birleşme seslerin bir araya gelmesi ve sözcükleri oluşturması, sözcüklerin de bir araya gelerek tümceleri oluşturmasıdır. Dilin kendine özgü kuralları vardır; bu kurallar dilin kuruluşunu, yapısını (sesler-sözcükler-tümceler) ve biçimini gösterirler. Dilin kuralları değişebilir ve gelişebilir. Dil zaman içerisinde yapı, ses ve anlam alanlarında yeniliklere uğrayıp değişebilir. Amerikalı dilbilimci Edward Sapir dili toplumsal, kültürel bir ürün olarak görmüş ve tüm insan birimleriyle bağlantılı olduğunu vurgulamıştır (Demircan, 1983: 44). Edward Sapir, her dilde anlam/kavram alanlarının genişliğinin, yapısının ve birimler arasındaki ilişkilerin başka başka biçimlerde kurulduğunu vurgulamıştır.

Dil, insanoğlunun toplumsallaşmasında en önemli iletidir. Dolayısıyla, bu ileti kavramları belirten birer göstergeler dizgesi oluşturmaktadır. Oluşturulan göstergeler dizgesi yazıyla, sembolle, bedensel hareketlerle, çeşitli imlerle, sağır-dilsiz abecesiyle, askerlerin belirtkeleriyle, kültürel simgelerle, sosyal davranış belirtileriyle aynı düzlemde ele alınabilmektedir. Bu bağlamda, dil bu dizgelerin içinde bir kavramlar dizelgesi olarak yer almakta ve burada yer alan her öğe nesnenin karşılığı olarak sunulmaktadır. Böylece, dil göstergesi bir nesnenin karşılığı olarak ele alınırken bir kavramla bir işitim imgesini birleştirmektedir. Gösterilen, "kavram" ile gösterilen,"işitim imgesi" birleşmesiyle oluşan bir dizge ya da bu birleşmenin ortak sonucu olan "gösterge" ve ötesinde "anlam" gerçekleşmektedir. Dolayısıyla da dilbilimin temel ya da asal konusu anlamın nasıl gerçekleştiğini açıklamaktır. Martinet'in deyimiyle tümce, söylemi eksiksiz olarak ifade eden, tanımlayan en küçük birimdir ve söyleme büyük bir tümce diyebiliriz. Böylece, söylem genellikle tümceyi aşarak daha üst düzeyde yer alan söz ürünlerini oluşturur. Andre Martinet, Saussure kuramını devam ettirenler arasındadır ve işlevsel dilbilim okulunun öncülerindendir. 1960 yılında yayımladığı *Genel Dilbilim İlkeleri* adlı yapıtında, "dilin en küçük göstergeleri olan anlam birimler hem gösteren hem de gösterilen yönü olan birimlerdir" (Sevil, 1983: 193) tanımlamasını yapmaktadır. Dilbilimci Gustave Guillaume, biçim ve anlam arasındaki ilişki sorunsalına değinerek, yapısalcılığa edimbilimsel bir nitelik kazandırmıştır (Doğuman, 1983: 94).

Söylem, zorunlu olarak, kişi, süre ve uzam (edimbilimsel-pragmatik) etkenleriyle hesaplaşma durumundadır. Dolayısıyla, söylemselleşme, kişileşme (oyunculaşma) süremselleşme ve uzamsallaşma katmanlarından oluşmaktadır. Tüm bunlar da bize "Söylemsel Sözdizim"in çalışma alanının gereçlerini sunmakta, söylemsel anlamın ya da anlamlamanın(signification) nasıl gerçekleştiğini ortaya koymada işlemsel terim görevini yerine getirmektedir. Fransız dilbilimci Lucien Tesniere, özellikle dilin etkinliğinde anlatmayı/"konuşma"yı, sözcükler-arası bir bağımlılık bütününü içerme, "anlama"yı ise, sözcükleri birleştiren bağımlılıkları kavrama olarak ele almaktadır.

Medyayı Okumak

Medyayı okuma ya da medya metinlerinin çözümlenmesinde ilk çalışmayı yapan Finli araştırmacı Sirkka Minkkinen etik, bilişsel estetik ve felsefi konularda becerileri geliştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda, Minkkinen ilk sistematik tanımlamayı getirmiş ve çalışmaların başlamasına etken olmuştur. Lasswell'in "kimin-kime-neyi-hangi koşulla ve hangi etkiyle" söylediği iletişim formülünden yola çıkan Minkkinen "medyayı okuma" eğitimini şöyle tanımlamakta ve sınıflandırmaktadır: (İnceoğlu, 2005: 11).

1. İletişim Tarihi: "İletişimin genel tarihi, ülkenin kitle iletişimin tarihi ve iletişim politikasının geleceği."

2. İletişimin Üretimi: "Günümüz dünyasında iletişim, ülkedeki iletişim yapısı."

3. Kitle İletişimin İçeriği: "Kitle iletişimi ile nesnel gerçeklik ilişkisi."

4. Kime, Hangi Etkiyle Sorusu: "Kitle iletişimin etkisi, kitle iletişimin kullanımı."

Amerika'da kitle iletişimi üzerine çalışmalar daha çok "Kitle İletişim Araçları"nın etkileri üzerinedir. Kanadalı iletişim araştırmacısı Harold Lasswell'in ortaya koyduğu "Hipodermik İğne" kuramına göre insanlar, medyanın sürekli bir biçimde enjekte ettiği savunmasız bireyler konumunda yer almaktadırlar. Dolayısıyla, bu çalışmalar etki araştırmalarından farklılaşarak hedef kitle üzerinde yoğunlaşmaya başlamıştır; diğer bir söyleyişle, medya takipçileri olarak nitelenmişlerdir. Kitle iletişim çalışmalarına devam edilerek

kullanımlar ve doyumlar bağlamında da, Kitle İletişim Araçları'nın insanlara ne yaptığı değil, bireylerin medyaya ne yaptığı ya da medyayı hangi amaçlar için kullandığı sorgulanmaya ve araştırılmaya başlanmıştır. 1930'larda İngiltere'de, Len Masterman'ın görüşüne göre, medyayı okumak, medyanın manipülatif doğasına karşı savaş verilen medya karşıtı bir eğitimdir. 1960'lı yıllarda ise popüler kültürle ilgilenen genç kuşak yönetmenlerden Bunuel, Fellini, Renoir, Bergman ve Fransız Yeni Dalga sinemasının öncülerinden François Truffaut'nun geleneksel Hollywood anlatı kalıplarından bağımsız olarak gelişen, kurgu estetiğini önemseyen, farklı anlatım biçimleri vardır. Dolayısıyla, bu tartışmaların amacı, öğrencilerin iyi ya da kötü film arasındaki farkı anlamak istemeleriydi. 1950'lerde Claude Levi Strauss, yapısal antropoloji modelini geliştirdi. Günümüzde, "masumiyet" yitirildiği için bir şeyi masumca yapmak mümkün olmadığından, düşünsellik kolayca "alaycılığa" ve "ikiyüzlülüğe" dönüşebilmektedir. Ferdinand de Saussure, yapısalcılığın temellerini atar; post-yapısalcılık da Roland Barthes, semiyolojik çözümlemenin dile geri döndüğünü belirtir ve kültürdeki her şeyin şifresinin çözülebileceğini belirtir. 1967'de Barthes, artık yazarın öldüğünü, okurun, yazarın niyeti ne olursa olsun, metne kendi anlamlarını yüklediğini ve kendi kültürüne göre şifreleri, "kodları" çözdüğünü ya da kendi anlamlarını yarattığını belirtir. Derrida ise, kurulan yapıları kırmaya çalışır ve dil paranteze alınamaz der ve dilden arınmış bir düşünceden söz edilemeyeceğini vurgular. Derrida'nın yapıçözümü, "difference" farklılık ve erteleme sözcüklerine karşılık gelir. Bir metnin içindeki anlam alt katmanlarını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Anlatıbilim ya da biçembilim "Narrative" 1969 yılında Todorov'un ve 1972'de Geunette'nin geliştirdiği bir yöntemdir. Anlatıbilim, metin ile hikâye arasındaki karşıtlığı inceler ve bir metnin hikâyeyi nasıl anlattığıyla ilgilidir. 1970'lerde tarihçi Michel Foucault, bilgi ve iktidar yapılarına yönelerek, tarih içerisinde, bilinç dışında tutulan şeylerin ortaya çıkmasını sağlayan post modern bir kuramcıdır. Foucault, iktidar ve meşrulaştırma sorununu, toplumsal, kurumsal ve meşru bilgi açısından "artık bilgiyi değil, gerçeği/yaşamayı istiyoruz" tematikleriyle ele almakta ve neyin bilgi, neyin gerçek olduğunu belirlemeye çalışmaktadır (M. Foucault, 2002: 23). Yapısalcılığa göre anlam dünyayı ve öznenin olanağını üreten bir sistemin parçasıdır. Post modern kuramcılar arasında Julia Kristeva

ve Luce Irigaray'ı gösterebiliriz. 1980'li yıllarda, Len Masterman eğitimcilerin Göstergebilime, "Semiyoloji"ye yöneldiklerinden söz eder. Böylece, Göstergebilim imgeyi kullanan yeni medya teknolojilerinin çalışma alanlarından birini oluşturur. Sit-com, soap-opera ve bill-board'lar imge bilimini kapsayan okumaları içermektedir. Göstergebilimi, Vardar, "Toplum yaşamı içinde ele alınan gösterge dizgelerini inceleyen ve anlamlamayı ele alan dal" (Vardar, 1978: 112) olarak belirtmektedir. Göstergebilim konusunda ilk çalışmaları başlatanlar arasında öncü sayabileceğimiz C. S. Peirce "anlamlama göstergebilimi"ne, Ferdinand de Saussure ise, "toplumsal göstergebilimi"ne öncülük etmiştir. Paris Göstergebilim Okulu'ndan Algirdas Julien Greimas göstergebilimini, "hem dünyanın insan hem de insanın insan için taşıdığı anlamı araştıran dal" (Vardar, 1978: 113) olarak tanımlar. Bu, dünyanın, insanın anlamını, sonra da insanın insan için anlamını çözmek ve insanın insanı algılayabilmesidir. Dolayısıyla, dünya tekdüze olsaydı, o zaman insan için dünyanın ve insanın insan için anlamı olmazdı. Greimas, metinlerin göstergebilimsel çözümlemesinde mantıksal düzlemin yanı sıra anlatısal ve mantıksal düzeylerin de çok önemli olduğunu vurgulamıştır. Yazınsal ya da anlatısal metinlerin çözümlemelerinde sadece söylemin anlamını değil aynı zamanda da anlam kuruluşunun, mantıksal-anlatısal-anlamsal düzeylerinin de çözümlenmesi gerekliliğini belirtmektedir. Greimas, göstergebilimsel çözümlemede, derin yapılar ve yüzey yapılar üzerinde de durmuştur. Bir metnin yüzey yapısı hemen tanınabilir ve kolaylıkla erişilebilir formlar olarak kabul edilmektedir. Anlatı göstergebilimi, metinlerin derin yapısını taşıyan anlamı ile ilgilidir. Bir metnin derin yapısının çözümlenmesinde, metinlerdeki gömülü, diplerde olan örtük değerlerinin ortaya çıkarılmasıdır. Dolayısıyla da, yüzeysel yapıdaki göstergelerin, değişik anlamları derin yapılarda gösterilmektedir.(Titscher,2000:.126-127) Fransız düşünür Jean Baudrillard, artık günümüzde sanat ile gerçekliğin ortadan kalktığını söylemektedir. Öyleyse, bu durum "benzeti"(simulacrum) dir. Çünkü benzeti gerçekle temsili arasındaki ayrımın ortadan kalkmasıdır. Baudrillard, Körfez Savaşı'nda, farklı bir yaklaşımla, aslında savaşın yaşanmadığını, televizyon ekranlarına yansıyan görüntüler olduğunu söylemiştir. Baudrillard, dünyanın gerçek olmadığını, gerçek denilen şeyin bir his olduğunu belirtir.

Amerika, Kanada, Avustralya ve İngiltere'de medyayı doğru okuyabilmek için belirli temel ilkeler belirlenmiştir. Bu ilkeler arasında şunlar yer almaktadır;

1. Medya mesajları itinayla seçilmiş, düzenlenmiş, gözden geçirilmiş ve kurgulanmış yapılardır. Her ne kadar gerçek gibi görünse de, bize sergilediği dünya gerçek olan değil, gerçeğin medya tarafından temsil edilmiş biçimidir.

2. Medyanın bize dünyayı sunuş biçimiyle medya tüketicilerinin dünyayı algılayışı arasında sıkı bir ilişki vardır.

3. Medya iletileri bünyesinde değer ve ideolojileri barındırır.

4. Medya mesajları, ekonomik, sosyal, siyasal, tarihsel ve estetik bağlamlar içerisinde üretilir.

5. Medya iletileri, insanların sosyal gerçekliği kavramalarını sağlar.

Medyayı okumada, Medya-İktidar ilişkilerinde, İktidar, Kitle İletişim Araçları üzerinden, kamusal tartışmaların çerçevesini ve gündemini belirleyerek, bu konuları kamu gündemine taşıma ya da uzaklaştırma yeteneğine sahiptir. Yurttaşlar arasındaki bunalım duygusunu kolektifleştirerek ve bunalımın tedavisi için sıkı önlemler alınması gerektiği yolundaki resmi iddiaları yayarak, örtük bunalımın açık bunalım haline dönüştürülmesinde de etkilidir. Siyasal iktidar, Kitle İletişim Araçları üzerinden statükoya alternatif olabilecek her türlü yapılanmanın önünü keser. Kitle İletişim Araçları siyasal kayıtsızlığın en önemli besleyicileridir. Diğer bir söyleyişle, kamusal senaryonun siyasetsizleştirme ya da kayıtsızlaştırma etkisiyle, Baudrillard'ın sözlerinde değindiği gibi, politik tutkular yerini siyasi tiksinmeye bırakmıştır. Dolayısıyla da, birey giderek inisiyatifini kaybetmiş, siyasi ve ekonomik konulara ilişkin kamusal alanın arkasındaki gerçeklerden de uzak kalmaya başlamıştır (İnceoğlu, 2007: 15). Baudrillard'ın, McLuhan'nın "Medium is message" (Araç iletidir) sözü üzerine yaptığı yorum şöyledir: "İçerik çoğu zaman aracın gerçek işlevini bizden saklar, kendini ileti olarak sunar; oysa ileti –ki ona bağlı olarak görünür söylem yalnızca bir yan anlam olabilir– insan ilişkileri üzerinde derinlemesine gerçekleştirilen (hiyerarşi, model, habitus üzerindeki) yapısal değişimdir." (Baudrillard, 2008: 155) Pierre Bourdieu ise, "Televizyon gittikçe 'dünyanın depolitize, mikroptan arındırılmış, renksiz' bir görünüşünü öneriyor, gazetecileri de giderek kendi demagojisine ve tecimsel baskılarına

boyun eğme eğilimine çekiyor" (Bourdieu, 1999: 67) yorumunu yapmaktadır.

Medyayı okumak, demokratik toplumlarda katılımın sağlanması açısından önemli olduğu kadar, sosyal adaletin ve eleştirel vatandaş olmanın gereklerinden birini de oluşturmaktadır. Medyayı daha iyi okumak ve anlamak sayesinde, yurttaşın farkındalık düzeyini yükseltmek hedeflenmeli; bu da fanteziyi gerçekten ayırma yeteneği, medya mesajlarının belirli sonları olan yapılar olduğunu anlamak, medyanın bölgesel/küresel topluluklardaki ekonomik, politik, sosyal ve kültürel rolünü anlamak, insanın kendisinin ve diğerlerinin demokratik haklarını anlaması, uzlaşma ya da direniş, kültürel kimlik, vatandaşlık gibi konuların kavranmasıyla mümkündür. Bu bağlamda, Kitle İletişim Araçları, mesajları sunarken yönlendirme amacı taşıyan yöntemlere başvururlar. Dolayısıyla, bazı haberler hiçbir önem taşımazken manşetten verilebilir ya da çok önemli bir haber satır aralarına sıkıştırılmış olabilir. Oysa ki, medyanın en önemli görevlerinden bir tanesi halkı bilgilendirmektir. Böylece, enformasyon üretilerek değil, yok edilerek sisteme rıza yaratılmakta ve meşruiyet sağlanmaktadır. Kitle İletişim Araçları, haber görüntüsü altında bilgisizleştirici haberler sunar ve siyasal konulara ilişkin haberler azalır. İktidar otoritesini zedelemeyecek bilgileri vermekte cömert davranılır. Siyasal sistemin "bekçilik" rolü haberlere verildiğinde sivil itiraz, protesto ve benzeri sivil itaatsizlik girişimleri iletişim araçlarının süzgecinden geçirilir ve olaya karışanlar kızgın kalabalıklar olarak gösterilerek toplum vicdanına havale edilir (Damlapınar, 2005: 115-139).

Teun A. van Dijk ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi

Van Dijk'in önemle vurguladığı şey, Eleştirel Söylem Çözümlemesi'nin "sosyal ve politik bir tutum" olması nedeniyle, bir araştırma yöntemi değil, bir disiplin olmasıdır. Dijk'in, genelde "Söylem Çalışmaları", özelde "Eleştirel Söylem Çalışmaları" adını verdiği bu akademik etkinliğin kendine özgü kullandığı bir yöntem yoktur; söylem çözümlemesi, dilbilimi, psikoloji ve sosyal bilimlerde kullanılan farklı yöntemleri kullanır. Sosyal sorunlara eleştirel bir tutum sergileyebilme, sosyal eşitsizlik ve adaletsizlik konularına hassasiyet gösterme nasıl ki öğretilecek şeyler değilse-

ler, Eleştirel Söylem Çözümlemesi de öğrenilecek veya öğretilecek bir şey değildir

Van Dijk, Pierre Bourdieu'nün görüşlerinden yola çıkarak, "sembolik seçkinlerin (gazeteciler, yazarlar, sanatçılar, yönetmenler ve akademisyenler), eşitsiz toplumsal yapının eklemlenmesindeki önemli konumlarına işaret ederken, onların, söylemin başlıklarının, stilinin ve sunumunun belirleyicileri olduklarını söyler (İnal,1996: 68). Diğer yandan haberi bir tür (genre) olarak değil, bir söylem olarak ele alan van Dijk, haberin söylemini, toplumda var olan egemen söylemlerin bir ürünü olarak görür (İnal,1996: 97).

Eleştirel Söylem Çözümlemesi ancak dilin rolü, dilin kullanımı ve eşitsizliğin yeniden üretimindeki iletişimsel olaylar veya söylem hesaba katıldığında eleştirel, sosyal ve politik çözümlemelere belirli bir katkıda bulunabilir. Egemenler, "ötekilerin" iletişimsel haklarını, iletişimsel olaylar, söylem türleri, katılımcılar, konu, stil, konuşma eylemlerine özgürce ulaşmalarını önleyerek veya kendi çıkarları doğrultusunda onların kamu söylemine erişimlerini denetleyebilirler. Bunu yaparken de kamu zihinlerini (tutum, ideoloji, norm ve değerlerini) kendi çıkarları doğrultusunda manipüle edebilirler (Dijk,1993: 281).

Van Dijk, manipülasyonu hâkimiyet altındaki grupların çıkarlarının karşısında elit gücün (yeniden) üretilmesinin söylemsel biçimi olarak tanımlar. Bu (yeniden) üretim de demokratik bir toplumda, sosyal eşitsizliği, toplumsal ve aynı zamanda da meşru olmayan sonuç olarak (yeniden) üretir. Bu elitler temsillerin oluşturulmasını ve bu nedenle de gerçeği kontrol edebildiklerinden, güçlüdürler. Sonuç olarak manipülatif kontrolün bu sosyal şartı ile bizler, haberlerin ve beraberinde gelen önyargıların agresif yorumlayıcısı olmak yerine, pasif birer alıcısı haline geliriz. Van Dijk söylemsel manipülasyonun "bizim iyi şeylerimiz"in ve "onların kötü şeyleri"nin vurgulanmasında olduğu gibi genellikle ideolojik söylemin her zamanki yapılarını ve formlarını içerdiğini belirtir (İnceoğlu&Çınarlı,2006: 3).

Diğer yandan Dijk manipülasyonda, ideolojik kutuplaşma (biz-onlar kutuplaşması), karşıt grubu itham etme, argümanı duygusallaştırma, kendi gücünü vurgulama gibi unsurların varlığından söz eder. Konuşmacının üstünlüğünü, gücünü/otoritesini vurgulayan, dinleyicinin ise cehaletini, bilgisizliğini ortaya koyan mani-

pülatif söylemde alternatif kaynak ve inançlar görmezden gelinir; bilgi, kanıt ve argümanlar sunularak manipülatörün inançları empoze edilmeye çalışılır. Manipülasyona maruz kalan kesim, yani "kurbanlar"a güç kullanım stratejileri arasında; inkâr edilmesi veya yok sayılması mümkün olmayan temel norm, değer ve ideolojilerin pompalanması, onları daha da kırılgan biçime sokacak dramatik retorik kullanımı, manipülasyon odaklı ses tonu, fotoğraf seçimi, harf karakteri vs kullanımı vardır (Dijk, 2006: 375-378).

Teun A. van Dijk çalışmalarında, Tematik ve Şematik yapılardan söz eder. Haber çözümlemelerini bu iki yapı üzerinden kurmaya çalışır. Tematik anlayışta ya da kavramada macro "macrostructure" ve mikro "microstructure" yapılar önemlidir. Tematik çözümlemede en önemli unsur olan hiyerarşik "hierarchical structure" yapılar ön plandadır. Dolayısıyla, burada karşımıza, ana ya da üst başlık, başlık, alt başlık, spot, haber girişleri (özet niteliğindedir), haberler (başlıkların birbiriyle olan bağıntılarına bakılır, başlık metin ilişkisi sorgulanır, başlık ve metnin uzunluğu önemlidir; haber girişinde özet var mıdır ve ne uzunluktadır gibi soruları yanıtlar) hikâyeler ya da olaylar zinciri birbirini hiyerarşik olarak takip eder. Van Dijk, Şematik çözümlemede daha çok durumsallığa ve yorumlara yer vermektedir. Dolayısıyla da, hikâye ya da olayın örgüsü ve yapısı değerlendirilir. Durumsallığa ilişkin bilgi verilir ve haberin verildiği tarih, haberin gerçekleştiği tarih, haberin işleniş biçimi, bilgisellik (gerekli bilgilerin yerinde kullanılması durumudur) ve art alan bilgileri de ele alınıp değerlendirilir. Van Dijk micro yapı çözümlemelerinde ise, haberin cümle yapıları üzerinde durmaktadır. Cümle yapılarında, basit cümleler ve karmaşık cümleler, çatısı bakımından etken çatılı/edilgen çatılı cümleler, haberin kip ve zaman olarak incelenmesinde (-di'li geçmiş zaman ya da -miş'li geçmiş zaman gibi) cümlelerin uzun ya da kısa yapıları, sözcük ve sözcük öbeklerinin seçimi, retorik (resim, fotoğraf, rakamsal veriler, alıntılar gibi) sistematik ve hiyerarşik olarak yapılandırılır (Van Dijk, 1988: 30-45).

Teun A. van Dijk'in, haber şemasının varsayımsal (hypothetical) "hipotetik" yapısına bir göz atmak istersek:

Haber Raporu "News Report" (ikiye ayrılır)
1. Özet "Summary"
2. Hikâye "Story"

Özet "Summary" (ikiye ayrılır)
1. Üst Başlık "Headline"
2. Başlık "Lead"

Hikâye "Story" (ikiye ayrılır)
1. Durumsallık "Situation"
2. Yorumsallık "Comments"

Durumsallık "Situation" (ikiye ayrılır)
1. Bölüm ya da Olay "Episode"
2. Art Alan Bilgisi "Background"

Art Alan Bilgisi "Background" (ikiye ayrılır)
1. Bağlam "Context"
2. Tarih "History"

Bağlam "Context" (ikiye ayrılır)
1. Şartlar ya da Koşullar "Circumstances"
2. Önceki Olaylar-Hadiseler "Previous Events"
Yorumsallık "Comments" (ikiye ayrılır)
1. Sözsel Tepkiler "Verbal Reactions"
1. Son Kanaat/Kanı "Conclusions"

Son Kanaat/Kanı "Conclusions" (ikiye ayrılır)
1. Beklentiler "Expectations"
2. Değerlendirmeler "Evaluations" (Van Dijk,1988: 55).

Metin Dilbilim, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi alanlarında çalışmalar yapan Hollandalı dilbilimci Teun A. van Dijk 1943 yılında Hollanda'da doğmuştur. Amsterdam Vrije Üniversitesi'nde Fransız Dili ve Edebiyatı ile Amsterdam Üniversitesi'nde Edebiyat Teorisi alanlarında dereceler alan, Strasbourg, Paris ve Berkeley'de araştırmalar yapan Dijk'in ilk çalışmaları, edebiyata dilbilimsel yaklaşımlar üzerinedir; fakat daha sonra metin dilbilim ve söylem çözümlemesi alanlarında çalışmıştır. 1968-2004 yılları arasında, Amsterdam Üniversitesi'nde çalışan Profesör van Dijk, 1999'dan bu yana da Barselona'daki Pompeu Farba Üniversitesi'nde söylem çalışmaları dersleri vermektedir. Araştırmaları, 40 kadar telif ve derleme kitap ile 200'den fazla akademik makale halinde yayımlanmıştır. İki sahada dokto-

ra derecesine sahip olan van Dijk'in eserleri ondan fazla yabancı dile tercüme edilmiştir (Rusça, Arapça, Çince ve Japonca dahil). *TTT* adında Hollandaca bir dilbilim dergisi, *POETICS*, *TEXT* (şu anki ismi *Text & Talk*), *Discourse and Society*, *Discourse Studies*, *Discourse&Communication* adında beş uluslararası dergi ve *Discurso&Sociedad* isminde İspanyolca bir e-dergi çıkarmıştır. Bu dergilerden dördünün editörlüğüne halen devam etmektedir. Altı dil bilen Teun A. van Dijk, dünyanın hemen her yerinde, özellikle Latin Amerika'da seminerler vermektedir.

Çalışmaları

-*Some Aspects of Text Grammers*, Lahey, Mouton, 1972.
-*Pragmatics of Language and Literature*, Amsterdam, 1976.
-*Text and Context*, Londra, Logman, 1977.
-*Discourse and Descriptions*, (Janos Petöfi ile), Berlin, de Gruyter, 1977.
-*Macrostructures*, Hillsdale, N. J., Erlbaum, 1980.
-*Studies in the Pragmatics of Discourse*, Lahey, Mouton, 1981.
-*Strategies of Discourse Comprehension* (W. Kintsch ile) New York, Academic Press, 1983.
-*Prejudice in Discourse*, Amsterdam, Benjamins, 1984.
-*Discourse and Communication*, Berlin, de Gruyter, 1985.
-*Discourse and Literature*, Amsterdam, Benjamins, 1985.
-*Handbook of Discourse Analysis*, Londra, Academic Press, 1985.
-*Communicating Racism*, Newbury Park, CA, Sage, 1987.
-*Approaches to Discourse, Poetics and Psychiatry* (Iris Zavala y Myrian Diaz-Diocaretz ile), Amsterdam, Benjamins, 1987.
-*Discourse and Discrimination* (Genova Smitherman ile) Detroit, MI, Wayne State University Press, 1988.
-*News as Discourse*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1988.
-*News Analysis*, Hillsdale, NJ, Erlbaum, 1988.
-*Discourse Analysis*, *TEXT*'in özel sayısı, 1990.
-"Social Cognition and Discourse" Howard Giles ve William P. Robinson, 1990.
-*Racism and the Press*, Londra, Routledge, 1991.
-*Elite Discourse and Racism*, Newbury Park, CA, Sage,1993.
-*Discourse, Racism and Ideology*, La Laguna, RCEI Editores,1997.

-*Discourse Studies*, 2 cilt, Londra, Sage, 1997.

-*Ideology*, Londra, Sage, 1998.

-*Racism at the Top* (Wodak ile), 2000.

-*Communicating Ideologies* (Martin Pütz ile) Frankfurt, Lang, 2004.

-*Racism and Discourse in Spain and Latin America*, Amsterdam, Benjamins, 2005.

(Titscher-Wodak, 2000, s. 270; van Dijk, 1988, s. 192)

Örnek Çalışma: "Sözcüklerin Bittiği Yer ve Uçuşan Sözcükler"

"Sözcüklerin Bittiği Yer"de mana çok kuvvetlenmekte ve onu anlamaya sözcük yetmemektedir. İşte bu yüzden, günümüzün modern insanı, sürekli ve çok fazla konuşmakta ama dinlememektedir. Sözün gücünden yoksun, imge kalabalığı içerisinde "söz"ü unuturken, sözcükler de "Uçuşan Sözcükler"e dönüşmekte ve havada kalmakta, bir başka deyişle, "Söz"ler "eylem"lerine oturmamaktadırlar. Oysaki:

-İktidar Seçkinlerinin
-Hükümet Temsilcilerinin
-Entellektüellerin
-Sivil Toplum Kuruluşlarının
-Kanaat Önderlerinin

-Medyanın, kullandığı ve ürettiği sözcükler, günümüzde "zaman" ve "mekân" içinde biçimlenmiş, tek tek söz ve sözceler olarak kendini ortaya koymaktadır. Böylece, söylemi oluşturan birey ya da dil kullanıcıları, örtük ya da açık bir biçimde kendi ideolojilerine/ideolojisine koşut olduğunu düşündüğü veya etkilendiği değerleri içeren söylemlere göndermeler yapmaktadır/yapmaktadırlar. Bu bağlamda, dil kullanıcılarının söylemi, "kaba, kışkırtıcı, küçümseyici, alaycı, saldırgan, öfkeli, kızgın, sert, küfürlü, argo, kuraldışı/sıra dışı" kullanımlar, popüler kültürün ürettiği sözcükler gibi aslında, diğer bireylerden ya da toplumdan etkilenmiş biçimini, farkında olarak ya da olmayarak, bir diğer söyleyişle bilinçli ya da bilinçsiz benimsemiş olduğu ortak bilgi değerlerini ortaya koymaktadır.

İdeolojiler, kendilerini dil ile ifade edip biçimlendirirler. Dili kullananların seçtikleri sözcükler, sözcük öbekleri, konuşma biçi-

mi, anlatımı ve hatta cümle kurma yetileri, söylemin oluşmasında çok büyük etken olduklarından, dilin kullanımıyla söylem oluşur.

Söylem Metni

Medya metinleri gücünü sözcüklerden alır ve üretilen/tüketilen metinlerde kullanılan dil belli durumsal bağlam içinde konumlanmaktadır. Dolayısıyla, bütün bu konumlandırmaların yeri düşünmeyi sağlayan dizge sistemi "dil"dir. Belirli bir çerçeve içerisinde bir yapı olan "metin"in sınırlarını belirlememiz gerekir. Çalışmamızda medyanın ürettiği ve tükettiği sözcük ve sözcük öbeklerini belirlerken, ulusal gazeteler ve televizyon (kamusal-tecimsel) kanalları kaynakçamızı oluşturmaktadır. Seçilen sözcükler, bir zaman sınırlaması ve belirli ölçütleri içermemekte, kendimizin seçimine bağlı olarak keyfiyet içermektedir. Bu bağlamda, çalışmamızda ele alacağımız medyanın ürettiği sözcük, sözcük öbekleri ve söylemlerin öne çıkanları seçim alanına alınacaktır: Kaba, sert, öfke ve şiddet içeren, küstah, kışkırtıcı, karalayıcı, kötümser, kızgın, maksadını aşan, küfürlü, teklifsiz konuşma... gibi. Seçim alanına alınan söylemlere, yazılı basında-görsel basında ve halk arasında eleştirilere neden oldukları ve aynı zamanda diğer söylemlere de referans oldukları için yer verilmiştir. Çalışmamızda ele aldığımız sözcük, sözcük öbekleri ve söylemler şöyledir:

"Halimiz ne olacak."
"Anamızı ağlattın."
"Ananı da al git."
"Daha ne kadar insanımız ölecek."
"Burası yan yatma yeri değildir."
"Paniğe kapılmayın, tekere çomak sokmayın."
"Felaket tellalları."
"Küresel kriz inşallah bizi teğet geçecek."
"IMF'ye ümüğümüzü sıktırmayız."
"Boyun eğemeyiz."
"Kendi yağımızla kavrulmasını biliriz."
"Kabadayılıkla krizle mücadele edilmez."
"IMF ile tıpış tıpış bir anlaşma."
"İşadamlarının iki yıllık 'zulası' varmış."
"Hem ağlaşıyorsunuz hem de oy veriyorsunuz."

"Geldikleri gibi giderler."
"Muhalefet renkkörü."
"Korku imparatorluğu yaratıyorlar."
"Yandaşlarına dağıtıyorlar."
"Anadolu'daki kadınlarımızın kıyafeti siyasal simge değildir."
"Ya sev ya terk et."
"Al kömürü ver oyu."
"Kutsal değerlere saygı istiyoruz."
"Kervan yola girdi."
"Silahşörler."
"Kaçtı."
"Ahlaki değerden yoksunsun."
"Düşeş attık, yek geldi."
"Herhalde kendisi aynaya bakıyor."
"Çevreci Doğan sevsinler seni."
"Deniz Feneri asabiyeti."
"Yandaş Medya."
"Sadaka kültürü."
"Tasavvut altındayız."
"Sulu uyuşturucu."
"Kriz söylemi değiştirmedi."
"Küllerinden yeniden doğmak."
"Öldürmeyen şey güçlendiriyor."
"Koltuk değişti Kılıç üzüldü."
"Hükümet-yargı kavgasında arabulucu ol."
"Adap ve düzey uyarısı."
"Zencilerin ve göbeğini kaşıyanların partisi diyorlar."
"Milletin tercihini aşağılamaya kadar götürüyorlar işi."
"Millet bunları sandığa gömüyor."
"Bu millet bir çuval kömüre oyunu satmayacak kadar onurludur."
"Nedense çok kızgın diyorlar."
"Bankalara talimat verilmez güven verilir."
"Yerli malı yurdun malı."
"Bazı mahfiller bana 'devletçi' diyor."
"İşinize gelmediği için böyle yaftalanıyorsunuz."
"2009'da ekonomi bürokrasisinde yaprak dökümü yaşanacak."
"Bu analizleri millet yutmuyor."
"Tabu nedir şimdi anladım."

"Sevsinler seni, yazıklar olsun."
"Büyük ölülere matem gerekmez, fikirlerine sadakat gerekir."
"Erdoğan'ın üslubuna alıştık."

"Bıçak kemiğe dayandı."
"Çevrecinin daniskası."
"Yetim hakkı yiyen içimizde barınamaz."
"Saçmalığın daniskası."
"Yürümekle bu iş çözülmez."
"Allah'a havale etti."
"Dinlemenin çivisi çıkmış."
"Sakallı ve bıyıklıyı katiyen almam."
"Ben kasaptaki ete soğan doğramam."
"Kalbimize gömdük."
"Gemiyi batırmak için çalışıyorlar."
"Haddini aşan sözler söylemesin."
"Mütevazı olsun."
"Sözleri, narsisizmden başka bir şey değildir."
"Sözleri kabul edilemez, kınıyorum."
"Ayaklar ayak altında."
"Bu terbiyesiz adam."
"Hıyar! Sana ne lan! Geri zekâlı."
"Ey küstah adam; hıyar da geri zekâlı da sensin."
"Orantılı güç kullanacağız."
"Orantılı zekâ kullanımı."
"O palabıyıklı."
"Ayaklar baş olursa kıyamet kopar."
"Ayaklar gafı."
"Tekere çomak sokuluyor."
"Provokatör olma bakan ol."
"Külahıma anlat."
"Umarım herkesin 'Oh' diyeceği bir karar çıkar."
"Biz sizlerle gurur duyuyoruz."
"Biz milletin hizmetkârıyız."
"İnsanları üç kuruşa mahkûm ettiniz."
"Protesto eden vatandaşın başına çuval!"
"Cumhuriyet Çıkmazı, Tayyip Sokak, Oruç Market."
"Kıyafet balosu yapmıyoruz."
"Kimse şeamet tellallığı yapmasın."

"Reddi miras. "
"Kriz edebiyatı yapmayalım."
"TV'de düelloya varım."
"Bu karar kömürcülerin hayatını karartacak."
"Kömürcüye kara haber."
"Örtünün masumiyeti."
"İşsizliğe pabuç bırakmayın."
"Borç yiğidin ümüğüdür."
"Uçaktaki 'ipe un serme' tartışması."
"Puslu havayı sevenlere fırsat verme niyetinde değiliz."
"Ankara sesimizi duy."
"Siyasetçiler rol çaldı."
"Yüzleri bile kızarmıyor."
"İktidar`la muhalefetin 'klasik Salı' düellosu."
"Milletin suyuna zehir katıyor."
"Pişkinsin, fütursuzsun, patavatsızsın."
"Gevşe(me) tartışması."
"Tarihi konuşmanın kodları."
"Basın en iyisi ulemaya sormalı."
"Acı kavun gibi yere serecekti."
"Cehaletin ötesinde zihniyetle ilgili."
"Bugün varız, yarın yokuz."
"İddialar paranoya."
"Tedavülden kalkmış tipler var."
"Meclis'te ağızlar bozuldu."
"Gemiyi en son ben terk ederim."
"Demokrasi ukalası."
"Kentte yaşamak istiyorsan 'Deli Dumrul'u göreceksin!"
"Zil takıp oynayacaklar."
"Müflis tüccar eski defterleri karıştırıyor."
"Muhalefet fantastik dünyada."
"Ağzımdan bir şey kaçmasın diye yemek dolduruyorum."
"Sakallı, bıyıklı çalışan polemiği."
"Ayaklar başı yönetmeye kalkarsa kıyamet kopar."
"Başbakan özür dilesin."
"Asıl ihanet bu."
"Bir ayağı topal eylem planı."
"Kaşıkla verip kepçeyle alma."
"Buzdağının görünen yüzü."

"İstanbul yağmalanıyor."
"Korku diktatörlüğü."
"Gammaz polemiği."
"Kutlu Doğum'da 'davul zurna' olur mu polemiği."
"Delege kıskacını kırın, demokrasinin önünü açın."
"Halkın o 'sigorta'sını attırmayın."
"Hayvanlar tokuşa tokuşa anlaşır."
"Siyaseten züğürt."
"Siyasette 'felsefik' tartışma."
"Lagendayık enişte gardaş."
"Demokrasi manifestosu gibi savunmayla tarihe not düşeceğiz."
"Kültürlerarası diyalog yapay bir kavram mı?"
"Şantaj yapmayın."
"Bunlar yan gelip yatarak olmuyor."
"Sürrealist resim gibiler."
"Sokrates polemiği."
"Bıçağın dayanacağı kemik kalmadı."
"Nalıncı keseri demokrasisi."
"Bomba gibiyim."
"Mahalle değişti, mahallenin çocuğu değişmedi."
"Gece Yarısı Ekspresi itirafı."
"Savunma 'velev ki'yi kapsamadı."
"İşçiye ceberut."
"Camiye de gider meyhaneye de."
"Türkiye 'Oh' lu bir imkânı aramazsa yazık olur."
" 'Oh' dedirtecek bir karar lazım."
"Balans ayarı sandıkta olur."
"Silahların gölgesinde."
"İktidar elbet müddet değil."
"İspat et polemiği."
"Erik yemedik karnımız ağrımaz."
"Siyasi eşkıyalık."
"Gölge etmeyin başka ihsan istemez."
"En iyisi konuşmayın."
"Benim yapımda gerginlik yok."
"Kimse tezgâh peşinde olmasın."
"Cumhuriyet zedeleniyor."
"Bildiri tam dam üstünde saksağan."
"Densizlik."

"Kimse kimseye dayatamaz."
"Mahalle baskısı."
"Mugalatayı bırakın."
"Uzun ince bir yoldayız, gideceğiz gündüz gece."
"Besleme Medya."
"Cahil suçlaması."
"Büyük vurgun."
"Yabancıya el açılıyor."
"Gözleri var görmüyor, kulakları var duymuyor."
"Özür yerine saldırı var."
"Sessiz diplomasi."
"Halkı limon gibi sıkıyorlar."
"Bu utanç ve ibret belgesi."
"Kadın çağdaşlık ve uygarlığın anahtarıdır."
"Uçuk kaçık istek."
"Yalancının mumu söndü."
"Ben çevrecinin daniskasıyım."
"Sözler saçmalığın daniskası."
"Yenelim karizmamız çizilmesin."
"Yarası olan gocunsun."
"Prim yaparsın geliver canım."
"Minderine çekmeye çalışıyor."
"Sorulara 'hayırdır' yanıtı."
"Ya biat ya cihat."
"Basın düşmanlığı."
"Hiçbir iktidar bu kadar tahammülsüz olmamıştı."
"Medyaya öfke."
"Haram olsun."
"Korku rejimi."
"Cüce, yandaş ve besleme."
"Şeker denmez, Ramazan denir."
"Belgeye karşı 'gazlı' fıkra."
"Çirkinlik resitali."
"Oruç başına vurmuş."
"Düello yapmayın."
"Medya hükümetin borazanı olmamalı."
"Müfteri düellosu."
"Şeref ekmek bulamazken."
"İspatlayamazsan şerefsizsin."

"Asıl sen şerefsizsin."
"Ulan müfteri Sayın Baron."
"Şeker bayramı diyorlar bu kültür erozyonudur."
"İftiracılığınızı sizin imzanızla kanıtlarım."
"Başkasını şerefsizlikle suçlayan ona en çok muhtaç olandır."
"Lekeli iktidar."
"Dikta heveslisi."
"Fakir fukara, garip gureba, cahil cühela."
"Sivrisinek saz."
"Son çılgın Türk, çiçeklerle."
"Beğenmeyen istediği yere gitsin."
"İçi boş olanlar dışıyla konuşur."
"Bana ne ya… Bana ne."
"Doğal kazık."
"Demokrasiyse hodri meydan."
"Fırsatı bulduk, ümüğünü sıkalım."
"Hem oy veriyorsunuz hem de ağlıyorsunuz."
"Ver gülüm, al gülüm."
"Bir varmış, bir yokmuş."
"Altın günleri ile birleşen estetik günleri."
"Geleneksel estetiğe taşındı."
"Kriz kapıya dayandı."
"Bizi ucuz döviz havası mahvetti."
"Çok az bir zayiyatla bu süreci atlatacağız."
"Kendi yağımızla kavrulmasını biliriz."
"Krizden nemalanmak isteyenler var."
"Enflasyon patlamadı, tam aksine çatladı."
"Bu küresel kriz de inşallah bizi teğet geçecek."
"Paniğe kapılmayın, tekere çomak sokmayın."
"Psikolojik kriz."
"Kanka afiş sorun oldu."
"Başbakan da simide talim etti!"
"Yumurta işi karıştı."
"Yumurta kara değil ki ak olsun."
"Türk işi sahte çikolatalar."
"Fransa tarihinde böylesi görülmedi."
"Zehir zemberek açıklama."
"Köteksiz köyde değneksiz dolaşıyor."
"Bana dokunmayan yılan anlayışı."

"İnsanlık öldü mü?"
"Anne bizim için dua edin."
"Her işçi bir gün ölümü tadacaktır."
"CEO cüzdanı halka açılıyor."
"Ananı da al sandığa gel."
"Anadil ana sütü kadar helal."
"Mahalle baskısı 'Soros' bezdirdi."
"Moda olanlar-demode olanlar."
"İpin ucu kaçmasın."
"2008'de 'kadının adı yok'tu."
"Artık sus be adam!"
"Gazze can çekişiyor."
"Enayi yerine koyduğu halk cezalandırsın."
"Devlet terbiyesine ters düşüyor."
"Yarsav zehir zemberek"
"Film gibi operasyon."
"Terbiyesiz herif."
"Ağzını burnunu kırarım."
"Aşağılık herif, dümbük."
"Saçını başını yolarım."
"Münasebetsizlik."
"Kafadan değil rafadan."
"İnsan gibi yürü."
"Dördüncü kuvvet Medya gücünü kötüye mi kullanıyor?"
"SPİN doktorluğu."
"Bekâra karı boşamak kolay."
"Yaşar ne yaşar ne yaşamaz."
"Destek: Yes Köstek: No! Sadece düm tek tek!"
"Osmanlı tokadı."
"Faso fiso mu dediniz."
"Korku imparatorluğu."
"Seçmen buharlaştı."
"Sıhhiye Meydanı mahşer yerine döndü."
"Arı kovanına çomak sokmak."
"Kovandaki çomaktan rahatsızlar."
" 'Bor'umuz ötecek."
"Bakan'ın 'Şaban' ayıbı."
"Hayret bi şey."
"Eşek gibi anırırım."

"Ağız ishali."
"Balık hafızalı toplum."
"Sorumsuzluk."
"Vurdumduymazlık."
"Kelle koltukta yaşıyoruz."
"Beyin fıtığı."
"Bu iktidarın son kullanma tarihi geçmiştir."
"Bana ne ya!"
"Ceberût."
"Çamur üretiyorlar."
"Bilgi kirlenmesi."
"Psikiyatra gitsinler."
"Gönül gözü."
"Çık gel öne gel."
"Çöp-çamur-çukur."
"İstanbul'da büyük düello."
"Yumuşak başlıyım,uysal koyun değilim."
"Şok yaşandı."
"Davos'ta şok."
"Açık cezaevi halkı."

Yöntem ve Metnin Çözümlenmesi

Van Dijk, Pierre Bourdieu'nün görüşlerinden yola çıkarak, "sembolik seçkinlerin (gazeteciler, yazarlar, sanatçılar, yönetmenler ve akademisyenler) eşitsiz toplumsal yapının eklemlenmesindeki önemli konumlarına işaret ederken, onların, söylemin başlıklarının, stilinin ve sunumunun belirleyicileri olduklarını söyler (İnal, 1996, s. 68).

Çalışmada, Teun A. van Dijk'in, Eleştirel Söylem Çözümlemesi'ne getirdiği yaklaşıma odaklanılarak, konuşanın/konuşanların ürettiği tümcelerin yöneldiği birey/bireyler ya da topluluk üzerinde durulacaktır. Çalışmamızda Eleştirel Söylem Çözümlemesi'nin kullanılmasının amacı, seçtiğimiz Medya Metinlerinin (Medya metinlerini üretenlerin) ya da diyaloğun söyleme yansıyan toplumsal ideolojilerini belirlemektir. Bu yöntemle ele aldığımız metnin/metinlerin açık dilsel yapılarından örtük ideolojik yapılarına ulaşmak amaçlanmaktadır. İdeolojiler, kimlikler, güç ilişkileri, kültürel değerler, dil aracılığıyla ya da dilsel

kurgulamalar yoluyla ortaya konulduklarından, "seçilmiş medya metinleri"nde dil kullanıcılarının dil kullanımını ön plana çıkarmak gerekmektedir. Ahmet Kocaman, söylemin, "güç-iktidar ve ideoloji tarafından nasıl biçimlendiğini ve toplumsal kimlik, toplumsal ilişkiler, bilgi ve inanç dizgelerinin oluşumunda nasıl etkili olduğunu" (Kocaman, 1996: 15) belirtir.

Söylemi oluşturan birey, bilindiği gibi zorunlu olarak, "kişi", "süre" ve "uzam" etkenleriyle hesaplaşma durumundadır. Dolayısıyla, söylemi oluşturan birey ya da bireyler örtük ya da açık biçimde kendi ideolojilerine koşut olduğunu düşündükleri söylemler-arası göndermelerden yararlanırlar. Çalışmamızı biçimlendirirken ortaya koyduğumuz bu sorunsalımızı, Teun A. van Dijk'in "Eleştirel Söylem Çözümlemesi"ne dayandırarak, çalışmamızı kuvvetlendirmek ve sağlam temellere dayandırmak amacını taşımaktayız. Eleştirel Söylem Çözümlemesi, ideolojiler bütününden oluşan simgesel düzeni dil yoluyla ifade etmektedir. Böylece, dilin kullanımıyla da söylem oluşur. Söylem, dilin somut, yaşayan bir bütün olarak anlaşılması demektir. "Söylemselleşme" bireysel ve toplumsal amaçlar, bakış açıları, niyetler ve çıkarlar bağlamında gerçekleşen eylemlerdir. Söylemselleşme, sözcükler-arası bağıntıların yanı sıra kesitler-arası ilişkilerden de doğmaktadır. Bu bağlamda, söylemselleşme, dil düzeyindeki gibi sınırlı değildir. Yapısalcı ve üretici-dönüşümsel dilbilimlerin birleştikleri nokta, tümceyi en büyük birim saymaları ve tümce içi ilişkilere eğilmeleri olmuştur. Dolayısıyla, özel durumlar bir yana, dil incelemelerinin gereci söylemdir. Ve söylem genellikle tümceyi aşar. Eleştirel Söylem Çözümlemesi kullanılmasının amacı, Medya Metinlerindeki seçilmiş sözcük ve sözcük öbeklerinin bireylerin yaşamı algılamalarında, düşüncelerinde ve değerlendirmelerinde söyleme yansıyan toplumsal ideolojileri belirlemektir. Bu yöntemle açık dilsel yapılardan örtük ideolojik yapılara ulaşmak amaçlanmaktadır. Bu çözümlemeden sonra, kendimizin geliştirdiği ve eleştirel söylem çözümlemelerine yeni bir yaklaşım olarak önereceğimiz, Devingen, "gelişmeli" anlambilimden yola çıkarak tekrar seçilmiş Medya Metinlerini inceleme ve çözme yoluna gideceğiz. Bu bağlamda önerdiğimiz yöntemimizi ya da yaklaşımımızı "Eleştirel Söylem Çözümlemesinde Devingen Anlambilim Düzlemleri" (Dynamic Semantics Plane in Critical Discourse Analysis) adı altında belirlemekteyiz. Dilin kurgula-

nan anlamları yansıtan bir araç olması nedeniyle, geliştirdiğimiz yöntemle çözümlemedeki amacımız dilin karmaşık yapısını, içeriğini, "eşsüremli"(eşzamanlı) ve "artsüremli"(artzamanlı) açılardan incelemek ve açıklamaktır. Buradan yola çıkarak, "söylem"in zorunlu olarak "kişi", "süre" ve "uzam" katmanlarında oluştuğunu, bu yüzden de söylemsel anlamın/anlamlamanın nasıl gerçekleştiğini ortaya koyduğunu belirtmiştik. Bu bağlamda, söylemselleşme sözcükler-arası bağıntıların yanı sıra anlamlar taşımaktadır. Sadece sözcükler-arası bağıntıların aktarılması yeterli değildir. Anlam, kaynağına yaslanarak kendi kendini yeniden üretir. Böylece, anlam kaynağından hareketle söylemde; "söz-sözcük-sözcük öbeği"nin nasıl eklemlendiği çözümlenecek, aynı zamanda anlam kaynağına yönelerek "anlamlama" kavramıyla da yorumlanacaktır.

Bu anlamlama durumu da devingenlik içerisindeki bir yapıdır. Bu nedenledir ki, sözümüzün asal konusu dış gerçeklik, dil dışı gerçeklik ya da dış göndermeler dünyası, kültürel bir yapı olarak kabul edilip, kurgusal anlatıda yeniden oluşturulmaktadır.

Seçmiş olduğumuz metni ya da söylemi, "Eleştirel Söylem Çözümlemesinde Devingen Anlambilim Düzlemleri"nde (Dynamic Semantics Plane in Critical Discourse Analysis) ele alacağımız başlıklar altında, tablolara ayrıştıracağız. Oluşturduğumuz tablolarda yer alan söylemler, "gündem yaratan, gündemde kalan, gündemi değiştiren ve metinler-arası göndermelerde sıkça kullanılanlar" olarak seçilmiştir.

Metin çözümlemelerinde "dural" ve "devingen" olmak üzere iki süreç vardır. Çalışmamızda durağan "dural" anlam düzleminden değil, devingenlik "devimsel" düzleminden söz edeceğiz ve onu inceleme alanına alacağız. Söylemlerin, "Devingen Anlambilim Düzlemleri"nde (DAD) ele alacağımız başlıklar şunlar:

1. Söz Oyunları "word games" Benzetme/Eğreltileme "metaphor" Düz değişmece "metonymy"
2. Deyim "locution"
3. Atasözü "proverb"
4. Söylence "legend"
5. Tekerleme "tongue twister"
6. Bilmece "enigma"
7. Fıkralar "clause"

8. Masal "tale"
9. Mani "verse"
10. Öykü/Hikâye "story"
11. Kanıt "evidence"
12. Aktarma söz "alienism, borrowing"
13. Alıntı "quotation"
14. Doğu kökenli sözcükler "the East words"
15. Batı kökenli sözcükler "the West words"
16. Kalıplaşmış sözcükler "stereotyped words"
17. Popüler sözcükler "popularity words"
18. Koşutluk "paralel"
19. Karşıtlık "contrary"
20. Bileşik sözcük "compound word"
21. Ünlem "interjection"
22. Pekiştirmeli "intensive"
23. Eşanlamlılık "synonymy"
24. Karşıtanlamlılık "antonymy"
25. Çokanlamlılık "polysemy"
26. Tekanlamlılık "monosemy"
27. Değişmeceli "figurative"
28. Eşadlılık "homonymy"
29. Düzanlam "denotation"
30. Yananlam "connotation"
31. Sıra dışı sözcükler "extraordinary words"
32. İkileme "gemination, reduplication"
33. Evrişik "converse"
34. Öteleme "metalepsis"
35. Örnekseme "analogy"
36. Ses düşmesi "disappearance"
37. Arıksayış "litotes"
38. Karşıtlama "antiphrasis"
39. Öyküntü "calque"
40. Caymaca "anacoluthon"
41. Çiftleme "syllepsis"

Tablolar

KOŞUTLUK

Açık Anlam	Örtük Anlam
"İki senedir anamız ağlıyor." "Ananı da al git."	Söylem, dilin somut yaşayan bir bütün olarak anlaşılması demektir. Söylemi üreten birey, zorunlu olarak, kişi, süre ve uzam etkenleriyle hesaplaşma durumundadır ve aynı zamanda da "kültürel, ekonomik, dinsel, etnik, politik, dilsel" söyleminin taşıdığı ideolojinin niteliği önem kazanmaktadır. Dolayısıyla da burada, "halk" ile "iktidar" arasındaki söylemler "koşutluk" yaratmışlardır. Bu bağlamda, "halk"ın "Anamızı ağlattın" (bir deyim; zor durumda bulunulan, toplumsal düzende yaşanılan zorlukları ifade eder) söylemine karşılık, iktidarın "Ananı da al git" sözünü; halk/iktidar-güç/ iktidar-güç/halk söyleminin koşutluğunda ele alabiliriz. Böylece, söylemi oluşturan birey (iktidar) örtük ya da açık bir biçimde kendi ideolojisine koşut olduğunu düşündüğü ya da etkilendiği değerleri içeren söylemlerle göndermeler yapmaktadır. Türk toplumunda anneler kutsaldır ve "Cennet anaların ayakları altındadır" sözü de önemlidir.

KALIPLAŞMIŞ SÖZCÜKLER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Kanka afiş sorun oldu."	Kalıplaşmış sözcüklere,
"Yandaşlarına dağıtıyorlar."	"ciddi olamazsın"
"Psikolojik kriz."	"hadisene"
"Sevsinler seni."	"yapma be"
"Yenelim karizmamız çizilmesin."	"kendine iyi bak"
"Prim yaparsın geliver canım."	"mümkünü yok"
"Bana ne ya."	"hadi ordan sende"
"Bana ne."	"git işine"
"Demokrasiyse hodri meydan."	"hodri meydan"
"Artık sus be adam."	"bırak ya"
"Faso fiso mu dediniz."	"hiç işim olmaz"
"Başbakan da simide talim etti."	"rol çalmak"
"Enflasyon patlamadı, tam aksine çatladı."	"zehir katmak"
	"Salı düellosu"
"Sözler saçmalığın daniskası."	"çatladı"
"Halkın o 'sigortası'nı attırmayın."	"sus be adam"
"Siyaseten züğürt."	"kriz edebiyatı"
"Gammaz polemiği."	"süper ya"
"Acı kavun gibi yere serecekti."	"karizma"
"Siyasetçiler rol çaldı."	"geliver canım"
"Allah'a havale etti."	"bana ne"
"Yazıklar olsun."	"bana ne ya"
"Bu analizleri millet yutmuyor."	"yapma ya"
"Nedense çok kızgın diyorlar."	"yapma be"
"Yandaş Medya."	"son durum nedir"
"Sadaka kültürü."	"nasıl yani"
	"nasıl gidiyor"
"İspat et polemiği."	"işte gerçek yüzü"
	"hatırlatma yapmak"
	"panik olmak"
	"ama sorun değil"
	"gününüzü göreceksiniz"
	"işe yaramaz"
	"ne kahramanlık"
	"iyi malzeme çıktı"
	"açıklama yapmak"
	"ne skandal"
	"emin misiniz"
	"aferin lan"
	"talim etmek"
	"valla bravo"
	"kafayı yemek"

	"takılmak" "şov yapmak" "start vermek" "karizmayı yerle bir etmek" "fasa fiso" "daniska" "züğürt" "hadi ya" "koçum"" "var mısın" "yamuk yapmak" "kafalamak" "hata yapmak" "katkı yapmak" "kıl olmak" "sigortasını attırmak" "yere sermek" "brifing vermek" "ayaküstü" "şoke olmak" "şoke olmak" "empoze etmek" "konfirme etmek" "konuşma yapmak" "beğeni kazanmak" "dizayn etmek" "hatırlatma yapmak" "başvuruda bulunmak" "stres olmak" "kültür erozyonu" "havale etmek" "sevsinler seni" "yazıklar olsun" "yutmamak" "çok kızgın" "yandaş" "ispat et" "sadaka kültürü" "nahoş bir vaziyet" "alkış almak" "kahvaltı almak" gibi sözcükleri örnek gösterebiliriz.

POPÜLER SÖZCÜKLER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Psikolojik kriz."	Popüler kültürün ürettiği sözcüklere,
"Paniğe kapılmayın."	"simge"
"Anadolu'daki kadınlarımızın kıyafeti siyasal simge değildir."	"manifesto"
"Silahşörler."	"polemik"
"Kriz söylemi değiştirmedi."	"tip"
"Tabu nedir şimdi anladım."	"fantastik"
"Bu analizleri millet yutmuyor."	"protesto"
"Sözleri, narsisizmden başka bir şey değildir."	"provokatör"
"Provokatör."	"moda"
"Protesto eden vatandaş."	"demode"
"Kriz edebiyatı yapmayalım."	"sürrealist"
"İddiaya paronoya."	"estetik"
"Tedavülden kalkmış tipler var."	"diyalog"
"Muhalefet fantastik dünyada."	"şantaj"
"Sakallı, bıyıklı çalışan polemiği."	"silahşör"
"Siyasette 'felsefik' tartışma."	"narsisizm"
"Demokrasi manifestosu gibi savunmayla tarihe not düşeceğiz."	"dijital"
"Kültürlerarası diyalog yapay bir kavram mı?"	"konsept"
"Şantaj yapmayın."	"konsensüs"
"Sürrealist resim gibiler."	"mega"
"Sokrates polemiği."	"imaj"
"İspat et polemiği."	"depar"
"Çirkinlik resitali."	"retrospektif"
"Altın günleri ile birleşen estetik günleri."	"rövaşata"
"Moda olanlar-demode olanlar."	"portal"
"Şok yaşandı."	"web"
"Davos'ta şok."	"vizyon"
	"spekülatif"
	"sendrom"
	"milenyum"
	"ivme"
	"format"
	"sansasyonel"
	"radikal"
	"provizyon"
	"intern"
	"out"
	"in"
	"bill-board"
	"proses"
	"cafe"
	"pop art"
	"analiz"

	"know-how" "diet" "tabu" "parodoks" "riziko" "puffy" "stretch" "panik" "hetorojen" "kriminal" "psikolojik" "clup" "kriz" "promosyon" "analiz" "telestar" "popüler" "non-stop" "drink shop" "agresif" "platform" "show" "center" "aktivite" "plaza" "tower" "absürd" "kariyer" "prezantabl" "spesiyal" "trend" "star" "elit" "elegan" "fetiş" "fan club" "paranoya" "panik" "romantika" "paranoyak" "modernist" "hermetik" "vizyon" "perspektif" "asist" "contekst" "reel" "simetrik" gibi sözcükleri örnek gösterebiliriz.

EĞRETİLEME

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Meclis'te ağızlar bozuldu." "İstanbul yağmalanıyor." "Korku diktatörlüğü." "Siyaseten züğürt." "Balans ayarı sandıkta olur." "Silahların gölgesinde." "Siyasi eşkıyalık." "Cumhuriyet zedeleniyor." "Mahalle baskısı." "Mugalatayı bırakın." "Besleme medya." "Sessiz diplomasi." "Yenelim karizmamız çizilmesin." "Yarası olan gocunsun." "Çirkinlik resitali." "Lekeli iktidar." "Dikta heveslisi." "Doğal kazık." "Kriz kapıya dayandı." "Geleneksel estetiğe taşındı." "Ümüğünü sıkalım." "Psikolojik kriz." "Kanka afiş." "Simide talim etti." "Yumurta işi karıştı." "Zehir zemberek açıklama." "İnsanlık öldü mü?" "İpin ucu kaçmasın." "Gazze can çekişiyor." "Osmanlı tokadı." "Korku imparatorluğu." "Seçmen buharlaştı." "Korku toplumu." "Sessiz yığınların sesi." "Kültür erozyonu." "Gazze gurur duyuyor." "Söz düellosu." "Köprüler atıldı." "Davos'ta gerginlik." "Çamur üretiyorlar." "Bilgi kirlenmesi." "Son kullanma tarihi." "Gönül gözü." "Kömürcüye kara haber." "Beyin fıtığı."	Söylemlerdeki "ifade özellikleri" ya da "söz oyunları" önemlidir. Bunlar eğritileme "metafor" ve bunun iki kullanım biçimi olarak "sinekdoş" ve "metonimi"dir. Sinekdoş, bütünü parçasıyla ifade etme biçimidir. Metonimi "düzdeğişmece" ise, bir şeyi onun özelliği ya da eklentisiyle anlatmaktır.

DEYİMLER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Paniğe kapılmayın, tekere çomak sokmayın."	"Tekere çomak sokmak deyimi, yolunda giden işi engellemek anlamındadır."
"Kervan yola girdi."	"Kervan yola girmek."
"Kendi yağımızla kavrulmasını biliriz."	"Kendi yağıyla kavrulmak."
"Küllerinden yeniden doğmak."	"Küllerinden yeniden doğmak."
"IMF'ye ümüğümüzü sıktırmayız."	"Ümüğünü sıkmak."
"Öldürmeyen şey güçlendiriyor."	"Öldürmeyen Allah öldürmez."
"Bıçak kemiğe dayandı."	"Bıçak kemiğe dayanmak." (Katlanılamayacak durum.)
"Ben kasaptaki ete soğan doğramam."	"Kasaptaki ete soğan doğramak."
"Ayaklar ayak altında."	"Ayak altında olmak."
"Külahıma anlat."	"Külahıma anlat."
"İnsanları üç kuruşa mahkûm ettiniz."	"Üç kuruşa muhtaç olmak."
"İşsizliğe pabuç bırakmayın."	"Pabuç bırakmamak." (Korkmamak.)
"Uçaktaki 'ipe un serme' tartışması."	"İpe un sermek." (Engeller çıkarmak.)
"Acı kavun gibi yere serecekti."	"Yere sermek."
"Bugün varız yarın yokuz."	"Zil takıp oynamak."
"Zil takıp oynayacaklar."	"Gemiyi terk etmek."
"Gemiyi en son ben terk ederim."	"Karnı ağrımak."
"Erik yemedik karnımız ağrımaz."	"Dam üstünde saksağan."
"Bildiri tam dam üstünde saksağan."	"El açmak."
"Yabancıya el açılıyor."	"Oruç başına vurmak."
"Oruç başına vurmuş."	"İpin ucunu kaçırmak."
"İçi boş olanlar dışıyla konuşur."	
"İpin ucu kaçmasın."	

DOĞU KÖKENLİ SÖZCÜKLER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"İşadamlarının iki yıllık 'zulası' varmış."	"zula" (birikim, yatırım)
"Tasavvut altındayız."	"tasavvut" (sesleme) (Devellioğlu, 1982: 1240).
"Mütevazı olsun."	"mütevazı" (alçakgönüllü, kibirsiz) (Devellioğlu, 1982 :940).
"Kimse şeamet tellallığı yapmasın."	"şeamet" (uğursuzluk) (Devellioğlu, 1982: 1175).
"Bazı mahfiller bana 'devletçi' diyor."	"mahfil" (oturulacak yer) (Devellioğlu, 1982: 676).
"İşinize gelmediği için böyle yaftalanıyorsunuz."	"yafta" (kişiye isnat edilen suçlama.) (Türk Dil Kurumu Sözlüğü, 2009)
"Basın en iyisi ulemaya sormalı."	"ulema" (alimler, ilim sahipleri) (Devellioğlu, 1982: 1346).
"Tedavülden kalkmış tipler var."	"tedavül" (kullanılma) (Devellioğlu, 1982:1261).
"Müflis tüccar eski defterleri karıştırıyor."	"müflis" (iflas etmiş, parasız) (Devellioğlu, 1982: 851).
"Savunma 'velev ki'yi kapsamadı."	"velev" (bile, hatta) (Devellioğlu, 1982: 1377).
"İşçiye ceberût."	"velev ki" (isterse, kaldı ki, hatta, her ne kadar)
"Mugalatayı bırakın."	"ceberût" (aşırı büyüklük) (Devellioğlu, 1982: 157).
"Ya biat ya cihat."	"mugalata" (yanıltmak için söz söyleme) Devellioğlu, 1982:792).
"Müfteri düellosu."	"biat" (kabul ve tasdik) (Devellioğlu, 1982, s. 124)
"Fakir fukara, garip gureba, cahil cühela."	"cihat" (taraftar) (Devellioğlu, 1982: 173).
	"müfteri" (iftira atan, kara çalıcı) (Devellioğlu, 1982: 852).
	"gurebâ" (garip, garipler, kimsesizler) (Devellioğlu, 1982: 351).
	"cühelâ" (bilgisizler, cahiller) (Devellioğlu, 1982: 179).

BATI KÖKENLİ SÖZCÜKLER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Çevrecinin daniskası."	"daniska"
"Saçmalığın daniskası."	"narsisizm"
"Sözleri, narsisizmden başka bir şey değildir."	"provokatör"
"Provokatör olma."	"düello"
"TV'de düelloya varım."	"paranoya"
"İddialar paranoya."	"fantastik"
"Muhalefet fantastik dünyada."	"manifesto"
"Demokrasi manifestosu."	"sürrealist"
"Sürrealist resim gibiler."	"dikta"
"Dikta heveslisi."	"enflasyon"
"Enflasyon patlamadı, tam aksine çatladı."	"psikolojik"
"Psikolojik kriz."	"analiz"
"Bu analizleri millet yutmuyor."	"protesto"
"Protesto eden vatandaş."	"kriz"
"Kriz edebiyatı yapmayalım."	"panik"
"Paniğe kapılmayın."	"moda"
"Moda olanlar."	"demode"
"Demode olanlar."	"estetik"
"Altın günleri ile birleşen estetik günleri."	"diyalog"
"Kültürlerarası diyalog yapay bir kavram mı?"	"polemik"
"İspat et polemiği."	"felsefik"
"Sokrates polemiği."	
"Siyasette 'felsefik' tartışma."	

BENZETME

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Halkı limon gibi sıkıyorlar." "Hiçbir iktidar bu kadar tahammülsüz olmamıştı." "Bu millet bir çuval kömüre oyunu satmayacak kadar onurludur." "Milletin tercihini aşağılamaya kadar götürüyorlar işi." "Acı kavun gibi yere serecekti." "Demokrasi manifestosu gibi savunmayla tarihe not düşeceğiz." "Sürrealist resim gibiler." "Hiçbir iktidar bu kadar tahammülsüz olmamıştı." "Bomba gibiyim."	Benzetme (teşbih), *Türk Dili Sözlüğü*'nde, "Bir şeyin niteliğini anlatmak için o niteliği eksiksiz taşıyan bir şeyi örnek olarak gösterme işi" (tdk.tr/TR/SozBul, 2009) olarak tanımlanmıştır. Kemal Demiray da, "Benzetmek; bir şeyin başka bir şeye benzemesini sağlamak" (Demiray, 1994: 100) tanımlamasını yapmaktadır. Benzetme yapılırken, "gibi", "kadar", "sanki" edatları kullanılır.

ALINTILAR

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Geldikleri gibi giderler."	"Geldikleri gibi giderler" sözü, Mustafa Kemal Atatürk'e aittir. 1918'de düşman zırhlıları, Boğaziçi'ne girdiklerinde, Atatürk, bir süre Boğaziçi'ne bakar ve "Geldikleri gibi giderler" der.
"Yerli malı yurdun malı."	"Yerli malı yurdun malı, her Türk onu kullanmalı" sözü, 1946 yılından itibaren, 12 Aralık'ta kutlamaya başladığımız, "Yerli Malı Haftası"na göndermedir. 1983 yılından sonra bu haftanın adı, "Tutum, Yatırım ve Türk Malları Haftası" olarak değiştirilmiştir.
"2009'da ekonomi bürokrasisinde yaprak dökümü yaşanacak."	*Yaprak Dökümü* Reşat Nuri Güntekin'in bir romanıdır.
"Gece Yarısı Ekspresi itirafı."	1978 yapımı, "Gece Yarısı Ekspresi" adlı film, Alan Parker ve Oliver Stone imzalıdır ve Türk aleyhtarı yalanlar üzerine kurgulanmıştır. Film, Bill Hayes'in, Türkiye'deki sıkıntılı hapishane yıllarını anlattığı kitabından uyarlanmıştır. Ayrıca film, Türkiye'de uzun süre yasaklı filmler arasında yer almıştır.
"Gölge etmeyin başka ihsan istemez."	Diyojen ve Büyük İskender arasındaki söylemdir. Diyojen güneşlenirken, yanına İskender gelir ve "Ne dilersen, yerine getireceğim" der. Diyojen, üzerine düşen gölgenin İskender'e ait değil, dünyaya ait olduğunu belirtir ve elinin tersiyle "Gölge etme başka ihsan istemem" diye cevap verir.
"Uzun ince bir yoldayız, gideceğiz gündüz gece."	Âşık Veysel'in şiiridir: "Uzun ince bir yoldayım, Gidiyorum gündüz gece. Bilmiyorum ne haldeyim, Gidiyorum gündüz gece."
"Bizi ucuz döviz havası mahvetti."	Orhan Veli'nin şiiridir: "Beni bu havalar mahvetti, Böyle havada istifa ettim Evkaftaki memuriyetimden.
"Gözleri var görmüyor, kulakları var duymuyor."	Tütüne böyle havada âşık oldum,
"Her canlı bir gün ölümü tadacaktır."	
"Yumuşak başlıyım, uysal koyun değilim."	

Eve ekmekle tuz götürmeyi,
Böyle havalarda unuttum,
Şiir yazma hastalığım,
Hep böyle havalarda nüksetti,
Beni bu güzel havalar mahvetti."
(siirperisi.net/siir,2009)

"Bunlar, o kimselerdir ki, Allah, kalplerini, kulaklarını, gözlerini mühürlemiştir." (*Kur'an-ı Kerim*, Nahl Sûresi, Sûre: 16, Cüz: 14, Ayet: 108,1978:280)

"Onların kalpleri vardır; bu kalplerle gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır; onlarla görmezler. Kulakları vardır; onlarla nasihat dinlemezler." (*Kur'an-ı Kerim*, El-Âraf Sûresi, Sûre: 7, Cüz: 9, Ayet: 179,1978:175)

"Her nefis bir gün ölümü tadacaktır." (*Kur'an-ı Kerim*, Âl-i İmran Sûresi, Sûre: 3, Cüz: 4, Ayet: 185, 1978:74)

Mehmet Akif Ersoy'un, "Zulmü Alkışlayamam" adlı şiirinden alıntılanmıştır:

"Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem;
Gelenin keyfi için, geçmişe kalkıp sövemem.
Biri ecdadıma saldırdı mı, hatta boğarım!..
Boğamazsın ki!
Hiç olmazsa yanımdan kovarım.
Yumuşak başlı isem,
Kim dedi uysal koyunum.
Kesilir belki, fakat çekmeye gelmez boynum." (tumgazeteler. com, 30.01.2009).

TEKERLEMELER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Bir varmış bir yokmuş."	"Bir varmış bir yokmuş" masal tekerlemesidir. Masallar, çocuklara söylenen; inanışlardan, törelerden bağımsız hayal ürünü anlatılardır. Düş kurulan şeylere ulaşma arzusu masalları doğurmuştur. Dolayısıyla, bu hayal ürünü olayların gerçeklerle ilgisi yoktur; kısa ve yoğun anlatım biçimleri sunarlar. Masalların başında, ortasında ve sonunda kısa ya da uzun "kalıplaşmış sözler", bir başka söyleyişle "masal tekerlemeleri" yer almaktadır: "Bir varmış bir yokmuş, Allah'ın kulu çokmuş, Çok söylemesi günahmış, Zaman zaman içinde, Evvel zaman içinde, Kalbur saman içinde, Deve tellâl iken, Sinek berber iken, Ben annemin beşiğini, Tıngır mıngır Sallar iken, O yalan, Bu yalan, Fili yuttu bir yılan, Bu da mı yalan, Az gittim, Dere tepe düz gittim, Bir de arkama baktım, Arpa boyu yol gitmişim." (Çomak, 2005: 1145).

İKİLEMELER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"IMF ile tıpış tıpış bir anlaşma." "Hayvanlar tokuşa tokuşa anlaşır." "Kutlu Doğum'da 'davul zurna' olur mu polemiği." "Al gülüm ver gülüm." "Bir varmış bir yokmuş."	İkilemeler, bir sözcüğün yinelenmesidir. İkilemeler anlamları karşıt, yakın ya da sesleri benzeşen sözcüklerin yan yana gelmesidir. İkilemeler sayıca eş hecelidir ve ayrı yazılır. Sıkça kullanılan örnekler arasında şunlar yer alır: "abuk sabuk" "abur cubur" "acı tatlı" "ah vah" "al gülüm ver gülüm" "bir varmış bir yokmuş" "borç harç" "çoluk çocuk" "davul zurna" "deli dolu" "ecir sabır" "gel zaman git zaman" "haraç mezat" "hoş beş" "huyu suyu" "incik boncuk" "kader kısmet" "kazma kürek" "kim kime dum duma" "laf söz" "mal mülk" "ne olur ne olmaz" "ölüm kalım" "sakal bıyık" "şark garp" "şıra boza" "tangır tungur" "tek tük" "tıpış tıpış" "tokuşa tokuşa" "üç aşağı beş yukarı" "vırıltı zırıltı" "yamuk yumuk" "yazı tura" "yırtık pırtık" "zar zor" "zehir zıkkım" "zart zurt" (Çomak, 1995:47).

ÜNLEM OLAN SÖZCÜKLER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"A!" "E!" "ay!" "ey"" "hey!" "ya!" "hadi!" "hay!" "vay!" "oh!" "yahu!" "ayol!" "be!" "uf!" "yuh!" "eyvah!" "aman!" "yaşa!" "öf!" "yazık!" "sakın!" "haydi!" "Yahu! Bu millet yatıp kalkıp size mi çalışacak." "Kimi aldatıyorsunuz yahu!" "Türkiye 'Oh'lu bir imkânı aramazsa yazık olur." " 'Oh' dedirtecek bir karar lazım." "Ey! Küstah adam."	Bu tür ünlem olan sözcüklerin kullanımı hitap olarak tercih edilmektedir. Burada da, iktidar halktan birinin sorunu için tepkiye tepkiyle cevap verir. Diğer bir söyleyişle, birey kendisini toplumsal düzenin içerisinde, beklentilerini ve söylemin etki gücünü ortaya koyar. "Yahu!" ünlemi tek başına kullanıldığında, bir uyarıcıdır. Çünkü, ünlemler karşımızdakileri çağırmaya ve uyarmaya yarayan sözcüklerdir" (Ekici, 1977: 111).

SIRA DIŞI SÖZCÜKLER

Açık Anlam	
"Lagendayık enişte gardaş."	
"Tayyibiye."	
"Borç yiğidin ümüğüdür."	
"Faso fiso mu dediniz."	
"Destek: Yes Köstek: No! Sadece düm tek tek."	
"Fakir fukara, garip gureba, cahil cühela."	

ATASÖZLERİ

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Köpeksiz köyde değneksiz dolaşıyor."	"Bana dokunmayan yılan bin yaşasın."
"Bana dokunmayan yılan anlayışı."	"Al gülüm ver gülüm."
"Al kömürü ver oyu."	"Borç yiğidin kamçısıdır."
"Borç yiğidin ümüğüdür."	"Kaşıkla verip kepçeyle almak."
"Kaşıkla verip kepçeyle alma."	"İnsanlar konuşa konuşa, hayvanlar tokuşa tokuşa anlaşır."
"Hayvanlar tokuşa tokuşa anlaşır."	
"Yalancının mumu söndü."	"Yalancının mumu yatsıya kadar yanar."
"Yarası olan gocunsun."	"Yarası olan gocunur."
"Sivrisinek saz."	"Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az."
"Herhalde kendisi aynaya bakıyor."	"İş insanın aynasıdır."

KARŞITLIK

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Yumurta kara değil ki ak olsun."	"kara" x "ak"
"Al kömürü ver oyu."	"al" x "ver"
"İktidarla muhalefetin 'klasik Salı' düellosu."	"iktidar" x "muhalefet"
"Bugün varız, yarın yokuz."	"bugün" x "yarın"
"Camiye de gider meyhaneye de."	"cami" x "meyhane"
"Uzun ince bir yoldayız, gideceğiz gündüz gece."	"gündüz" x "gece"
"İçi boş olanlar dışıyla konuşur."	"iç" x "dış"
"Ver gülüm al gülüm."	"ver" x "al"
"Bir varmış bir yokmuş."	"var" x "yok"
"Moda olanlar demode olanlar."	"moda" x "demode"
"Yaşar ne yaşar ne yaşamaz."	"yaşar" x "yaşamaz"
"Destek: Yes Köstek: No! Sadece düm tek tek!"	"destek" x "köstek"

ÖYKÜ/HİKÂYE

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Kentte yaşamak istiyorsan 'Deli Dumrul'u göreceksin."	"Deli Dumrul" *Dede Korkut Hikâyeleri*'nden, "Duha Koca Oğlu Deli Dumrul Hikâyesi"nin baş kahramanıdır. Hikâye şöyledir: Oğuz'da, Duha Koca oğlu Deli Dumrul derler bir er varmış. Deli Dumrul, bir kuru çayın üzerine bir köprü yaptırmış. Bu köprüden geçen insanlardan otuz akçe, geçmeyenlerden, döve döve kırk akçe alırmış. Deli Dumrul niçin böyle davranıyorsun diyenlere, "Benden 'deli', benden 'güçlü' bir er var mıdır?" dermiş. Günlerden bir gün, Deli Dumrul'un köprüsünün yanına bir bölük oba yerleşir. Obada bir yiğit ölür ve yakınları feryat figan ederler. Deli Dumrul obaya gelerek, "Benim köprümün yanında neden ağlarsınız ve kavga edersiniz?" der. Oba halkı cevap verir: "Bir yiğidimiz vardı, vefat etti." Deli Dumrul, "Peki yiğidinizi kim öldürdü?" diye sorar. Cevap verirler: "Allah'ı tarafından al kanatlı Azrail, yiğidin canını aldı." Deli Dumrul, Allah'a seslenir: "Allah'ım, birliğin varlığın hakkı için, Azrail'i bana göster, onunla savaşayım."(Ergin, 1994: 177) Deli Dumrul, kırk yiğidiyle otururken, Azrail çıkagelir. Deli Dumrul, Azrail'i karşısında görünce, görür gözü görmez olur, tutar elleri tutmaz olur. Deli Dumrul, Azrail'in gücünü ve canını almaya geldiğini anlayınca, Allah'a yalvarır ve canının bağışlanması için dua eder. Deli Dumrul'un duası kabul olur ve bir can bulursa yaşamasına izin verilir. Deli Dumrul, can bulmak için, önce babasına, sonra da annesine gider. Deli Dumrul, babasından ve annesinden canlarını ister; ama vermezler. Deli Dumrul, "Eşime gideyim, ondan can isteyim" der. Karısı, Deli

Dumrul'suz bir hayat istemediğini söyleyerek, canım vermeyi kabul eder. Deli Dumrul da Allah'a, "Ya ikimizin de canını al ya da bağışla" der ve Allah her ikisinin de yüz kırk yıl yaşamasına izin verir (Ergin, 1994: 184).

ANLAM DARALMASI

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Şeker denmez, Ramazan denir." "Şeker bayramı diyorlar bu kültür erozyonudur."	Şeker Bayramı ya da Ramazan Bayramı, İslâm dünyasında, Ramazan ayının (oruç tutulan Hicri Takvim'e göre dokuzuncu ay) bitmesiyle başlayıp, üç gün süren dini bir bayramdır. Ramazan Bayramı, Hicri Takvim'e göre, Şevval ayının ilk üç günüdür. Bayram, Ramazan ayı boyunca tutulan orucun sonucunda, mutluluk ve sevinci ifade eder. Bayramda oruç tutulmaz ve yasaklar kalkar. Aile, arkadaş ve akraba ziyaretleri yapılır. Bayram ziyaretlerinde, tatlılar, börekler, çikolatalar, şekerler ikram edilir. Dolayısıyla da, bayramda şeker ve tatlı ikram edilmesi gelenek haline gelmiştir. Bu nedenle, "Ramazan Bayramı" adı "Şeker Bayramı" na dönüşmüştür. Halk arasında "Şeker Bayramı" kullanımı daha yaygındır. Özellikle kentlerde, "Ramazan" yerine "Şeker" adı daha çok kullanılır.

ARGO, KABA, ÖFKE, ALAY, KIZGINLIK İÇEREN SÖZCÜKLER

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Anamızı ağlattın."	"öfke"
"Paniğe kapılmayın, tekere çomak sokmayın."	"kızgınlık"
"Felaket tellalları."	"öfke"
"Kabadayılıkla krizle mücadele edilmez."	"argo-kaba"
"Muhalefet renkkörü."	"alay"
"Yandaşlarına dağıtıyorlar."	"alay"
"Ya sev ya terk et."	"kızgınlık"
"Silahşörler."	"alay"
"Kaçtı."	"öfke"
"Sadaka kültürü."	"alay"
"Adap ve düzey uyarısı."	"kızgınlık"
"Zencilerin ve göbeğini kaşıyanlarm partisi diyorlar."	"kızgınlık"
"Milletin tercihini aşağılamaya kadar götürüyorlar işi."	"alay"
"Nedense çok kızgın diyorlar."	"kaba"
"Bazı mahfiller bana 'devletçi' diyor."	"alay-kızgınlık"
"Bu analizleri millet yutmuyor."	"alay"
"Sevsinler seni, yazıklar olsun."	"alay-kızgınlık"
"Çevrecinin daniskası."	"kızgınlık"
"Saçmalığın daniskası."	"kızgınlık"
"Allah'a havale etti."	"öfke-kızgınlık"
"Kalbimize gömdük."	"öfke-kızgınlık"
"Haddini aşan sözler söylemesin."	"öfke"
"Sözleri kabul edilemez, kınıyorum."	"kaba"
"Ayaklar ayak altında."	"argo-kaba"
"Bu terbiyesiz adam."	"argo-kaba"
"Hıyar! Sana ne lan! Geri zekâlı."	"alay"
"Ey! Küstah adam; hıyar da geri zekâlı da sensin."	"alay-kızgınlık"
"O palabıyıklı."	"kızgınlık"
"Külahıma anlat."	"alay"
"Kimse şeamet tellallığı yapmasın."	"alay"
"Kriz edebiyatı yapmayalım."	"alay"
"Yüzleri bile kızarmıyor."	"kaba"
"Pişkinsin, fütursuzsun, patavatsızsın."	"alay-kaba"
"Tedavülden kalkmış tipler var."	"alay-kaba"
"Demokrasi ukalası."	"kızgınlık"
"Zil takıp oynayacaklar."	"alay"
"Bir ayağı topal eylem planı."	"alay"
"Korku diktatörlüğü."	"kaba"
	"alay-kaba"
	"alay-kaba"
	"kızgınlık"
	"alay"
	"öfke"
	"argo-kaba"
	"kaba"
	"kızgınlık"
	"öfke"
	"kızgınlık"

"Siyaseten züğürt."	"kızgınlık"
"Nalıncı keseri demokrasisi."	"alay"
"İspat et polemiği."	"kaba"
"Siyasi eşkıyalık."	"kaba"
"Gölge etmeyin başka ihsan istemez."	"kaba"
"Benim yapımda gerginlik yok."	"kaba"
"Bildiri tam dam üstünde saksağan."	"kaba"
"Densizlik."	"kaba"
"Eşek gibi anırırım."	"kaba"
"Osmanlı tokadı öldürür."	"alay"
"Beyin fıtığı."	"kaba"
"Ağız ishali."	"kaba"
"Beyinsiz."	"kaba"
"Besleme Medya."	"kaba"
"Özür yerine saldırı var."	"öfke-kızgınlık"
"Uçuk kaçık istek."	"kaba"
"Sözler saçmalığın daniskası."	"kaba"
"Yarası olan gocunsun."	"kaba"
"Medyaya öfke."	"argo"
"Korku rejimi."	"kaba"
"Çirkinlik resitali."	"kaba"
"Meclis'te ağızlar bozuldu."	"kaba"
"Asıl sen şerefsizsin."	"kaba"
"Ulan müfteri."	"argo"
"Lekeli iktidar."	"kaba"
"Cahil cühela."	"kaba"
"Bana ne ya!"	"kaba"
"Terbiyesiz herif."	"alay"
"Aşağılık herif, dümbük."	"kaba"
"Edepsiz."	"kaba"
"Son kullanma tarihi geçmiş."	"kızgınlık"
"Ceberût"	"kızgınlık"
"Bilgi kirlenmesi."	
"Çamur üretiyorlar."	
"Çöp-çamur-çukur."	
"İstanbul'da büyük düello."	

SÖYLEMLERİN İZLEKSEL DAĞILIMI

Açık Anlam	Örtük Anlam
"Anamızı ağlattın."	"vergi"
"Ümüğünüzü sıkın."	"kriz"
"Daha ne kadar insanımız ölecek."	"terör"
"Felaket tellalları."	"kriz"
"Paniğe kapılmayın, tekere çomak sokmayın.	"kriz"
	"uzlaşı"
"IMF ile tıpış tıpış bir anlaşma."	"yatırım"
"İşadamlarının iki yıllık 'zulası' varmış."	"seçim"
	"türban"
"Hem ağlaşıyorsunuz hem de oy veriyorsunuz."	"yardım"
	"İngiliz Düşesi Saralı"
"Anadolu'daki kadınlarımızın kıyafeti siyasal simge değildir."	"seçim"
	"kömür yardımı"
"Al kömürü ver oyu."	" 'Mustafa' filmi"
"Düşeş attık, yek geldi."	"kriz"
"Millet bunları sandığa gömüyor."	"çevrecilik"
"Bu millet bir çuval kömüre oyunu satmayacak kadar onurludur."	"yolsuzluk"
	"eylem"
"Tabu nedir şimdi anladım."	"telefon dinleme"
"Bıçak kemiğe dayandı."	"eleman alımı"
"Çevrecinin daniskası."	"eylem"
"Yetim hakkı yiyen içimizde barınamaz."	"kriz"
	"dinlememe"
"Yürümekle bu iş çözülmez."	"kriz"
"Dinlemenin çivisi çıkmış."	"enflasyon"
"Sakallıyı ve bıyıklıyı katiyen almam."	"türban"
"Ayaklar ayak altında."	"kriz"
"Tekere çomak sokuluyor."	"zam"
"Külahıma anlat."	"bezmek"
"Kimse şeamet tellallığı yapmasın."	"iletişimsizlik"
"İnsanları üç kuruşa mahkûm ettiniz."	"kriz"
"Reddi miras. "	"seçim"
"Örtünün masumiyeti."	"engelleme"
"Borç yiğidin ümüğüdür."	"tuzak"
"Kaşıkla verip kepçeyle alma."	"baski"
"Hayvanlar tokuşa tokuşa anlaşır."	"sabır
"Bıçağın dayanacağı kemik kalmadı."	"yolsuzluk"
"Balans ayarı sandıkta olur."	"vergi"
"Gölge etmeyin başka ihsan istemez."	"çevreci"
"Kimse tezgâh peşinde olmasın."	"dini bayram"
"Kimse kimseye dayatamaz."	"son gazi"
"Uzun ince bir yoldayız, gideceğiz gündüz gece."	"bilgisizlik"
	"doğalgaz"

"Büyük vurgun"	"Halkın o 'sigorta'sını attırmayın."
"Halkı limon gibi sıkıyorlar."	"estetik ameliyatı"
"Ben çevrecinin daniskasıyım."	"kriz"
"Şeker denmez, Ramazan denir."	"sahte çikolatalar"
"Son çılgın Türk çiçeklerle."	"kolesterol"
"İçi boş olanlar dışıyla konuşur."	"üç liderin yer aldığı afiş"
"Doğal kazık."	"Gazze"
"Altın günleri ile birleşen estetik günleri."	"savaş"
"Bizi ucuz döviz havası mahvetti."	
"Fransa tarihinde böylesi görülmedi."	
"Yumurta kara değil ki ak olsun."	
"Kanka afiş sorun oldu."	
"Anne bizim için dua edin."	
"Gazze ağlıyor."	

Değerlendirme

Çalışmamızı oluşturan temel nokta, söylemi oluşturan bireyin, kendi ideolojilerine koşut/karşıt olduğunu düşündüğü söylemlerarası göndermelerden açık veya örtük biçimde yararlanma sürecinde kişi, süre ve uzam etkenleriyle adeta bir hesaplaşma içerisinde olmasıdır. Ele aldığımız metnin-söylemin çözümlenmesinde, Teun A. van Dijk'in "Eleştirel Söylem Çözümlemesi"nden yola çıkılmıştır.

Çalışmada, Teun A. van Dijk'in mikro yaklaşımına odaklanarak, kendimizin geliştirdiği devingen anlambilim düzleminde, sözcükler ayrıştırılmış ve tablolara yerleştirilmiştir. Söylemde, ağırlık verilen sözcük ve sözcük öbekleriyle oluşan dil kullanımı örtük ya da açık biçimde kendi söyleminin taşıdığı ideolojiyi ortaya koymaktadır. Çalışmamız eleştirel olarak dil kullanıcılarının söylemlerini –kaba, kızgın, öfkeli, argo, sert, alaycı, saldırgan, sıra dışı kullanımlar– ile bilinçli ya da bilinçsiz olarak benimsemiş oldukları ortak bilgi değerlerini ortaya koymaktadır. Dili kullananların seçtikleri sözcükler ve söylemler onların aynı zamanda ideolojilerini yansıttığından, ideolojiler de kendilerini dil ile ifade edip biçimlendirirler. Diğer yandan, ideolojiler, kimlikler, güç ilişkileri, kültürel değerler dil aracılığıyla ya da dilsel kurgulamalar yoluyla ortaya konulmaktadır. Bu nedenle, medya metinlerinde, dil kullanıcılarının, dil kullanımı ön plana çıkartılmıştır. Bu yüzden de, ideolojiler bütününden oluşan simgesel düzen, dil yoluyla ifade edilmektedir.

Bu çalışmayla amacımız, medya metinlerindeki seçilmiş sözcük ve sözcük öbeklerinin bireylerin yaşamı algılamalarında, düşüncelerinde ve değerlendirmelerinde söyleme yansıyan toplumsal ideolojilerini belirlemektir. Bu yöntemle açık dilsel yapılardan örtük ideolojik yapılara ulaşmak amaçlanmıştır. Bu bağlamdan yola çıkarak, çalışmamızda, kendimizin geliştirdiği ve eleştirel söylem çözümlemelerine yeni bir yaklaşım olarak önerdiğimiz metin çözümlemesinde, devingen anlambilim temel alınarak, seçilmiş medya metinlerini ayrıştırmaya çalıştık. Devingen Anlambilim Düzlemleri olarak adlandırdığımız yöntemimiz, dilin kurgulanan anlamlarını yansıtmaktadır. Bu nedenle, geliştirdiğimiz yöntem çözümlemesindeki amacımız, dilin karmaşık yapısını, içeriğini, eşsüremli ve artsüremli açılardan incelemenin ve çözmenin yanı sıra, söylemsel anlamın nasıl gerçekleştiğini de

ortaya koymaktır. Söylemsel anlamın nasıl gerçekleştiğini ortaya koyarken, sadece sözcükler-arası bağıntıların aktarılması yeterli olmayıp, söylemselleşmede sözcükler-arası bağıntıların yanı sıra, anlamları da önem kazanmaktadır. İşte bu nedenle, sözcüklerin anlam kaynağına yaslanarak kendilerini yeniden nasıl ürettikleri ve nasıl eklemlendikleri belirlenmiştir. Aynı zamanda çözümlememizde, seçilmiş söylemler, anlam kaynağına da yönelerek yorumlanmıştır. Anlamlama durumu devingenlik içerisindeki bir yapı olduğundan, sözümüzün ana konusu dış gerçeklik, dil dışı gerçeklik ya da dış göndermeler dünyası veya kültürel bir yapı olarak kabul edilip, kurgusal anlatıda yeniden yapılandırılmaktadır.

Sonuç olarak, söylem çözümlememizde, söz-sözcük-sözcük öbeği ve söylemler arasındaki örüntüleri ve anlamları, metnin örtük yapısındaki anlamları/yananlamları ortaya koymak suretiyle, dilin kullanımıyla oluşan söylemin, dilin somut yaşayan bir bütün olduğunu göstermiş oluyoruz.

Kuramlar ve Kuramcılar

Söylem Çözümlemesi "Discourse Analysis"
Söylem ve Bilgi "Discourse and Knowledge"
Söylem ve İletişim "Discourse and Communication"
Biçim ve İşlev "Form and Function"
Metin ve Bağlam "Text and Context"
Söz-Eylem Kuramı "Speech-Act Theory"
Edimbilim "Pragmatics"
Etkisöz Toplumdilbilim "Perlocution-sociolinquistics"
Eleştirel Okumalar "Critical Reading"
İletişimsel Eylem Kuramı "Theory of Communicative Action"
Değişke Çözümlemesi "Variant Analysis"
Bağıntı Kuramı "Relavance Theory"
Konuşma Çözümlemesi "Speech Analysis"
Söylem ve İdeoloji "Discourse and Ideology"
Eleştirel Söylem Çözümlemesi "Critical Discourse Analysis"

Norman Fairclough, *Language and Power*, Londra, Longman, 1989.

Norman Fairclough, *Discourse and Social Change*, Cambridge, Polity Press, 1992.

Ruth Wodak, *Language,Power and Ideology*, Amsterdam, Benjamins, 1989.

Ruth Wodak, "Critical Linguistics and Critical Discourse Analysis", Handbook of Pragmatics, Manual, Amsterdam, Benjamins, 1996.

Ruth Wodak ve Martin Reisigl, *Discourse and Discrimination, The Rhetorics of Racism and Antisemitism*, Londra, Routledge, 1999.

Göstergebilimsel Anlatı "Narrative Semiotics"

Greimas, Algirdas Julien, *Structural Semantics, An Attempt at a method*, Lincoin, University of Nebraska Press, 1983.

Yapısal Anlambilim "Structural Semantics"

Bilgi Teorisi "Theory of Knowledge

Temeli Olan Teori/Belli Bir Temele Dayalı Teori "Grounded Theory"

Glaser, Barney G. ve Strauss, Anselm, *The Discovery of Grounded Theory, Strategies for Qualitative research*, Chicago, IL, Adline, 1967.

Strauss, Anselm, *Qualitative Analysis for Social Scentists*, Cambridge University Press, 1987.

İletişimin Etnografyası "Ethnography of Communication"

Gumperz, John J. ve Hymes, Deli, *Directions in Sociolinguistics, The Ethnography of Communication*, New York, Holt, Rinehart and Winston,1872.

Hymes, Deli, "Linguistics Method in Ethnography of Speaking" P. Garvin, *Method and Theory in Linguistics*, içinde, Lahey, Mouton, 249-325.

İçerik Çözümlemesi "Content Analysis"

Berelson, Bernhard, *Content Analysis in Communication Research*, New York, Hafner, 1952.

Holsti, Ole R., *Content Analysis for the Social Sciences and Humanities, Reading*, MA, Addison-Wesley, 1969.

Niteliksel İçerik Çözümlemesi "Qualitative Content Analysis"

Mayring, Fhilip, *Qualitative Inhaltsanalyse, Grundlagen und Techniken*, Weinheim, Deutscher Studienverlag,1988.

Metin Çözümlemelerinde Simge Yöntemi "Symbol as a Method of Text Analysis"

Bales, Robert F. ve Cohen, Stephan P., *Symlog: A System for the Multiple Level Observation of Groups*, New York, The Free Press, 1979.

İşlevsel Gerçekçilik "Functional Pragmatics"

Brünner, Gisela ve Graefen, Gabriele, *Texte und Discurse, Methoden und Forschungsergebnisse der Funktionalen Pragmatik*, Opladen, Westdeutscher Verlag, 1994.

Yorumbilim "Hermeneutics"

Oevermann, Ulrich, Allert, Tilman, Konau, Elisabeth ve Krambeck, Jürgen "Die Methodologie Einer, Objektiven Hermeneutik", Interpretative Verfahren in den Sozial-und Textwissenschaften, Stutgart, Metzler, 1979:352-434.

Metin Çözümlemelerinde Farklılık Kuramı "Distinction Theory Text Analysis"

Sacks, Harvey, "On the Analysability of Stories by Children", Roy Turner, *Ethnomethodology*, içinde, Harmondsworth, Penguin, 1974.

Sacks, Harvey, Lectures on Conversation, Der. Gail Jefferson, Cambridge, Blackwell, 1992.

Metin Çözümlemelerinde Karşılaştırmalı Yöntem "Comparative Method of Text Analysis"

Konuşma Çözümlemesi "Conversation Analysis"

Atkinson, J. Maxvell and Heritage, John C., *Structures of Social Action, Studies in Conversation Analysis*, Cambridge, Cambridge University Press,1984.

Schenkein, Jim, *Studies in the Organization of Conversational Interaction*, New York, Academic Press, 1978.

Sudnow, David, *Studies in Social Interaction*, New York, Free Press, 1972.

Söylem Anlatıbilimi "Discourse Stylistics"

Anlatı "Narrative"

Todorav Tzvetan, "Les Catégories du Récit Littéraire", Communications, "L'Analyse Structurale du Récit, No.8, Editions du Seuil, 131-157.

Genette Gérard, *Figures* III, Editions du Seuil, 1972.

Kuram ve Kuramcılarla İlgili Yararlanılabilecek Kaynakça

Althusser, Louis, Lenin and Philosophy and Other Essays, London, 1971.

Altmann, Gabriel, The Nature of Linguistic Units, Journal of Quantitative Linguistics, 1996.

Austin, John, How To Do Things With Words, Oxford, Clarendon Press,1962.

Bakhtin, Mikhail M., Speech Genres and Other Late Essays, Austin, University of Texas Press,1986.
Bales, Robert F. Interaction Process Analysis, Cambridge,1950.
Bales, Robert F., Symlog Case Study, New York, The Free Press, 1980.
Barthes, Roland, Rhetorique de l'image, Communications, Paris, 1964.
Bostrom, R.N., Communication Research, 1998.
Bourdieu, Pierre, Critique Social du Jugement, Paris, 1979.
Bourdieu, Pierre, Langage et Pouvoirs Symbolique, Paris, 2001.
Chomsky, Noam, Aspects of the Theory of Syntax, Cambridge, 1965.
Denzin, Norman, The Research Act in Sociology, London, 1970.
Dewey, John, The Theory of Inguiry, New York, 1937.
Dressler, Wolfgang U. Semiotische, Parameter, einer, text linguistischen, Natürlichkeitstheorie,1937.
Eco, Umberto, The Role of The Reader, Explanations in The Semiotics of Texts, Indiana University, Bloomington, 1984.
Fairclough, Norman, Language and Power, London, 1989.
Fairclough, Norman, Discourse and Social Change, Cam-bridge, Polity Press, 1992.
Fairclough, Norman, Discourse and Text, Linguistic and Intertextual Analysis with in Discourse Analysis, 1992.
Fairclough, Norman, Media Discourse, London, 1995.
Fairclough, Norman, Critical Discourse Analysis, The Critical Study of Language, 1995.
Foucault, Michel, The Archoeology of Knowledge and the Discourse on Language, London, 1972.
Foucault, Michel, History of Sexuality, 1981.
Golfmann, Erving, Frame Analysis, New York, 1974.
Golfmann, Erving, Forms of Talk, Oxford, 1981.
Gramsci, Antonio, Selections from the Prison Notebooks, London,1971.
Gramsci, Antonio, Marxismus und Kultur, Ideologie, Alltag, Literatur, Hamburg, 1983.
Greimas, Algirdas J., Die Isotopie der Rede, 1974.
Greimas, Algirda J., Structural Semantics, An Attempt at a Method, Paris, 1966.
Greimas, Algirdas J., On Meaning, Selected Writings in Semiotic Theory, London, 1987.
Greimas, Algirdas J., and Rastier, Francois, The Interaction Of Semiotic Constraints, Yale French Studies: Game, Play And Literature, 1968.
Gumperz, John J., Discourse Strategies,Cambridge Universty Press, 1982.
Habermas, Jurgen, Zur logik der Sozialwissenschaften, Frankfurt, 1970.
Habermas, Jurgen, Erkenntnis und Interesse, Frankfurt,1971.
Habermas, Jurgen, Apres Marx, Paris, 1985.

Halliday, Michael A.K., Language Structure and Language Function, 1970.
Halliday, Michael A.K., Explorations in the Functions of Language, 1973.
Halliday, Michael A.K., Language as Social Semiotic, London, 1978.
Halliday, Michael A.K., An Introduction to Functional Grammar, London, 1985.
Kurt, Levin,Field Theory in Social Science, New York,1951.
Lasswell, Harold D. Describing the Contents of Communinication, Washington, DC, 1941.
Lemke, Jay L., Textual Politics, Discourse and Social Dynamic London, 1995.
Levin, Samuel,R., Linguistic Structures in Poetry, Lahey,1962.
Lucy, John, Grammatical Categories and Cognition , A Case Study of the Linguistic Relativity Hypothesis, Cambridge, Cambridge University Press, 1992.
Mattelart, A., The Invention of Communication, London, 1996.
Mey, Jacob, Whose Language ? Philadelphia, 1985.
Moi, Toril, The Kristeva Reader, New York, Columbia University Press, 1986.
Morris, Charles, Foundations of a Theory of Signs, Chicago, University of Chicago Press, 1938.
Morris, Charles, Signs, Language and Behavior, New York, 1946.
Park, Robert, E., The Crowd and the Public and Other Essays, Chicago ve Londra, The University of Chicago Press,1972.
Park, Robert, E., Race and Culture, New York, Free Press, 1950.
Parsons, Talcott, Toward a General Theory of Action, Harvard University Press, 1951.
Peirce, Charles S., Collected Papers, Harvard University Press,1967.
Propp, Vladimir I., Morphology of the Folktale,1958.
Renkema, Jan, Discourse Studies, An Introductory Textbook, Amsterdam, 1993.
Searle, John R., Speech Acts, Cambridge University Press, 1982.
Silverman, David, Interpreting Qualitative Data, Methods For Analysing Talk, Text and Interaction, London, Sage, 1993.
Silverman, David, Qualitative Research, London, Sage, 1997.
Todorov, Tzevan, Litterature et Signification, Paris,1967.
Turner, G., British Cultural Studies, Londra,1996.
Van Dijk, Teun A., Text and Context Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse, London, Longman,1977.
Weber, Robert Fhilip, Basic Content Analysis, 1990.
Wittgenstein, Ludwig, Werkausgabe, Frankfurt,1984.
Wodak, Ruth, Language Behavior in Therapy Groups, Los Angales, University of California Press, 1986.

Wodak, Ruth, Language, Power and Ideology, Amsterdam, 1989.
Wodak, Ruth, Disorders of Discourse, London, Logman, 1996.
Yin, Robert K., Applications of Case Study Research, Design And Methods, London, Sage,1993.

Kaynakça

Başkan, Özcan, *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1967.
Baudrillard, Jean, *Tüketim Toplumu*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2008.
Bourdieu, Pierre, Critique Social du Jugement, Paris,1999.
Çomak, Nebahat Akgün "İletişim ve Uzlaşım Stratejileri: Keloğlan Masalı ve Filmi", II. Uluslararası Çocuk ve İletişim Kongresi: İletişimin Çocuğa Etkisi, İstanbul Üniversitesi, İletişim Fakültesi, İstanbul, 4-6 Nisan 2005.
Çomak, Nebahat Akgün, *Yazının İşlevsel Kullanımı*, Der Yayınları, İstanbul, 1995.
Damlapınar, Zülfikar, *Medya ve Siyaset İlişkileri Üzerine*, Turhan Kitabevi, 2005.
Demiray, Kemal, *Türkçe Sözlük*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1994.
Demircan, Ömer, "*Edward Sapır*", *XX. Yüzyıl Dilbilimi, Kuramcılardan Seçmeler* (Çeviri ve Sunuşlar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1982.
Doğuman, Emel, "*Gustave Guillaume*", *XX. Yüzyıl Dilbilimi, Kuramcılardan Seçmeler* (Çeviri ve Sunuşlar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.
Ekici, Erhan, *Dilbilgisi*, Alkan Matbaası, İstanbul, 1997.
Ergin, Muharrem, *Dede Korkut Kitabı*, (Giriş-Metin-Faksimile) Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1994.
Foucault, Michel, *Toplumu Savunmak Gerekir*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
Göktürk, Akşit, *Okuma Uğraşı*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1988.
İnal, Ayşe, *Haberi Okumak*, Temuçin Yayınları, İstanbul,1996.
İnceoğlu, Yasemin, "Medyayı Doğru Okumak", *Radikal*, 1 Haziran 2005, s. 11.
İnceoğlu, Yasemin, "Medya Ulusal Çıkar Savunucusu Değildir.", *Akşam*, Güncel Sayfası, 27 Ekim 2008, s. 12.
İnceoğlu, Yasemin, "Medya ve İktidar", Haftanın Sohbeti, *Sabah*, 18 Şubat 2008, s. 17.
İnceoğlu, Yasemin, "Medya, Tehlikeli Biçimde Kamu Yararını Göz Ardı Ediyor", *Birgün*, Söyleşi, 22 Temmuz 2007, s. 15.
İnceoğlu, Yasemin, "Yurttaşların Sözcülüğünü ve Gözcülüğünü Yapmak", *Birgün*, Alternatif Medya, 14 Nisan 2008, s. 12.

İnceoğlu, Yasemin–ÇINARLI, İnci, "Global Medya ve Uygarlıkların Manipülasyonu: Karikatür Krizi", www.yaseminceoglu.com.

Kocaman, Ahmet, "*Dilbilim Söylemi*", *Söylem Üzerine*, Hitit Yayınevi, Ankara, 1996.

Kur'an-ı Kerim, (Hazırlayan A. Fikri Yavuz) Sönmez Matbaası, İstanbul, 1978.

Küçük, Mehmet, *Medya, İktidar, İdeoloji*, Ark Yayınevi, Ankara,1993.

Mengü, Seda Çakar–Çomak, Nebahat Akgün, "The Effect of Leadership and Cultural Perspective on Good Govervance: A Discourse Analysis on Two Turkish Newspapers with Opposite Ideologies", *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Sayı 29, İstanbul, 2007.

Saussure, de Ferdinand, *Genel Dilbilim Dersleri*, (Yayımlayanlar: Charles Bally–Albert Sechehaye), Çev. Berke Vardar, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1985.

Sevil, N., "*Andre Martinet*", *XX.Yüzyıl Dilbilimi, Kuramcılardan Seçmeler* (Çeviri ve Sunuşlar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara,1983.

Titscher, Stefan–Mayer, Michael–Wodak, Ruth–Vetter, Eva, *Methods of Text and Discourse Analysis*, Sage Publications, Londra, 2000.

TDK Sözlüğü, http://tdk.tr/TR/SozBul, 25.01.2009.

Vardar, Berke, *Başlıca Dilbilim Terimleri Sözlüğü*, İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu yayını, İstanbul, 1978.

Vardar, Berke–Öztokat, Erdim, *"Andre Martinet", XX.Yüzyıl Dilbilimi, Kuramcılardan Seçmeler* (Çeviri ve Sunuşlar), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1983.

Van, Dijk T. A., *Text and Context, Explorations in the Semantics and Pragmatics of Discourse*, Longman, Londra, 1977.

Van, Dijk T. A., *Prejudice in Discourse*, Benjamins, Amsterdam, 1984.

Van, Dijk T. A., *Handbook of Discourse Analysis*, Cilt 1: Disciplines of Discourse, Academic Press, Londra, 1985.

Van Dijk T. A., *News as Discourse*, Lawrence Erlbaum Associates, New Jersey, 1988.

Van, Dijk T. A, "Principles of Critical Discourse Analysis", *Discourse&Society*, Sage Publications,1993.

Van, Dijk T. A., *Söylemin ve İktidarın Yapıları: Medya, İktidar, İdeoloji* (Der. ve Çev. Mehmet Küçük), Ark Yayınları, Ankara, 1994.

Van, Dijk T. A., *Discourse and Interaction*, Sage, Londra, 1997.

Van, Dijk T. A., "Discourse and Manipulation", *Discourse & Society*, Sage, Londra, 2006.

Wodak, Ruth, *Language, Power and Ideology*, Amsterdam, 1989.

www.discourse-in-society.org, 31.01.2006.

www.siirperis. net/siir, 25.01.2009.

www.tumgazeteler.com, 31.01.2009.

TV KANALLARI

Atv
CNN TÜRK
Flash
FOX
HABERTÜRK
HABER 7
Kanal a
Kanal 1
Kanal 7
Kanal D
Kanal B
Kanaltürk
NTV
SAMANYOLU
SHOW
Tv 8
TRT-1
TRT-2
TRT-İnt

ULUSAL GAZETELER

AKŞAM
BİRGÜN
BUGÜN
DÜNDEN BUGÜNE TERCÜMAN
DÜNYA
EVRENSEL
GÜNEŞ
HÜRRİYET
MİLLİ
MİLLİYET
POSTA
RADİKAL
SABAH
STAR
TAKVİM
TERCÜMAN
TÜRKİYE
VATAN
YENİ ASYA
YENİ ÇAĞ
YENİ ŞAFAK
ZAMAN

İKİNCİ BÖLÜM

Umberto Eco'yla Metin Okuma

Metinde "Tutuklu Anlamı" Özgürleştirme Yöntemi

Prof. Dr. Nurdoğan Rigel

Giriş

Bilim adamlığının neredeyse sadece üzerinde çalıştığı disiplinle bütünleşmek ve alanında derinleşmek üzerine kendini kurduğu günümüzde, Umberto Eco gibi, tarih ile felsefenin, estetik ile sanatın, klasik dünya ile modern yaşamın gündelik dinamiklerinin, kuram ile yaratının, bilim adamlığı ile sanatçılığın tüm özelliklerini bir arada üretimlerine yansıtan düşünür çok azdır. Eco, felsefe, estetik, tarih, göstergebilim, iletişim bilim, sanat, karşılaştırmalı edebiyat gibi her biri bir ömür alan disiplinler arasında coşkuyla üretimini sürdürüyor.

Disiplinler-arası akademik çalışmalarından çok, *Gülün Adı* ve *Foucault Sarkacı* romanlarıyla dünyaca tanınan Umberto Eco, 1932'de Kuzey İtalya'nın Piemonte bölgesindeki Alessand-

ria şehrinde doğdu. Eco'nun içine doğduğu atmosfer, bütün Avrupa'nın, dolayısıyla İtalya'nın da sarsıldığı, İtalyan toplumunun Mussolini'nin baskısı altında dağıldığı, Franco'nun İspanya'yı, Hitler'in de önce Almanya'yı sonra tüm dünyayı geri dönülmez bir sürecin içine alarak, II. Dünya Savaşı'na taşımaya hazırlandığı dönemdi. İtalyan sanatçı ve düşünürler böyle bir ortamda yaşamlarını karartacak bir şey yazmamak ve üretmemek konusunda çok dikkatliydiler.

Eco'nun doğduğu dağlık Piemonte bölgesi İtalya'dan çok Fransız kültürünün etkisi altındaydı. Eco bu bölgeyi, "İtalyanların en az İtalyan oldukları bölgedir. Tutkusuz, heyecansız, ateşsiz bir Fransız dağ kültürünün etkisi altındadır" diye anlatır. Babası, Eco'yu Torino Üniversitesi'ne yollarken, avukat olmasını istiyordu. Ancak Eco babasının isteğine karşı çıkarak, Ortaçağ Felsefesi ve Edebiyat okudu. Doktora tezini de 1954'te Thomas Aquinas (Aquinalı Thomas) üzerine hazırladı. Milano'da RAI devlet televizyonunda Kültürel Programlar Editörü olarak çalıştı. RAI'deki bu pozisyonu Eco'ya ilk elden medyanın modern kültüre bakışını öğrenme fırsatı verdi. Aynı zamanda da doktora sonrası gazetecilik alanında çalışmasını sağladı. RAI'deki görevi sırasında bir grup avant-garde sanatçı; yazar, müzisyen ve ressamla dostluklar kuran Eco'nun gelecekteki yazın kariyerinde bu ilişkiler etkili oldu.

İlk kitabı *Aziz Thomas*'ta *Estetik* 1956'da yayımlandı. Kitabının yayımlanmasıyla birlikte Eco'nun üniversitedeki kariyeri de başladı. Akademik yaşamda, dolayısıyla yazın alanında ilerlemekten yana tavır koyan Eco, 1959'da RAI'deki görevini bıraktı. Milano'daki Bompiani Yayınevi'ne editör oldu. *Il Verri* dergisinde de köşe yazıları yazmaya başladı. "Minik Günlük" köşesindeki yazıları Eco'nun deneyimini ve öncü fikirlerini geliştirdiği dönemi yansıtır. Bu dergideki görevi Eco için heyecan vericiydi. Çünkü buradaki yazarların çoğuyla daha sonra Gruppo 63'ü kurdular. Eco Gruppo 63'ün kuruluş amacını ve dönemini şöyle anlatıyor:

"Gruppa 63, yerleşik kurumlarda çalışan kimi kişilerin, hem kültür politikası cephesinde, hem de politik eylem olarak kültür cephesinde farklı seçimler yapmış olmasından doğmuştu. Amaç resmi kültürün minyatür dizgesinin eleştirisi yoluyla, burjuva toplumunun eleştirisini yapmaktı. Bu da yürürlükteki düzen gözden kaçırılmaksızın gerçekleştirilecekti. O sırada uluslararası durum, barışçı bir birlikte yaşama durumu içinde dondurulmuş-

tu. Buna karşılık ulusal siyaset sahnesi de, çok önemli bir ikilem içinde dondurulmuştu; ya merkez-sola katılma ya da edilgen bir biçimde ret. Bizler her şeyden önce, kültürel olanaklar alanında olduğumuz ve bunun içinde yetiştiğimiz için, köklü yapıları etkileyebileceğimiz doğrudan bir yol yoktu. Kuşkusuz, bize açık olan kimi siyasal alanlar, 'çok özel bir partiye yönelik bir hareket' vardı. Aslında bizim için yalnız bir yol açıktı: Bizi doğrudan doğruya ilgilendiren ve grubumuzca kolayca yönetilebilecek üstyapısal boyutta bir eleştiri aracılığıyla, büyük dizgeyi soruşturma konusu yapmak zorundaydık. Dolayısıyla, dil üstüne bir tartışma açmayı kararlaştırdık. İletişim biçimlerini yenileştirebilmek ve yerleşmiş yöntemleri yıkmak, bu kültürel biçimlerin dile getirmiş olduğu her şeyi eleştirmek, altüst etmek için fiili ve geniş kapsamlı bir platform olacağına inanıyorduk (Eco1,1992, s. 306).

Eco ve dahil olduğu avant-garde grup, ana akım medyadaki içerikleri tersyüz etme ve Eco'nun daha sonraki metinlerde açıkladığı gibi kodları çözme açısından ilk çalışmaları daha soğuk savaş dönemindeki konjonktürde yapmaya başlamıştı. Gruppo 63'ün bu etkisi, Eco'nun önce *Açık Yapıt* adlı eserinde ve *Okuyucunun Rolü*'nde açıkça görülür.

RAI'deki çalışmalar Eco'ya hem medya alanındaki uygulamaları yakından görme olanağı vermişti, hem de Avrupa entelektüelleriyle düşünce alışverişi içinde olmasını sağlamıştı. Bu ortamda yetişen Eco, iletişim alanında kışkırtıcı bir yorumcu olmuştu. Yorumlarında postmodern toplumda kitle iletişimin ve kitle medyasının inkâr edilemez rolünü ele alan Eco'nun 1962'de *Açık Yapıt*'ı basıldı. Bu yıllarda Eco, fikirlerini ciddi olarak metinler ve göstergebilim üzerinde geliştirmeye başlamıştı. *Açık Yapıt*, okur ve metin arasındaki ilişkinin sanat ve kültür açısından tartışılmaya başlamasını sağladı.

Eco, birikimini 1961'den itibaren üniversitelerde öğretim üyesi olarak değerlendirmeye başladı. İlk olarak Torino Üniversitesi'nde estetik dersleri verdi. Milano Politeknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde de Estetik, Felsefe ve Edebiyat derslerine girdi. 1966 yılında da Floransa Üniversitesi Mimarlık Fakültesi'nde Görsel İletişim profesörlüğüne atandı. Bu arada Eco'nun, estetik, felsefe, edebiyat, göstergebilim ve iletişim konularındaki derslerini ilk olarak Mimarlık fakültelerinde vermesi son derece ilginçtir. İtalyan üniversitelerinde teknik eğitimle sosyal eğitimin iç içe ol-

duğunu ve şimdilerde pek çok ABD üniversitesinde de iletişim ve görsel iletişim bölümlerinin Mimarlık fakültelerinde olması, Eco'nun bu alanda nasıl öncü bir rol oynadığını gösterir. Eco 1971'de ise halen görev yaptığı Bologna Üniversitesi Edebiyat ve Felsefe Fakültesi'nde Göstergebilim profesörlüğüne atandı. Bu dönemde göstergebilim konusunda iki anahtar kitap yayımladı: *Göstergebilim Teorisi* (1976), *Dil Felsefesi ve Göstergebilim* (1984).

Eco, 1974'te İtalya'da ilk Uluslararası Göstergebilim Kongresi'ni düzenledi. 1976-1977 ve 1980-1983 dönemlerinde de Bologna Üniversitesi'nde Gösteri ve İletişim Bilimleri Enstitüsü'nde direktörlük yaptı. Yale, Harvard, Columbia ve Cambridge gibi dünyaca ünlü üniversitelerde ziyaretçi profesör olarak çalıştı. Halen Bologna Üniversitesi Göstergebilim ve Bilişsel Çalışmalar Bölümü yöneticisi ve Uluslararası Göstergebilim Merkezi Başkanı. Ayrıca aynı üniversitenin 1999'dan bu yana Beşeri İlimler Okulu Başkanlığını da yürütüyor. Umberto Eco'ya dünyanın çeşitli ülkelerinde (Danimarka, Bulgaristan, Yunanistan, İrlanda, İspanya, İngiltere, ABD, Kanada, İsrail, Polonya, Brezilya, Almanya, Estonya, Rusya) bulunan 23 üniversite tarafından "Onursal Doktora" verildi.

Bologna Üniversitesi'nde derslerine devam eden Eco, Rimini tepelerindeki 17. yüzyıldan kalma malikânesinde, 30 bin kitaplık labirent kütüphanesinin ve ortamın sessiz olmasını sağlayarak çalışmalarına yardım eden eşinin katkılarıyla düşünsel serüvenini sürdürüyor.

Eco'nun Düşünsel Evrenini Etkileyen Çevre

İtalya denilince Roma, Floransa ve Venedik bilinir. 1950'lerde ise Milano ve Torino'da heyecan verici entelektüel bir çevre vardı. Milano finans ve yayın merkezi olarak İtalya'da ekonomik bir mucize gerçekleştiriyordu. Aynı zamanda müzik, sanat ve edebiyatın öncülerinin çekim alanıydı. Torino ise üniversite şehriydi ve Torino'lu entelektüeller İtalyan kültürünü yeniden şekillendiriyorlardı. İtalya popüler kültür/kitle kültürü üzerinden tüketici merkezli bir topluma dönüşürken, bu iki şehir Eco için edebi ve kültürel iki referans noktası oldu. İtalyan edebi ortamı, II. Dünya Savaşı döneminde halen Crocean idealizmin kalıntılarıyla şekillenmeye çalışıyordu. Ancak Croce'un entelektüel hegemonyasına karşı Antonio Gramsci'nin, George Lukacs'ın Marksist edebi te-

orileri giderek güçleniyordu. Ama ne Marksist eleştirileri ne de Crocean idealizmini paylaşanlar, popüler kültürün ya da kitle kültürünün yükselen manifestosuna dikkat ediyordu. Eco dönemin etkisini şöyle anlatıyor: "Ünlü bir sanatçı, bilim adamı ya da düşünürle ilgili olarak kütüphanelerde araştırma yapmaya gittiğimizde, bir dedektif romanı keşfediyorduk; bu serileri okumak sadece bir gençlik günahı değildi, daimi bir tutkuydu." (Bondanella, 1999, s. 2)

Torino Üniversitesi'nin Hukuk Felsefesi Bölüm Başkanı olan Norberto Bobbio, İtalyan idealist düşünce mirasının, pratik siyasi sorunlar üzerinde yarattığı baskıcı etkiyi eleştiren bir dizi kitabın, Einaudi Yayınevi'nce yayımlamasını sağladı. Yine Torino Üniversitesi'nin İtalyan Edebiyatı Bölümü'ne gelen Giovanni Getto, İtalyan akademisyenleri, edebi metinlerin yapısalcı analiziyle tanıştırdı. Eco, Getto'nun gelecek vaat eden öğrencilerinden biriydi. Nicola Abbagnano da İtalyan felsefesinin, Avrupa varoluşçuluğunun (Sartre, Hiedegger) etkilerine açılmasını sağladı. Luigi Pareyson ise Torino Üniversitesi'ne Pavia'dan gelmişti. Dönemin en etkili ve enerjik estetik kuramcılardan biriydi. Eco, Aquinolu Thomas üzerine doktora tezini de Pareyson'un danışmanlığında gerçekleştirdi (Bondanella, 1999, s. 4). Eco, *Açık Yapıt*'ı basıldıktan yaklaşık 30 yıl sonra, eserini Pareyson'un "yorumlama" ve "biçim" üzerine düşüncelerinin etkisi altında hazırladığını, Pareyson'un "biçimçilik teorisi"ni, *Açık Yapıt*'ta "biçim teorisi" olarak kullandığını belirtmiştir (Caesar, 1999, s. 7).

Ünlü İtalyan yazar Italio Calvino da Einaudi Yayınevi'nin en önemli editörüydü. Eco'nun bu edebi ve akademik çevre içinde yetişirken etkilendiği, farklı anlatı biçimlerini deneyerek (*Bir Kış Gecesi Eğer Bir Yolcu*, *Kesişen Yazgılar Şatosu* vb), Eco'nun kuram olarak çalıştığı biçimciliği, eserlerine deneysel bir cesaretle uygulayan ve bu konuda günümüzde klasik örneklerden biri haline gelen Calvino, her zaman bu genç akademisyenin onu destekleyen dostu oldu. Torino Üniversitesi, Einaudi Yayınevi ve Gruppo 63 çevresindeki entelektüel iklimi ilk gençlik yıllarından itibaren uzun süre solumak, Eco'nun düşünsel coşkusunda en büyük şansıydı.

1960-70'lerdeki üç düşünsel sıçrama, ortaçağ düşüncesiyle gelişen Eco'yu etkilemiştir: yapısalcı hareketler, Fransız yapıbozum düşüncesi ve medyanın toplumsal yaşam üzerinde artan etkisi.

Bu gelişmeler Eco'nun düşüncesinde sentezlendi. Barthes, Lacan, Foucault, Derrida, Deleuze gibi dönemin etkili Fransız yapısalcı düşünürleri, Eco'nun iletişim teorisi ve göstergebilimsel metotla tanışmasını sağladılar. Aquinolu Thomas, Ockharmlı Williams ve Cusalı Nicholas da Eco'nun ortaçağ estetik teorisindeki etkilendiği, gerek akademik gerek kurgusal metinlerinde, okurunu beyinsel vecdinin etkisiyle sıçratmasını sağlayan isimlerdi. Eleştirel yazım ve romanlarındaki felsefi geçişe bakarsak, Eco'nun erken çalışmalarında ortaçağ felsefesi, daha sonra postmodern hermeneutik, Post-Crocean estetik, dilbilim enformasyon teorisi, yapısalcılık, göstergebilim, medya çalışmaları, eleştirel ve kurgusal yazılarında da yapıbozumcu bir yorumsallık vardır. Akademik *cosmos*'unda (düzen) teorik ve kavramsal üretimleriyle okurunun üzerinden yarattığı "*chaos*"dan (düzensizlik) mutlu görünen Eco'nun, düşünsel evreni kendi dil oyunuyla yarattığı kavramlarından biri olan "Chaosmos"dur (Farronato, 2003, s. 21).

Metinlerin ve Yorumcuların Hakları Arasında Diyalektik

Bu çalışmada,1942 yılında çekilen,1943'te New York'da gösterime giren ve "Tüm Zamanların En İyi 10 Filmi" sıralamasında her zaman yer alan *Casablanca*, bir metin olarak, Umberto Eco'nun "Yankı Fazlası" kavramı üzerinden oluşturduğumuz ikili analiz yöntemiyle okunacak. Birinci analiz metodunda, *Açık Yapıt*'taki iletişim stratejisine uygun olarak, iletişim sürecinde kurulan "boşluk" ve "belirsizlik" yapıları ele alınacak. İkinci analiz metodunda da *Casablanca*, "zamana direnen bir metin" olarak, Derrida'nın deyişiyle "Tektonik Anlam Tabakaları"na ayrılacak ve metnin "oynak zeminler"i ve "dirençli zeminler"i ele alınacak.

Eco, metinleri yazarından özgürleştirerek açma/okuma yöntemini irdelediği klasik eseri *Açık Yapıt*'ta, "Yorumlama Anı"nda yaşayan yapıtı inceler. "Okura tek bir anlamın kendini zorla kabul ettirmesini önlemek gerekir" diyen yazar, estetik değeri olan metinlerin okunmasında yorumcunun etkin rolünü savunur ve metinlerin hakları ile yorumcuların hakları arasındaki diyalektiği ele alır (Eco, 1996, s. 33).

Açık Yapıt'ta Eco, sanat ürününün yoruma açık olduğu savını geliştirmiştir. Aynı şekilde herhangi bir sanat yapıtının Alıcı'nın (okurun, dinleyicinin, izleyicinin) özgürce müdahalesini bir ön

gerçek olarak nasıl ortaya atabileceğini anlamaya çalışmış ve okur ile metin arasındaki, yazarın söylemediği ama varsaydığı şeyleri çıkarmaya yönelik işbirliğini ele almıştır (Eco, 1991, Çevirenin Sunumu, s. 8).

Açık Yapıt kavramından önce "poetika" kavramını açımlayan Eco, metninde kullandığı poetika sözcüğünün, metni, yapıtı hazırlayan sanatçının belirtik ya da örtük olarak düşündüğü şekliyle yapıtını anlattığı, ilk tasarının incelenmesi anlamını içerdiğini belirtir. Yapıtın "üretim" ve "tüketim anı"nı ayrı ayrı ele alan analitik düşünceyi tersine çeviren Eco, bu çalışmasında üretimin, tasarımın düşünsel anının, tüketim anını da içine aldığını, sanatta olsun, kitle iletişiminde olsun, her türlü ileti tasarımının tüketimi düşünmeyle başladığını söyleyerek, iletişim kuramlarında da bir dönüşüm yaratır. "Sanatçı üretici bir işlem tasarladığında, tüketim olanaklarını tasarlar, başka bir deyişle, üretimi yapan sanatçı, nesnesiyle bir ileti yapılandırdığını bilir; bir alıcı, tüketici için çalışmakta olduğunu bilmezlikten gelemez. Bu alıcının nesne-iletiyi, tüm ikirciklerinden yararlanarak yorumlayacağını bilir; ama bu yüzden o iletişim zincirinden yine daha az sorumlu saymaz kendini. Bunun sonucu olarak, her poetika, daha baştan işlemsel bir tasarı olarak iletişim tasarısını açıkça ortaya koyar; o bir nesne üzerine ve onu etkileri üzerine bir tasarıdır." (Eco,1991, s. 9)

Oyuna Davet

Açık Yapıt'ı "olanaklar alanı", "seçim yapmaya açık davet" olarak alsak bile kavramın işleyişini Eco'nun satırlarıyla açımlamak gerekir: "Terminolojide kafa karışıklığı yaşanmaması için 'Açık Yapıt' kavramını iyice keskinleştirmeliyiz. Sanat yapıtıyla yorumcu arasında alışılmışın dışında, yeni bir diyalektik ortaya konmasına karşın, bu terimin geleneksel kullanımlarından kaçınmalıyız. Estetik kuramcıları bir Açık Yapıtı 'tamamlığı' ve 'açıklığı' üzerinden tartışmışlardır. Bu iki kavram, hepimizin bir sanat yapıtını algılama deneyimimizden aşina olduğumuz standart bir durumu anlatır: Sanat yapıtı, bir sanatçının bir dizi iletişimsel etkiyi kendi yarattığı özgün bir kompozisyonu her izleyicinin kendine göre anlamlandıracağı şekilde düzenleme uğraşının son ürünüdür. İzleyici kendi akıl ve duygulanım kapasitesine bağlı olarak

metni algılamasına dayanan uyaranla, bu uyarana verdiği yanıt arasındaki bir oyuna katılır. Alılmayan bu uyaranlar ve onların biçimlenişine verdiği yanıtlar oyunuyla tepki gösterirken, yine de kendi varoluş durumunu, tanımlı bir kültüre göre şartlanmasını, beğenilerini, kişisel eğilimlerini ve önyargılarını işin içine katar. Sanat yapıtı, farklı açılardan izlendiği ve algılandığı oranda estetik değer kazanır. Bu, yapıta özgün özünden uzaklaşmaksızın farklı titreşimler ve yankı zenginliği kazandırır. Bir sanat yapıtı, biricikliği çerçevesinde, dengeli bir organik bütün olarak tamam ve kapalı, aynı zamanda da özgünlüğünü zedelemeden pek çok farklı biçimde algılanıp, yorumlayama elverişli olmasıyla açık yapıdadır. Böylece bir yapıtın her algılanışı onun hem bir yorumu hem de performansıdır; çünkü yapıt her algılanışında yepyeni bir perspektife kavuşur." (Eco, 2001, s. 10)

Eco, buradaki işleyiş açıklamasını, Roland Barthes'ın şiirsel dipnotuyla da zenginleştiriyor: "Yazmak dünyanın yörüngesini sarsmak; yazarın belirsizlikler nedeniyle yanıtlamaktan kaçındığı dolaylı sorguya çekilmesi demektir. Yazarın kaçındığı sorunun yanıtı, öykümüzü, dilimizi, özgünlüğümüzü metne katan bizler tarafından verilmektedir; ancak öykü, dil ve özgünlük sınırsız olduğundan, dünyanın yazara vereceği yanıt da sınırsız olacaktır. Yazılanlara verilen yanıtlar hiç bitmez; bir şeyin doğruluğu ileri sürülür, sonra karşıt ortaya konulur, dolayısıyla yeri başkalarıyla doldurulur, duygular değişir, soru aynen kalır." (Eco, 2001, s. 10)

Roland Barthes'ın metnin okuyandan istediği yanıtın sürekliliği ve sorusunun sürekliliğiyle kurulan Açık Yapıt örgüsüne Eco, "oyuna davet" adını veriyor. Her metnin, tasarımından itibaren hedef aldığı okurla zihinsel temasın başladığı an, davetin kabul edildiği ve oyunun başladığı zaman dilimine karşılık gelir. Eco'ya göre oyunun aşamaları şöyle kurulmaktadır:

"Tüketici için yapıt kendisine verilen bağlantılara (kurgu) ve deneyimlere dayanarak haz alması gereken bir nesne değil, keşfetmesi gereken potansiyel bir giz, oynaması gereken bir rol ve hayal gücünü harekete geçiren bir uyarandır. Önemli olan, tek bir anlamın algılama süreci sırasında kendini okura dayatmasından kaçınmaktır. Bir sözcüğü çevreleyen boşluk, sözün çevresinde bir belirsizlik halesi yaratmakta ve metni sonsuz yoruma ve öneriye açık, çeşitli anlamları yüklemeye gebe hale getirmektedir. Metin, okurun dünyasını uyaracak, okur metinde vurgulanan titreşim-

lere kendi içinde yansıyan derin yanıtlar bulacaktır. Yapıt "açık" olduğu oranda tüketilemez; çünkü düzenli bir dünyanın evrensel kabul gören yasaları tarafından düzenlenmiş bir dünyanın yerini, belirsizlik üzerine temellenmiş bir dünya almıştır; olumsuz anlamda yönlendirici merkezler yok olmuş, olumlu anlamda değer ve dogmalar sürekli sorgulanmaya başlanmıştır." (Eco, 2001, s. 15)

İletişim süreci içinde, özellikle de kitle iletişimin "çizgisel" ve "amaçlı" yapısında alımlayana biçilen "pasiflik" rolünü kırmanın yolculuğu da diyebileceğimiz Açık Yapıtın oyuna davet edici kurgusu, metinden alınan hazla okumanın tamamlandığı tuzağına düşmemekle başlıyor. Metnin kurgusu, özellikle de kurmaca yapıtlardaki örgü ile yazarın öyküleme, ileti tasarımlama gücü dehanın duyguları harekete geçiriciliğiyle yarattığı anlama ve metni tüketme hazzı aynı zamanda yapıtı kapatmaya da neden olabiliyor. Metinle alımlayanın ilişkisini de sonlandırıyor. Metindeki "titreşim yoğunluğu" ve "yankı fazlası" Barthes'ın "yanıtlanamayan sorusu"dur. Bu durum, oyunun devamını sağlayan anahtar yapıyı kurar.

Yankı Fazlası

Yankı, boşluktan oluşan sese dayalı ego merkezliliğimizi harekete geçiren, fiziksel/mekânsal özelliktir. İletişim sürecini anlamlandırma ve metin okuma stratejileri söz konusu olduğunda ise yankı, yananlamların yoğunluğuyla oluşan estetik uyaranlar toplamıdır.

"Eco'ya göre, yankı fazlasını başlatan estetik gösterge, ikonik göstergedir. Bu öyle bir göstergedir ki, anlamsal önemi önceden verilmiş bir düzanlama bağlanmaz. Kaçınılmaz olarak içinde sınırlandırıldığı yapıdan haz alındıkça genişler. Öyle bir gösterge ki, gösterilen sürekli yeni yankılar kazanarak gösterenin karşısında çınlar." (Eco, 2001, s. 53-54)

Yankı fazlasının işleyişi iki yolla gerçekleşir: Birincisi iletişim süreci içinde zincirleme yapıda ve iletişim dinamikleri içinde boşluk bırakarak yapıyı kurmakla oluşturulur. İkincisi ise çok formlu ve çok anlamlı bir göstergeler sistemi oluşturarak, iletinin okunmasında, kavranmasında, okuru değişkenliğin ve belirsizliğin içine çekerek gerçekleştirilir. Okur bu kez iletinin alımlaması için belleğini, yaşam deneyiminin gücü doğrultusunda anılarını devreye sokar ve etkileşim kaçınılmaz olarak zenginleşir.

"Bu ileti, bu süreç sırasında tüketilmeyecek, tam tersine (kendisini oluşturan maddi yasa dahilinde) daha üretken bir hal alacak, bizim iletiyi algılamamız karmaşıklaştıkça, ileti yeni okumalara açık hale gelecektir." (Eco, 2001, s. 55)

"Yankı Fazlası"nın metin okur ilişkisindeki görevi, düzanlamı ya da temel iletiyi anlamlandırmak için "boşluk" ya da "belirsizliğin" gücünden yararlanmaktır. Örneğin, tüm Kafka metinlerinde bu yöntem okur üzerinde işler. Öncelikle Kafka, okuru düşünmeden yazar (kurduğu iletişim sürecinde hedef kitle yoktur); tüm eserlerinin ölümünden sonra yakılmasını en yakın arkadaşı Max Brod'a vasiyet etmiştir. Metinlerinin bir bölümünde imza bile kullanmaz, çoğunluğunda sadece K harfini kullanır. Böylece yazarı öldürür. (Kaynağı yok etmeye çalışır.) Bazen de eserlerini yarım bırakır, iletiyi tamamlamaz. Tüm bu boşluk ve belirsizlikler, Kafka'yı ölümsüz, eserlerini ise klasik metinler haline getirir.

"Gregor Samsa, bir sabah korkulu bir düşten uyanınca yatağının içinde kendini korkunç bir hamamböceği olarak buldu." Kafka'nın ünlü *Dönüşüm* adlı eseri böyle başlar ve çoğu eleştirmen tarafından Kafka'nın kurgusallık anlamında en tamamlanmış eseri olarak anılır. Ancak, Eco için "açık ve hareketli yapıtlar" içinde önde gelenlerindendir. Çoklu anlam katmanları yaratma ve iletinin okurla konuşmasının ya da Eco'nun deyimiyle "oyuna daveti"nin bitimsiz olduğu eserler içinde ilk adı geçen Kafka'nın *Dönüşüm*'üdür. Eco'nun *Açık Yapıt* çalışmasını eleştiren Eugenio Montale'de metindeki "hareketli yapıt" kavramını Kafka'nın *Dönüşüm* romanından örneklemesine karşı, alaycı bir tonla, mutfak zeminindeki her karafatmanın Eco'nun bu çalışmasına göre bir "Açık Yapıt" olduğunu yazmıştır (Bondanella,1999, s. 26-28).

Tektonik Anlam Tabakaları

Derrida da yapıbozumu "tektonik anlam tabakası"nın katmanlarını ayırmak olarak ele alırken, "Bir metin, ilk bakışta yasasını ve oyununun kuralını saklıyorsa metindir" der.

"Bir metin Derrida'ya göre, daima fark edilmezdir. Anlaşılmazdır. İçinin yarılıp, içindeki anlamların teker teker sıralanması gerekir ki, anlaşılır kılınabilsin. Oyunun kuralı ve yaşam gizli kapaklı bir yerde durmaz; ancak hiçbir zaman da şimdiki zamanda kendisini açığa çıkarmaz. Hatta, metnin sonsuza dek anlaşılmaz

kılınması tehlikesini içinde taşısa bile, bu böyledir. Bir metnin gizliliğinin ortaya çıkarılması bazen yüzyıllara yayılabilir ve açılması, ağının çözülmesi uzun sürelere mal olabilir. Burada kat kat olmuş bir kumaş topundan söz edercesine bir metni çözümlemeye girişmektedir Derrida. Bu süre içinde bir metin organizma gibi kendi dokusunu yeniden canlandırabilir, her kesilişinde kendi dokusunu yeniden üretebilir. Her okumanın verdiği kararın altında ezilmeden kendini çoğaltabilir. Bu metin, oyunun kurallarını, kumaşın tüm ipliklerini 'zapturapt altına' aldığını zanneden okura eleştirel tuzakları her zaman kurabilir. Bir metne ek yapan okur, metni okunur kılmaktan başka bir işlemde bulunmamaktadır. Okur iplikleri dokur; ancak bu eylem onu ipliğin peşinden gitmeye doğru iter. Bu uğraş yazı ve okumanın aynı şey olmadığını bize gösterecektir. Okur ve yazar birbiriyle nerede karşılaşacaktır; nerede birbirlerini hiç anlamayacaklardır. Bunun çözümlenmesi, yapıbozmanın eylemidir." (Akay, 1996, s. 72-73)

Derrida'nın anlamlandırma yapısını teknotik anlam tabakalarını açıklayarak kurduğu yapı sökümde de, "en dirençli zeminler" ve "en oynak zeminler" üzerinden yapılan analiz, metnin yapısını gösterir ve anlamın yankılandığı alanları bulur. Anlam, "yankı fazlası"yla kendini gösterir ve metnin en dirençli katmanını oluşturur. Okurun yorumu, kurguya çarpar ve ancak okurun kendi anlamlandırma/yorumlama gücünü göstererek, tekrar yazarın kurgusu içine yerleşir. Buradaki işlevi, metnin sadece okura kısa bir süreliğine (tüketim anında) kendi aksini gösteren bir ayna işlevi üstlenmesidir. Çünkü her metin okuruna göre kendini yeniden yazar. Sonra bir başka okurun sırası gelene kadar yazarı içinde kendini saklar.

Yankılanan *Casablanca*

Yönetmenliğini Michael Curtiz'in yaptığı, başrollerini Humphrey Bogart (Rick), Ingrid Bergman (Ilsa) ve Paul Heinried (Victor)'ın paylaştığı film 1943 yılında, en iyi film, en iyi yönetmen ve en iyi senaryo Oscar'larını almıştır. Bol Oscar'lı ve usta oyunculardan oluşan bir kadrosunun olmasının yanı sıra, zamana direnmesi ve daha da direnecek olması *Casablanca*'yı sürekli akademik çalışmaların da inceleme nesnesi haline getirmiştir.

Yankı Fazlası kavramının, Açık Yapıt metin analizinde kullanılmasını ele aldığımız ikili yöntemle; (1) boşluk yaratma ve (2)

belirsizlik oluşturmayla *Casablanca*'yı ele aldığımızda, birinci yöntem şöyle işlemektedir:

– Film başladığında ortada yazılı bir senaryo yoktu. Öykü, çekimler ilerledikçe belirginlik kazanıyordu.

– Son ana kadar gerek yönetmen gerek çekim ekibi Ilsa'nın Victor'la mı, Rick'le mi gideceğini bilmiyordu (Eco, 1991, s. 159). Bu boşluk, oyunculara da yansıyor, ilk anda oyun gücü olarak görülen bu durum kararsız, buğulu sahneler oluşturuyor, filmin coşkusal ve duygusal yönünü güçlendiriyordu.

– *Casablanca*'da gücü ve büyük aşkı Ilsa'nın talebi olan kaçış için "vize"yi elinde tutan Rick'in, Ilsa'yla buluşma ve kapanmayan eski aşk defterinin açık kalmış öyküsünü birinci elden öğrenme sahnesinin sonunda, geceyi birlikte mi geçirdikleri hiçbir zaman bilinmeyecektir. Öykü içinde Rick ve Ilsa'nın davranışları izleyici/okur tarafından bu sorunun yanıtını bulmak için mercek altına alınır. Ancak yanıt hiçbir zaman bilinemeyecektir.

– Temel boşluklardan biri de, Eco'nun sıklıkla *Açık Yapıt*'ta örnek olarak kullandığı Joyce'un *Finnegans Wake*'inin ilk sayfasının açılış sözcüğü ile son sayfanın kapanış sözcüğünün aynı olması gibi, filmde Ilsa'nın, Rick'in belleğinde bilinmeyen zamanlardan kalan büyük aşkı olarak, sisler içinden gelişi ve yine bir şafak vakti sisler içinden bilinmeze gidişidir. Bu düşünsel ve görsel boşluk aynı zamanda izleyiciye/okura da metni açık bırakma ve bu boşluğa kendi talebine göre bir son bulma hakkı verir. Böylece öyküde başlangıç ve bitiş üzerinde yaratılan boşluk okura kendini, kendi büyük aşkını film üzerinden yaşama hakkı vererek, yankı fazlası oluşturur. Bu haliyle *Casablanca linear* (çizgisel) bir anlatı yapısından çok, *circular* (dönüşümlü) bir anlatı yapısıyla iletisini kurar. Dönüş, hep izleyicinin/okurun coşkusal, duygusal ve belleğe dayalı gücüne olur.

Sis Etkisi

Yorum ve Aşırı Yorum adlı eserinde Eco, "Açık Yapıt"ların okurda "sis etkisi" yarattığını, Gerard de Nerval'in *Sylvie*'siyle şöyle açıklıyor:

"*Slyvie*'yi ilk okuduğumda hayranlık duymuştum. Yaşamım boyunca bu metni tekrar tekrar okudum ve hayranlığım her defasında arttı. Proust'un çözümlemesini okuduğumda, *Slyvie*'nin en gizemli özelliğinin onun sürekli bir 'sis etkisi' yaratma yetisi

olduğunu fark ettim; bu sayede Nerval'in geçmişten mi şimdiden mi söz ettiğini, anlatıcının olgusal bir deneyimden mi, anımsanmış bir deneyimden mi söz ettiğini asla kesin olarak anlamayız ve okur nerede olduğunu görmeye zorlanır; merak her defasında yenilgiyle sonuçlanır." (Eco, 1996, s. 161/11)

Casablanca sis etkisini hem öyküye anlatı olarak hem de görsel olarak vererek, izleyicinin/okurun kurgu içinden çıkıp kendini ve metni yeniden görmesini olanaksız kılarak da içeriğe bağlar. Görsel olarak sislerle metne şiirsel etki verirken, içerik olarak, boşluk ve belirsizlikle kurduğu sisli anlatının etkisiyle dönüşümlü yapı, her izlemede kendini yeniden kurmak üzere izleyicinin/okurun üzerine kapanır.

İkinci yöntem olan "belirsizlik" gizemle kendini oluşturur. Öyküde diyaloglarla kurulan belirsizlik kavramlarını şöyle sıralayabiliriz: mutsuz aşk üçgeni (aşk filmlerinde çoğunlukla öykü akışında belirsizliği üstlenir), vaat edilmiş toprak (öyküde bu mekân ABD), vaat edilmiş toprağa ulaşmak için sınavdan geçiş (vize) ve katarsis için bağış ya da bir çeşit kurban verme (büyük aşk üçgeninin her kahramanı günahları için kendi yaşamını bağış ya da kurban olarak bir diğerine sunarak yaşamını bir kez daha belirsizliğin içine bırakır).

Filmde Eco'ya göre, "Sonsuz Arketipler Kümesi" de yoğunluğuyla belirsizliği tetikler. Bunlar her dönemin öykülerinde bulduğumuz durumlardır. Ancak normal olarak iyi bir öykü kurmak için, bir tek arketip durumun ele alınması, bunun geliştirilmesi yeterlidir. Örneğin, Mutsuz Aşk ya da Kaçış. *Casablanca* biriyle yetinmez, tümünü katar öyküsüne. Casablanca şehri bir geçiş yeridir; Vaat Edilmiş Toprak'a (ya da dilerseniz Kuzey Batı'ya) doğru bir geçiş noktasıdır. Ancak Vaat Edilmiş Toprak'a gitmek için sınanmak gerekir. Bekleyişle sabır ve isteğin gücü sınavını vermek ve sınavın sonunda sihirli anahtar "vize"ye kavuşmak. Bu anahtarın ele geçirilişi çevresinde tutkulu savaşım sürer. Önce anahtarı ele geçirmenin aracı "para"ymış gibi görünür (bu araç birkaç kez, daha çok ölümcül oyun ya da rulet kılığında çıkar ortaya); ancak sonunda Anahtarın yalnızca bir "bağış" aracılığıyla ele geçirilebileceği anlaşılacaktır (hem vizenin elde edilmesi için gösterilen çaba, hem de Rick'in Arzu'sundan vazgeçmek yoluyla, kendini feda ederek yaptığı bağış anlamında). Bir başka arketip, "Günahtan Arınma"dır. Alttan alta aslında iki Vaat Edilmiş Top-

rak bulunduğu sezdirilir; bunlardan biri Amerika'dır. İkincisi ise "Direnme" ya da "Kutsal Savaş"tır. Victor oradan gelir; Rick ve Polis Şefi Renault ise oraya gider (Eco, 1991, s. 161).

Oynak ve Dirençli Zeminler

Casablanca'dakı oynak yapı, öykünün gücünü her an bozabilecek (uzatılarak ya da dağıtılarak) özellik, sonsuz mitlerdir; tarihsel mitler, klasik mitler hem karakter özelliği olarak hem de mekânsal özellikler olarak kurgunun içine dağıtılmıştır. Karakterlerden Bogart bunlardan en az üçünü canlandırır: Kinizm ile cömertliğin birbirine karıştığı Müphem Maceracı; Aşkta Düş Kırıklığına Uğradığı için Çilekeş ve aynı zamanda Günahtan Arınmış Alkolik. Ingrid Bergman, "Gizemli ya da Ölümcül Kadın"dır (Eco, 1991, s. 163). Victor, "Vatansever bir Kahraman Direnişçi"dir; bir yandan da karısı ile eski aşkı arasındaki kıvılcımlara göz yuman "Pasif Koca/Çaresiz Koca"dır. Karakterlerin bu geliş gidişleri arasındaki salınım ya da ritim doz olarak bozulduğunda öykü de yıllara direnen gücünü yitirebilirdi.

Dirençli Zeminlere baktığımızda ise bunların "değer"ler sistemi içinden kurgulandığını görüyoruz. Ulvi, ilahi ve karakterlerin kişilik güçlerini acılarından almasına dayanan bir dirençli zeminle karşı karşıya kalıyoruz. Özveri bu değerler bütününün temelini oluşturur. Victor, vatanı için mutsuz bir koca olmayı kabul eder; Rick aşkının onuru için mutsuz bir ömrü kabullenir. Rick tercihiyle de şövalye ruhunu ve onurunu yansıtır. Ilsa ise erkeklerin tercihi arasında kalmıştır. Değerlerin temsilcisi iki erkeğin, bu değerleri taşımalarına aracılık eder.

Eco, *Hypergerçekliğe Seyahat* adlı eserinde *Casablanca*'yı çözümlerken, yıllar sonra Calvino ve Barthes okuyan bir izleyicinin/okurun metni bir daha analiz edeceğini, o zaman da Yönetmen Curtiz'in bile beklemediği kadar anlam zenginliğinin metinde bir kez daha ortaya çıkacağını söylemektedir (Eco, 1986, s. 211).

Değerlendirme

Eco'nun C. S Peirce'dan ödünç alarak sürekli kullandığı, "Her metin sınırsız anlam üretir" cümlesini sanırım, "Her metin, ideal okurunu bulduğunda sınırsız anlam üretir" şeklinde yeniden değerlendirmek gerekir. Bazı meslektaşları tarafından yarı kıs-

kançlık, yarı hayranlıkla, "Dünyadaki her şeyi metin olarak görür" diye eleştirilen, bakıp geçtiğimiz pek çok öyküyü, nesneyi, olguyu önce analiz edip, sonra kavramlaştırma yöntemiyle bize sunan Eco'yu, bu çalışmayla, yöntemci/analizci özelliğiyle de tanıtmak istedim. Yöntem, pek çok metne uyarlanıp, okuru belki "ideal okur" konumuna getirebilir.

Kaynakça

Akay, Ali, *Yapıbozma ve Plastik Sanatlar*, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1996.

Bondanella, Peter, *Umberto Eco and the Open Text*, Cambridge University Press, NY, 1999.

Caesar, Michael, *Umberto Eco, Philosophy, Semiotic and the Work of Fiction*, Polity Press, Madlen, 1999.

Eco, Umberto, *Yorum ve Aşırı Yorum*, Çev. Kemal Atakay, Can Yayınları, İstanbul, 1996.

Eco, Umberto, *Açık Yapıt*, Çev. Yakup Şahan, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1992.

Eco, Umberto, *Açık Yapıt*, Çev. Pınar Savaş, Can Yayınları, İstanbul, 2001.

Eco, Umberto, *Günlük Yaşamdan Sanata*, Çev. Kemal Atakay, İstanbul, 1991.

Eco, Umberto, *Alımlama Gösterge Bilimi*, Çev. Sema Rifat, Düzlem Yayınları, İstanbul, 1991.

Eco, Umberto, *Travels in Hyperreality*, Tr. William Weaver, Harcourt Brace& Company, San Diego, 1986.

Eco, Umberto, *The Role of The Reader; Explanations in The Semiotics of Texts*, Indiana University, Bloomington, 1984.

Farronato, Cristina, *Eco's Chaosmos; Mediaval Models for a Postmodern World*, University of Toronto Press, Toronto, 2003.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Habermas Dersleri

Çağcıl Bir Demokrasi Kuramı Denemesi

Prof. Dr. Emine Yavaşgel

Giriş

Jürgen Habermas'ın temel tezlerini sunduğu yapıtı *İletişimsel Eylem Kuramı*'dır. Ancak bu çalışmasından önce de *Teori ve Pratik* (1963), *İdeoloji Olarak Bilim ve Teknik* (1968), *Bilgi ve Çıkar* (1968), *Akıl ve Meşruluk* (1973) ve *Tarihi Materyalizmin Yeniden Yapılanması* (1976) gibi başlıklar taşıyan yapıtlar ortaya koymuştur. Ana yapıtından önceki, tüm bu sayılan çalışmalarını Düşünür, "genel kuramı"na hazırlık şeklinde değerlendirmiş, hatta hepsini "prolegomen" (uzun giriş) olarak nitelendirmiştir.

Bu çalışmaların her biri ayrı ayrı incelendiğinde hepsinde felsefenin genel sorularının hâkim olduğu gözlenmektedir: Gerçek nedir ve "teori" adı altında gerçek arayışı nasıl başlamıştır? Bilgilerimizle davranışlarımız ve çıkarlarımız arasında ne gibi ilişkiler

vardır? Gerçekleri bulmamızın en önemli aracı sayılan "bilim" türdeş ve tekil bir yapıda mıdır; yoksa farklı "çıkar"lara dayanan, farklı nitelikte "bilim dalları"ndan söz etmek durumunda mıyız? Habermas bu gibi soruları başlangıçta sosyolojik bir analizden hareket ederek sorgulamış; ancak daha sonra Kant'la başlayan Hegel'le kapandığı ileri sürülen, buna karşın Husserl ve dil felsefesiyle yeniden gündeme gelen "bilgi kuramı"nı tartışma konusu yaparak sorgulamalarına devam etmiştir.

J. Habermas bir "yapı-kurum" ya da "yeniden-yapılandırma" (Rekonstruktion)[1] düşünürüdür. Düşünce hayatı değişik teorik yöntem ve yaklaşımların (yapısalcılık, pozitivizm, pragmatizm, dil felsefesi, psikanaliz vb) eleştirisi ve yeniden yapılanmasına adanmıştır. Bunların yanı sıra, hayatı boyunca diyalog içerisinde bulunduğu Marksizmi de yeniden yapılanacak sistemler arasında görmüştür. Özellikle tarihi materyalizmi bazı kavram ve temel varsayımlar olarak ele almış ve bunları eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra yeniden yapılandırmıştır. Bu yeniden yapılandırma çalışmalarında Marksizmin temel önkabulleri arasında sayılan emek-değer, artı-değer ve sınıf kavramlarına yer vermemiş olmakla eleştirilmiştir. Oysaki, Habermas'ın yapmaya çalıştığı, arka planı insanlığın kökenlerine kadar uzanan farklı bir tarihi maddeci yapı ortaya koymaktır.

Toplumsal uzlaşmanın ve toplumsal ahengin düşünürü olarak tanınan Habermas'ın temel sorunu, sınıfsal çelişkileri tamamen ortadan kaldıramamış olsa bile, iktisadi krizleri kontrol altına alarak sınıfsal çatışmaların derinleşmesini önleyebilen ileri kapitalist toplumlarda daha fazla özgürlük ve daha fazla demokrasi (radikal demokrasi) arayışı olmuştur.

Bu amaçla, yapı-kurum (Rekonstruktion) amaçlı bir araştırma perspektifinden ilerlerken ortaya attığı "yaşam dünyası kavramı"nı da düşünür iletişimsel edimleri tamamlayan ve ortak öznellik içinde harekete geçirilen dil ve kültür alanı olarak betimlemiştir. Habermas için, dil ve kültür bizzat yaşam dünyası için kurucu ögelerdir.

---

1. Habermas'ın ifadesiyle *Rekonstruktion* (yeniden-yapılama ya da yapı-kurum) bir teoriyi parçalarına ayırmak, sonra da teorinin hedefine daha iyi ulaşmasını sağlamak amacıyla bu parçaları yeniden birleştirmektir. Bkz. J. Habermas, *Apres Marx*, Fayard, 1985, Paris, s. 26.

Habermas toplum kuramını, bir başka ifadeyle çağcıl demokrasi kuramını felsefe ile toplum bilimlerinin işbirliği üzerine inşa etmiş, Marx, Weber, Piaget, Durkheim, Mead, Parsons ve Austin kuramının temel referanslarını oluşturmuştur. "Çağcıl demokrasi"de söz konusu olması gereken, kendilerini öncelikle tümüyle öznelmiş gibi, dolayısıyla da bütünleşmeye karşıymış gibi gösteren zevkler, görüşler ya da konumlar arasındaki birlikte varoluşu ve iletişimi kurmaktır. Bu doğrultuda Habermas'ın "çağcıl demokrasi"ye verdiği önem çok büyük olmuş, Piaget'den hareketle, "Çağcıl toplum kendisini, nesnel, toplumsal ve öznel olanın giderek artan ayrışımıyla tanımlamaz mı?" diye sorgulamaktan kendini alıkoyamamıştır.

Habermas için bugün gelinen noktada bir toplum kuramının temel sorunu, iletişimsel aklın egemen olduğu yaşam dünyası ile araçsal aklın egemen olduğu para (pazar ekonomisi) ve iktidar (devlet ve bürokrasi) alt-sistemlerinin nasıl ayrıştıklarını ve nasıl buluşabileceklerini bilme sorunudur. İşte, İletişimsel Eylem Kuramı'nı bu ayrışmanın nasıl oluştuğu ve nasıl giderilebileceği üzerinde yürüttüğü tartışmalardan hareketle geliştirmiştir. Ona göre her toplum kuramı için temel sorun, biri "sistem", öbürü de "yaşam" dünyasına ait iki kavramsal stratejinin tatmin edici biçimde nasıl birleşebileceklerini bilmektir.[2] Habermas'ın toplumlar tarihi evrimleri içerisinde nasıl oldu da bir yanda yaşam dünyası, diğer yanda para ve iktidar aracılarına göre düzenlenmiş alt-sistemler olarak iki kısma bölündüler sorusundaki temel amacının, Marx'ın altyapı-üstyapı ayrımına daha farklı bir almaşık oluşturmak olduğu görülmektedir.

Habermas'ın kuramında yaşam dünyası bilişsel, normatif ve estetik davranışların birlikte cereyan ettiği kültür alanıdır; bu yapısıyla yaşam dünyası bir özgürlük alanını da oluşturmaktadır aynı zamanda. Öyle ki, araçsal aklın egemen olduğu ekonomi ve devlet alt-sistemlerinin karşısında bu alan, iletişimsel aklın ağır bastığı ve bireyin insan ve vatandaş olarak iki farklı statüde hareket edebildiği bir alandır. Dolayısıyla, Habermas yaşam dünyasının kurumsal düzenini de "özel alan ve kamusal alan olmak üzere iki bölüm şeklinde düşünüyor. Özel alan, sosyolojik planda çekirdek aileye, komşuluk ilişkilerine ve özgür derneklere (günü-

2. Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 167.

müzde STK denilen örgütlere); kamusal alan ise iletişim araçları örgüsüne (medya dünyasına) ve kamuoyuna dayanıyor".[3]

Toplum her tür merkezi birlik ilkesini yitirmemiş midir? Aslında karşılıklı anlaşma deyimi, bir anlamda, toplumsallık kuramı olan iletişim kuramına çağrıda bulunmaz mı? Habermas, sürekli, "öteki"ni dinlemeden ve kabul etmeden, bir seçimin öznel ifadesinde, evrensel değer taşıyan bir şeyi araştırmadan demokrasinin olmayacağını söyler. Bir parlamentoda, mahkeme önünde ya da medyalarda demokratik karar alınması, her şeyden önce, karşı taraftakinin konumuna belli bir gerçeklilik tanınmasını varsayar. Yalnızca, o karşıdakinin kesin bir biçimde, hatta gönüllü olarak toplum sınırlarının ötesinde konumlandığı durumlar dışında. Bu da Habermas'ı hem Parsons'tan hem de Durkheim'dan aldığı şu klasik sava götürür: Aktöresel ve toplumsal yargılar, kültürel değerleri, toplumsal kuralları ve toplumsallaşma mekanizmalarını koruma ve yeniden üretme araçlarıdır.[4]

Habermas, haklı olarak, toplumsal çatışmanın hiçbir zaman tam bir çatışma, pazarda alıcıyla satıcı ilişkisi gibi berabere biten bir oyun olmadığını anımsatır. Her iki rakibin ortak olarak sahip olduğu kültürel bir kaynak, bir gönderi noktası, bir başka söyleyişle paylaşılan bir tarihsellik yoksa toplumsal çatışma olmaz. Dolayısıyla demokratik tartışma her zaman üç boyutludur: Bunlardan ilki "uzlaşma"dır, ortak kültürel yönelimlere gönderir; ikincisi rakipleri birbiriyle karşı karşıya getiren "çatışma"dır; üçüncüsü ise bu çatışmayla onu sınırlandıran bir toplumsal –özellikle de hukuksal– çerçeveye saygıyı bir araya getiren "anlaşma"dır.[5]

Bu bakımdan Habermas, temel kuramını ortaya koyduğu yapıtının sonunda Frankfurt Okulu tezlerini özetleyerek çağdaş toplum bilimleri eleştirisine yönelmiş ve bunların temeline de Marksist problematiği oturtmuştur. Eleştirel bir toplum kuramının normatif temellerini açığa çıkaran İletişimsel Eylem Kuramı Habermas'a göre, Frankfurt Okulu'nun 1940 başlarına kadar süren ilk döneminin mirasçısıdır ve onun kanalıyla da Marx'ın reel soyutlamalar adını verdiği emeğin dönüşümü kuramına bağlı durumdadır.

---

3. Yves Cusset, *Habermas, L'espoir de la Discussion*, Michalon, Paris, 2001, s. 50.
4. Aynı zamanda toplum kuramının kuruluş sorunları için bkz. J. Habermas, a.g.e., s. 637-748.
5. Bkz. Alain Touraine, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, s. 372.

İletişimsel Eylem Kuramı Üzerine

Habermas'ın[6] ikinci kuşak olarak içinde yer aldığı Frankfurt Okulu'nun ortaya koyduğu "Eleştirel Kuram",[7] Aydınlanma Tasarımı çerçevesinde ancak kavranabilecek bir kuramdır. Burada us, Aydınlanma felsefesinin anlaşılması için anahtar kavram rolünü üstlenmiştir. En yalın anlatımla bu dönem, insanlık tarihinde us ve "düşünce"yi bireyin en güçlü yetileri olarak kabul ederek doğaüstü, dinsel dünya görüşlerine dayalı geleneksel toplum ve bilgi yapılarından dünyayı ve toplumu arındırmak görevini üstlenmişti. "Dünyevi olmayan güçlerin iktidarını, dünyevi güçler devraldığında, toplum ve bireyler üzerindeki iktidarın yalnızca insanın kendi ürünü olduğu, adil olsun ya da olmasın, gerektiğinde bireyler ve akıl tarafından değiştirilebileceğinin kabulü, bir dünya görüşü olarak, kültürel bir davranış kodu olarak yaygınlık kazanmaya başlamıştı."[8]

Aydınlanma usun, us ötesine giden birtakım hedefler için örgütlenmesini amaç edinmişti. Şöyle ki, bu örgütlenme yolu aracılığıyla bireyler ilke olarak şu anda sürdürmekte oldukları yaşamdan daha iyi bir yaşam[9] için ne yapılması gerektiğine karar verebileceklerdi. Bu durumu, en yalın biçimde, en iyi açımlayan Aydınlanma'nın mottosu olmuştur: *Sapere aude!**

Aydınlanma'ya göre, bir anlamda yetisizliğe dönüşmüş olan günün insanının usu kullanma biçimi otorite ve gelenek tarafın-

---

6. Habermasyen okumalar için Bkz. Emine Yavaşgel, *Siyasal İletişim/Kavramlar ve Ardındakiler,* Babil Yay., Ankara, 2004, s. 11-91. Yapıtın I. Bölümü bu çalışmanın temel referansını oluşturmaktadır.
7. Frankfurt Okulu ve Okulun "Eleştirel Kuram" olarak tanınan düşünce yapısıyla ilgili daha geniş bilgilenim için bkz. Martin Jay, *Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü*, Çev. Ünsal Oskay, Ara Yay., İstanbul, 1989 ve ayrıca Raymond Geuss, *Eleştirel Teori/Habermas ve Frankfurt Okulu*, Çev. Ferda Keskin, Ayrıntı Yay., İstanbul, 2002.
8. Ahmet Çiğdem, *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Vadi Yay., Ankara, 1997 (1992), s. 21.
9. Platon ve Aristoteles adalet olgusunu tartışırlarken bunu "*iyi yaşam*" konusuna bağlarlar. Adalet ile iyi yaşam arasında doğrusal bir bağ kurarlar.(...) Platona göre, adaletin özü, iyi yönetilen ve uyum içinde bir toplumda yaşamak ve böyle bir toplumun varlığını mümkün kılan kişilerden olmaktır. Adalet, kişinin kendisi için beklentilerinin mantıklı oluşuyla işe koyulur ve ilk hedeflerinden biri de soyut açgözlülükten kurtulmak olmalıdır. Bkz. Robert C. Solomon, *Adalet Tutkusu/ Toplum Sözleşmesinin Kökenleri ve Temelindeki Duygular*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995, s. 33-80.

* *Bilmeye cüret et! Aklını kullanmaya cesaretin olsun!*

dan biçimlendirilmiştir. Aydınlanma'nın en meydan okuduğu yapılar olarak gelenek ve otoritenin oluşturduğu dünyaysa, insanın özgürlük ve mutluluk arayışına ket vurmuş yapılardır.

İnsanın toplumsal oluşumu kavramı ile toplumun kuruluşu kavramı Habermas'ta aynı anlamda kullanılmıştır. Bu bağlamda, daha çok toplumun kuruluşu kavramını kullanmayı yeğliyoruz. İnsan türünün gerçeklikle *a priori* istemler çerçevesinde karşılaştığı bilinmektedir. Öyle ki, burada gerçeklikle özdeş anlamda kullanılan deneyimin örgütlenmesi toplumun kuruluşunun koşullarını da yaratır. Bu yaratım, aynı zamanda bir bireyin toplumsal gelişimi ve kimlik oluşumu için de geçerlidir.

Toplumbilimsel olarak konuya yaklaşıldığında araçsal ve iletişimsel eylem, emek ve etkileşim yoluyla, teknik ve uygulamaya dayalı istemlerin yayılmasından meydana gelir. Bu ayrımların birbirleriyle olan ilişkiselliği çoğulluğu görebilmek için yeterli olmaktadır. İnsan bu çoğullukta yaşamını sürdüren toplumsal bir varlıktır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken, emek ve etkileşim, yani araçsal ve iletişimsel eylem arasında toplumsal düzeyde gerçekleştirilen ayrımdır. Habermas'ta bu ayrım araçsal rasyonelliğin eleştirisinde ortaya konmuştur. Toplumun kuruluşu ancak uygulamaya dayalı etkinlik ve simgesel etkileşimin birleşmesiyle oluşabilir. Bunlar toplumun kendisini üretme ve yeniden üretme biçimleri olmaktadır.

Habermas'a göre emek, bir başka söyleyişle araçsal rasyonellik, emeğin öznelliğini oluşturan ve giderek evrenselleştiren araçlar yoluyla, insan türünün gereksinim, istek ve dürtülerini karşılayarak tini doğadan uzaklaştırır. Dil, doğayı temsil eder; emek ise doğayı bir "şeye" dönüştürür. Emek her aşamada, nesneleri bellekte saklayan ve dil tarafından inşa edilen simgesel düzenin temsiliyle desteklenmek ve beslenmek gereksinimi içerisinde bulunur. Dil ve simgesel düzen de dışsal dünyada emek aracılığıyla somutluk kazanır. Emek ve etkileşim özne ve nesnenin birbirlerini dolayımlama biçimleridir. Nesne, nesne olarak bir "var"dır ve simgesel temsille adlandırılmıştır. Özne, özne olarak bir yere sahiptir, kendi isteklerini ve gereksinimlerini karşılamak ve dünyasına anlam katmak için "şeyler"i adlandırmak zorundadır. Bunlar da nesne ve öznenin dışsallaştırım mekanizmalarıdır.[10]

10. Özne ve nesnenin dışsallaştırım mekanizmalarını algılamada daha gelişkin açılım için bkz. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1982 (1970).

Tıpkı Jena Dersleri'nde Hegel'in belirttiği gibi, Marx da insanın kendisini emekle ürettiğini, emeğin insanın özünü oluşturduğunu söyler. Üretim güçleri ve üretim ilişkileri arasındaki ayrım gerçekte emek ve etkileşim arasındaki ayrımla özdeş sayılabilir. Üretim güçleri kavramı, Hegel'in araç kavramıyla ifade etmek istediğine denk düşer. Marx'a göre emek, insan türünün kendini oluşturma sürecine anahtar oluşturur. Bu demektir ki, emek yeniden üretilmedikçe insanın tarihinden söz edilemeyecektir. Ve emek kendisini özgürleşimci uğraklara doğru dönüştürdükçe, insan türü kendi toplumsal varlığını emekle yeniden üretebilecektir.[11]

Habermas'a göre, toplumun emekle/çalışmayla kuruluşu yalnızca maddi bir etkinlik olarak yaftalanamaz. Marx'taki gibi de yalnızca emek sürecine indirgenemez. Emek teknik kurallar ve işlemler aracılığıyla toplumun üretilmesinin önkoşuludur. Bu kural ve işlemler zenginleştirilip, yeni biçimlere doğru evrildikçe emek süreci de kurumsallaşmaktadır. Emeğin bir toplumdaki sürekliliği, toplumun kendisini üretme biçiminin temelini sağlamaktadır. Emek, üretim güçleri ve ilişkilerine bağlı yalın bir mekanizma değildir. Habermas'a göre, emek ve etkileşimin anlamlarını karıştırmaksızın bütün toplumun emekle üretildiği söylenebilir. Bu emeğin araçsal ya da iletişimsel olarak yönlendirilip yönlendirilmediği sorunu salt bir tanımlama sorunudur.

Habermas'ın eylem kavramı Gehlen'in eylem tanımına dayalıdır. Gehlen'e göre toplumsal eylem, insanbilimsel olarak insana özgü gereksinim ve istemlerin karşılanmasında, toplumsal yaşamın örgütlenmesinin ortamı olarak bireylerin yetilerine göre iş görmektedir. Araçsal eylem ya da amaçsal-usçul eylem hedef yönlendirimlidir. Eylemin başarısı ya da başarısızlığı gerçekliğin örgütlenmesi ve nesnelerin denetlenip, yönlendirilmesinde ortaya çıkar. Araçsal eylemde özne, deneyimini, maddi bir biçimde temellendirildiği ölçüde, gerçeklik üzerindeki teknik denetimin olabilirliği çerçevesinde örgütlemektedir. Emek, bilgiyi güçlü bir biçimde "araçsal" kılar; nedeni de, bu bilginin usçul kararı ve araçsal olarak etkili yönelimi garanti etmesidir. Emek/çalışma, hem yukarıdaki anlamda amaçsal-usçul eylemi, hem de özneler-arasılık düzeyinde ortaya çıkan oyunun kurallarını veren stratejik

---

11. Burjuva politik iktisadına ilişkin ilk eleştirilerini kaleme aldığı çalışması için bkz. Karl Marx, *1844 El Yazmaları*, Çev. Murat Belge, Birikim Yay., İstanbul, 2000, s. 182.

eylemi içermektedir.[12] Araçsal eylem, teknik kuralları yaratan deneyimsel/görgül bilgiyle kendisini biçimlendirmektedir.

Habermas'a göre, araçsal eylem için eylem yönlendirici kurallar teknik kurallardır. Tanımlama düzeyi, bağlamdan bağımsız bir dildir. Tanımlama türü, durumsal öndeyileme ve buyruklardır. Araçsal eylemin edinilme mekanizması, öğrenme becerileri ve nitelikleridir. Araçsal eylemde yerine getirilen işlev, araç-amaç ilişkilerinde tanımlanan hedefe varma anlamında sorun çözmedir. Eylemin değerlendirilmesi gerçeklikte başarılı olup olmamasına bağlıdır. Bu eylem türündeki usçulluk üretim güçlerinin büyümesi ve teknik denetim gücünün yayılması olarak sonuçlanır.

Emek ve araçsal eylem topluma dışsal olarak ilişkin ne varsa bunların kurumsallaşmasını sağlarken, etkileşim ve iletişimsel eylem bu toplumun öznelere görünme ve bu öznelerin toplumu algılama biçimlerini gelenekselleştirmektedir. Ancak bu, kurumsallaşmada gelenekselleşmeye ya da gelenekselleşmede kurumsallaşmaya yer olmadığı anlamına gelmez. Emek ya da etkileşim her iki sürece yerleştirilebilir ve her iki süreçte de yer alabilir. Bu bağlamda etkileşim, topluma genel olarak aktöresel anlamda rehberlik eden kuralları korumaya yönelik olarak, bireylerin birbirlerini karşılıklı anlamaları ve tanımaları biçiminde algılanmalıdır. Toplumsal kuramlar bağlamında, etkileşim kavramının ifade edilmesinin kökleri tıpkı emek gibi Hegel ve Marx'a uzanmaktadır.[13] Belirtmek gerekir ki, tinin dışsallaşması olarak öznenin kendini oluşturma süreci "Ben" ve "Ben-olmayan"ın tanınmasını gerektirmektedir. "Ben" etiksel ve dilsel etkinliğin ürettiği bir ulamdır. Etkileşim, başlangıç aşamasında kabul edilmiş ve tanınmış etiksel kuralların iletişimsel yapılarından türemektedir.

---

12. Özneler-arası geçerliliği ilk önce kuran iki taraf arasındaki *karşılıklı ilişki*, bu beklentinin karşılıklı bir yansımalığını gerektirir: Her iki taraf da ötekinin beklentisini bekleyebilmelidir. *Yönelimsel Eylem*'in bu temelini ilk olarak G. H. Mead çözümlemiştir. Bir kuralın geçerliliğinin özneler-arasılığı ve böylelikle bir imlemin aynılığı, kuralla yönlendirilen davranışın karşılıklı eleştirilebilirliğine dayanır ve bu eleştirilebilirlik davranışın değil, davranış beklentisinin karşılıklığını gerektirir. A, B'nin beklentisini ve tersine olarak da B, A'nın beklentisini önceleyebilmeli ve kendine mal edebilmelidir. Beklentilerin karşılıklı yansımalılığı, her iki tarafın da aynı beklentide "buluşmasının" kuralla nesnel olarak koyulmuş olan beklentiyi tanımalarının, onun simgesel imlemini "paylaş"abilmelerinin koşuludur. Bu beklentiye *yönelimler* diyebiliriz.(...) Buradan, anlamla sağlanan iletişimin yalnızca eşzamanlı bir üst iletişim koşuluyla olanaklı olduğu görülür. Bkz. Jürgen Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yay., İstanbul, 1998, s. 427-428.

13. Bkz. Jürgen Habermas, a.g.e., s. 430-443.

Emek, becerilerin kazanılması olarak bireylerce içselleştirilmek zorundayken, etkileşim bu içselleştirimin kazanıldığının tanıtlanması olarak dışsallaştırılmak durumundadır ki, iletişim gerçekleşebilsin. Gerçekliğin ve deneyimin örgütlenmesi de simgesel tasarım ve kurallarına uygun olarak yapılmak zorundadır. Sonuçta etkileşim, insanın gereksinimlerini karşılamak üzere dışsal dünyaya işaret eden iletişim ortamını temsil etmektedir. Etkileşimin aracı olan dil, insan deneyimini kaynaklandığı yerden uzaklaştırır ve insanın kendi bilinçliliğine dönüştürür. Gerçeklik ve deneyimin belirlenmesi olarak anlam dilde verilmekte ve inşa edilmektedir. Ancak şunun altını çizmek gerekmektedir: Dile tabi olmakla birlikte, etkileşim süreci dil çerçevesinde açıklanamaz. Etkileşim "Ben" ve "Ben-olmayan"ın özdeş olmayışını açıklarken dilin de ötesine giden bir iletişim ortamı kurmak zorundadır.

Simgesel dolayımlama insan eylemi ve emeği için kaçınılmazdır.[14] Bu durumda emek ve etkileşim ayrımı, birinin kendisini yöneten kurallara sahip olduğu, diğerinin ise olmadığı anlamına gelmemektedir. Habermas'a göre etkileşim ve iletişimsel eylem, birbirleriyle iletişim kuran bireyler arasındaki etiksel ilişkiler bütünü olarak da adlandırılabilir. Etiksel yaşam ve ilişkiler özneler-arasılığın yokluğunda olanaklı değildir. Bireylerin birbirlerini özneler-arası bir biçimde kurulan etiksel ilişkiler aracılığıyla tanımaları simgesel olarak belirlenmektedir. Bu ilişkiler anlaşmaya varmayı hedefleyen iletişimsel eylemin sonucu olmaktadır.

İletişimsel eylem için eylem yönlendirici kurallar toplumsal

---

14. Gözlem, algılanabilir öznelere ve olaylara (ya da durumlara) yönelir; anlama ise, simgesel anlatımların anlamına yönelir. Deneyimlerin içinde, nesnellik gerektiren deneyimler biçiminde örgütlendikleri kategorik ağ, her zaman zaten çok sayıdaki (ya da tüm) bireyler tarafından paylaşılıyor olsa bile, gözlemci, deneyimini tek başına yapar. Buna karşılık, anlamı anlayan yorumcu, deneyimini esas olarak, öteki bireylerle, simgelerin yardımıyla kurulmuş kişiler-arası bir ilişki temelinde, –pratikte, bir kitapla ya da bir belgeyle ya da bir sanat yapıtıyla baş başa olsa da– bir iletişime katılan biri olarak yapar. Gözleme ve anlama arasındaki karmaşık ilişkiyi burada daha fazla çözümlemek değil, dikkati yalnızca bir görünüme, bir başka anlatımla algılanabilir gerçeklikle, simgesel bir yapının anlaşılabilir anlamı arasındaki düzlem farklılıklarına yöneltmek gerekir. Sonuç olarak, duyusal deneyim gerçeklik kesitleriyle doğrudan doğruya, iletişimsel deneyim ise ancak dolaylı yoldan ilişkilidir. Yorumlamak demek ise, öncelikle, "bağlamdan anlamak" demektir. Yorumcu, anlaşılmaz anlatımı, çevresinin bilinen simgesel yapılarıyla bağlayan anlambilimsel/semantik içeriklerin izini sürer. Bkz. Jürgen Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yay., İstanbul, 1998, s. 616-621.

niteliktedir. Tanımlama düzeyi, özneler-arası bir biçimde paylaşılan sıradan dildir. Tanımlama türü, davranışlar hakkındaki karşılıklı beklentilerdir. Etkileşimin kazanılma mekanizmaları, rol içselleştirimleridir. İletişimsel eylemin işlevi, kurumların sürdürülmesidir. Bu eylem türünün başarılı olup olmadığını anlamak için kullanılan ölçüt, niyetlenilen şeyin iletilip iletilmemesinde yatmaktadır. Etkileşimin usçul boyutu özgürleşim, bireyleşim ve baskıdan kurtulmuş iletişimin yayılmasıdır.

Toplumun kuruluşunun kendi sürekliliğini sağlayabilmesi için iletişimsel eylem zorunludur. Toplumun örgütlenmesinin yeni ve usçul biçimlere dönüştürülmesi de, öznelerin bu amaçla birbirleriyle iletişim kurmalarını ve bu amaçla bir dil (simgesel tasarım) oluşturmalarını gerekli kılmaktadır. Etkileşim, birbirlerini tanıma gereksinimi duyumsayan öznelerce dolayımlanarak, toplumsal kurallar aracılığıyla bireyler-arası ilişkilerde gerçekleşir. Habermas, özellikle ben-kimliğinin gelişmesinde etkileşimin ve iletişimsel eylemin önemini güçlü bir biçimde vurgulamaktadır.

Toplumun yeniden üretilmesi salt araçsal ve iletişimsel eylem ya da salt emek ve etkileşim tarafından yansıtıldığı biçimiyle anlaşılmamalıdır. İnsanın toplumsal varlığının temel koşulu olarak, emek ve etkileşim iktidar ilişkileri tarafından olumsuz bir biçimde de olsa tamamlanmaktadır. Habermas'a göre iktidar ilişkileri tıpkı ideoloji gibi etik ilişkileri zedeleyici olarak etkileşimde yer alabilmektedir. Hiç şüphe yok ki, bir mekanizma olarak iktidar insan ilişkilerinde her zaman vardır. Habermas, çelişkili bir durum olarak iktidar ilişkilerinin insan varlığını güvence altına aldığını ve özgürleşimci istemin bu ilişkilerden türediğini belirtmektedir.[15]

Habermas'a göre iktidar, iletişimsel eylem içerisinde biçimlenmektedir. Güç ve iktidar ilişkileri olmaksızın toplumsal süreçlerin emek ve etkileşimin üretilme biçimlerinde ve bunların meşrulaştırılımında kavranılamayacağı açıktır. Toplumsal ilişkilerin meşrulaştırılmaları iktidarın düşünümsel yanını oluşturan ideolojileri içermektedir. Hiç şüphe yok ki, iktidar ya da güç her zaman siyasal bir içeriğe sahiptir ve iletişimsel eylem aracılığıyla kurumsallaşmaktadır; dolayısıyla, bu örüntü içerisinde yansıma bulmaktadır. Sonuç olarak iktidar, "toplumun kendisini etkileşim sürecinde yanlış bir şekilde örgütlediği ideolojilerin baskısı altın-

15. Habermas'tan aktaran Ahmet Çiğdem, *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Vadi Yay., Ankara, 1997 (1992), s. 102-103.

da çalışan somut, toplumsal bir mekanizmadır".[16] Dolayısıyla iktidar ve iktidar ilişkileri, özel ya da genel her düzeyde, toplumun kuruluşunu kavramsallaştıran her yaklaşımın yaşam dünyası içerisinde yerini almaktadır.

Habermas'a göre İletişimsel Eylem Kuramı, anlaşmaya yönelik eylemin genel ve kaçınılmaz pragmatik gerekliliklerini, usçul bir biçimde sonradan gerçekleştirme görevini yerine getirebilirse, bir zamanlar bilginin kuruluş kuramının sahip olduğu statüyü alır. İletişimsel eylem kuramı,[17] kendini dil ve eylem yetisi bulunan öznelerin, dille sağlanan etkileşimlere genel olarak yetkin bir biçimde katıldıklarında ve katıldıkları sürece, kaçınılmaz olarak kullandıkları kuram öncesi bilginin varsayımsal yeniden kurulması olarak görür.

İletişimsel eylemde kişiler ve anlatımlar, özneler-arasılık düzleminde, olgusal olarak neyin olup bittiği deneyimlendiği ölçüde anlaşılabilir. Deneyim dünyamızı da kuruluşu bakımından, şeyler/olaylar ve kişiler/anlatımlar olmak üzere iki nesne alanı içerisinde ayrımlaştırabiliriz. Şöyle ki, "bu nesne alanlarının değişik deneyim kiplerine (duyusal, iletişimsel) iki değişik görgül dil biçimi (fiziksel ve yönelimsel dil) ve iki eylem tipi (araçsal, iletişimsel) karşılık düşürülebilir".[18]

Yukarıda belirttiğimiz deneyim nesnelerinin iki kuruluşu açıkça, gündelik dilde iletişim kurabiliyor oluşumuza bağlıdır. Aynı zamanda, deneyim dünyasının kuruluşunu ve gündelik dildeki iletişimin yapısını ayırdığımızda iletişimsel eylem, her iki bakış

---

16. A.g.e., s. 103

17. Bkz. Jürgen Habermas, *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yay., İstanbul, 1998, s. 613. Araçsal eylem, bilgi kuramsal kategori olarak, "nomolojik bilgiye yönelik bilişsel ilgiyi temsil eder; araçsal eylemin bağlantı sistemi içinde gerçeklik, Kant'ın anladığı anlamda doğa olarak, yani şeylerin genel yasalar altındaki varoloşu olarak, nesneleştirilir, 'kurulur'. Buna karşılık, iletişimsel eylem, karşılıklı anlaşmaya yönelik bilişsel ilgiyi ve sürekli tehdit altındaki bir özneler-arasılığının korunmasına yönelik pratik ilgili temsil eder; gerçeklik, iletişimsel eylemin bağlantı düzeninde, eyleyen ve konuşan öznelerin özneler-arası bir bağlamı olarak kurulur. Araçsal eylem nesne ve özne kutupsallığına karşılık düşerken, iletişimsel eyleme, 'ego nun ve 'alter egonun karşılıklığı uygun düşer. Bundan dolayı, Bilgikuramsal 'araçsal' ve 'iletişimsel' eylem kategorileri, bir yandan nomolojik ve araçsal bilgi arasındaki ayrımı; öbür yandan yorumbilgisel ve düşünsemeli bilgi arasındaki ayrımı temsil ederler." Bkz. A.Wellmerr, *Kommunikation und Emanzipation*; U. Jaeggi, A. Honneth, *Theorien des Historischen Materialismus*, Frankfurt/Main, 1977, s. 485 d.'den aktaran Jürgen Habermas, a.g.e., s. 609.

18. A.g.e., s. 444.

açısıyla da toplumbilimin temel bir kavramı olarak ortaya çıkar.

Birbirimizle konuştuğumuz üst iletişimsel düzlem üzerinde iletişimsel eylemde dil eylemsel rol saptanır. Dilsel olarak sağlanan etkileşim, konuşmayı ve eylemi birbirine bağlar. Etkileşim, bir iletişimsel deneyim alanı açar.[19] İletişimsel eylem, birbirleriyle konuşan ve birbirleriyle eyleyen öznelerin birbirlerini ve birbirlerinin anlatımlarını anlamalarını gerektirir. Toplum da bu anlamda, iletişimsel eylem biçiminde kurulmaktadır. İletişim süreci olarak kavranan "bir toplumun her temel birimi, bu toplumun bütünü gibi aynı kökenli özdeşlik ve özdeş-olmayış savıyla diyalektik bir ilişki içerisinde belirlenmiştir: Bir yandan tekilin, onunla kendini özdeşleştirdiği ve onun tekil üyelerine karşı aynı zamanda kendi bireysellik savının geçerli kıldığı bağlantı grubuyla ilişkisi, öte yandan kendi topluluğunun her bir öteki grupla ilişkisi sayesinde, ki bu durumda kendi grubunun üyeleri, gruba ait olmayanlara karşı kendi mutlak farklılıklarını öne sürerler; ancak aynı zamanda, kendine 'Ben' diyebilen bu bireyler, öteki durumundaki soyut öznelerle kendilerini bir görürler".[20] Bu da bize açıkça göstermektedir ki, "Ben-özdeşliği" grup özdeşliği olmadan saptanamaz; ancak, aynı zamanda, bunun tersinin de geçerli olduğunu vurgulamadan geçmemek gerekir.

İletişimsel eylem kuramının temel düşüncesi, simgesel etkileşimcilikten[21] farklı olarak, bireylerin gündelik etkileşim ve iletişimiyle ilgili olan bir iletişim kuramının yapılandırılmasıdır. Diğer bir temel düşünce ise, yeniden yapılandırma yoluyla yeni bir toplum kuramına ulaşmaktır. İletişimsel eylem kuramı, aynı zamanda kendisini eleştirel bir toplum kuramı olarak sunar.

Değerler ve davranışların kural tanırlılığı toplumbilimin temel konuları arasında yer alır. Habermas'a göre, toplumsal kurallar ve

---

19. Bkz. a.g.e., s. 445-450.
20. A.g.e. s. 449.
21. Simgesel etkileşimci yaklaşımın en önemli kuramcısı George Herbert Mead'dir (1863-1931). Mead'e göre toplumlar, insanın iletişim amacıyla semboller kullanmak, kurallar oluşturmak ve davranışlarını öteki bireylerin beklentilerine göre ayarlayabilmek yetenekleri üzerine kurulmuştur. Ve de bütün bunlar, insanın benlik bilincinin gelişmesini doğrudan etkiler. Dolayısıyla toplum, içselleştirilmiş kurallar, roller ve ilişkiler aracılığıyla zihnimizde yapılanmış bulunmaktadır. Sembolik etkileşimci yaklaşım üç ana mihenk taşı üzerine oturtulmuştur: İnsan, anlamlar zeminine oturtulmuş olgular aracılığıyla hareket etmektedir; bu olguların anlamları bireyin öteki insanlarla kurduğu toplumsal etkileşimden doğar; anlamlar birey tarafından karşılaştıkça yorumlanarak ve değiştirilerek algılanır.

iletişim birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdır. Habermas, kurallarla yalnızca kuramsal-çözümleyici olarak ilgilenmez, çözümlemelerini de özellikle kurala dayalı temele ve çerçeveye dayandırır. Gerçeklik, güzellik, zenginlik, sağlık, hak, güç/iktidar ve kutsallığı değerler olarak kabul eder. Habermas, Karl-Otto Apel, Noam Chomsky ve etkileşim kuramının kurucuları John Austin ve John Searle ile dilsel bir dönüşüm yapar. Dil kuramı ve felsefesine dayanarak, dilin ve iletişimin araştırılmasını kuramının merkezine koyar. Bunu yaparken, yukarıda adı geçen dilcilerin terminolojisini kullanır. Buna göre dil, yalnızca tümcelerden oluşan bir düzen değil, bir başka söylemle, saf bir dilbilgisel olgu değil, bir eylemdir; bir iletişim eylemi ya da bir etkileşimdir.

Evrensel Pragmatik Konuşma Modeli

Habermas'a göre, dil çift yönlü bir araçtır. Hem bir ifade aracı hem de kişilerin davranışlarını düzenlemelerinin ve toplumsallaşmalarının aracıdır. Sözlü iletişim belirli kurallara bağlıdır. Habermas, bu kurallar için evrensel pragmatik kavramını kullanır. Ona göre, evrensel pragmatiğin görevi, olası anlaşmanın evrensel koşullarını ortaya koymak ve geliştirmektir. Başka bağlamlarda "genel iletişim kabulleri"nden de söz edildiğini; ancak kendisinin iletişimsel eylemin genel kabullerinden söz etmeyi tercih ettiğini belirtir, anlaşmaya hedeflenmiş davranış tipini temel kabul eder. Sözlü davranışlar farklı yaşantılar ya da gerçeklik alanlarıyla ilgilidir. Habermas, Karl Popper'a dayanarak üç ayrı yaşam-dünyası arasında ayrım yapar: Nesnel yaşam-dünyası, toplumsal yaşam-dünyası ve öznel yaşam-dünyası.

Nesnel yaşam-dünyası ile, toplum üyelerinin hazır buldukları dış çevre belirtilir. Düzen kuramı açısından bu çevreye gözlem yöntemiyle girilebilir. Toplumsal yaşam ise, kuralların ve etkileşimlerin dünyasıdır. Kurala dayalı olarak gelişen çevre, etkileşim yoluyla belirlenir. Habermas, nesnel yaşam-dünyası ile toplumsal yaşam-dünyasını bir arada dış çevre olarak adlandırır. Öznel yaşam-dünyası ise, her toplum üyesinin kendi iç dünyasıdır. Bu durumda, sözlü davranışlar daima bir dünyaya (iç ya da dış dünyaya) dayanır. Öyle ki, çok farklı tarihsel dönemlerde de olsa her toplumsal ortamda, sözlü davranışların üzerine bina edildiği bir us anlayışıyla karşılaşılır.

Habermas, iletişim gerekliliklerini açımlarken bu gereklilikleri dört ayrı biçimde ve geçerlilik savları adı altında şu şekilde betimlemiştir: gerçeklik, doğruluk, samimiyet ve anlaşılırlık. Habermas'a göre, sözlü davranışların bu ilkeleri evrenseldir. Gerçeklik, onaylayabilme yeteneği; doğruluk, kurallara göre uygun olma (ifadenin uygunluğu ya da haklılığı) ve samimiyet de, katılan kişilerin açık ve samimi olmaları anlamına gelir. Anlaşılabilirlik ise, geçerlilik savları arasında özel bir biçimdir. Anlaşılırlık olmaksızın iletişim olası değildir. Sözlü davranış ilkeleri (evrensel pragmatik) ya yalın biçimde kullanılır ya da özellikle iletişimin kendisi konu haline getirilir. İlk durumda dar anlamda iletişim söz konusudur. İkinci durumda ise iletişim konusunda iletişim, bir başka anlatımla meta-iletişim ya da konuyla ilgili görüş/irdeleme söz konusudur. Habermas'a göre, günümüz toplumlarında anlayışın doğrudan, bir başka anlatımla, yalın iletişim yoluyla elde edilmesi olanağı daraldığından, meta-iletişim teknikleri gittikçe önemli hale gelmektedir. Konuyla ilgili görüş/irdeleme (mütalaa) kavramı, iletişimin özel bir türüne işaret eder. Anlaşmayı, bir sonuca varmayı hedefleyen, usçul ve her türlü sınırdan uzak iletişimdir. Sözlü davranışlarda katılımcılar görüşlerini bildirerek bir anlaşmaya varırlarsa, Habermas bu durumu uzlaşma olarak adlandırır. Habermas'a göre uzlaşma, eleştirilebilir geçerlilik savlarının farklı bireylerin ortak bilincine dayalı onayıdır. Bu nedenle, Habermas'ın incelemelerinin odak noktasında iletişimsel yeteneğe sahip birey bulunmaktadır. Habermas'ın insan anlayışı, insanların toplumsal ilişkiler sırasında etken biçimde sözlü davranışlarda bulunan özneler olarak geliştikleri, en azından gizilgüç olarak iyiyi, kötüyü, doğruyu ve yanlışı ayırabilen, akılcı olabilen ve evrensel pragmatiğin ilkelerine göre hareket edebilen biçimindedir.

EVRENSEL PRAGMATİK KONUŞMA GENÖRNEĞİ

Gerçeklilik alanları	Gerçeklilik dayanaklarının görünüş biçimleri	Geçerlilik savları	Sözlü davranışın genel işlevleri
Dış çevre	Nesnellik	Gerçeklik	Keyfiyetin betimlenmesi
Toplum	Kurala dayalılık	Doğruluk	Kişiler arası ilişkiler
İç dünya/Doğa	Öznellik	Samimiyet	Öznel deneyimler
Konuşma/Dil	Ortak bilinç	Anlaşılırlık	.....

Kaynak: Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 122-123.

Habermas için, usçulluk ve iletişimsel usçulluk evrensel pragmatiğin ve kuramının tamamını içermektedir. Habermas, iletişimsel eylem kavramı içerisinde, hedefe yönelik, kurala dayalı, oyuna yönelik ve iletişimsel eylem olmak üzere dört farklı davranış tarzı belirler. Bunları birbirleriyle karşılaştırarak, kuramının temeli olarak belirtmemiz gereken "iletişimsel eylem kavramı"nı oluşturur. İletişimsel eylem, toplumsal davranışın en üst/mega tarzıdır. Söz konusu davranış tarzları geçerlik savları ve dünya bağları bakımından birbirlerinden ayrılır. Ayrıca, bu davranış tarzlarının temelinde farklı dil ve özne kabullerinin yattığını da sırası gelmişken belirtmek gerekir.

Hedefe yönelik davranış, belli bir hedefin gerçekleşmesine yöneliktir. Bu davranış ilke olarak amaç-usçuldur ve başarıya yönelmiştir. Amaç-usçul davranış nesnel dünyadaki olaylarla ilgili olduğunda ise stratejik niteliktedir. Bu durumda, hedefe yönelik davranışı kendi içinde stratejik ve araçsal davranış olarak ikiye ayırmak gerekir. Bu davranış tarzında geçerlilik savı gerçeklik hakkındadır. Toplumbilimde, bireyci yaklaşım bakımından prototip niteliğindeki bu tür davranış, günümüzde stratejik davranış olarak iktisat, toplumbilim ve toplum psikolojisinde karar verme ve oyun kuramlarında kullanılmaktadır.

Kurala dayalı davranış, toplumsal dünyaya yöneliktir ve geçerlilik savları doğruluktur. Davranışların ortak değerlere atıfta bulunarak gerçekleştirildiği gruplar da vardır. Kurala dayalı uygun davranış bütün grup üyelerinin istemidir. Bu davranış tarzı Parsons'un kuramına dayanmaktadır ve roller kuramında kullanılır.

Oyuna dayalı davranış, davranışta bulunanların iç dünyaları içinde yer alan ve samimiyet geçerlilik savma sahip bir davranıştır. Bugüne kadar bilimsel kuramlarda kullanılmamıştır.

Habermas'a göre, bu ilk üç davranış tarzı (hedefe yönelik, kurala ve oyuna dayalı) amaç-usçul davranışın değişik biçimleridir. Bunlar her durumda davranışta bulunan bireylerle ilgili gerçekliğin (ya da ilgili yaşam-dünyasının) ancak kısıtlı bir parçasını içerir. Bu nedenle, toplum kuramı bakımından yeterli değillerdir. Başka bir söyleyişle, amaç-usçul davranış (iş) ile iletişimsel eylem (etkileşim) arasında bir ayrım söz konusudur. Amaç-usçul davranış teknik ilkelere yöneliktir ve deneysel bilgiye dayanır; ancak aynı zamanda, onda da, tıpkı şu mal yerine bu malı almada, se-

çimde bulunma durumunda olduğu gibi, usa dayalı seçimler söz konusu olacaktır. Sözgelimi, bir firmanın rakibinin fiyat politikasını dikkate alarak fiyatları düşürmesinde olduğu gibi. Dolayısıyla, bir rakibe karşı usçul karar verme sürecinde gelişebilecek stratejik davranışı da amaç-usçul davranış kategorisine yerleştirmek gerekir. Bu davranışta kullanılan teknik kurallar ve deneysel bilgi, daha önceki deneylerin ve araştırmaların sonucudur. Üretim teknikleriyle ilgilidir. Bu tür davranış, ilk aşamada doğaya hâkim olmaya, insanlığın fizik sürerliliğini sağlamaya yarar ve doğa üzerindeki hegemonyanın artması ve çalışma işlevlerinin artan biçimde tekniğe aktarılması sonucunu doğurur.

Habermas'ın araçsal davranış ve teknik kavramları, Marx'ın emek ve üretim güçleri kavramlarına benzer niteliktedir. Ancak Habermas, Marx'tan farklı olarak, bu üç davranış tarzından, her üçüyle de bağlantılı iletişimsel eylemi anlaşmaya yönelik davranış olarak öne çıkarmıştır. Habermas iletişimsel eylemi şöyle tanımlar: İletişimsel eylem, katılanların, görünen ifadelerinde üç temel tarzdan yalnızca birine yönelik olduklarını belirtseler de nesnel, toplumsal ve öznel yaşam-dünyalarına eşzamanlı biçimde bağlı olan bir süreçtir.(...) Anlaşma, iletişime katılanların bir sözün geçerliliği konusunda anlaşmaya varmalarıdır; görüş birliği de, geçerlilik savının katılanların tamamı tarafından kabul edilmesidir. İletişimsel eylem, ifade ve davranış yeteneklerine sahip özneler arasındaki anlaşmaya dayanır. Amaç-usçul davranışın aksine "diyalojik"tir. Bir başka deyişle, esas alınan durum değerlendirmeleri ve davranış planları benmerkezci değildir, davranışa taraf olanlarla anlaşmaya yöneliktir. İletişimsel eylem anlaşmayı hedefler. Katılımcılardan/aktörlerden yüksek düzeyde düşünceli ve mesafeli olmalarını ister. Katılımcıların karşı tarafı dikkate almaları ve geçerlilik savlarını gelenek, din ya da otorite gibi daha üst birimlere dayandırmamaları gerekir. Burada taraflarca kabul edilebilecek "en iyi gerekçe" ya da "iyi nedenler" söz konusudur. Katılımcılar, açık ya da kapalı, gerçeklik, doğruluk, samimiyet ve anlaşılırlık olmak üzere söz konusu dört geçerlilik savını sergilemek durumundadırlar. İletişimsel eylem, stratejik ya da başarı amaçlı değildir. Temel hedef "uzlaşma"dır. İletişimsel eylem, genel olarak, yaşamın simgesel yeniden üretimini ve özel olarak da, diyalog yoluyla toplumsal kaynaşmayı gerçekleştirmiş olur. İletişimin daralması/kısıtlanması yaşamda artan bir usçullaştırmaya

yol açar. Yaşamın yapısal unsurları kültür, toplum ve bireylerin kişilik özellikleri birbirinden kopmakta ve bağımsızlaşmaktadır. Bunların içeriği usçul gerekçelendirmeyle anlaşılabilir. Davranış tarzları, geçerlilik savları ve yaşam alanları arasındaki ilişkiler aşağıdaki şemada özetlenmiş bulunmaktadır:

Davranış Tarzları ve Bağıntıları

Davranış tarzı	Geçerlilik savları	Yaşam alanı
Hedefe yönelik davranış	Gerçeklik	Nesnel yaşam
Kurala dayalı davranış	Doğruluk	Toplumsal yaşam
Oyuna dayalı davranış	Samimiyet	Öznel yaşam
İletişimsel eylem	Uzlaşma	Her üç yaşam alanıyla bağıntılı

Kaynak: Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 101-353.

İletişimsel eylem, katılımcıların diğer davranış tarzlarını eşgüdümlü olarak sergiledikleri bir üst davranıştır. İletişimsel eylemde, katılımcılar esas olarak kendi başarılarına yönelmemiştir; onlar davranış planlarının ortak durum tanımlamaları temelinde birbiriyle uyumlu olması koşuluyla ancak, kendi bireysel hedeflerini takip ederler. Bu bakımdan, durum tanımlamaları konusundaki uzlaşma, iletişimsel eylem için gerekli aktarım hizmetlerinin çok önemli bir unsurudur. İletişimsel eylemde dil, sınır konmamış bir anlaşmanın aracıdır. Konuşan ve dinleyen, aynı anda nesnel, toplumsal ve öznel yaşamlarındadır.[22] Bir başka söyleyişle, iletişimsel eylem yalnızca iletişim değildir; bu davranış türünde dil, davranışların düzenlendiği bir iletişim aracıdır.

İletişimsel eylem içerisinde bireylerin varmak istedikleri ortak hedef anlaşmadır. Bu hedefe götüren uzlaşma sürecinin amacı, tarafların bilinçli bir biçimde hareket ederek ortak bir ikna noktasında birleşmeleridir. Belirtmek gerekir ki, ikna olma[23] ile dışa-

22. Geniş açılım için bkz. Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı Yay., İstanbul, s. 122-129.

23. İnsanların düşüncelerini, inançlarını, duygularını ve davranışlarını istenilen şekilde yönlendirmenin birtakım yöntemleri vardır. Bu yöntemlerin en çok kullanılanları maddi çıkar karşılığında, zor kullanarak ve ikna ederek yönlendirmedir. Bunların içinde en ekonomik ve geçerli olanı insanları ikna ederek yönlendirmedir. Platon ve Aristoteles'ten esinlenerek şöyle bir tanımın geliştirilmesi olasıdır: İkna, sözcüklerle insanların düşünceleri ni istenilen tarzda oluşturma sanatıdır. Erwin P. Bettinghous, iknayı kaynağın temel alındığı bir süreç olarak kabul eder. Tanımını da bu bakış açısıyla geliştirir. Bettinghous'a göre ikna, bireyin gönderdiği iletilerle diğer bir birey ya da birey grubunun hareket, fikir ve inançlarını bilinçli olarak değiştirme girişimidir. İknanın iletişimin bir sonucu olduğunu vurgulayan ve ikna için alıcının

rıdan zorlamayla gerçekleşen rıza arasında fark vardır. İletişimsel eylemin özel konumuna karşın, davranış tarzları birbirinden açık biçimde ayrılamaz. İletişimsel eylem mega-tarzdır; ancak, diğer davranış biçimlerinin unsurlarını da içerir. İletişimsel eylem ile uzlaşma (konsensüs/mutabakat) arasında bir bağ vardır. Her ikisi de eleştirilebilir geçerlik savlarına dayanmaktadır. İletişimsel eylemde, belirleyici olan yalnızca konuşanın eleştirilebilir geçerlik savlarıyla ilişkilendirildiği sözlü davranışlardır. Burada söz edilmekte olan iletişimsel eylem, diğer davranış biçimlerinin bir üst oluşumudur. Daha açık olmak gerekirse, iletişimsel eylemde bulunanlar yalnızca düşünceli, yapıcı, yorumlayıcı ve sonuç çıkarıcı değil, aynı zamanda gerçeği değiştirici ve daha iyi duruma getirici katılımcılardır. Bunun için, onlar genel uzlaşma noktasına ulaşıncaya kadar ayrılıklarını ve çatışmalarını, birbirlerine karşıt belgelerle tartışma içinde ortaya koyarlar. Ancak bu uzlaşma noktası, mutlak bir birlik durumu olmayabilir.

Habermas, uzlaşmanın kurala dayalı bir kavram olduğunu, iletişimsel eylem tarzının da deneysel değil, kurala dayalı olduğunu kabul eder. İletişimsel eyleme iletişimsel ussallığın hâkim olduğunu belirtir. Habermas'ın ülküsel tasarımı gerekçelendirmeli konuşmaya yönlenmiştir. Habermas, bireysel çıkarların pazarlık yoluyla bir uzlaşmaya vardırılmasından daha fazla usçul uzlaşımın olduğundan yola çıkar. İletişimsel eylem ile katılımcıların geçmişteki ve şimdiki çevrelerinin karışımı kabul edilen toplumsal-kültürel yaşamları arasında sıkı ve tamamlayıcı bir bağ vardır. Söz konusu yaşam, iletişime katılanların arkasında yer alır. Toplumdaki insanların gündelik yaşamlarının bu mikro kosmosu, katılımcıların iletişim becerilerinde kendini gösterir. Habermas'a göre, toplumsal-kültürel yaşamları, bireylerin davranışlarının her

---

davranışlarında değer açısından bir değişikliği gerekli ve yeterli gören Cronkhite de, ikna iletişimin, kişi davranışlarında gerçekten değer açısından birtakım değişiklikler oluşturması durumudur demektedir. İknanın temelleri konusundaki bu çeşitli yaklaşımlar ve son yıllardaki teknolojik, siyasal ve toplumsal gelişmelerin koşutunda kazanılan yeni boyutlar çerçevesinde geliştirilen ikna kuramında, iknanın boyutları şu şekilde çizilmektedir: Yeni öğrenilen durumların ya da açık davranış kalıplarının, iletilerin alışverişi yoluyla etkilenilerek gönüllü bir şekilde kabul edilmesi amacını taşıyan simgesel bir etkinliktir. İkna edici iletişim konusunda daha geniş içerikli bilgilenme için bkz. A. Haluk Yüksel, *İkna Edici İletişim*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yay., Eskişehir, No. 94, 1994.

zaman arka planında kendini konumlar. Ancak bu, bireylerin farkında olduğu bir durum değildir. Gündelik yaşamlarında benzer ortamlarda yaşamlarını sürdürenler ise aynı arka plan ilişkilerine ve sonuçlarına göre hareket ederler. Söz konusu arka planda rol alan üç önemli unsur kültür, toplum ve "kişilik"tir. Habermas'a göre, iletişim ortamlarının arka planını oluşturan sosyo-kültürel yaşam İletişimsel Eylem Kuramı'nı toplum kuramına bağlar. Habermas'ın toplum kuramının unsurları aşağıdaki tabloda yalın bir biçimde resmedilmiş bulunmaktadır:

Düzen	Kişisel yaşam
İktisat *(İşleyiş aracı: para)*	Özel alan
Devlet *(İşleyiş aracı: güç)*	Kamusal alan

Gündelik dilde usçul (rasyonel) davranış, duygusal olanın karşıtı olarak kullanılır. Duygusallık sıkça us dışılık olarak da değerlendirilmektedir. Duygusallık ham ve mantıksız görülür. Usçulluk çağcıllığın bir ilkesi olarak kabul edilir. Günümüzde yaşanan gerginlikler, beşeri, insanlar-arası etkileşimde eksik olan insanlık, silahlanma, ekolojik facialar, etnik ve ulusal gerginlikler de usçulluktan uzaklaşmanın sonucudur. Bu görüntüden hareketle, Habermas toplumbiliminin temel özelliklerinden birisi kabul edilen vazgeçilmez tartıcı özelliği belirtmeden geçmemek, aynı zamanda da, İletişimsel Eylem Kuramı'nı aşağıdaki gibi dört ana kavramla özetleyerek söz konusu tartıcı özelliği açımlama olanağını yaratmak gerekir:

- *Davranış kuramı düzen kuramıyla ilişkilendirilmiştir.*
- *İletişimsel eylem ile toplumsal-kültürel yaşam arasında bir bağlantı kurulmuştur.*
- *Toplum ile toplum çözümlemeleri arasındaki çelişkiler dikkate alınmıştır.*
- *Eleştirel kuramın değişen koşulları göz önünde tutulmuştur.*

Kuramlar arasındaki ikiliği aşmak Habermas'ın vurguladığı bir hedeftir. Bu hedefi paylaşan öteki toplumbilimcilerden farklı olarak özel bir yöntem belirler. Bu yöntemi bağlantılar olarak adlandırmak gerekir. İletişimsel eylem kuramında, kavramları ve temel kabulleri birbiriyle bağlantılandıranlar öncelikle Max We-

ber, Talcott Parsons, Emile Durkheim ve Karl Marx'tır. Bilindiği üzere bu düşünürler, yorumcu toplumbilimin ve dil felsefesinin temsilcileridirler. 70'li yıllardan sonra Habermas'ın asıl ilgi alanı yorumcu/hermeneutic[24] yaklaşıma doğru kaymıştır. Böyle olduğu için de çözümlemelerinin temelinde etkileşim ve iletişim yer almaktadır. Habermas'ın çalışmalarında usçulluk konusu yöntembilimsel bireyciliğin aksine, toplumsal davranışın kurala dayalı değer içeriğine dayandırılır. Bu kendisini en iyi biçimde iletişimsel eylemde gösterir. "Yeni kural"ın adı anlaşma ve "rıza"dır. Usçulluk kendiliğinden var değildir. Sözlü etkileşimlerde ve özellikle tartışma sırasında ortaya çıkar. Günümüz toplumlarının kararsızlığı Habermas'ın çalışmalarına olduğu gibi yansımıştır. Habermas'ın simgesel etkileşimcilik, dil ya da iletişim kuramları gibi tamamıyla yeni bakış açılarını benimsemesi ve temellere yönelmesi, Frankfurt Okulu geleneği içinde yer almakla birlikte, aynı zamanda kendisinin bu gelenekten ayrıldığı noktaları gösterir. Ancak, Frankfurt Okulu'yla bağlantılar da tamamen kopmuş değildir. Habermas, çalışmalarında Eleştirel Toplum Kuramı'nın

---

24. Yorumbilgisi/Hermeneutic sanatı, bildirme, haber verme, çeviri yapma, açıklama ve açımlama sanatıdır. Heidegger'e göre, "var olmak anlamak demektir". Burada yorumbilgisinin fenomenlere yönelik araçsal yöntem anlayışı, varlıkbilgisel (ontolojik) yöntem anlayışına geri dönmek zorunda olduğu noktaya ulaşır. Anlama artık burada insansal düşünmenin sahip olduğu diğer düşünme tavırları arasında bir tavır değildir. Aksine, o insan varoluşunun temel hareketliliğidir. Böylelikle tarihsellik sona erer, tarihsel görelilikçiliğin demir parmaklıkları kırılır. Ülküsel yorumbilgisinin psikolojik temeli sorunsaldır: Bir "metin"in anlamı gerçekten de "yazarın kastettiği anlam mıdır?" Anlama, özgün yapıtın bir yeniden yapımından başka bir şey olmaz. Tinsel dünyayı anlamak için doğal/psikolojik bir temellendirmeye de, herhangi bir "felsefeye" de başvurulamaz. Buradan hareketle, Dilthey yorumbilgisini, giderek bir "felsefenin felsefesi" konumuna yükselterek merkeze yerleştirir. Dilthey, anlamayı daha önceleri şöyle tanımlamıştı: "Dıştan verili olan işaretlerden hareketle içsel olanı bilme sürecidir. Oysaki, şimdi anlama ediminin sabitleşmiş fenomenlere yöneltilmesiyle birlikte, anlamada 'Açımlama' ve 'Yorumlama' olarak yeni bir basamak ortaya çıkmaktadır: Anlama, hem anlaşılması gereken şeyin içeriğinin ayrıntılarıyla incelenmesi ve hem de bu içeriğin bilgisinin genelgeçerliği yönünden, açımlama ve yorumlamada en yüksek yetkinliğe ulaşır." Yorumbilgisi, her zaman bir açımlama öğretisi olmuştur. Ancak şimdi, yorumbilgisinin sıkı "kurallar"a ve belirli bir "yöntem"e dayalı bir açımlama öğretisi olarak konumlanması gündemdedir. Dilthey yorumbilgisini şöyle tanımlar: "Yorumbilgisi, yazılı olarak saptanıp kâğıda dökülmüş yaşama dışlaştırmalarının öğretisidir." Öyle ise, yorumbilgisi, açımlamanın ve dolayısıyla en genelinde anlamanın bilimsel/yöntemsel formunu ortaya koymalıdır. Bu konuda bkz. Doğan Özlem, *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri*, Prospero Yay., İzmir, 1994, s. 317 ve yine, Doğan Özlem (Der. ve Çev.), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ark Yay., Ankara, 1995, s. 277.

hedeflerini koruduğunu açıklıkla belirtir. Kullandığı dilde de açık biçimde eleştirel kuram geleneği hissedilmektedir. 1930'lu yıllardan bu yana eleştirel kuramın temel amacı, disiplinler-arası toplumsal araştırmalar yoluyla, Eleştirel Toplum Kuramı'nın hedeflerinin gerçekleştirilmesidir.[25] Şunu kabul etmek gerekir ki, Habermas, günümüzde bulgulama ve çözümleme yeteneğini yitirdiği düşünülen toplumbilimleri için önemli kavramsallaştırmalar getirmektedir. Toplum ile düzen bütünleşmesinin ya da bütünleşememesinin gelişim çizgisinin belirlenmesinde ve aralarındaki ilişkilerin ortaya konulmasında bu kavramların sağlayacağı yararlar tartışılmazdır.

Kavramsal Açıdan İletişimsel Ussallık

Habermas'a göre çağcıllık tasarımı, teknik bilgi ile araçsal rasyonellik arasındaki ilişki üzerine kurulur ve bu anlamda araçsal rasyonelliğin toplumun her alanına yansımasını tanımlar. Habermas'a göre, çağcıl toplumun sorunu araçsal rasyonelliğin bireyler-arası ilişkilerde iletişimi yok etmesi ve böylece kamu alanını sömürgeleştirmesidir. Bu nedenle yapılması gereken, araçsallığın iletişimsel ussallıkla yer değiştirmesidir. Eğer, araçsal rasyonellik ilerlemeyi yaratırken demokrasiyi gerçekleştiremiyorsa, iletişimsel ussallık kamu alanını canlandırarak devlet-toplum ilişkilerinde demokratikleşmenin yaratılmasına katkıda bulunacaktır. Böylelikle Habermas, üretim ile iletişim arasında bir ayrım yaparak, iletişim alanı üzerinde yoğunlaşır ve bu alanın da demokrasinin temeli olduğunu savunur. İletişimsel ussallığın toplumsal ilişkiler içinde yaygınlaştırılması ve bireyin bu yeni düzene uyumu demokrasinin önkoşuludur. İletişimsel ussallık, çağcıllığın insanlığa vermiş olduğu sözün de (demokrasi ve özgürlük) yaşama geçmesini sağlayacaktır. Böylelikle çağcıllık tasarımının tek taraflılığı ortadan kalkacak, özne ile kendisi arasında ve özne ile doğa arasında bir uyum sağlanacaktır.

Bunun yanında, iletişimsel ussallığın uluslararası düzenin temel işleyiş mekanizması olması demokratik bir dünya düzeninin yaratılmasını da olası kılar. Vurgulamak gerekirse, demokratik

---

25. Bkz. Kadir Koçdemir, "Habermas ve Toplum Teorisi II", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 56, Yaz 1999, Ankara, s. 94-106.

bir dünya düzeni içinde katılımcılar/aktörler arasında kurulacak iletişim, egemenlik ilişkilerinin ortadan kalkmasına ve belli bir kamusal alanın kurulmasına yardım eder. Söz konusu iletişim varolan sorunlara çözüm getirdiğinden katılımcı bir demokrasi anlayışını da gündeme getirir. İletişimsel ussallık sonuçta, hem varolan düzenin bir eleştirisini, hem de bu düzenin demokratik bir yapıya dönüştürülmesini amaçlar.

Eleştirel Kuram'ın felsefi, görgül ve uygulamaya dönük amaçları vardır. Linklater'e göre, "Felsefi düzeyde, Eleştirel Kuram tarihsel olarak kurulmuş özgürlük ve evrensellik kavramlarıyla hareket eden alternatif bir dünya düzeni sunmayı amaçlar. Görgül olarak, bu kavramların gerçekleşmesini sınırlayan toplumbilimsel engelleri saptar ve uygulama alanında da bu engellerle dünya düzeni arasında bir köprü kuracak stratejiler üretir. Bunu yaparken, Eleştirel Kuram uluslararası düzeni, tarihsel ve dinamik bir düzen olarak niteleyerek, a) özne ile maddi dünya arasındaki ilişkiler, b) özne ile öteki katılımcılar arasında toplumsal eşgüdüm amacını güden ilişkiler ve c) özne ve kendi benliği arasındaki 'kimlik' kurma ilişkisi üzerine odaklaşır. Böylelikle, Eleştirel Kuram, tarihsel bir durumun 'somut' gerçeklerini betimlediği ölçüde açıklayıcıdır ve aynı zamanda da, bu durum içinde değişimi zorlayan bir toplumsal müdahale gibi işlev gördüğü sürece kurucu bir siyasal tasarımdır".[26]

Bu noktada ayrıca değinmeyi gerekli görmekteyiz ki, üretim ilişkilerine ağırlık veren Gramşiyan Eleştirel Kuram, Habermascı "iletişimsel ussallık" anlayışına ciddi bir alternatif oluşturmaktadır. Gramşiyan Eleştirel Kuram üretim ile kültür (iletişim) arasında bir ilişkisellik kurarak, varolan dünya düzenini değiştirme eyleminin hem olasılığını hem de bu olasılığın sınırlarını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Bir anlamda, dünya düzeninin nasıl sağlandığını anlamak için işe üretimden başlar. Dünya düzeninin üretiminin ve yeniden üretiminin anlaşılabilmesi için devlet/sivil toplum bağlantısına odaklaşmak gerekir. Tarihsel olarak ele alındığında, devlet ile sivil toplum o kadar iç içe girmiştir ki, devlet

26. Andrew Linklater, "The Question of the Next Stage in International Relations Theory: A Critical-Theoretical Point of View", *Millennium: Journal of International Studies*, Cilt 21, Sayı 1, 1992, s. 82-91'den aktaran E. Fuat Keyman, "Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark", *Devlet, Sistem ve Kimlik*, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 235.

ile sivil toplum arasında çözümlemeye dayalı bir ayrım yapmak olanaklı değildir.[27]

Tüm bu değinilerin ardından, Habermas'ın terimiyle demokratikleşme, bu anlamda çağcıl bürokratik devletin yasal-ussal (rasyonel) hareket tarzını iletişimsel ussallık temelinde katılımcı demokratik yönetime dönüştürme sürecini niteler. Bu savunuların ardından demokrasiyi iletişimsel ussallık ve sorgulama etkinliği temelinde toplumsal yaşamın örgütlenme biçimi olarak gördüğümüzü açıklıkla belirtebiliriz.[28] Bu bağlamda da siyasetin etiksel bir eylem olduğu ortaya çıkar. Habermas'ın vurguladığı gibi, çağcıl devletin hukukun üstünlüğü ilkesi temelinde denetimi, toplumsal yaşamı etkileyen kararların, etiksel ve siyasal eşitliğe sahip vatandaş-bireyler tarafından iletişim yoluyla alınmasını simgeleyen kamusal alanın varlığıyla iç içe geçtiği zaman ancak, demokratik bir yönetimin işlerliğinden ve meşruluğundan söz edilebilecektir.

Özgürlük Yerine Egemenlik İlişkisi Üreten Araçsal Rasyonellik

Daha önceki bölümde de değinildiği üzere, Habermas'a göre çağcıllık tasarımı, teknik bilgi ile araçsal rasyonellik arasındaki ilişki üzerine kurulur ve bu anlamda araçsal rasyonelliğin toplumun her alanına yansımasını tanımlar. Ayrıca, söz konusu anlayış çerçevesinde uluslararası düzenin, kısaca dünya düzeninin nasıl işlediğinin çözümlenmesine önemli bir katkıda bulunulur.

"Çağcıllık"ı bitmemiş bir tasarım olarak kabul eden Habermas, çağcıllık anlayışının insanlığa vaat ettiği "iki söz"den –ilerleme ve özgürlük ya da kapitalist teknolojik gelişme ve demok-

---

27. R. W. Cox'a göre kuram, kavramlara ve varsayımlara zemin oluşturacak görgül-tarihsel çalışmalar üzerine dayandırılmalıdır. Ve kuram her zaman bir amaç içindir. Bir kuram her zaman kendinin üretildiği tarihsel bağlama ve bu bağlamın sorunlarına göre çalışır. Başka bir deyişle, kuram tarihseldir. Soyutlandığı an metafiziksel duruma geçer ve açıklayıcı gücünü yitirir. Bkz. R. W. Cox, "Hegemony and International Relations", *Millennium: Journal of International Studies,* No.12, 1983, s. 162'den aktaran E. Fuat Keyman, a.g.m., s. 241-242.

28. Demokratik yönetim, devlet-toplum ilişkisinin topluluksal kimlikler-arası sorgulama/tartışma/müzakere etkinliği temelinde örgütlenme tarzıdır. Bkz. E. Fuat Keyman, "Kamusal Alan ve 'Cumhuriyetçi Liberalizm': Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Doğu Batı,* Yıl 2, Sayı 5, Felsefe Sanat ve Kültür Derneği Yay., Ankara, 1998-9, s. 62. Keyman'a göre, demokratikleşme, ussal-yasal otorite ile bu otoritenin meşruluğu arasındaki bire bir olmayan ilişkinin nasıl kurulması gerektiği sorusuna bir yanıttır.

rasi– yalnızca birini (ilerleme ya da kapitalist teknolojik gelişme) gerçekleştirebildiği; ancak öteki sözünü (özgürlük ya da demokrasi) yerine getiremediğini savunur. Çağcıllık, ilerlemeyi gerçekleştirirken, özgürlük ve demokrasiyi geri plana atar. Daha somut olarak söylersek, çağcıllığın araçsal rasyonelliğinin tüm topluma yaygınlaştırılması, üretim düzeyinde teknolojik gelişmeyi sağlarken özgürlüğü yok etmektedir. Bu anlamda, Habermas'a göre çağcıl toplum tek taraflı bir ussallık tarafından yönetilir. O da, araçsal rasyonelliktir. Ve bu ussallık, özgürlük yerine egemenlik ilişkilerini üretir. Bu nedenle, Habermas'a göre çağcıl toplumun sorunu, araçsal rasyonelliğin bireyler-arası ilişkilerde iletişimi yok etmesi ve böylece kamu alanını sömürgeleştirmesidir. Dolayısıyla, bu durumda yapılması gereken araçsallığın iletişimsel ussallıkla yer değiştirilmesidir. Bu noktada şunu yinelemek gerekir ki, ilerlemeyi sağlarken demokrasiyi gerçekleştiremeyen araçsal rasyonelliğin aksine, iletişimsel ussallık kamu alanını canlandırarak devlet-toplum ilişkilerinde demokratikleşmenin yaratılmasına büyük bir katkıda bulunacaktır. Ve "demokratik dünya düzeni" içinde, katılımcılar/aktörler arasında kurulacak iletişim, "egemenlik ilişkileri"nin ortadan kalkmasına ve belli bir "kamusal alan"ın kurulmasına yardım edecektir.

Güç Söylemi Versus Diyalog[29]

Max Weber araçsal rasyonelliğin, çağcıllığın özgün bir niteliği ve Batı'nın Doğu karşısındaki üstünlüğünü oluşturan belirleyici ögesi olduğunu savunmuştur. Buna karşılık, çağcıllığın eleştirisi özde araçsal rasyonelliğe karşı gelişmiştir. Sözgelimi, Frankfurt Okulu'nun kuramcılarından Horkheimer ve Adorno'nun başyapıtları *Aydınlanmanın Diyalektiği*'nin sorunsalı araçsal akıldır. Frankfurt Okulu'nun ikinci kuşak temsilcisi Habermas, bu eleştiriyi yeniden yorumlamış ve sonunda çağcıl toplumun sorunsalına çözüm sağlayacak *İletişimsel Eylem Kuramı*'nı geliştirmiştir. Ve söz konusu kuramda iki parçalı bir toplum gerçeğinin varlığını savunmuştur: düzen versus yaşam dünyası. Şöyle ki, toplum, düzen kuramcılarının savundukları gibi ne tamamen düzen, ne de karşılıklı etkileşimcilerin savundukları gibi tümüyle gündelik

---

29. Benzer başlığı Erhan Atiker, *Modernizm ve Kitle Toplum* (Vadi Yay., Ankara, 1998) başlıklı çalışmasında kullanmıştır.

kültürdür. Habermas, düzen alanında araçsal rasyonelliğin vazgeçilmez öncelikliğini kabullenir; ancak, gündelik kültür (yaşam dünyası) alanında, bir başka anlatımla özel yaşam ilişkilerinde ve kamuoyu oluşumunda, Aydınlanma'da öngörülmemiş yeni türde bir ussallık olan iletişimsel ussallık fikrini savunur. Bu kavram, özne merkezli usun tersine, özneler-arasılığı, diyaloğu, usçul gerekçelere dayanan uzlaşmaya yönelik iletişimi öngerektirir ve bu nedenle de toplumbilimsel niteliktedir. Öte yandan, Habermas, gerçekte varolan iletişimi, olması gereken iletişimle (ülküsel iletişim koşulları) karşılaştırarak, varolan iletişimin ussallığı üzerinde yargıya varılabileceğini öne sürer. Böylelikle, çağcıl toplumun insana özgü sorunları, iletişim etiği aracılığıyla çözülecek, iletişimsel usun geliştirilmesi, araçsal rasyonelliğin özel yaşam ilişkileri ve kamuoyu oluşumu üzerindeki olumsuz etkilerini yok edecektir. Güç, araçsal aklın bir özelliğidir. İletişimsel us ise, güçten arındırılmış, "çarpıtılmamış iletişim" aracılığıyla gerçekleşir. Şöyle ki, iletişim çarpıtılıp işlevselliğin aracı haline getirildiğinde, asıl amacı olarak ortaya konan etik açıdan doğruyu bulmada yol göstericiliğini yitirme tehlikesiyle karşılaşılır.

Habermas, özellikle iletişimsel ussallık aracılığıyla çağcıllığın, özel yaşam ve kamuoyunda yarattığı sorunların çözülebileceğini ileri sürmüş, ayrıca sivil toplumun, iletişimsel ussallık doğrultusunda gelişimiyle "katılımcı demokrasi"nin de gerçekleşebileceğini, böylelikle de iletişimin kendine özgü bir güç konumuna yükselebileceğini savunmuştur. Oysa, günümüzde çoğulcu demokrasiler örgütlü baskı gruplarının kendi özel çıkarlarına yönelik güçlü savunularla daha çok yönelim kazanmaktadır. Bu yüzden de, örgütlenmemiş toplum katmanlarının çıkarları yeterince savunulamamaktadır. Aynı zamanda da bu durum karşısında, en güçlü durumdaki çıkar grupları, rahatlıkla kendi çıkarlarına toplumsal düzeyde öncelik tanıma yoluna gidebilmektedirler. İşte bu durum Habermas'ı, iletişim etiği aracılığıyla baskı gruplarından oluşan çoğulcu demokrasi ile sivil toplum tabanlı katılımcı demokrasi arasında kesin bir ayrıma vardırarak, katılımcı demokrasinin çoğulcu demokrasiye olan üstünlüğünü haklı sebeplerle kanıtlama uğraşısına yönlendirmiştir.

Çağcıllığın bir diğer eleştiricisi Alain Touraine de, çağcıllığın en önemli sorunlarından birinin araçsal (işlevselci) us olduğunu kabullenir; ancak, araçsal aklın vazgeçilemezliğini de vur-

gulamaktan kendini alıkoyamaz. Sorunun çözümü için, bireyin kendisini araçsal aklın etkilerinden özgürleştirmesi gerektiğini düşünür. Aslında, Max Weber çok daha önce, çağcıl bürokrasilerin güncel yaşamı nasıl denetim altına aldığını betimleyerek, çağcıllıkta "özgürlük kaybı" sorununa işaret etmiştir. Gerçekten de bu sorunun kökeninde, çağcıllaşma sonucunda bürokrasilerle güncel yaşam alanı arasında doğan farklılaşmadan kaynaklanan bir çelişki yatar. Habermas, çağcıllığın özgürlük kaybı sorununu, yaşam dünyasının tekbiçimleştirilmesi eğretilemesiyle yeniden yorumlamış ve sivil toplum aracılığıyla söz edilen çelişkinin giderilebilineceğini ileri sürmüştür.[30] Bu nedenle çağcıllık tartışmaları, özellikle toplumsal boyutta haklılaştırım sorunu üzerine odaklaşmıştır. Çeşitli toplumsal amaçlar arasında ussal türde bir öncelik sıralaması yapılması gerektiğinde, bir amacın gerçekleştirilmesine öteki bir amaca göre öncelik verilmesi, ancak haklı gerekçelere dayanarak savunulabilir. Bu nedenle, amaçların seçimini ve önceliklerini hakçalık (adalet) ilkesi belirlemelidir. Öte yandan, sözü edilen (olumlu) özgürlük de, birey ya da grupların kendi geleceklerini ya da amaçlarını ussal biçimde belirleme yeteneğine sahip olmaları anlamına gelir. Dolayısıyla Habermasyen özgürlük, ussallık ve haklılaştırım birbirleriyle bağlantılı kavramlardır.

Çarpıtılmış iletişim sorunu, haklılaştırımla doğrudan ilintilidir. Şöyle ki, burada sorun, genel kanı oluşturan söylemlerin içeriklerindeki gerçeklerin, ortak çıkar yerine özel çıkarları yansıtacak biçimde çarpıtılmasından kaynaklanır. Bunun sonucunda da güdümlenmiş kamuoyu aracılığıyla, varolan toplumsal düzen ya da alınan siyasal kararlar için kitlelerin onayı sağlanır kılınır. Oysaki, bu görünüşte uzlaşma, bir anlamda genel kanı oluşumu süreci ya da haklılaştırım sorununun çözümü anlamına gelemez. Gerçekten de, çarpıtılmış iletişimin dayanakları sağlam bir şekilde sınandığında kullanılan gerekçelerin özel çıkarlara yönelik işlevlere sahip olduğu anlaşılabilecektir. Ekonomiyle güdümlenen bir sivil toplumda, altyapı (ekonomi) üstyapı (kültür, kişilik ve kurumsal düzen/toplum) için belirleyici olacağından Habermas, Aydınlanma Tasarımı'nın tamamlanması açısından, ekonomiyle güdümlenen bir sivil toplumda, sosyo-kültürel ve siyasal üst yapı-

30. Daha ayrıntılı değiniler için bkz. Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı Yay., İstanbul, 2001, s. 369-374.

lanmanın bu güdülenmenin etkisiyle biçimleneceği olasılığından ötürü, devlet gibi sivil toplumun da ekonomiden ayırt edilmesi gereğine özellikle değinir. Ancak bu şekilde, toplum tüm totaliter yapılardan kendini soyutlayabilecektir. Kısacası, günümüzün çağcıl toplumları asıl güçlüğü, ekonomik düzenden bağımsız olarak haklılaştırımın sivil toplum aracılığıyla gerçekleştirilemiyor olmasında yaşamaktadır.

Devlet, ekonomi, din, bilim ve sanat gibi kültürel yaşam değer alanlarının birbirlerine farklılaşması ve kendilerine özgü ussallıklarını geliştirmeleri, Max Weber tarafından çağcıllaşmaya özgü en önemli özellik olarak gösterilmiştir. Aynı zamanda Weber, bu özelliğin çağcıllığın kendi iç çelişkisi ve dinamiği olduğunu da belirtmeden geçmemiştir.[31] Frankfurt Okulu'nun kültür eleştirisinin de ağırlıklı olarak bu yönde geliştiğini yeri gelmişken belirtmek gerekir.

Çağcıl toplumun haklılaştırım sorununun, iletişimsel ussallık aracılığıyla çözülebileceği savından hareket eden Habermas, sivil toplumu ekonomiden ayrı bir eylem alanı olarak kavramlaştırmış ve sivil topluma siyasal alanda belirleyici bir nitelik kazandırmıştır. İyi yaşamın kurulabilmesi, bu uğurda sorunların aşılabilmesi için kesinlikle, düzen ussallığından iletişimsel ussallığa geçilmesi gerektiğini düşünür. Bu durumda, genel toplumsal amaçlar üzerinde tartışmak önkoşul niteliğindedir.

Bugün, sivil toplum anlayışının tam anlamıyla gerçekleşmekte olduğu tartışmalıdır. Sivil toplum halen, çağcıl devlet ve ekonomi tarafından bağımlılık altında tutulduğundan, toplumsal yaşamın merkezindeki yerini alamamıştır. Oysaki, düzen çıkarlarından bağımsız bir sivil toplum tabanlı kamuoyunun oluşması için, genel çıkarlar doğrultusunda genel kanıların oluşması ve onlar aracılığıyla da toplumsal yapının ya da düzenin haklılaştırılması gerekmektedir. Bugün, ekonomik ve siyasal türdeki özgürlük alanları sivil toplumun oluşumunu engellemektedir. Toplum ne kadar bilgi toplumuna dönüşürse dönüşsün, yetersiz ekonomik kaynaklar nedeniyle devlet ve ekonomiden bağımsız bir sivil toplum aracılığıyla gerçekleşemeyecektir. Bu yüzden de Habermas, iletişimin ülküsel koşullarını belirleyerek, bunları sivil toplum kavramına yansıtmıştır. Ekonomik yetersizlikler yüzünden yaşanan toplum-

---

31. Özgürlüğün koşulları konusunda Weber'in düşünceleriyle ilgili bkz. Max Weber, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yay., İstanbul, 2003 (1996).

sal sorumluluk alanları ancak iletişimsel eylem aracılığıyla aşılabilir diyen Habermas'a göre, bu tür eylemin ussal olabilmesi için ise, oluşum koşullarının ülküsel iletişim koşullarıyla karşılaştırılması gerekmektedir. Daha açıkçası, sivil toplumun nasıl oluşması gerektiği sorunu çözümsüzlük içermediğinden, us aracılığıyla özgürleşim umudunun da yitirilmesi bu koşullar altında yersizdir.

Bu nedenle, Habermas'ın kültür, kişilik ve biçimsel olmayan kurumsal düzenden kurulu yaşam dünyası *kavramı*[32] merkezi bir öneme sahiptir. Habermas, biri yaşam dünyası, diğeri ise biçimsel/bürokratik toplumsal düzenlerden oluşan iki parçalı bir toplum yapısının varlığını "iletişim kuramı"nda ortaya koyarken, iletişimin yaşam dünyasındaki, toplumsal hareket ve protesto eylemlerinde kendini açıkça gösteren önemine dikkatleri çekmek istemiştir. İletişimin, dünyayı ussallaştırıcı niteliğinin gerçeğine varıldığında, yaşam dünyasının siyasal karşılığı durumundaki sivil topluma da ussalık kazandırabileceği ortaya çıkacaktır. Böylesi ortamlarda, "olumlu" özgürlüklerin geliştirilebileceği de açıktır. Bu durumda da, iletişime dayalı toplumsal ussallaşma aracılığıyla, çağcıllığın özne merkezli öznel-araçsal akıl sorunu aşılabilecek ve böylelikle, Aydınlanma Tasarımı'na yeni bir soluk getirilmiş olunabilecektir.

Çağcıl toplumun demokratikleşme sorunu, iletişimin güç aracılığıyla özel çıkarlar doğrultusunda çarpıtılmasından kaynaklanır. Diyalog biçiminde iletişim, özgür ve eşit konumlardaki bireyler arasında yapılan ussal bir tartışma ortamı sağlar. Ve bu tartışma, özellikle eşit söz hakkına sahip ve baskı altında bulunmayan bireyler arasında yapılması gereken bir tartışmadır. "Diyalog"un önkoşulu iletişimsel ussallığın, yalnızca daha iyi kanıtın geçerliliğinin zorunlu olarak kabulüne izin vermesinden ötürü, tartışmanın sonucunu bundan başka güçlerin etkilemesi olasılığı da böylelikle söz konusu olamayacaktır.

"Diyalog"un bu evrensel ve genel önkoşulu kurala dayalı bir ülkü olarak yorumlanmalıdır. Bugün çağcıl toplumlarda, iletişimsel ussallığın yeterince gerçekleştiğini söyleyebilmek kolay değildir. Ne yazık ki, güç konumları güncel yaşam iletişimini öncelikle

---

32. Aydınlanma Tasarımının savunduğu "us"un eleştirisine dayalı çağcıllık tartışmaları ve bu kapsamda Habermas tarafından ortaya atılan iletişime dayalı toplumsal ussallık konusunda bir inceleme için bkz. Erhan Atiker, *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yay., Ankara, 1998, s .7-22.

iki açıdan çarpıtmaktadır: 1) Varolan düzenin, yeterince kanıt gösterilmeden ve karşı kanıtlara değer verilmeyerek haklı gösterilmesi; 2) Alınan siyasal kararların doğruluğuna, kamuoyunda, gerçek anlamda, diyalog kurulup özgürce tartışılmasına olanak verilmeden bireylerin inandırılması. Açıkçası, bugün, çağcıl toplumlarda iletişim, ekonomik ve siyasal güç odakları tarafından kolaylıkla çarpıtılabilmektedir. Durum böyle olunca da, hakça ve özgürlükçü bir toplum yapısının gerçekleştirilmesine ilişkin tartışmalar ya engellenmekte ya da iletişimin çarpıtılmasından ötürü tartışma sonunda gerçeğin ortaya çıkması olanaksızlaşmaktadır.[33]

Aslında söz konusu sorunun bir boyutu da, çarpıtılmış iletişime diyalog görüntüsü kazandırılmaya çalışılıyor olmasından kaynaklanmaktadır. Şöyle ki, iletişim güç odakları tarafından çarpıtılmakta ve bu nedenle de çarpık iletişimle varolan toplumsal yapı ya da alınan siyasal kararlar "sözde" haklılaştırılmaktadır. İletişimin, çarpıtılıp düzensel işlevselliğin aracı haline getirildiğinde, asıl amacı durumundaki etiksel değerler yordamıyla doğruyu bulmada yol gösterici olması nasıl beklenebilir ki! Bunun için, varolan toplumsal yapının ya da güç konumlarının haklılığının sürekli tartışılması gerekmektedir. Oysaki, iletişim toplumsal düzenlerin işlevselliğinin korunması için araç haline getirildiğinde gücün aracıdır artık. Bu yüzden de, işlevselliğin artırılmasının dışında kalan konularda toplumsal düzenlerin eleştirisine fırsat tanınmaz. Eğer bir eleştiri yapılabilmişse de, yapılan eleştiriler geçerli kanıtlara dayanmayan karşı eleştiriler tarafından mutlaka bastırılır. Bir şekilde de, haklı eleştiri haksız eleştiri tarafından haksız gösterilir. Ne yazık ki, tanık olduğumuz üzere, eylem düzenlerinin işlevselliği herkes için iyi olanı ya da genel çıkarı gerçekleştirmede kendi başına amaç haline getirilmiştir. Oysaki, kesinlikle bir araç konumunda bulunması gerekir. Toplumsal düzenlerin işlevselliğine öncelik tanındığı zaman, etik sorunların çözümü askıda kalır. Bu durumda, amaçların ussallığı ya da etik açıdan doğruluğu üzerine bir tartışmaya girmek ne derece sonuç getirebilecektir? Araçsal aklın amaçlarını belirleyen iletişimsel ussallığın olanaksızlığı peşinen kabul edilmişse... iletişim düzen çıkarlarının aracı hali-

33. Eskiye karşı yenilikler arayışı içerisinde bulunan çağcıllık anlayışı, usu ve özgürlükleri geliştirmeyi amaç edinmiş bir tutum anlayışı içermektedir. Bu durumda, çarpıtılmış iletişim olgusu çağcıl toplumların bir iç çelişkisi olmaktadır. Bu konuda bkz. Erhan Atiker, a.g.e., s. 69.

ne getirildiğinde "ortak iyi"nin ya da "genel çıkar"ın belirlenmesi olanaksızlaşır. Oysaki, amaçların etiksel açıdan doğruluğu konusunda, ancak "ortak iyi" üzerinde uzlaşma kurulması aracılığıyla sonuca ulaşmak söz konusu olabilir. Bu nedenle, amaçların eleştirilmesi ya da doğruluğunun saptanabilmesi konusunda özel çıkarlardan ya da işlevsellikten arındırılmış bir tartışma ortamı yaratılmalıdır. Savların yalnızca kanıtlamalarla geçerlilik kazandığı bu tartışma ve diyalog, aynı zamanda iletişimsel ussallığın gerçekleşmesi anlamını taşır. Bu durumda kanıtların zorlayıcılığından başka hiçbir gücün tartışmanın sonucunu etkilemesine olanak verilmemiş olunacaktır. Bu bağlamda, Habermas'ın iletişimsel ussallık kavramının, karşılıklı eleştiri ve kanıtlamanın etkinliğinin ve olanaklarının geliştirilmesini öngörmediğini söyleyebilmenin pek de olanaklı olmadığı anlaşılmaktadır.

İletişimsel ussallığın gerçekleştirilmesi demek, bir anlamda, yaşam dünyamızda çarpıtılmış ile çarpıtılmamış iletişimin birbirinden ayırt edilebilmesi demektir. Bu ise, doğal olarak bilginin konumu üzerine bir tartışmayı gerektirecektir. Ancak şu tehlike hep var olacaktır: Çarpıtılmış iletişim bilgi biçiminde de üretilebilir. Dolayısıyla, işlevsellik doğrultusunda bilgi üretilerek bu bilgiler temelinde gerçekleşen tartışma ve iletişimin çarpıtılmış olduğunu kanıtlamak oldukça güçtür. Nedeni de, bu durumda iletişim başkalarına söz hakkı tanımak açısından kısıtlanmayacaktır. Ancak, sınırlandırma düzenin kendi çıkarı için geçerlidir. Daha açıkçası, düzen kendi işlevselliği doğrultusunda kanıt üretmekle kendisini sınırlandırır. Bu yüzden de, kısıtlama hissettirilmemiş olur. Görünüşte hiçbir etki ve baskı göze çarpmaz. İşte bu düzenin ürettiği bilgi ve kanıtlara karşı kanıt üretmek de oldukça büyük bir güç sorunudur.[34] Habermas, her şeye rağmen çarpıtılmış iletişimin, yaşam dünyasında (özel yaşam ve kamuoyunda) farkına varılabileceği kanısındadır. Ancak, yine de, bu tür bilinçlenmenin gerçekleşmediğini kabullenmek zorunda kalır. Bu bilinçlenme için gerekli olan güncel yaşama uzmanlık bilgisi akışının yetersizliğinin farkındadır.

Evrensel ile yerel uzlaşma arasındaki en önemli farklardan birisi olarak, söylemi oluşturan iletişimin niteliği gösterilir. Bu

---

34. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Jean-François Lyotard, *Postmodern Durum*, Çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yay., İstanbul, 1990.

farklılık, aynı zamanda çağcıllık ile geç-dönem çağcıllık arasındaki görüş ayrılıklarını da dile getirir. Çağcıl görüşe göre, uzlaşma evrensel nitelikte olmalıdır. Şöyle ki, tartışmadan etkilenebilecek herkesin tartışmaya eşit haklar ve olanaklarla katılımı sağlanmalıdır. Karşıt görüşe göre ise, belli bir topluluğun etiksel yaşam dünyası, güncel yaşam söylemine evrensellik kazandıramaz. Yapısalcılığın temsilcilerinden Foucault da, söylemin hiçbir zaman güçten bağımsız biçimde oluşamayacağı görüşünü savunmuştur. Bu da, söylemin her zaman sınırlandırılmış kalacağı anlamına gelir. Bu görüşe göre, yerel uzlaşma, varolan egemenlik ilişkilerini aşamaz; aksine, güç ilişkileri söylemi belirler. Bu yüzden de, varolan gerçeğin değişmesi güç kullanılmaksızın olanaksızdır. Foucault'nun betimlediği sorun, gerçeğin bulunmasına yönelik söylemlerin, bürokratik güç mekanizmaları ya da egemenlik yapıları tarafından sınırlandırıldığı ve denetim altında tutulduğu üzerinedir. Bu bağlamda, Foucault'ya göre söylemin kendisi yazı, okuma ya da söz alışverişinden oluşan bir dil oyunundan başka bir şey değildir.[35]

Hiç şüphesiz, söyleme konulan yasaklar ve sınırlamalar, özgür düşüncenin söylemin içinde oluşmasını engellemek içindir. Bu durumda da, hakçalık söylemi kendisini dilsel kısıtlamalara teslim ettiğinden, hiçbir zaman güç kullanımından bağımsız bir toplumsal gerçek de düşünülemeyecektir.[36] Gerçeğin bulunmasının ise, "güç"ün eleştirisini içerdiğinde, "sansür" ya da engellenme tehlikesiyle karşı karşıya kalması kaçınılmaz olacaktır. Bu çerçevede Foucault'nun, baskı yerine güç kavramını kullanmayı yeğlediğini görmekteyiz. Baskı, toplumsal-kültürel içerikli bir kavramdır. Ve birey üzerindeki düzen baskısını yansıtır. Bu yüzden de, güç ve egemenliğin dışsallığını, zorlayıcılığını, özgürlükleri kısıtlayıcı ve çıkarcı özelliklerini dile getirmeye gücü yetmez. Foucault, güç kavramı altında ne toplumsal baskıyı ne de yasa ve hükümet gücünü betimlemek ister. Bu, belli bir grubun başını çektiği bir egemenlik düzeni de değildir. Güç, Foucault için, toplumda karmaşık bir stratejik duruma verilen addır. Bu kuvvet dengeleri, bitmeyen çatışma ve kavgayı içeren dil oyunları aracılığıyla çevremizde değişir durur. "Güç"ün varlığı, bir odak noktasının oluşmasına bağlı değildir. Çatışmaların yarattığı gerilimden

35. Bkz. Michel Foucault, *Söylemin Düzeni/Ders Özetleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, s. 27.
36. A.g.e., s. 10-11.

kaynaklanmaktadır.[37] Bu nedenle, bu noktada şunu söylemek gerekir: Güç, ne bir kurum ne de bir yapıdır. Güç, en yalın ifadeyle, stratejik bir "durum"dur. Foucault, güç kavramına Durkheim'm toplumsal olay kavramına benzer biçimde bir tanım getirmiştir. Ona göre, güç toplumsal ilişkiler sonucunda oluşan bir olgudur. Bir anlamda, tek tek bireylerden bağımsız konumdadır. Bu nedenle, toplumsal gücü denetim altına almak oldukça güçtür. Hatta öyle ki, güce karşı direnmek bile güç ilişkilerinin pekişmesine neden olmaktadır. Bu, bir anlamda, gücün bağımsızlığı ve dışsallığının saptanmasının olanaksızlığından ileri gelmektedir.[38]

Söylem üretimi, her toplumda söylemin sahibi için güç yaratır. Söylem, düzanlamda, söylem toplulukları tarafından üretildiğinden, güç kazanan da bu gruplardır. Bu yüzden, toplumda nasıl ki güç çeşitli gruplar arasında paylaşılmışsa, buna uygun biçimde söylemin üretimi de paylaştırılır. Güç dengelerinin değişmesi durumunda ise, paylaşımın yeniden yapılması gerekir. Söylem güç yarattığına göre, arzuların gerçekleşmesine yarar. Düz bir mantık yürüterek, bu durumda arzuların nesnesi olmaktadır denebilir. Foucault'ya göre söylem, güç ve güçsüzlük söylemi gibi ikiye ayrılamaz. Aksine, her söylemin içinde çok çeşitli güç ve direniş stratejileri yer alır. Söylem, her zaman güç tarafından işgal edilmiştir. Bu yüzden de, gerçek saptırılmaktadır dendiğinde hiç de yanılgı payı aramamak gerekir. Bir başka söyleyişle, bir güç–bilgi işbirliğinin söz konusu olduğunu görmek gerekir.[39]

---

37. A.g.e., s. 15.

38. Güç ilişkileri kendinden başka türdeki (ekonomik süreçler, bilgi ilişkileri, duygusal ilişkiler gibi) ilişkilerle dışsal değil, içsel bir ilinti içindedir. Güç ilişkileri üretim aygıtları, aile gibi kurumlarda, çeşitli kötü niyetli gruplar içinde ve arasında oluşarak etkileri toplum gövdesini saran farklılaşmalara neden olur. Bu "yarılmalar" ise derin bir kuvvet çizgisi oluştururlar. Güç ilişkileri iradi olmalarına karşın öznel değillerdir. Varlık nedenlerini açıklayan başka bir olguyla değil, bir hesaba, stratejik eyleme dayalı olarak tanımlanırlar. Güç, amaçlar ve istemlere dayalı olarak gelişir; ancak bireysel öznenin karar ve seçimlerine bağlı kalmaz. Onun ussallığından sorumlu olan bir komuta merkezi de yoktur. Gücün ussallığı taktiklerin ussallığıdır ve onu temellendiren istemler ve amaçlar çözümlense bile çoğu kez bunların kimse tarafından tasarlanmadığı anlaşılır. Gücün olduğu yerde direniş de vardır ve bu yüzden direniş gücün içindedir. Güç ilişkileri göreli karakterde olup yalnızca birçok direnme noktaları sayesinde varlıklarını sürdürebilirler. Ancak direnişin de odak noktası yoktur; yalnız direnişler güç ilişkilerinin stratejik alanında varlık gösterebilirler. Direnişler güç ilişkilerinde karşı taraftır; ancak her zaman altta kalan taraf oldukları söylenemez. Daha çok yer değiştirirler ve geçici direniş noktaları yer ve zaman içinde dağılmıştır. Güç ilişkileri ağı aygıtlar ve kurumların içine işlemiş olan sık bir dokudur ancak onlara bağlı değildir. Devlet ise güç ilişkilerinin kurumsal bütünleşmesini oluşturur. Bkz. Michel Foucault, *Söylemin Düzeni/Ders Özetleri,* Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, s. 115-118.

39. A.g.e., s. 15.

Aynı zamanda belirtmek gerekirse, "güç"ün en önemli özelliklerinden birisi, kural koyucu olmasıdır. Genellikle bu da, söylem biçimini alır. Hatta, bu söylem sonucunda bir yasa da oluşur. Bu tanımlamada, güç yasa ile özdeş görülmektedir. Çağcıl toplumun güç kavramı, hukuksal niteliktedir; hukukun doğası gereği de, yasak biçiminde kavramlaştırılma eğilimini bünyesinde barındırmaktadır. Böylelikle de, gücün yasal ve sınırlanmış bir biçim almasından ötürü kabul edilmesi kolaylaşır. Ancak çağcıl toplumlarda, arzu ve içgüdülerin, artık yalnızca yasayla değil, bilgi aracılığıyla da denetim altına alınma istemi göze çarpmaktadır. Bu yüzden, yeni bir güç kavramı tanımı gereksinimi doğmaktadır. Ve gücün bu yeni kavramsal yapılanmasında, yalnızca "yasa" değil, uzmanlık otoritesi ve uygulamaları da güç olarak tanımlanacaktır.[40]

Tüm bunlara karşın Foucault, diyalog anlamında tartışmayı, başka türdeki söylemlerden yine de ayırt etmeyi uygun görür. Foucault için, bu tür söylem kendi aracılığıyla gerçeğin arandığı bir tartışmadır.[41] Ancak bu tür tartışmaların belli kural ve koşulları öngerektirdiğini de vurgular. Şöyle ki, tartışma kuralları uygulandığında, ne tartışmaya katılanların bireysel gereksinme ve çıkarları ne de güçleri tartışmanın sonucunu etkiler. Tartışmaya kendi gereksinmeleri doğrultusunda güçlerini kullanarak yön veremezler. Bununla birlikte Foucault'ya göre, tartışmanın biçimselliği, tüm istemsel etkileri engellediği için, aynı zamanda, gerçeklik arayışının nedenlerini de örtbas edebilir. Dolayısıyla, Foucault bu çerçeveden hareketle, tam da bu üstü örtülü gerçeklik istemini araştırıp, güç ile ilintili etkilerini ortaya çıkarmak istemiştir. Ayrıca, tartışmaya olay niteliğinin yeniden kazandırılması gerektiğini savunmuştur. Gerçek, tartışma sürecinde üretildiğinden "başka türlü de olabilme" özelliğine sahip olabilecektir.[42] Bu nedenle, biçimin (gösterenin) içerik (gösterilen) üzerindeki egemenliği kaldırılarak yeni gerçeklerin üretilebilir duruma getirilmesi gerekir. Böylelikle de, söylem ile gerçeklik arasındaki ilişki, sözcüklerin aracılık ettiği bir tasarım ve betimleme ilişkisi

---

40. A.g.e., s. 104.
41. A.g.e., s. 112
42. Bkz. Hary Kunneman, *Der Wahrheitstrichter: Habermas und die Postmoderne*, Frankfurk/Main, New-York, 1991, s. 265'ten aktaran Erhan Atiker, *Modernizm ve Kitle Kültürü*, Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 75-80.

değil, bir üretim ilişkisi olarak kabul edilme şansına sahip olabilecektir. Gerçeklik tartışmaları sayesinde, Foucault'ya göre, çağcıl toplumlarda toplumsal düzen, gösteren (biçim) ve gösterilen (içerik/gerçek) arasındaki bir ilişki olarak üretilir. Foucault, her gerçeklik üretiminin başka türlü olabilirliğini ortaya koymak ve böylelikle de gösterenin ("biçimsel us"un) gerçeklik üzerindeki egemenliğini kırmak arzusunu dile getirir. Bir başka anlatımla, gerçekliğin yalnızca bir anlamı yoktur. Gerçeklik, değişik biçimlerde de tanımlanabilir. Foucault için tüm toplumsal ilişkilerde belirleyici konumda bulunan, güç olgusudur. Bu yüzden, Foucault, güncel yaşam iletişiminin toplumsal eylemleri eşgüdümlemekteki önemini yadsır. Bu ise, Foucault'nun, "iyi yaşam"ın nasıl olması gerektiği ve nasıl gerçekleştirilebileceği üzerindeki sorulara yanıt bulunmasının olanaksızlığını da kabul etmesi anlamına gelir. Oysaki, bu tür etiğe dayalı sorunlar ancak güncel yaşam iletişimi aracılığıyla çözülebilir.[43] Foucault'da ise, güncel yaşam iletişimi, gerçek iletişim anlamında değil, güç söylemi olarak çarpıtılmış biçimde ortaya çıkabilir ancak. Bu yüzden, Foucault, "iyi yaşam"ın ne olması gerektiği ve nasıl yaşanacağı güç tarafından bireylere dayatılmaktadır görüşünü dile getirir. Dolayısıyla, bireylerin bunu kendi aralarındaki iletişim (diyalog) sonucunda belirlemeleri beklenemez.

Us ile özgürlük arasındaki zorunlu ilişkinin varlığı, Aydınlanma felsefesi gereğince Foucault'da da görülmektedir. Ancak buna karşın Foucault'nun, "us"un yalnızca güç ilişkilerini kurmaya ve pekiştirmeye yaradığını savunduğunu da söylemek gerekir.[44] Gerçekten de, çağcıl işlevselci "us"un gelişmesine koşut olarak, özgürlüklerin sınırlandığının ya da denetim altında tutulduğunun, bir anlamda "özgürlük kaybı"nın yaşandığının inkârı kolay değildir. Oysaki, karşı görüş olarak yorumlanması gereken, özneler-arasılık niteliğiyle nesnellik kazanan iletişimsel ussallığı savunan Habermas'ın iletişimsel eylem olgusu ise, özgürlük sorununun çözümsüz kalmayacağını ispata yöneliktir.

---

43. Bkz. Charles Taylor, "Foucault on Freedom and Truth", *Political Theory*, Cilt 12, No. 4, 1984, s. 749-787'den aktaran Erhan Atiker, a.g.e., s. 80.
44. Kalkış noktası açısından burada belirtmek gerektiği kanısındayız ki, Aydınlanma felsefesi yaşam ötesi fikirleri değersizleştirerek, "iyi yaşam" ve "özgürlük" sorununu merkezi bir konuma çıkarmıştır. Ve de bu sorunların "us"un gelişme sürecinde çözülebileceğini pekiştirmiştir. Bkz. Erhan Atiker, a.g.e., s. 80-85.

Taylor'a göre ise, çarpıtılmış iletişime çarpıtılmamış iletişimin gücüyle karşı çıkılabilir.[45] Taylor, Foucault'nun gücün yerinin saptanamazlığı ve belirsizliği savını da eleştirmiştir. Taylor, "güç"ün bağlamı ile merkezi arasında diyalektik bir ilişki bulunduğuna işaret etmekte ve ne birine ne de ötekine öncelik tanımaktadır. Buna karşılık Foucault, yapıyı alabildiğine öne çıkarmış, eylem merkezini ise yadsımıştır. Taylor ise, "güç"ün tanımının ancak merkezi ile bağlamı arasında ilinti kurularak yapılabileceğini savunmuştur. Ona göre, özneyi tamamen yadsımak olanaksızdır. Bu yüzden, özne ile içinde bulunduğu bağlam arasında bir seçim yapacak yerde ikisinin arasında diyalektik bir ilişki kurmak gerekmektedir.[46] Klasik çağcıllık özneyi yüceleştirirken, geç-dönem çağcıllık özneyi yapı ya da bağlam içinde kabul eder. Habermas'ın ise, özneler-arasılık ile orta bir yol izlediği gözlemlenir. Kanıtlar ve gerekçelere dayalı bir iletişim, özneler arasında gerçekleştiğinde, iletişimsel güç ya da topluluksal özne ortaya çıkacaktır. Bu topluluksal güç, bağlamdan bağımsız kalmamakla birlikte öznelerin ussal katkıları sonucunda oluştuğundan, aynı zamanda özne olmaktadır. Dolayısıyla çağcıl toplumlarda, özgürlük sorununun beklenmeyen sonuçlar yaratabilme tehlikesi yok sayılamaz. Sözgelimi Hannah Arendt'e göre, biçimsel temsili demokrasiler, totaliter topluma dönüşme tehlikesini de içlerinde taşırlar. Bunun nedeni de, bireylere seçme hakkı verilmiş olmasına karşın, kamuoyu ve ortak irade oluşturmaları için gerekli olanakların sağlanmamış olmasıdır. Bu durumda, seçmen kitlesi iletişim eksikliği ve çarpıklığı yüzünden güçsüzleşir. Bireyler vatandaş olarak, kendi bireyselliklerini korurken, aynı zamanda toplumsal, siyasal bir bütünlük oluşturacakları yerde sürü ya da kitleye dönüşürler.[47] Çağcıllığın özü itibariyle, eleştirilmesi gereken, totaliter nitelikler taşıyan bu kitle toplumudur işte. Bu durumda sivil toplum kurumları, ortak irade ve genel kanı oluşumuyla denetleyeceği ve değiştireceği yerde, kurumlar tarafından güdülendirilir ya da kendisi kurumlaşır. Böylelikle, toplum iletişimsel güçten yoksun

---

45. Bkz. Charles Taylor., "Foucault on Freedom and Truth", *Political Theory*, Cilt 12, No. 4, 1984'ten aktaran Erhan Atiker, a.g.e., s. 82.
46. A.g.e., s. 83.
47. Bkz. Jürgen Habermas, "Hannah Arendt's Communications Concept of Power", *Social Research*, Cilt 44, 1977, s. 3-24'ten aktaran Erhan Atiker, a.g.e., s. 84 ve ayrıca bkz. Hannah Arendt, *Totalitarizmin Kaynakları-1*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay., İstanbul, 1996, s. 35-100.

bir kitleye dönüştürülür. Özgürleşme olanakları yaratan uzlaşma ve iletişim biçimleri de, yapısal engellemeler yüzünden bireyler tarafından gerçekleştirilemez. Sonuçta da, yabancılaşmış olmakla birlikte, yine de birbirinden farksız bireylerden oluşturulan kitle denetim altına alınmış olur.

Dolayısıyla, tüketim toplumunda bireyler, neyi tüketecekleri ve neye gereksinme duydukları konusundaki kararları, büyük olasılıkla anlaşmaya yönelik iletişim (diyalog) aracılığıyla veremeyeceklerdir. Ayrıca, ekonomik gelişmelerin getirisi çarpık iletişimle üretilen genel kanıları kabullenmek zorunda kalacaklardır. Bu nedenle, tüketim toplumu, bireylerin gereksinmelerindeki belirleyiciliği sayesinde, öncelikle ekonomi, daha sonra da bu durumun sonucu kültür alanında onları "özgürlük kaybı"na uğratmakta hiç zorlanmaz. Eğer bir toplumda, bir anlamda çağcıllığın bir özelliği olarak, araçsal aklın ve dolayısıyla kişisel başarıya yönelik eylem yaygınlaşmış ise, söz konusu toplumda uzlaşma ve ortak eylem, kısaca toplumsal bütünleşme olasılığının azalacağı bir gerçektir. Dolayısıyla böyle bir ortamda, ortak gereksinmelerin ne olduğu ve ne olması gerektiği üzerinde ortak kavramların oluşturulması oldukça güçleşecektir. Bu nedenle, tüketicilerin kendi ortak eylemleriyle belirledikleri bir istemden söz edilemez. Ne yazık ki, söz konusu istem eksikliğini, çarpıtılmış iletişim aracılığıyla ekonomi gidermekte ve yalnızca ürünü değil, aynı zamanda ürün arzına uygun istem ve gereksinmeleri de yaratmaktadır. Dolayısıyla, tüketicinin üretim üzerinde belirleyici olması ancak ortak gereksinmelerini iletişimsel eylemle ortaya koyabilme gücüne bağlı gözükmektedir. Oysaki bugün araçsal akıl tarafından çağcıl birey, ne yazık ki, Weber'in deyimiyle "demir kafes" içine hapsedilmiş bulunmaktadır. Bu öylesine bir hapsediliştir ki, topluluksal bilinç üzerinde büyük bir çarpıtılmışlığın inşa edilmesine yol açmıştır. Sonuçta da, salt araçsal "us"un ve başarıya yönelik eylemin bilinçlere yerleştirilmesi ve bireye başka seçenek bırakılması, topluluksal güçte büyük bir zayıflık yaratmış, böylelikle de toplum özel çıkarlar doğrultusunda kolayca yönlendirilmeye açık hale getirilmiştir.

Tüm bu gelişmeler karşısında ise, "sosyal devlet"in vatandaşlarına verdiği toplumsal hizmetlerin, bir hizmet bürokrasisinin gelişmesine yönelik ortam hazırladığı görüşleri de ortaya atılmış bulunmaktadır. Devletin bu türden hizmet uygulamalarıyla top-

lumsal eşitsizlik ve adaletsizliklerin belli ölçüde giderilebileceği savunulmuştur. Ancak yine de, sözü edilen bu uygulamaların, yeni yaşam sorunları yaratmış olduğunu unutmamak gerekir. Açıkçası, uzman/bürokrat ile birey arasındaki ilişkilerin otoriter niteliğinin dönüşümünü sağlamak kolay değildir.

Aynı zamanda, "uzman bürokrat"ın eylemleri bürokratik kurallar ve düzen gereksinmeleri tarafından da sınırlandırılmış durumdadır. Hizmet öncelikle, uzmanın bireyle iletişim kurarak, sorunlarını tüm boyutlarıyla kavramasını içermekle birlikte, uzmanın etkinliğinin yine de, sonuçta, belli kuralların ve yasaların uygulanmasından öteye geçemeyeceği açıktır. Dolayısıyla, uzman ile birey arasındaki "iletişim" kurallarının haklılığı üzerine tartışma yapılmasının gerekliliği kendiliğinden ortadan kalkmış olmaktadır. Uzmanın uyması gereken kuralların, öncelikle ve öncelikle düzenin işlevselliğini korumaya yönelik olması böyle bir sonucu doğurmaktadır.[48] Foucault'ya göre de, düzenin uzmanlar aracılığıyla bireye verdiği hizmetin amacı, bireyi düzenin otoritesine boyun eğici duruma getirmek yolunda disipline etmektir. Habermas'la Foucault arasındaki farkı bu noktada yinelemek yararlı olabilir. Habermas iletişimsel yaşam dünyasında, özgürleştirici ve eşitlikçi, şiddet ve otoriteden arındırılmış bir iletişimin var olabileceğini savunarak, bu yöndeki gelişme gizilgücüne işaret ederken, Foucault güç ve otoritenin çağcıllaşma sonucunda, biçim değiştirmiş olsalar bile, özlerinden hiçbir şey yitirmediklerini belirterek, özgürlük ve eşitlik açısından ilerleme olanaklarının kısıtlı olduğunu ifade etmektedir.

İletişimin yaşam dünyasının saydamlaşmasının gerçekleşmesindeki aksaklıkların başlıca nedeni olarak Habermas, çağcıllaşma sürecinde özerkleşmiş bilim, hukuk-ahlak ve sanat alanlarından gündelik kültüre, uzmanlık bilgisi ve ussallık akışında ortaya çıkan kopukluğu göstermiştir. Bir başka söyleyişle, iletişimin yaşam dünyasının bürokratik eylem düzenleri tarafından Habermas'ın deyimiyle "tekbiçimleştirilmesinin" nedeni yanlış bilinç değil, "parçalanmış bilinç"tir. Çağcıl toplumlarda, iletişimin yaşam dünyasının ussallaştırılması, herkesin çıkarına işleyen, bir başka anlatımla, "ortak iyi"yi içinde barındıran bir haklılaştırılmış kurala dayalı düzenin kurulmasına, dolayısıyla iyi

48. Bkz. Hary Kunneman, *Der Wahrheitstrichter: Habermas und die Postmoderne*, Frankfurt/M, New York, 1991'den aktaran Erhan Atiker, a.g.e., s. 86.

yaşama olanak tanımalıdır. Bu durumda ancak, çağcıllığın amacı durumundaki Aydınlanma Tasarımı da tam anlamıyla gerçekleşebilme şansına sahip olacaktır. Habermas'ın önerdiği gibi, "ortak iyi"nin belirlenebilmesi için ise öncelikle bilim, felsefe ve sanat alanlarından gündelik kültüre engelsiz bilgi akışı sağlanmalıdır. Ancak, uzmanlık alanlarından sağlanan bilgiler aracılığıyla neyin herkesin ortak çıkarına olduğu konusunda varılacak uzlaşmaların geçerliliği ne yazık ki çarpık iletişim sorununun çözümüne odaklanmış durumdadır. Bireylerin gerçek gereksinmelerinden ve bireysel çıkarlarının bilincinden yoksun kalmalarının, çağcıllık koşullarında ortak iyinin belirlenmesinde büyük güçlükler yarattığı ortadadır. Bu nedenle, hangi kurala dayalı düzenin herkesin çıkarına olduğu, salt, bireyler arasında diyalog türünde bir ussal tartışma sonucunda oluşan kamuoyu aracılığıyla belirlenebilir. Ancak, şunu da vurgulamak gerekir ki, bu çözüm yolunda, söylemler üzerinde kısıtlama bulunmaması, tüm fikirlerin geçerliliğinin gerekçeler, kanıtlar aracılığıyla tartışılmasına izin verilmesi önkoşul kabul edilmelidir.[49]

"Ortak iyi"nin araçsal akıl aracılığıyla belirlenemeyeceği bir gerçektir. Nedeni de açıktır: Araçsal akıl, amaçlar üzerinde yargıda bulunmaya izin veremez. Daha çok, verili amaçlar doğrultusunda bilgi üretmeye ortam hazırlar. Daha da ötesi, olası karşı eylemleri de hesaba katarak belli çıkarlar doğrultusunda kararlar alınmasına yönelik stratejik eyleme geçmeye olanak tanır. Habermas'ın İletişimsel Eylem Kuramı'nın toplumbilimsel açıdan değerlendirilmesine göre, amaçlar ve değerler üzerinde yargıda bulunmaya olanak veren etiğe dayalı ussallık, kuramsal biçimde değil, uzman olmayanlar arasındaki özne-özne iletişimi, başka bir söyleyişle, anlaşma/uzlaşma kurmaya yönelik iletişimsel eylem aracılığıyla uygulamada (tartışmada) gerçekleşir ve toplumsal eylemi etkiler. Söz konusu tartışma süreci üç düzeyde oluşur: İlki, dış dünya üzerindeki bilgileri sınama; ikincisi, varolan kurumsal yapıların haklılığı konusunda yargılama; üçüncüsü ise tartışmacıların gerçeği aramadaki dürüstlüğünü sınama düzeyidir. Bireylerin savlarının

---

49. Foucault'ya göre ise, çağcıl toplumlarda varolan kurala dayalı düzenin toplumun ortak çıkarına olduğu yönünde genel kanılar varsa eğer, bu ancak çarpık iletişimin aracılığıyla oluşmuş demektir. Öyle ki, Foucault çarpık iletişim aracılığıyla öncelikle özel çıkarlar toplumun genel çıkarıymış gibi gösterilerek "yanlış bilinç"in oluşturulduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Michel Foucault, *Söylemin Düzeni/Ders Özetleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1992, s. 10-27.

geçerliliği üzerindeki bu üç boyutlu tartışmada bilim, ahlak, hukuk ve sanat alanlarından bilgi ve deneyim de aktarıldığında "ortak iyi"nin ussal biçimde belirlenmesi daha bir kesinlik kazanır. Habermas'a göre, "ortak iyi" arayışlarının söz konusu üç düzeyin üçünde birden sınanması önemlidir. Yinelemek gerekirse, ilk düzey nesnel boyuttadır; varolan bilginin sınanmasını sağlar. İkinci düzey, kurala dayalı boyuttur; toplumsal yapının etiksel eleştirisini içerir. Sonuncusu ise tartışmaya katılanların öznel gereksinmelerinin dürüstçe dışavurumunu ve gerçeklik arayışlarındaki samimiyetlerini sınayan bir boyuttur. Fikirlerini kanıtlarla savunma ve başka fikirleri eleştirme yeteneğine sahip herkese açık tutulan bu tartışma "ülküsel iletişim topluluğu" olgusu tarafından yönlendirilir. İletişimsel eylem (diyalog) aracılığıyla, bireylerin kendi çıkarlarına öncelik vermeden, özne-özne iletişimini kurmuş olmaları, ortak çıkarın belirlenmesinin *sine qua non* koşuludur. Toplum içinde ortak gereksinmelerin bilincine de ancak bu tür süreçler sonucunda varılabilir. Kitle toplumunun sorunu, genelleştirilemez nitelikteki bazı özel çıkarların, çarpık iletişimle "sözde" haklılaştırılması, kısaca toplum üyelerinde bu çıkarları gütmenin herkesin ortak iyisi olduğu bilincinin yaratılmaya çalışılmasıdır. Öncelikle düşünyapısal içeriklerle çarpıtılan iletişim, söz konusu toplumlarda, ortak iyinin ussal biçimde (tartışma aracılığıyla) bulunmasını engelleyip özel çıkarları genel çıkarmış gibi göstermeye ortam hazırlar.[50] Öte yandan, bu noktada yinelersek, kitle toplumunda nesnel boyuttan kurala dayalı boyuta ya da uzmanlık alanlarından etiğe dayalı uygulama alanına bilgi akışının yetersizliği, dolayısıyla iletişimin yaşam dünyasının saydamlaşamamış oluşu, iletişimin çarpıklığının bilincine varılmasını güçleştirici en etken durum niteliğindedir.

İletişimde özneler-arasılık, her bireyin karşısındakinin çıkarlarının korunmasını haklı gördüğü, herhangi bir baskı söz konusu olmasa bile bu çıkarlar lehine öz çıkarlarından özveride bulunabileceği anlamına gelir. Özneler-arasılığın kurulduğu iletişimsel eylemde bireyler, karşılarındaki kişilerin çıkarlarını savunurken gösterdikleri gerekçelerin geçerliliği konusunda olumlu bir yargıya vardıklarında, öz çıkarlarından karşılarındaki lehine özveride bulunmak zorunluluğunu, doğal bir sonuç olarak kendilerinde

---

50. Bkz. Hary Kunneman, *Der Wahrheitstrichter: Habermas und die Postmoderne*, Frankfurt/M, New York, 1991'den aktaran Erhan Atiker, a.g.e., s. 93.

hissederler. Bir başka açımlamayla, bireylerin ya da grupların belli gereksinme ya da çıkarlarıyla ilintili istemlerinin tartışmaya katılanlar tarafından ileri sürülen geçerli gerekçelere dayanılarak herkesin ortak çıkarına olduğu kanıtlandığında, onların çıkarları da genelleştirilmiş, ortak çıkar biçimini almış olacaktır. Dolayısıyla, haklılaştırım ile ortak çıkarın belirlenmesi sorunu arasında yakın bağlantıların olduğu açıktır. Ortak çıkarın belirlenmesi için evrensel nitelikte bir bakış açısının yakalanması öngerekliliktir. Bir başka anlatımla, tartışmaya katılmasa bile tartışmanın sonucundan etkilenebilecek herkesin çıkarının gözetileceği ve bu amaçla öz çıkarlardan özveride bulunulmasını sağlacak bir tartışma ortamı gereklidir. Büyük ya da küçük gruplar içinde yaşayan bireylerin ortak çıkarının özneler-arasılık (diyalog) aracılığıyla belirlenmesiyle gruplar-arası ortak çıkarın bulunması süreçleri, ilkede benzerlik gösterir. İkinci durumda, gruplar birer topluluksal özne olarak özneler-arasılık aracılığıyla karşılıklı eyleme geçer. Bunun için, öncelikle birbirlerini eşit haklarla donatılmış özgür topluluksal varlıklar olarak tanımaları gerekir. Belli bir grubun ortak çıkarıyla gruplar-arası ortak çıkar arasında doğal olarak fark bulunabilir. Sözgelimi, bir ülkenin vatandaşlarının ortak çıkarı o ülkenin içinde bulunduğu ülkeler grubunun ortak çıkarı anlamına gelmez. Bu nedenle ülkelerin bile, haklı nedenlere dayandığı ölçülerde kendi çıkarlarından başka ülkelerin çıkarına özveride bulunmasını evrensellik koşulu öngerektirir. Yukarıda da değinildiği gibi, tam anlamıyla evrensellik koşulu, tartışmaya katılamasa bile, o tartışmada ileri sürülen savların haklılaştırımında etkin kılınmalıdır.

Öte taraftan, "ortak iyi"nin tanımlanması konusundaki kavram tartışması da sona erdirilebilmiş değildir. Herkesin ortak çıkarına olanın gerçeği aransa dahi, onun ne olduğu üzerinde görüş birliğine varılamadığında, "ortak iyi"nin bulunması da güçleşmektedir. Dolayısıyla, "ortak iyi" kuramsal ilkeler biçiminde değil, alınacak kararların her birinin herkesin ortak çıkarına olduğunun belirlenmesiyle bulunabilir. Bu açıdan konuya yaklaşan Robert Dahl, ilkelerden oluşması gereken Anayasaların kendilerinden beklenen işlevleri yerine getiremediğini belirtmiştir.[51] "Ortak iyi" belirlendiğinde ise, bunun kimin "ortak iyi"si olacağı sorusu da, yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Dahl'a göre bir orta yol

51. A. Robert Dahl, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev. Levent Köker, Türk Siyasi İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yay., Ankara, 1993, s. 365.

bulunmalı, ne dışa kapalı yerel toplulukların, ne de en azından bugün için tartışmalı dünya topluluğunun "ortak iyi"si amaçlanmalıdır. Yapılması gereken, belli bir kararın, ondan önemli ölçüde etkilenecek herkesin, tartışmaya katılmasa bile, ortak çıkarına olup olmadığının sınanabilmesidir. "Ortak iyi" bu türde bir evrensellik kazanmadıkça özel çıkarların maskelenmesinden başka bir işe yaramaz. Azınlıkta kalan güçsüz altgruplar, topluluk içinde bile olsalar, ancak evrensellik koşuluyla kendi çıkarlarını genelleştirme şansına sahip olabilirler. Ayrıca, çoğunluk azınlığın çıkarları lehine kendi çıkarından gönüllü olarak özveride bulunması gerektiği kanısına ancak evrensel türde bir tartışmanın sonucunda varabilir. Yerel tartışma ve uzlaşmalar evrensel ussal çerçeveden yoksun bırakıldıklarında ise, güç çatışmasının belirlediği pazarlıkların etkilediği uzlaşmalardan öteye geçemez. Bu durumda, güçsüz azınlık çıkarları önemsenmezken, güçlü azınlıkların çıkarları öncelik kazanabilir. Bu nedenle, yerel nitelikteki tartışmaların güç ve baskıdan/tahakkümden soyutlanmış, bir başka deyişle evrensel ilkelerle sınırlanmış olmaları gerekir. Öte yanda ise, evrensellik önkoşulu, insan hakları gibi ilkelerin benimsenmesini sağlamakla birlikte, herkesin ortak çıkarına olanı belli bir yer ve zamanda belirlemek için yetersiz kalır. Bu konuda somut yargılara ancak evrensel ilkeler temelinde sürdürülecek yerel uzlaşmalar aracılığıyla varılabilir. Robert Dahl, söz konusu ilkelerin, yerel tartışmalar, kendi deyişiyle "demokratik süreçler" sonucunda bulunmasını önermiştir. Ona göre, "ortak iyi" bir siyasal topluluğun ürettiği kültürel anlamlarla ilintilidir. Özellikle vurgulamak gerekir ki, Robert Dahl'a göre, bir toplum ne ölçüde anlam üretirse adalet anlayışını da o ölçüde geliştirir ve "ortak iyi"yi belirleme şansını da o ölçüde artırır. Bu süreç "ortak iyi"ye dair evrensel ilkelerin de gelişmesini getirir. Hatta Robert Dahl, "ortak iyi"nin, kendisine dair evrensel ilkelerin saptanmasına bile gerek kalmadan, bireylerdeki aydınlanmış anlama yeteneği aracılığıyla belirlenebileceğini savunur. Bu yeteneğin kazanılabilmesi için ise, her bireyin kendi çıkarına uygun kararın ne olduğunu bilebilme ve gerçekleştirebilme açısından eşit olanaklara sahip olması gerekir.[52]

Robert Dahl'ın tasarımı, bireysel çıkarlar peşinde koşan ve kendi çıkarlarının ne olduğunu bilme yeteneğine sahip bireylerin

52. A.g.e., s. 391.

oluşturduğu çoğulcu demokrasi "genörneği"dir. Burada, birisinin iyiliğinin başkasının haksızlığa uğramasına neden olmamasını denetleyecek salt ilke, "hakçalık ilkesi"dir. Dolayısıyla, bireyler yalnızca kendi çıkarları konusunda değil, kendi çıkarlarını başkalarının çıkarlarına karşı savunmanın haklılığı konusunda da yargıya varabilmeyi sorumluluk edinmelidirler. Bu ise Habermas'a göre diyalog türünde ve stratejik eylemin dışlandığı bir tartışma (özneler-arasılık) ortamında gerçekleşebilir. Oysaki Robert Dahl, iletişimsel eylem türünde bir uylaşımın felsefi boyutta bir tartışma, fikir yürütme ve kanıtlama gerektirmesinden ötürü sıradan kişiler arasında gerçekleşemeyeceği düşüncesindedir.[53] Hakçalık arayışları, Robert Dahl'ın da kabul ettiği gibi, ilkelerin ussallığıyla bağlantılıdır. Bu durumda, yerel toplumsal adalet arayışlarının ussallaştırılması için evrensel ilkelerle sınırlandırılmaları gerekmektedir.[54] Robert Dahl, evrensel adalet ilkeleri ile erdem türündeki etiksel ilkeler arasında bir ayrım yapmış ve bunların yerine demokratik süreçleri önererek, ilkeler üzerindeki felsefi tartışmaların sıradan yurttaşlar arasında gerçekleşemeyeceğini, dolayısıyla bu tür bir girişimin "ortak iyi" sorununu çözmede başarısız kalacağını ileri sürmüştür. Habermas ise, araçsal rasyonelliği aşan ve tözsel nitelik taşıyan iletişimsel ussallığın gerçekleşebileceğine dair inancını güçlü bir biçimde savunmaktan vazgeçmez. Ona göre, hangi değer alanında olursa olsun tüm geçerlilik istemleri, eleştiriye karşı giderek daha çok savunulabilir hale getirilebilir. Öyle ki, araçsal rasyonellik aracılığıyla etiksel nitelikteki kurallar ussallaştırılamazken, iletişimsel ussallıkla etik bilincinin eleştirilmesi ve geliştirilmesi olanakları ortaya konulabilir. Eylemin etiksel temelleri, eleştirilebilirlik, savunulabilirlik ya da haklılaştırılabilirlik olanaklarında atılabilir. Bu da bir anlamda, doğruyu aramanın ve gerçeğe bağlı kalmanın, deneyim ve öğrenme süreçlerinde, kurullardan bağımsız biçimde varlıklarını sürdürebilmeleri demektir. Bu bağlamda, söz konusu süreçlerde kazanılan deneyimlerle iletişimsel ussallığın geliştirilmesi ise, ülküsel iletişim topluluğu fikrinin mutlak bir biçimde bilinçlerde yer edebilmiş olmasına bağlı olacaktır.

Habermas tarafından ülküsel konuşma durumu olarak da gösterilen "ülküsel iletişim topluluğu" ne bir ütopik toplum ülküsü

---

53. A.g.e., s .289.
54. Bkz. Erhan Atiker, *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 99.

ne de değerlerden yalıtılmış ülküsel bir topluluk biçimidir. Daha da açmak gerekirse, uzlaşmanın gerçekleşmesi için iletişimin temelinde varsayılan, geçerlilik istemlerinin kanıtlanması beklentisinin kuramsal önkoşullarını içeren bir iletişimsel toplumlaşma genörneğidir. Ve bu genörneği, tartışmacılarda yereli aşan, evrensel bir bakış açısı gelişimini sağladığından, böylelikle, yerel nitelikte uzlaşmalarda özeleştiri ve ussallığı güvence altına alacak demektir.[55] Ayrıca şu da var: Tözsel ussal uzlaşmanın sağlanması için "ülküsel iletişim topluluğu"nun gerçekte var olabilmesi demek, ülküsel konuşma durumunun bir öngörü olarak bilinçlerde yer etmesi ve böylelikle iletişim sürecinde etkin olabilmesi demektir. Habermas, Weber'in çağcıllaşma sürecinde, kültürel değer alanlarının birbirlerinden bağımsızlaşıp kendilerine özgü ussallıkları doruğa çıkardıkları savını kabullenmiş; ancak, biçimsel/araçsal ile "tözsel us"u birbiriyle bağdaşmaz karşıt ilkeler olarak göstermesini eleştirmiştir. Şöyle ki, Habermas'a göre, özerkleşmiş değer alanlarının ussallıklarının birbirlerini etkilemeleriyle "iletişimsel us"un geliştirilebilmesi olasılığı reddedilmelidir. Anlaşılacağı üzere Habermas'ta, iletişimsel ussallık kavramı, us sorununun toplumbilimsel bakış açısından çözümlenmesi sonucunda ortaya atılmıştır. İletişimsel us, "özne"nin yalnız başına sürdürdüğü araçsal uğraşları sonucunda değil, özneler-arası anlaşma ve uzlaşmaya yönelik eylemlerle gelişir. Varolan değer yargılarını sorgulamaya ve eleştirmeye başlar. Bunun sonucunda da, toplumsal düzeni yenileme ve topluluğun kendisini aşma olanakları artar. Görüldüğü gibi, iletişimsel eylem ussallaştırılabilir. Bunun için de, bireyin varolan kültürel önyorumları ve toplumsal kuralları sorgulaması önkoşuldur. Bu tür ussal iletişimde anlaşmazlıklar, gerçekliği ya da haklılığı üzerinde kuşku duyulan ve üzerinde uzlaşmanın zayıflamış olduğu önyorumlar ya da kurallar aracılığıyla çözülemez. Dolayısıyla iletişimsel us, bilinçli bir çözümü engelleyen yorumlar ve bilgiler üzerinde de tartışılmasını öngerektirir. İletişimsel ussallık Habermas'a göre, iletişimsel eylemi eleştiriye karşı savunulabilir duruma getiren niteliktir. Bu tür ussallığın ölçütü, eleştirilebilirlik ve savunulabilirliktir. Kültürel kurala dayalı betimlemelerden iletişim bağımsızlaştık-

55. Bkz. Jürgen Habermas, *Vorstudien und Ergaenzungen zur Theorie des Kommunikativen Handels*, Frankfurt/M, New York, 1989'dan aktaran Erhan Atiker, a.g.e., s. 101.

ça eleştiri olanakları artar. Bu yüzden, eleştiriye karşı savunucu gerekçeler fazlalaştıkça savunulabilirlik de kendine ortam bulur. Dolayısıyla, iletişim süreci içerisinde ne kadar geçerli nedenlere dayalı eleştiri ve savunma varsa, o ölçüde de iletişimsel ussallık gerçekleşmiş olacaktır.

İletişimsel ussallığın *sine qua non* koşulu daha iyi kanıtın zorlayıcılığıdır. Bir tartışmada ileri sürülen görüş, fikir ve savların geçerliliği, iletişimsel eyleme göre, hiçbir zaman güç ya da stratejik eyleme başvurularak kabul ettirilmeye çalışılmamalıdır. Dolayısıyla, bu tür durumlara meydan vermemek amacıyla, tarafların birbirlerine baskı yaparak savlarını kabul ettirebilme olasılıklarını ortadan kaldırmak gerekir. Bu yüzden, farklı güç konumlarına sahip bireylerin birbirlerine yapacakları baskıyı güncel yaşamda bir biçimde ortadan kaldırabilmek için, güç konumlarından bağımsız, onların etkisi altında bulunmayan bir tartışma bilincini yaratmak mutlak bir gereklilik içermektedir. Bu bağlamda, söz konusu tartışma biçimine bilimsel tartışma genörneği adı verilir. Sivil toplum örgütlenmelerinin önemi işte burada kendini gösterir. Bunlar gönüllü birleşmeler olduklarından göreli olarak, küçük tartışma toplulukları biçiminde gelişebilirler ve bu gelişim sonucunda kamuoyu oluşturabilme etkenliğine kavuşabilirler. Bu tür gruplaşmalarda, ilke olarak öncelikle, daha iyi kanıtın geçerliliği sağlanmalıdır. Sözgelimi, ancak bu iletişim ilkesini –daha iyi kanıtın geçerliliğini– kabul edenler gruba alınır, diğerleri dışlanır. Bu tartışma gruplarında uzmanlar dahil herkes eşit konuma sahiptir. Dolayısıyla sivil toplum, iletişimsel eylem aracılığıyla, sorunlara çözüm üretebilmek için, grup içinde güç çatışmasını bilinçli olarak engelleyip, uzlaşmayı sağlayıcı çözümler üretebilmelidir. Daha sonra da, bu çözümleri kamuoyuna sunmak ve yine kamuoyunun onayını kazanmak için, "özgürlükçü" anayasal düzen çerçevesinde eyleme geçmelidir. Bu şekilde, zorlama yalnızca kanıtlardan kaynaklandığı için, sorunlara bulunan çözümler ve uygulamalar da güç çatışmasından arınmış, bağımsızlaşmış olacaktır. Bu durum da, sivil toplum örgütlerini iletişimsel güncel yaşam için vazgeçilmez yapılara dönüştürecektir.

Yalnız, çarpıtılmış iletişimin de diyalog gibi görünebilme tehlikesi göz ardı edilmemelidir. Bu türden bir iletişim, başkalarının karşı eylemlerini de hesaba katan türde bir araçsal eylemle, kısacası stratejik eylemle gerçekleştirilebilir. Ayrıca bu tür iletişimde,

her birey ya da grubun özel çıkarlarına ister istemez öncelik verilecektir. Açıkçası, ortak çıkarın önceliği herkes tarafından kabullenilmiş yanılsaması içerisinde, diyalog görüntüsü kolaylıkla verilebilecektir. Burada ortaya çıkan en önemli sorun, iletişimin çarpıtılıp çarpıtılmadığının kestirilemediği durumlardır. Çünkü, herkes ortak çıkar doğrultusunda eylemde bulunduğunu belirtebilecektir. Bunun gibi, düşünyapısal türde söylemler, gerçek iletişim izlenimi yaratıp, çıkar konumlarını, haklılaştırmada geçerli kanıtlarla temellendirilmiş oldukları inancını uyandırdıklarında, ne yazık ki, başarı da onlarla birlikte olacaktır. Ancak, şu da bir gerçektir ki, eleştiriye karşı durabilmeleri oldukça güçtür. Bu yüzden, bu başarının da uzun süreli olamayacağı kesindir. Şöyle ki, eleştirinin herhangi bir biçimde dışlandığı tüm iletişim biçimleri, tartışma götürmez bir biçimde, kesinlikle çarpıtılmıştır.[56] İletişime, özellikle bürokratik eylem düzenlerinin işlevselliği doğrultusunda sınırlamalar getirildiğinde, o da bu işlev düzenlerinin gücünün etkisi altına girmiş ve dolayısıyla çarpıtılmış demektir. Bu nedenle, içinde iletişim ve dayanışmanın kurulacağı sivil toplumu, güç ilişkilerinin belirlediği ekonomik yaşam alanından kesinlikle ayırt etmek gerekir. Bu amaçla, Marx'ın, ekonomiyi de kucaklayan sivil toplum kavramına karşılık, Habermas, hem devletin hem de ekonominin dışında kalan bir sivil toplum yaklaşımı geliştirmiş bulunmaktadır. Böylelikle eşitsizlik üretim ilişkileri, bir başka ifadeyle ekonomi içinde süregelse bile, devlet ve ekonomiden bağımsız bir sivil toplum oluşumu, bürokratik eylem düzenleri tarafından çarpıtılmış iletişime karşılık verebilecektir.[57]

Dolayısıyla, bu çerçeveden bakıldığında, yalnızca iletişimin yaşam dünyasında –özel yaşam ve kamuoyunda– eşitlikçi ve özgür bireyler-arası ilişkiler kurabilmenin olanaklılığının haklı sebeplerini görmek gerekir. Sonuç olarak, iletişimsel eylem doğrultusunda hareket eden bireyler, iletişimin güncel yaşamına ait değer yargıları, amaçlar ve ortak çıkarlar üzerinde tartışmak için, gönüllü olarak bir araya gelip oluşturdukları sivil toplum örgütlerinde, söz konusu bağlamlarda, aralarında gerçekleştirdikleri tartışmalar sonucunda elde ettikleri ortak fikir ve kanıları, sözcüleri aracılığıyla daha geniş kitlelere iletip, haklılaştırılmış gerekçeler

56. A.g.e., s. 105.

57. Çarpıtılmış iletişim sorununun nedenleri ve bu konuda çağcıl düşünürlerin ileri sürdüklerinden hareketle çözüm önerileri için bkz. Erhan Atiker, a.g.e.

aracılığıyla, kamuoyunu da aydınlatıp, böylelikle "ortak iyi"nin inşasında yönlendirici niteliğe sahip olma şansını "yaratmış" olacaklardır. Gerçekten de, çağcıl dönemde kültür, kurumsal düzen ve kişilik birbirlerinden oldukça farklılaşmıştır. Ancak önemli olan, bunun yarattığı olanakların farkına varabilmektir.

Kamusal Alan Kavramı Üzerine

Siyasal Kamusal Alan ve Kamu Otoritesi

Max Weber'in bilinen devlet sayılabilme ölçütüne göre bir devletin, öncelikli olarak sınırları belli bir ülkeye sahip olması, bu ülkede yaşayan uyruklarının olması ve bu beşeri-coğrafi alanda meşru zor kullanma tekelini elinde bulundurması gerekir.

Weberyen anlamda devlet olmak, kamu otoritesi olmanın gerekli koşuluydu; ancak yeterli koşulu değildi. Jürgen Habermas'a göre devlet kamu otoritesi olma sıfatını, "kendi hukukuna tabi olanların ortak kamusal selametini sağlama görevine borçludur".[58] Habermas, feodal devletten çağcıl devlete geçişi, "temsili kamu"dan "kamu otoritesi"ne geçiş olarak açıklar. Temsili kamu, kapitalizm öncesi iktidar biçimlerine, özellikle de feodal iktidara ait bir özellik görünümünde. Ancak temsili kamuda, günümüzdeki parlamento ve ulus arasındaki gibi bir temsili ilişki bulunmaz. Dolayısıyla, feodal hükümdar halkını değil, halkın önünde, iktidarın cisimleşmiş biçimi olarak şahsen kendini temsil etmiştir. Şöyle ki: "Feodal hükümdar, kendi şahsında cisimleşmiş iktidarın kaynağı olarak da, hiçbir zaman halkın tercihini değil, daha yüksek ve daha soyut bir kuvvetin, örneğin Tanrı'nın inayetini gösterir ve kendisini bu yüce kuvvetin taşıyıcısı olarak halka takdim ederdi. Feodal hükümdar, kendisinden daha büyük bir kuvvetten kaynaklanan ve kendi şahsında vücut bulan iktidarı halk önünde temsil ve teşhir etmek için stilize edilmiş törenlere, işaretlere, kıyafetlere, jestlere, hitap biçimlerine ve soylu davranış kodlarına müracaat ederdi."[59] Habermas, temsili kamunun kurumlarının, bir başka deyişle kilisenin, krallığın ve soyluluğun, 18. yüzyıl sonlarından itibaren çözülmeye ve "kamusal" ve "özel" unsurlar arasında parçalanmaya başladığını belirtir. Öyle ki, dinsel planda,

58. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 58.
59. A.g.e., s. 62-71.

din ya da insanın ilahi kudretle bağ kurma yolu, kilisenin tekelinden çıkarak özel bir durum haline gelir. Kilise ise kamu hukukuna bağlı sıradan bir kuruma indirgenir. Siyasal planda, özel ve kamusal unsurlar arasındaki parçalanma en görünür biçimini kamu bütçesi ile feodal hükümdarın özel serveti ve harcamaları arasındaki ayrışmada bulur. Benzer biçimde, sivil bürokrasi, ordu ve yargı, hükümdar sarayının özel alanından özerkleşerek kamu kurumları haline gelmişlerdir. Aynı şekilde ekonomik bakımdan varlıklı gruplar, parlamentolar ve yargı kurumları gibi kamusal iktidar organları oluşturmuşlardır. Son olarak da, kent loncalarında örgütlenmiş meslek grupları, özerkleşmiş özel alan sıfatıyla devletin karşısına dikilen burjuva toplumuna dönüşmüşlerdir.[60] Bu gelişmeler ışığında, temsili kamunun çözüldüğü ve yerini ulusal ve ülkesel devlette somutlaşan bir "kamu otoritesi"nin aldığı anlaşılmaktadır. Yinelemek gerekirse, temsili kamu, kaynağını daha yüce bir kuvvetten aldığı iddia olunan, hükümdarın temsil ettiği bir iktidar biçimi iken; kamu otoritesi, meşru zor kullanma tekelini elinde bulunduran bürokratik bir aygıtın, bu aygıt içerisinde mevki sahibi olmayan, bu yüzden de "özel şahıslar" olarak kategorize edilen toplum üzerinde kurduğu denetleme ve düzenleme etkinliğini anlatır.[61] Habermas'ın kamu otoritesi tanımının ilk kısmında, devletin kamu otoritesi haline gelmesinin gerekli koşulu olarak Weber'in devlet tanımıyla karşılaşılır. Tanımının ikinci kısmında da, yine devletin kamu otoritesi olabilmesi için belirttiği *sine qua non* koşulu görülür. Bu kısımda, devlet dışında kalan özel şahıslar topluluğunun, özellikle de bu topluluğun burjuva kesiminin, bir siyasal kamuya dönüşmesi ve bu şekilde oluşacak siyasal kamunun devleti kamu otoritesi olmaya doğru yönlendirmesi koşulu vurgulanmaktadır.

Habermas, kamuyu bir akıl yürütenler topluluğu olarak tanımlar. Kamusal alan Habermas'a göre, özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir sorun etrafında akıl yürüterek, ussal bir tartışma içine girerek ulaştıkları ortak bir kanıyı, kısaca kamuoyunu oluşturdukları süreç, araç ve mekânların tanımlandığı yaşam ala-

---

60. Jürgen Habermas, "The Public Sphere", *Contemporary Political Philosophy, An Anthology*, Der. Robert E. Goodin ve Philip Pettit, Oxford, Blackwell, 1997, s. 106 ve yine Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 68-72.
61. Jürgen Habermas, a.g.e., s. 106.

nıdır. Kamusal topluluk genişlediğinde, o zaman doğrudan tartışmanın yerini aracılar –medya– dolayımıyla yapılan tartışma alır. Bu bağlamda da, hiç şüphesiz basın, kamunun ve kamuoyunun oluşmasında vazgeçilmez bir etkendir. Siyasal kamu ve siyasal kamusal alan ise, ortak tartışmanın siyaseti, siyasal iktidarı ve devleti konu edinmesi durumunda, kamunun ve kamusal alanın özel biçimleri olarak ortaya çıkar. Siyasal kamunun, basın dışındaki başlıca iletişim ve kanı üretme araçları dilekçe verme, dernekler, partiler, kulüpler, siyasal toplantılar ve demokratik bir rejimde, seçimler, yerel ya da merkezi parlamentodur. Akıl yürütme etkinliğinde bulunurken, kamusal topluluğun, özellikle devlet zoruna maruz kalmaması, toplanma özgürlüğünün yanı sıra, düşüncelerini ifade etme ve yayma özgürlüğüne sahip olması gerekir. Siyasal kamusal tartışma, sivil toplumun içinde, onun kaynaklarını kullanarak, onun kurumları aracılığıyla yürütülür. Habermas'a göre, sivil toplumun kurumsal çekirdeğini "kiliselerden, kültür derneklerinden ve akademisyenlerden bağımsız medyaya, spor ve boş zaman derneklerine, tartışma kulüplerine, vatandaş forumlarına ve yurttaş inisiyatiflerinden meslek birliklerine, siyasal partilere, sendikalara ve alternatif kurumlara dek uzanan devlet-dışı ve ekonomi-dışı gönüllü birlikteler oluşturur".[62] Bu birliktelerin meydana getirdiği iletişim şebekesi içerisinde, "toplumun tümü açısından önem taşıyan konuları keşfeden, değerleri yorumlayan, sorunların çözümüne katkılar getiren, iyi nedenleri üreten ve kötü nedenleri değerden düşüren"[63] kamusal tartışma yürütülür ve kamusal söylemler biçimlendirilir. Siyasal kamusal alan ancak demokratik bir rejim içerisinde ve parlamento yoluyla siyasal iktidar üzerinde kurumsallaşmış bir etkide bulunabilir. Siyasal kamunun ve parlamentonun ilk ortaya çıktığı İngiltere örneğinin de gösterdiği gibi, parlamenterleşme siyasal kamunun bir devlet organı olarak yerleşmesidir.

Türkiye açısından değinilmesi gereken bir başka önemli durum, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e dek kesintili, Cumhuriyet boyunca da kesintisiz bir süreçte bir anayasal devlet karakteri kazanmasına karşın, bu anayasal devletin bir hukuk devletine dönüşebilmesinde yaşanan güçlüklerdir. Yine, Habermas'ın ka-

62. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 52.
63. A.g.e., s. 50.

musallık kuramının ışığında, anayasal devletin burjuva hukuk devletine dönüşebilmesinde yaşanan güçlüklerin temel nedeni, onu böyle bir dönüşüme yönlendirecek devlet dışı etkenlerin, bir başka söyleyişle "burjuva siyasal kamusu"nun gelişememiş olmasıdır diye belirtmek gerekir.[64]

Siyasal Toplumun Sivilleşmesi

Günümüzde çağcıllık, evrensel değerler temelinde usçul biçimde haklılaştırılmış bir toplum düzeni önerme eğilimini sürdürmeye çaba sarf etmektedir. Çağcıllığın temellerinin atıldığı Aydınlanma felsefesinin sorunu, 20. yüzyılda bilim ve tekniğe duyulan inancın ve bağlanan umutların yüksek beklentileri karşılayamayışı olmuştur. Teknik ilerleme, araçsal aklın doğayı araçsallaştırarak onu egemenlik altına almasıyla birlikte gerçekleşmeye başlamıştır. Öte yandan, bu tür us ile geliştirilen toplumsal teknolojiler, toplumu yönlendirmek adına kurulan "bürokratik egemenlik"e ortam hazırlamış, iyi yaşam kurmaya engel sorunlara çözüm üretememiştir. Sözgelimi, ülkeler arasında kalıcı barış için karşılıklı silahlanmanın sınırlandırılmasında başarıya ulaşılamaması, yakın tarihte özellikle Orta Avrupa'da meydana gelen sıcak savaşlar, bu savaşlardaki insanlık dışı kitle katliamları ve özellikle bugün Irak'ta "demokratikleştirme" adına yaşatılanlar bu umutsuzluğu körüklemektedir. Filistin ve İsrail arasındaki

64. Şerif Mardin, Osmanlı İmparatorluğu nda Tanzimat'tan sonra entelektüellerin, özellikle de gazetecilerin çabalarıyla bir "âmme efkârı" yaratıldığını, bu kamuoyunun da 1876 Anayasası nın en belirgin mimarlarından biri olduğunu yazar. 19. yüzyıldan önce de, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir kamu yoktu. Amme efkârı da yeraltında oluşan bir mekanizmaya bağlıydı. Ancak, gerek öncüleri gerek sıradan üyeleri bakımından, burjuva olmaktan çok bürokratik bir nitelik taşımaktaydı, dolayısıyla, Sultan karşısında mevki kazanmak için devletin anayasal bir devlete dönüştürülmesini temel hedef olarak belirlemişti. Bkz. Şerif Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yay., İstanbul, 1990, s. 26-27. Bir diğer yandan, Cumhuriyet döneminde yetişen Müslüman-Türk burjuvazisi de, sürekli olarak devletin NATO ve AB gibi Batı örgütlerine girmesine ön ayak olmuş ve kendi başına baş edemediği siyasal iradeyi Fuat Paşa'nın "yandan kuvvetler" diye nitelendirdiği dış güçlerle denetleme amacını gütmüştür. Bu dış destek gereksinimi, arayışı, devlet ile burjuvazi arasındaki ideolojik mücadeleyi doğal ortamından çıkarmıştır. Bu nedenle de bu durum, devletin burjuvaziyi meşru bir iç siyasal rakip olarak değil de, dış güçlerin bir ajanı olarak görmesine yol açmıştır. Aynı şekilde, burjuvazi de, devleti, ülkeyi kendisi için kapalı bir av sahası halinde tutmak isteyen ceberut bürokrasinin iktidar organı olarak algılamıştır. Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bkz. Hakan Yılmaz, a.g.m., s. 159-169.

"tarife kalem dayanmayan" savaş zaten insanlık için kapanacak gibi görünmeyen kanayan bir yaradır. Bu nedenle Habermas'ın savunusu, akıl, araçsal akıl biçiminde değersel-iletişimsel tözden yoksullaştırıldığı ölçüde, çağcıllaşmanın getirdiği toplumsal sorunların çözümleri ve aydınlanma felsefesine bağlanan umutlar gerçekleşemez doğrultusunda gelişmiştir. Geleneklere duygular aracılığıyla bağlılığın ise, çağcıl toplum sorunlarının çözümünde yetersiz olacağını belirtmek bile yersiz kaçabilir. Bu durumda kısaca ifade etmek gerekirse, toplumsal amaçların ve değerlerin ussal biçimde haklılaştırılmasının göstergesini, çağcıllığın bireylere iyi yaşam olanakları sağlamasında aramak en mantıklı yol alış olacaktır. Ancak, çağcıllığın simgesi durumundaki "araçsal akıl"ın yalnızca verili amaçlara en kısa yoldan nasıl erişebileceği üzerindeki düşünceleri içerebileceği, amaçlar üzerinde ise ussal bir seçim yapma olanağını sunamayacağı yönündeki yaklaşımlar bu yol alışı oldukça engelleyici niteliktedir. Oysa toplum düzeninin, bir başka anlatımla, varolan kurumsal düzenlemelerin haklılaştırılması, toplumun amaçlarının ussallığı üzerinde bireyler-arası nitelikte bir uzlaşmaya koşul koyar. Asıl sorun belki de kurala dayalı çağcıl düzenin hakça olup olmadığının belirlenmesidir. Yinelemek gerekirse, kurumlar ve amaçlarının hakçalığı üzerinde kararı son noktada bireyler verecektir. Şöyle ki: Yasalar, demokratik düzenlerde, seçmenlerin oyunu yansıttığı düşünülen temsilcileri tarafından çıkarılır. Demokratik düzenler, bu şekilde haklılaştırma biçimini sağlamış olurlar. Ancak seçmenler arasında usçul tartışmaya dayanan kamuoyu oluşmadan temsilcilerin onların yönelimlerini yansıtmasını beklemenin ne derece doğru olduğunu tartışmaya bile gerek yoktur. Bugün, kitle demokrasilerinde bu tür bir (ussal) kamuoyu oluşumunun güçlüğü ortadadır. Bu nedenle, günümüzde çağcıl düşünce, haklılaştırma süreçlerinin hangi koşullar altında gerçekleşebileceğini irdelemek zorundadır. Bugüne kadar, ideolojiler ya da araçsal akıl yardımıyla yapılan haklılaştırımların düzenin işlevselliği doğrultusunda yol aldığı açıktır. Dolayısıyla temel sorun, eşitlik ve özgürlük kavramlarını kendi başına sonul değerler olarak gören çağcıllığın, söz konusu değerlerin belli bir zaman ve yerde erişilebilecekleri en yüksek düzeyde gerçekleştirilebilmesi üzerine gerçek, usa dayalı bir kamuoyu oluşturabilmesinde yatmaktadır.

Özgürlüğün büyük anlatısına dayanan bütüncü felsefeler[65] –Hegel, Marx, Habermas– hakça toplum düzeninin bugün olmasa bile gelecekte gerçekleşmesi olasılığına dem vururken, özgürlüğe giden yolun belki çetin ancak açık olduğunu savunmaktan vazgeçmemişlerdir. Oysa ne yazık ki, haklılaştırım sorunu bugün, bir anlamda çözümsüz bir noktadadır. Sorunun kökeni, anlatıları yaratan bilginin haklılaştırılmasında düğümlenmiş durumdadır.[66]

Habermas'ın iletişim kuramında, güncel bilgi ile bilimsel bilgi birbirleriyle karşılıklı etkileşim içinde bulunmaktadır. Bilimsel uzmanlık alanlarından güncel yaşam alanına bilgi akışının yetersizliği ortada olmakla birlikte, Habermas'a göre, giderilemeyecek bir sorun da değildir. Max Weber, çağcıllıkta haklılaştırım sorununun çözümsüz kalacağını öne sürerken, Habermas araçsal akıl (özne merkezli) yerine iletişimsel akıl (özneler-arası ilişkili) kavramı yardımıyla bu sorunun çözülebileceğini savunur. Özellikle iletişim kuramında, iletişimsel usun kuramdan kılgıya dönüştürülebilmesi sayesinde, çağcıl toplumun haklılaştırım sorunlarının hem bilincine varılması hem de çözüme kavuşturulması olasılıklarının önemli ölçüde artabileceğine işaret eder. Günlük dil iletişiminde söylenenlerin gerçekliği ya da doğruluğu (kurala uygunluğu) üzerine ileri sürülen savların, dinleyici istediğinde,

---

65. Her şeyin birbiriyle ilişkili olduğu görüşü, Hegel'in düşüncesinde merkezi bir yer tutuyordu. Aristoteles'ten beri düşünürlerin çoğu gerçekliğin ayrı parçalara (olgulara, nesnelere, monadlara, vb) bölünmesi gerektiğini savunmuşken, Hegel, hiçbir şeyin diğer şeylerle ilişkisiz olmadığını savunmaktaydı. Hegel'e göre, en son ulaşılacak gerçeklik, mutlak fikir idi. Hegel, "gerçek bütündür" diyor ve gerçeklikle kendi düzenini özdeşleştiriyordu. Kant'ın aksine Hegel, bilinebilir olana hiçbir sınır getirmiyordu. Olan her şeyin bilinebilir olduğunu savunan bir idealistti. Ünlü deyişiyle: "Gerçek olan ussaldır, ussal olan da gerçektir." Ancak, gerçeğin yeri düzenin bütünü olduğundan, ilk sentez (önce bir tez ile –tartışma için öne sürülmüş görüş– işe başlarız. Tezin karşıtı, onunla çelişen bir başka ifade, yani "antitez"dir. Bunların karşıtlığından, ikisini birden kapsayan sentez çıkar) henüz maddenin gerçeği değildir. O da bir tez haline gelir, yani onun da bir antitezi ve bu antitezle birlikte oluşturduğu bir sentezi vardır. Bu süreç, Mutlak Fikir'e ulaşılana kadar aralıksız devam eder. Hegel'de mutlak fikir, öznel ve nesrel fikrin birliği olarak fikir, bu fikrin kavramıdır/anlaşılmasıdır. (Nesnesi fikrin kendisi ve hedefi de fikir olan bir kavram; birliği içinde bütün özellikleri kapsayan bir hedef.) Hegel bütün düşünce tarihinin ve genel olarak tarihin altında bu sürecin yattığını söylüyordu. Daha önceki felsefeler, bilgiye, kendinin bilincine, felsefenin doruğu olan Hegel düzenine götüren diyalektik düşünce sürecinin parçalarıydılar. Hegel tarihi, "aklın dünyadaki yürüyüşü" olarak yorumlamış, toplumsal kurumları da diyalektik oluş sürecinin ürünleri olarak görmüştür.

66. Bkz. Erhan Atiker, a.g.e., s. 114.

konuşmacı tarafından temellendirilebileceği inancının, güncel dil iletişiminin özünde bulunan bir ilkeyi yansıttığı, bir başka söyleyişle, anlaşma (uzlaşma) kurmaya yönelik iletişimin olmazsa olmaz koşulunu oluşturduğu önermesi iletişim kuramının temel taşıdır. İletişimsel ussallık ise güncel yaşamda bu inancın sınanması anlamına gelir. Ve toplumsal kurallarla yönlendirilen iletişimsel eylemin eleştirilebilirlik ve savunulabilirliğini bu yolla artırır. Böylelikle de, amaçla kuralların ve iletişimin somut içeriklerinin hem eleştirilmesi hem de geçerlilik istemlerinin temellendirilmesi olanaklarının artırılması ve kullanılması süreçlerini bünyesine taşımış olur. Bu süreçlerde tartışmacılar, eleştiri ve savunma olanakları açısından eşit durumdadır ve tüm zorlama ve baskılar dışlanmıştır; yalnızca daha iyi kanıtın zorlayıcı nitelikliliği ilkesinin geçerliliği söz konusudur.[67]

İletişim kuramı toplumsal niteliktedir. Dolayısıyla bu kuramı, güncel yaşamda toplumsallaşmayla içeriklendirip bir "eleştirel siyaset kuramı"na dönüştürmek gereksinmesi kendini göstermiştir. Habermas, bu gereksinmeyi sivil toplum kavramı aracılığıyla karşılamıştır. Sözgelimi, sivil toplumun etkinliklerinden protesto eylemi, ya haksız görülen ya da haklı görülüp de yeterince uygulanmayan yasalara karşı, ilkede, şiddete dayalı olmayan bir eylem olup, bu anlamda, iletişimsel ussallığın temel niteliklerinden biri kabul edilen, salt eleştiri olanaklarının kullanımıdır. Ancak sivil toplumda, "iletişimsel güç oluşumu için, grup üyeleri arasında, yasanın veya uygulamalarının hakça (adil) olmayışı üzerinde nesnel gerekçelere (kanıtlamalara) dayalı bir uzlaşmanın ve dolayısıyla yasayı (uygulamaları) haklılaştırıcı söylemin çarpıtılmış içeriklerinin açığa çıkarılması"nın[68] gerekliliği tartışılmazdır.

Habermas'a göre, çağcıllaşmayla birlikte birbirinden özerkleşmiş değer alanları bilim, sanat ve ahlak, toplumsal ussallaşma sürecinde birbirlerini, geçerlilik istemleri ve kanıtlarla etkilemelidir. Toplum sorunları, çoğu zaman kültürel bir yeniden üretim ya da değişme sürecinde açıkça kendini gösterir. Sorunların çözümü için

---

67. A.g.e., s. 167.

68. Kısaca belirtmek gerekirse, Habermas'ın *sivil toplum kavramı*, ussal türde bir toplumda *dayanışma fikri*'ni içerir ve gerçeğe de eleştirel savunma aracılığıyla bağlıdır. Ayrıca, Habermas'ın sivil toplum tasarımında, kuramla kılgı arasında bir bağlantının kurulmuş olmasından ötürü, çağcıl dönemde, artık devrim koşullarının bulunmadığı gerekçesiyle devrimci güçler iletişimsel güce indirgenmiştir. Bkz. Erhan Atiker, a.g.e., s. 169.

ise, işin özünde, toplumsal bir eylem kuramına gerek vardır. Aristo mantığıyla hareket edilecek olursa, toplum sorunlarının nedenlerinin saptanmasını geçmişteki olaylara, sorunların çözümünü ise gelecekteki eylem planlarına bağlamak olasıdır. Bu tür çözümler, toplum yararının ya da herkesin çıkarına olanın gerçekleşimi olarak yorumlanabilir. Çözümlerin bulunması ve gerçekleştirilmesi için ise iletişimsel ussallık doğrultusunda tartışma ve uzlaşmaya gerek duyulmalıdır. Toplum sorunlarının çözüme kavuşturulması için gerekli ussal türde uzlaşmalar, uzmanlık alanlarından sağlanacak bilgi ve görüşlerle desteklenmelidir. Bu nedenle, sivil toplum tabanlı kamuoyunda, iletişimsel ussallık aracılığıyla oluşan genel kanılar, devlet bürokrasisinin olabilirlik sınamasını aşıp, siyasal kararları etkileyebilecek duruma gelmelidir. Ancak böylelikle toplumsal sorunların çözümüne katkıları olabilir.

Vurgulamak gerekirse iletişimsel eylemde, toplumsal çevresini bile araçsallaştırarak başkalarından kendisini soyutlamış kişi değil, birbirlerini tartışmada eşit sayıp, dayanışma ve özgür iletişim içinde bulunan özerk bireyler söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla, iletişimsel eylem aracılığıyla sağlanan "uylaşım"larla yaşam dünyası yeniden üretilir. Habermas'a göre, çağcıllaşma sürecinde, iletişimin yaşam dünyası içerisinde kültürün, kurala dayalı düzen ve kişilik türünde farklılaşıp ussallaşmasına koşut olarak, ekonomik ve siyasal nitelikteki işlev düzenleri de gündelik kültürden kendilerini bağımsızlaştırabilmişlerdir. Bunun nedeni de açıktır: Büyüyen ve karmaşıklaşan işlevsel düzenler, giderek araçsal rasyonelliklerini artırma çabası içerisine girmişlerdir. Genelde, toplumsal düzenler haklılaştırımlarını düşünyapılar aracılığıyla gerçekleştirme yolunu seçtiklerinde de, ortak çıkarlar temelinde "uylaşım" anlamında uzlaşmaya doğrudan gereksinim ortadan kalkmaktadır.

İşte bu nedenle Habermas'a göre, toplumsal düzenlerin temel ereği, iletişimin yaşam dünyasını araçsallaştırarak, kendilerini bağımsız kılmak olmuştur. Bu erekte, en önemli işlevi, sözgelimi eğitim düzeni gibi, toplumsal-kültürel nitelikli düzenler görür. Bu bağlamda, bürokratik örgütlerin varlıklarını koruma ve eylemlerini haklılaştırma adına kamuoyu oluşturmaları da yine düşünyapılar aracılığıyla gerçekleşir. Böylelikle, düzenler önce yaşam dünyasını etki altına alırlar, sonra da onu kullanırlar. Bu nedenle, yaşam dünyası üzerinde en büyük denetim ne yazık ki çağcıllık sürecinde kurulmuştur.

Habermas'tan hareketle, bürokratik eylem düzenlerinde iletişimin çarpıtıldığını, dolayısıyla söz konusu bu düzenlerin stratejik eylem belirleyicisi durumuna geldikleri söylenebilir. Açıkça ortada olduğu üzere, eşit ve özgür tartışma ortamı, iletişimsel eylemin önkoşulları olduğundan bu türden bir eylem, birbirinden farklı güç konumlarıyla yapılandırılmış bürokrasilerde kolaylıkla söz konusu olamaz. Bürokrasinin iç ilişkilerinde her zaman için biçimsel bir eşitsizlik vardır.[69] Habermas'a göre, güncel yaşam dünyası etkileşiminde, güncel yaşamın düzenler tarafından baskı/tahakküm altına alınması, çağcıllığın önemli bir sorununu oluşturur. Bu, Habermas'ın oldukça yerinde yaptığı bir tanıdır. Hiç şüphe yok ki, çarpık iletişim sorununu çözebilmek için, öncelikle, güncel yaşam iletişimini toplumsal düzenlerin baskısından kurtarmak gerekir. Bu ise ancak yapısal önlemler ve yapısal değişimler sonucunda olasıdır. Yoksa, ülküsel iletişim koşullarının güncel yaşamda sürdürülen tartışmalarda yönlendirici olacağını beklemek yersizdir. Çarpık iletişimin, ülküsel iletişim koşullarıyla olumsuzlandırılabilmesi ancak toplumsal düzenlerin, iletişimin yaşam dünyası üzerindeki baskılarının, bir karşı güç aracılığıyla etkisizleştirilebilmesinden sonra olanaklıdır. Demek ki son durumda, yine "güç"e gereksinim duyulmaktadır. İşte, Habermas da bu kısır döngüyü, iletişimsel eylem sonucunda varılacak uzlaşmanın ve dayanışmanın, işlev düzenlerine karşı, iletişimsel güç aracılığıyla bir karşı güç oluşturabileceği savıyla kırmayı hedefler. Bunun görgül kanıtı olarak da, toplumsal hareket anlamında "sivil toplum olgusu"nu gösterir.

Sivil toplum, biçimsel olmayan bir örgütlenme biçimidir. Ve ortak değerler doğrultusunda siyasal amaçlar güden gruplardan oluşur. Bu gruplarda, ortak değerlerin oluşabilmesi adına da, kişisel çıkarların rekabeti yerine, uzlaşmaya yönelik dil iletişimi geçer. Bir başka söyleyişle, kişisel gereksinmeler, "diyalog"lar aracılığıyla birbiriyle uzlaştırılır. Böylelikle, ortak değerler temele oturtulur. En yalın anlatımla, sivil toplum, bir tür toplumsal sözleşmeye dayanır. Bu sözleşme de, grup içinde gerçekleştirilen tartışma (diyalog) aracılığıyla yapılandırılır. Elbette her grupta olduğu gibi, sivil toplum örgütlerinde de, grup sözcüleri olacak-

69. Örgütlerin birer toplumsal düzen olarak araçsal rasyonellik doğrultusunda güç ve para aracılığıyla yönlendirilmesinin, düzensel ussallık açısından gerekli bir süreç olduğu kabul edilmiştir. Bu konuda bkz. Erhan Atiker, a.g.e., s. 185.

tır. Ancak bu oluşumlarda, grup sözcülerini, peşinden inançla gidilen karizmatik liderler olarak yorumlamak büyük bir yanılgı olur. Aksine bu sözcüler, grubun anlaşmaya yönelik dilsel iletişimi sonucunda oluşturulan değerleri en çok benimseyen kişilerdir. Belirtmek gerekirse, grup oluşturulması için önkoşul, bireysel gereksinmelerin, ortak bir paydada uzlaştırılarak ortak değerler ve amaçlarda buluşturulmasıdır. Öte yandan bu süreç, amaçların usçul biçimde oluşturulması anlamına da gelir. Yeniden vurgulamak gerekirse, grup içindeki tartışma usçul diyalog biçiminde gerçekleşir. Bu diyalog, ileri sürülen fikirlerin eleştirisi ve kanıtlanması temeline dayanır. Bu nedenle, her bir grup üyesi gereksinmelerini yorumlayıp açıklayabilmeli ve söz konusu gereksinmelerinin grubun varlık nedeni görülen öz gereksinmesiyle örtüştüğü yönünde kanıtlar sunabilmelidir. Öz ya da gerçek gereksinme de, bir toplumun ortak çıkarının gerçekleşmesine katkıda bulunacak gereksinimden başka bir şey olamaz. Bu nedenle, sivil toplum örgütlenmelerinde, öncelikle içinde yaşanılan topluluğun ortak çıkarlarının belirlenmesi doğrultusunda tartışmaların yapılması önkoşuldur.[70] Ancak bu gerçekleştirildikten sonra grubun değerleri ya da amaçları belirlenebilir. Şu da var ki, grup, gerçek gereksinmelerini kendi içine kapalı bir biçimde belirleyemez. Grup çıkarları, toplumun da ortak çıkarları savını taşıdığından, sivil toplum örgütlenmelerini kamuoyu oluşumunun çekirdek yapıları olarak görmek gerekir.

Kısacası, yukarıda betimlenen süreçler bireysel çıkarlarla ortak çıkarların iletişim (diyalog) aracılığıyla birbiriyle uzlaştırılması anlamını taşır. Sonuçta, sivil toplum oluşumu, tartışma aracılığıyla gereksinimleri yeniden yorumlamak, toplumsal amaçlara ve kurala dayalı düzene anlam verebilmek ya da varolan anlamları yeniden sınamak ortamlarını yaratır demek gerekir. Öncelikle de, temel hak ve özgürlüklerin korunup korunmadığına dair bir yargıya varmaya olanak tanır. Bu tür bir yargının olumsuzluğu ancak, protesto eylemleri için, kamuoyunda haklı görülebilecek gerekçeler oluşturabilir. Özellikle belirtmek gerekir ki, Habermas, günümüzde varolan düzeni tümden değiştirebilecek koşulların bulunmadığına inanır. Habermas'ın önermesi şudur: "Kapitalizm"in sorunları kamuoyunda tartışılsın, çözüm önerile-

---

70. Bkz. Jürgen Habermas, *Die Moderne-Ein Unvollendetes Projekt*, Leipzig, 1992'den aktaran Erhan Atiker, a.g.e., s. 190-195.

rine haklılık kazandırılsın ve gerçekleşen bilinçlenme sonucunda, gerekiyorsa yasal yollarla düzen değişikliğine gidilsin.[71] İşte bunun için, uylaşımın iletişimsel evrensel koşullarının oluşturulması öncelik olarak ortaya konulmalıdır diye düşünmektedir.

Bu arada şu belirtilmeden geçilmemelidir: Olumlu özgürlük, Hegel'le birlikte, dünyayı ussallaştırma yeteneği olarak tanımlanmıştır. Dolayısıyla, direniş ve dayanışma hareketlerinin, bu tür özgürlükleri geliştirici nitelikte olabilmesi için, "değersel ussal tartışma"ya dayalı bir zemine oturtulmuş olması gerekir. Ancak ne yazık ki, toplumsal hareketlerin duygusal yanının bulunduğu gerçeği göz ardı edilemeyecek denli ağır basmaktadır.[72] Ussallık, öğrenme süreçleriyle gelişirken, öğrenmenin de, tartışmanın ussallığına bağlı bir etkinlik olduğunu söylemek gerekir. Aynı şekilde, ussal tartışma da, bireysel deneyimlerden süzülmüş öğretilerden yapılandırılmış değerler üzerinde gerçekleşecek tartışmayı amaçlar. İletişimsel ussallık, toplumsal kurallarla yönlendirilen iletişimsel eylemin, eleştirebilirlik ve savunulabilirliğini artırmaktadır. Ve bu amaçla, kurallarla birlikte, iletişimin somut içeriklerinin hem eleştirilmesi, hem de geçerlilik istemlerinin temellendirilmesi olanaklarının artırılması ve kullanılması süreçlerini bünyesine çeker. Bu süreçlerde tartışmacılar, eleştiri ve savunma açısından eşit olanaklara sahiptirler. Tüm zorlama ve baskılar dışlanmıştır. Yalnızca daha iyi kanıtın zorlayıcı olması ilkesi geçerlidir. Toplumun sorunlarının bilincine varması ve olması gerekeni belirleyerek söz konusu sorunların çözüme kavuşturulması, iletişimin ussallaştırılmasına bağlıdır. Toplum ancak bu durumda giderek özeleştiriye açık hale gelebilir. Aynı zamanda, eleştiri ve savunma ya da temellendirme olanaklarının gelişmesine koşut biçimde iletişimsel ussallık da artar. Bu anlamda da, iletişimsel ussallığın gelişimi, kurala dayalı düzenin eleştiriye açık tutulmasına ve tartışma aracılığıyla değiştirilmesine koşutluk gösterir.

Toplumsal sorunların çözümü konusunda, yalnızca varolanın değil, olması gerekenin ussallığını geliştirmenin gerekliliği elbette

---

71. Erhan Atiker, a.g.e., s. 185.

72. Topluluksal dayanışmanın duygularla beslendiği inkâr edilemez. Bu yüzden de, bu duyguları usçul biçimde yönlendirici tartışmalara gerek yoktur. Usa dayalı toplumsal dayanışmanın gerçekleşmesi adına duyguları en iyi örgütleyen hareketlerden biri olarak, yerküremizin, endüstri artıklarıyla bozulmaya yüz tutmuş ekolojik dengesinin korunmasına yönelik toplumsal duyarlılığı artırmayı hedefleyen bir hareket kimliğiyle doğmuş *Yeşiller Hareketi* gösterilebilir.

tartışma götürmez. Gerçekten de, iletişimsel ussallık bu gerekliliğin en etken ögesi konumundadır. Şöyle ki: Kurala dayalı düzenin nasıl kurulması gerektiği konusunda bir uzlaşma eksikliği söz konusu olduğunda, hem varolan kuralların uygulanması haksızlık yaratacak hem de haklılaştırım sorunu çözümsüz kalacaktır. Bu nedenle, toplum sorunlarına çözüm üretme olanaklarının geliştirilmesi açısından, özgür, eşitlikçi ve gerekçeli tartışma ilkesinin bilinçlere yerleştirilmesi *sine qua non* koşul niteliğindedir.[73]

Bir Siyasal Kuram Modeli Arayışı

Jürgen Habermas, evrenselci bir dünya düzeninin başlangıcı için umutsuzluğun doğurduğu umuttan yola çıktığını açıkça ifade eder nitelikte üretir. Bu bağlamda, *Olgular ve Değerler* adlı yapıtının önsözünde, "tümüyle laikleştirilmiş bir siyasal düzende, radikal demokrasi olmadan anayasal bir devletin de var olamayacağı ve barınamayacağı"[74] görüşüne yer vermektedir. Habermas, meşruiyetini yalnızca kendi kendine yasa yapma görüşünden alan bir yasal düzen karşısında, karşılıklı bağlantılı çıkarımların yeniden yapılandırılmasının yararlı olacağını düşünür. Bu şekilde oluşacak demokratik anayasaları, yasa koyucuların, hukuk ve yönetim organlarıyla birlikte sürekli üzerinde çalıştıkları ve siyasal kamu alanında da uygulanabilirliği için çabaladıkları tasarılar olarak ifade eder. Habermas'ın genörneğinde, karmaşık toplum koşullarında, yalnızca iletişim kuramı açısından kavranan bir demokrasi geçerli olabilir. Bu durumda, merkez ile çevre arasındaki ilişkinin yeniden kurulması gerekir. Bu nedenle de söz konusu genörneğinde, kurala dayalı beklentilerin yükünü büyük ölçüde taşıyan, özgürlükçü bir siyasal kültür içinde yer alan ve yaşamsal öneme sahip, kamu kesiminin oluşturduğu iletişim biçimleriyle kurumsallaşan sivil toplumdur.

Habermas için siyaset, yalnızca eylem kuramı açısından değil, aynı zamanda düzen kuramı açısından da ele alınmalıdır. Yasalarla düzenlenmiş özgür irade anlamındaki bir halk egemenliğinin temelinde, iletişimsel eylemi içeren görüş ve istenç oluşumu

---

73. Toplumsal sorunların çözümü, kurala dayalı düzenin yapısı, sivil toplum olgusunun çağcıl toplumlarda oluşumu ve gelişimi, çağcıl toplum düzeni konu ve eleştirileriyle ilgili bkz. Erhan Atiker, *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yay., Ankara, 1998, s. 108-213.
74. A.g.e., s. 161.

süreçlerinin yanı sıra, belli bir güç aracılığıyla yönetilen bir siyasal düzen yatar. Bu da yurttaşların görüş ve istencinin, düzene içkin dinamiklere zarar vermeden, siyasal düzeni nasıl etkileyebileceği sorusunu gündeme getirir. Bu soruyu yanıtlamak üzere Habermas, iki farklı genörneği geliştirmiştir. İlk olarak önerdiği kuşatma genörneği, İletişimsel Eylem Kuramı'ndaki iki katmanlı toplum kavramıyla bir benzerlik taşımaktadır. Bu genörneğinde yurttaşların siyasal kaleyi, onu ele geçirmek gibi bir niyetleri olmadan, yargı ve karar alma süreçlerini etkileyen siyasal tartışmalar yoluyla kuşattıklarına dikkat çekilir. *Olgular ve Değerler* adlı yapıtında üzerinde durduğu ikinci genörneği önerisi ise özellikle, yerleşik siyasal düzenin bir merkez ve çevreden oluştuğu bir "kanal genörneği"nden hareketle ortaya atılmıştır. Yurttaşların, merkezi, bir anlamda Parlamentoyu, Mahkemeleri, Bakanlar Kurulunu vb, etkileyebilmeleri için, iletilen görüşlerin demokratik ve anayasal süreçler aracılığıyla çevreden merkeze aktarılması gerekir. Siyasal dolaşım düzeninde yasalar, iletişimsel gücü yönetimsel güce dönüştüren bir araç işlevi görür. Yurttaşların, iletişimsel güce dayanarak kamu yönetimlerindeki bürokratik gücü kuşatmaları imgesini önermesindeki amacını, klasik devrim görüşüne, bir başka söyleyişle, devlet gücünün ele geçirilmesine ve yıkılmasına karşı çıkmak olduğunu göstermek olarak belirtir. Habermas, yurttaşların her türlü kısıtlayıcı bağlardan kurtulmuş iletişimsel özgürlüklerinin, Kant'taki gibi, usun kamusal kullanımıyla etkili olacağı düşünülür. Oysa, siyasal alanda birbirleriyle çekişen görüşlerin etkisi ve kamusal düzlem çerçevesinde demokratik işlemler aracılığıyla oluşan iletişimsel güç, ancak, yönetimsel gücü, onu ele geçirme niyeti olmaksızın, düzene sokup denetleyecek biçimde etkilediği sürece işlevsel olabilir.

Bilindiği üzere, günümüzde düzenlenmesi gereken konulara somut bir biçim vermek ve onların hukuksal gelişimini sürdürmek, yürütme ve yasama yetkilerinin elindedir. Bu tür işlemler de uygulamadan çok, temel oluşturmakla ilgili bir söylem gerektirir. Ne var ki, bunun meşru olabilmesi için yardımcı ya da alt yasaların da farklı katılım biçimlerine gereksinim doğar. Bu nedenle, demokratik istenç-oluşumu sürecinin bir bölümü, yürütmenin kendisine yansımalı ve alt yasaları yaratan yasama kurulu, kendisini, daha kapsamlı bir hukuksal eleştiri alanında temize çıkarmalıdır. Bu açıdan ele alındığında, kanal genörneği kuşat-

ma genörneğinden çok daha geniş kapsamlı bir demokratikleşmeye dayanır. Habermas, siyaseti, bir yandan bir istenç ve görüş oluşumu biçimi, öte yandan yönetim olarak ele alır. Bu iki biçim, siyasal gücün iletişimsel ve yönetimsel güç olarak ikiye ayrıldığı kavramsal ayrımla bir özdeşlik taşır.

Çağdaş demokrasilerin varsayımlarından biri de, parlamentonun ve siyasal partilerin düşünce ve istenç oluşumu açısından önem taşıyan kurumlar olduğudur. Ne var ki, parlamentolar artık büyük ölçüde, öncelikle iktidara gelmek için gücü ele geçirmeyi amaçlayan siyasal partilerin egemenliği altındadır. Çeşitli toplumsal araştırmalar, temsil edenlerle edilenler arasındaki uçurumun giderek büyümesinin yanı sıra, seçim kampanyalarının tecimsel bir niteliğe bürünmesinin çağdaş siyasetçileri daha stratejik bir tutum benimsemeye ittiğini de ortaya koymaktadır. Bu nedenle, her şeyin enine boyuna düşünüldüğü özenli bir siyasete ayrılan yer giderek daralmaktadır. Bu daralma sonucunda da, parlamento ve siyasal partileri görüş ve istenç oluşturan ya da oluşturması gereken kurumlar olarak görebilme olasılığı azalmaktadır. Bu durumu değiştirmeye ilişkin Habermas şöyle bir çözüm önerisi ileri sürer: Siyasal düzenin daha da demokratikleştirilmesi için iletişimsel güce daha geniş yer verilmelidir. Özellikle siyasal partiler, bu durumda, siyasal görüş ve istençlere biçim verme sürecini belirleme ve bu sürecin uygulamasına aracı olma işlevlerini ancak reklam kampanyalarında yerine getirebileceklerdir. Böylelikle de, kamusal alana, merkezinden değil, dışarıdan karışan kuşatmacılar olarak katılabileceklerdir. İşte bu nedenle, siyasal istenç oluşumunda, partilerin siyasal katılımını artırmaya yardımcı olacak ve onların devletin organları olarak davranmalarının önünü kesecek kurumsal önlemlere, anayasanın örgütsel bölümünden başlayıp halk oylamalarına ve dahası parti tüzüklerini de içeren konulara kadar uzanabilecek her düzeyde yer verilmesi gerekir.

Bilindiği üzere bilim ve teknolojik gelişmeler, demokratik karar ve denetimin büyük ölçüde dışında tutulur. Habermas, "İdeoloji Olarak Teknik ve Bilim" başlıklı denemesinde, 19.yüzyılın sonlarından bu yana, araştırma ve teknoloji arasındaki giderek artan karşılıklı bağımlılığın, bilimi en önde gelen üretici güç durumuna getirdiğinin altını çizmektedir.[75] Siyasal kararların gittikçe daha

---

75. Habermas'ın bilim ve teknolojiye ilişkin görüşlerinde ileri sürdüğü en önemli savı, "*Janus'un iki yüzü dediği 'bilimsel ve teknolojik gelişme' ile 'insanın bilinçlen-*

bilimsel hale gelişi ve iş dünyasında teknolojik bilgiye olan ilginin artışıyla birlikte, toplumun birçok alanının şekillendirilmesi uzmanların denetimine girmiş durumdadır. Ancak aynı zamanda, bu belirleyici güç, karşımıza uzman erki tehditini de beraberinde çıkarmaktadır. Dolayısıyla, söz konusu uzman erkinin tehdit unsuru olmaktan çıkarılması için demokratik bir biçimde denetlenmesi gerekmektedir. İşte, bu denetlemenin biçimsel demokratik yapılanması bugün önemli bir sorun niteliği taşımaktadır. Habermas'a göre de, demokratik bir biçimde varılması gereken kararlar üzerinde denetim, kısaca uzman erki tehditi, bilim ve teknolojinin belirleyici gücü açısından, kesinlikle üzerinde durulması gereken bir konudur. Ancak, günümüzde, 60'lı yıllardaki durumun tersine, teknokrasi kuramları artık toplumsal bilimler üzerinde etkili bir rol oynamamaktadır. Habermas'a göre, bugün artık, teknolojik sonuçların değerlendirilmesi farklı alanlarda oldukça etkili bir biçimde izlekleştirilmiştir. Siyasal bağlamlı farklı bir bilim kavramı için bu hareket noktaları daha da geliştirilerek bunlara kamu alanında ve parlamenter çalışmalarda daha ağırlıklı bir yer verilmelidir. Demokrasilerde uzmanlık siyasal bir ayrıcalık olmamalıdır.

İletişimsel Eylem Kuramı'nda da Habermas, çözümsüz gerginliklerin kapitalizm ve demokrasiyi ayırdığı tezini ileri sürmektedir. Ancak, kapitalizm, devlet tarafından sağlanan toplumsal hizmetlerin toplumdaki eşitsizlikleri etkisiz hale getirmesiyle yıpranır. Habermas kuramında, yaşam-dünyası/ekonomi ilişkisinden daha çok yaşam-dünyası/devlet ilişkisi üzerinde durmaktadır. İletişimsel Eylem Kuramı'nda ele alınan toplumsal çağcıllaşma çözümlemesinde amaç, kapitalist bir ekonominin ayrıştırıcı yararlarından,

---

mesinin (düşünce yeteneğinin gelişmesinin), bunlardan ikincisinin önlenmesine yol açan bir birliktelik içine girmiş olduğudur. Habermas'a göre, bu nedenle, bilimsel ve teknolojik gelişmede üretici güçler değişmekte fakat praxis in öngördüğü anlamda düşünce yeteneği ve bilinçlenme alanında gelişme olmamaktadır. Bu ilginç durumun ilk bakışta görülmeyen nedeni ise çağdaş sanayi toplumlarında eski meşruiyet ölçülerinin geçerliliğinin ortadan kalkması; bugünkü toplumlarda egemen-bağımlı ilişkilerinde egemenliğin hissedilmez oluşu; bu hissedilmezliğin ise, teknolojik ve bilimsel önlemlerle verimliliği artıran ekonomik düzey tarafından kitlelere de maddi refahın açılmış olması sayesinde etkinlikle sürdürülebilmesidir". Jürgen Habermas'ı bu soruna Batı toplumlarının serüveni açısından eğilen en ilginç yazar olarak değerlendiren Ünsal Oskay'ın iletişimin kültürel işlevleri sorunu açısından "teknolojik ussallık" anlayışına ilişkin incelemesi için bkz. Ünsal Oskay, *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri/Kuramsal Bir Yaklaşım*, Der Yay., İstanbul, 3. Basım, 2000, s. 239-308.

ekonomik üretimin belli bir şekilde düzenlenmesinin meydana getirdiği toplumsal, kültürel ve çevrebilimsel zararları gizlemeden ya da bunları doğal bir yazgı olarak görmeden söz edebilmektir. Habermas'ın asıl ilgilendiği, yaşam-dünyası ile düzen arasında, paranın iletişimsel olarak yapılandırılmış alanlara sömürgeci saldırılarının, değiş tokuş süreçleri ve çevresel yükümlülükleri adına, bu özünde yıkıcı ekonomik düzene set çekme olasılıklarıdır. Bu kuramsal görüş açısından bakıldığında, paranın yönlendirici işlevinin yerine geniş kapsamlı bir yönetimi getirme girişimi hiç de şaşırtıcı değildir. Habermas'a göre, 80'li yıllarda üzerinde tartışılan, güvence altına alınmış temel gelir düşüncesi, kuşkusuz, yurttaşların özsaygı ve siyasal özerkliklerinin özdeksel temelinin, bireysel işgücü pazarındaki bir bakıma belirsiz başarısından bağımsız olacağı gibi ilginç bir özellik taşımaktadır. Habermas için, sivil toplum, yaşam-dünyasının toplumsal kesitlerinde kamusal iletişimi sağlayan, devlet ve ekonominin dışında kalan, istemli ya da gönüllü kuruluşlardır. Sivil toplum, bu az çok kendiliğinden oluşan ve toplumsal sorunların özel yaşamdaki yansımalarını belli bir yere oturtup, özümseyip, ayrıntılarına inerek onları siyasal kamu alanına taşıyan kuruluş, örgüt ve eylemlerden oluşur. Aynı zamanda, siyasal kamu alanının da, yalnızca, sınıfsal sınırların ötesine geçmiş ve toplumsal katmanlaşma ve sömürünün binlerce yıllık zincirini kırmış bir sivil toplumdan destek alabileceğini öne sürer.[76]

Habermas, bir iletişim kuramının bakış açısıyla hareket edilirse, totaliter devletlerdeki halkçı kitle seferberliğiyle sivil bir toplumun içinden doğan demokratik eylemler arasında kesin bir ayrım yapılabilineceğini savunur. *The Origins of Totalitarianism* adlı klasik yapıtında Hannah Arendt de bu ayrımı yapmış ve bu bağlamda kamusal yapıların oynadığı önemli rolün altını çizmiştir. Habermasyan iletişimsel güç de ancak, yalnızca karşılıklı tanıma temeline dayanan bireysel ilişkilerin yaratıldığı ve iletişimsel özgürlüklerden yararlanma olanağı sağlayan kamusal alanlarda oluşabilir. Bir başka deyişle, bunlar, ortalıkta özgürce dolaşan konular, ilkeler ve bilgiye göre olumlu ya da olumsuz tavırların kendiliğinden oluşabileceği kamusal alanlardır.[77]

---

76. Batı rasyonalizminin görünüşleri konusunda bkz. Jürgen Habermas, *İletişimsel Eylem Kuramı*, Kabalcı Yay., İstnabul, 2001, s. 184-210.
77. 27 Nisan 2004 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 4982

İşte Habermas idealize ettiği iletişimsel eyleme dayalı toplumsallaşma genörneği üzerinde bu yüzden özellikle durur. Aynı zamanda, demokrasi için gerekli olan görüş ve istenç oluşumunun söylemsel niteliğinin yanlış anlaşılmaması gerektiğini vurgular. Ona göre, yaşam-dünyası ve iletişimsel eylemi birbirini tamamlayan kavramlar olarak sunup, yaşam-dünyasının kendisini iletişimsel eylemler aracılığıyla yeniden oluşturduğunu söylerseniz, o zaman değerler, düzenler ve özellikle de dilin karşılıklı anlayışa yönelik kullanımına, yalnızca katıksız iletişimsel toplumsallaşma genörneğinin beklentilerine yanıt veren bir toplumun üstlenebileceği türde bir birleştirme sorumluluğunu yüklemiş olursunuz.

"İletişim toplumu kavramının temelini de bir ülküselleştirme oluşturmuyor mu?" eleştirilerine karşılık olarak Habermas, gerçek kavramı, kanıtlamak ya da haklı çıkarmak açısından çözümlenecek olunursa, gerçek ile usa yatkın kabul edilebilirliğin aynı kefeye koyulmaması gerektiğini ileri sürer. Habermas'a göre, ileride karşısına çıkacak itirazlara karşı durabileceğine emin olunan ifadelere "doğru" adı verilir. Yasaların meşruiyeti, oluşturuldukları demokratik süreçlere dayanıyorsa, geçerlilik savlarının söylemsel yollarla çözümlenebileceği bu tür tartışma biçimlerine sık sık başvurmak gerekir. Demokratik süreç, süreçlere uygun olarak ortaya atılmış önvarsayımları ancak bu tür tartışma biçimlerinin hukuksal olarak kurumsallaştırılmasıyla daha önce sözü edilen görüş ve istenç oluşumlarını yaratabildiği ve bunları garantilebildiği sürece temellendirilebilir. İkna edici kurala dayalı ölçütler yalnızca bu koşullar altında oluşabilir. Bunlar, yalnızca küreselleşme sürecinin doğal bir sonucu olarak, kendiliklerinden meydana gelmezler.

Siyasal kamusal alan, yalnızca biçimsel olarak düşünüldüğünde eşit bir yerdir. Bir başka deyişle, belli bir devlette tüm yurttaşların aynı yasal konuma sahip olması, bunların görüş ve istencin oluşumunu etkileyen olasılıklardan eşit olarak yararlandıkları anlamına gelmez. Siyasal güç, halen sınıfa, cinsiyete ve etnik kökenlere göre, eşit olmayan bir biçimde dağılmaktadır. Buna örnek olarak, çok sayıda demokratik devlette bir altsınıfın orta-

---

sayılı "Bilgi Edinme Hakkı Kanunu"nu bu türden kamusal alanların oluşabilmesi adına Türkiye'deki son önemli gelişmelerden biri olarak belirtmek gerekir. Bu kanunla, herkes, Bakanlar Kurulu tarafından 19 Nisan 2004 tarihinde kabul edilen 7189 sayılı yönetmelikte belirlenen esas ve usuller çerçevesinde bilgi edinme hakkına sahiptir.

ya çıkışı ya da kadınların siyasete katılımlarının daha az olması gösterilebilir. Demokratik anayasal devlette tanınmak için verilen uğraş, yalnızca tüm toplulukların siyasal alana ulaşabildikleri, seslerini duyurabildikleri, gereksinimlerini karşılayabildikleri ve hiçbirinin aşağılanıp dışlanmadığı ölçüde yasal güce sahip olur. Habermas'a göre, bu anlamda, temsil ve yurttaşlık nitelikleri açısından bakıldığında, eşit haklardan yararlanmayı sağlayacak eşit olanaklar için gerçeklere dayalı peşin koşulların güvence altında olması zaten önemlidir. Bu yalnızca siyasal katılım değil, aynı zamanda toplumsal katılım ve kişisel özgürlükler için de gerekli koşuldur. Bu bağlamda, kotaların da desteklenmesi gereklidir.[78]

Çağcıl demokrasilerde, üyelik ölçütleri açısından konuya eğilindiğinde, insanlar yurttaşlık haklarına sahip oldukları sürece belli bir toplumun üyesi sayılırlar. Sonuçta, halkın egemenliği belli bir toplum içinde vatandaşlık haklarına sahip olan tüm bireylerle ilintilidir. Yurttaşlık hakları, üyelerle üye olmayanlar, yurttaşlarla yabancılar arasında bir ayrımı gerektirdiğinden dışlayıcıdır. Etiksel değerlere dayalı insan hakları ise, belli bir topluma üyelikle ilgili olmadıkları için yurttaşlık haklarından farklıdır. İnsan hakları genelde bir ulus-devletin sınırlarıyla kısıtlı olan yurttaşlık haklarına göre daha kapsamlıdır. İnsan hakları ulus ötesi, evrensel bir yapıya sahiptir. Ancak, Habermas'ta insan hakları ile yurttaşlık hakları arasında içsel bir ilişki olduğu açığa çıkmaktadır. Ve bu ilişki, genel yasalar yoluyla değil de, daha çok görüş ve istencin baskı altında kalmadan, iletişimsel bir şekilde oluşturulmasıyla sağlanan siyasal özerklik uygulamalarının kurala dayalı içeriğinden kaynaklanan bir bağla sağlanmış durumdadır. Bireysel özerklik ile yurttaşların özerkliği karşılıklı olarak birbirlerini varsayan kavramlardır. Gerçekten de, halkın egemenliği ve insan haklarının ortak kökeni, siyasal katılım amacıyla kurumsallaştırılmış haklar biçiminde ortaya çıkmaktadır.

Sorunun Yeniden Tanımlanması

Toplumsal ilişkilerle ilgili kapsamlı kuramlar arasında Jürgen Habermas'ın *İletişimsel Eylem Kuramı*,[79] göreceli özerk alt-

78. Oysaki, parlamentomuzdaki kadın vekillerin sayılarının artırılmasına yönelik geçici tedbir kapsamında Meclis gündemine getirilen *"Pozitif Ayrımcılık"* önergesi parlamento çoğunluğuna sahip iktidar partisi (AKP) tarafından geri çevrilmiştir.

79. Habermas'ın hiçbir zaman terk etmediği boyut özgürleşimci bir ussallık projesi-

alanların özgüllüğünü teslim ederken, aynı zamanda toplum çözümlemelerini yeniden birbirleriyle bağlantılandırmaya çalışmıştır. Toplumsal hareketlerin büyüklüğü hesaba katıldığında, uygun görünen küresel bir birlikteliktir. Ancak şu da bir gerçektir ki, kimliklerin, yabancı kabul edilen bir şeylere karşı birer sınır olmalarından ötürü küresel kimliği hayal etmek toplumbilimsel olarak oldukça güç bir iştir. İlk bakışta böyle küresel kimliklerin var olduğu söylenebilir. Oysa bugün, bu türden görünen kimlikler, Kuzey Amerika, Batı Avrupa, Doğu Asya, Ortadoğu örneklerinde görülebileceği gibi, aslında, yarı-kıtasal düzeyde gerçekleşmiş bulunan bir yeniden örgütlenmeye işaret etmektedir. Her biri dışarıya karşı güçlü sınırlara sahip görünürken, belli ölçütlerde, yetersiz derecede eşgüdümlenmiş iç iletişimsel karar alma mekanizmalarına sahip siyasal topluluklardır. Örgütlü çağcıllığın dağılımı, toplumsallaşmış tüketim tarzlarından özelleşmiş tüketim tarzlarına doğru bir kayma doğurur. Üretim esnekleşmesinin, ayrım tarzlarının ve küçük grup standartlarının yaratılabilmesi için daha geniş bir hareket sahası açtığını söylemek pek de yanlış olmayacaktır.[80] Pierre Bourdieu de, örgütlü çağcıllık koşulları altında, tüketici seçiciliğinin sınıf konumuyla tek boyutlu bir ilişki içerisinde olmadığını göstermektedir.[81]

Jürgen Habermas, birbirinden giderek uzaklaşan söylem evrenlerinin çoğul bir nitelik kazanmasını özgül olarak çağcıl dene-

---

dir. (...) İletişimsel ussallığa geçiş şu iki neden açısından da değerlendirilebilir: Birincisi, Weber, Lukacs ve Eleştirel Kuram temelinde ele alınan ussallık sorunsalının sorununu çözememiş ve araçsal akla bir alternatif getirememiştir. İkincisi, sorunu özne/nesne ilişkisi temelinde ele alan her yaklaşımın sonuçta araçsal bir indirgemeden kurtulması mümkün değildir. Habermas'ın yapıtının bu denli ilgi çekmesinin nedeni, Alman İdealizmi'nin temel motiflerine günümüz koşullarında yeniden geçerlilik kazandırmasının yanında, Batı felsefesinde her zaman merkezi yeri olmuş bir temayı yeniden canlandırmasıdır. Bu tema Socrates'in Platonik portresiyle örneklenir. (...) Yalnızca ve yalnızca diyalogla ve diyalog içinde öz-anlamaya ulaşabiliriz. Eğer diyalog boş bir ideal değilse, diyaloğa dayalı iletişim içeren toplumsal kurumların dönüşümü ve yeniden yapılanması pratik olarak mümkün hale gelir. Bkz. Richard Bernstein, "Introduction", *Habermas and Modernity*'den aktaran Besim F. Dellaloğlu, *Toplumsal'ın Yeniden Yapılanması/Habermas Üzerine Bir Araştırma*, Bağlam Yay., İstanbul, 1998, s. 189-190.

80. Çağdaş dönem toplumsal hareketlerin toplumbilimsel çözümlemeleri konusunda bkz. Peter Wagner, *Modernliğin Sosyolojisi*, s. 268-271.

81. Bkz. Pierre Bourdieu, *Düşümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yay., İstanbul, 2003. Bu çalışmasında Bourdieu ayrıca kullandığı temel kavramlarına (yapı, alan, strateji, habitus, kültürel sermaye, çıkar, illusio, simgesel iktidar) ilişkin yalın açıklamalarda bulunmuştur.

yimin getirdiği bir şey olarak yorumlar. Ve birbirinden farklı iki tür çoğulculuğu bir araya getirir. Biri, işbölümünden, gerçeklik, yargı ve beğeniyle ilgili söylemlerin karşılıklı olarak ayrılmasından kaynaklanan, Habermas'ın kendi başına çağcıllığın en önemli özelliği olarak değerlendirdiği ve felsefecilerle toplumbilimcilerin en azından birkaç yüzyıldır birlikte yaşamakta oldukları çoğulculuk; öteki ise, çağcıllığın yadsıdığı ve uygulamada alt etmek için büyük bir çaba gösterdiği gerçeklik, yargı ve beğeninin yerleştirilmesini yeniden istemleyen gelenek bağlamlı söylemlerin çoğulluğu.

Çağcıl anlamda, çoğulculuk anlayışının temel kaynağı, Alexis de Tocqueville'in bugün bile siyaset biliminin –siyasal kuramın– en önemli yapıtlarından biri kabul edilen *Democracy in America*[82] adlı yapıtıdır. Habermas'ta da Tocqueville'in etkisi açıkça gözlemlenmektedir. Kamusal alan kavramı Tocqueville'in ulusal çoğulculuk anlayışının izlerini taşımaktadır.

Şöyle ki, Batı toplumlarında genellikle Rönesans'la başladığı kabul edilen "*bireyselleşme*"nin beraberinde getirdiği, "çoğulculuk genörneği ile (ifade ve örgütlenme özgürlüğü) hukukun üstünlüğü (temel hak ve özgürlüklerin siyasal iktidarın keyfi tasarruflarına karşı güvence altına alınması) ve siyasal iktidarın genel ve eşit oy; düzenli aralıklarla yapılan gizli oy (açık sayım ilkelerine dayalı seçimlerle el değiştirmesi) ögeleriyle ifade edilen biçimsel (usuli-procedural) bir demokrasi tanımına ulaşılmıştır".[83]

Buraya kadar, farklılık istemleriyle kamusal alan arasındaki ilişkinin nasıl kurulabileceği, demokratikleşme sürecinin temel sorusu olarak gündeme getirilmiş bulunulmaktadır. Özetlersek, çağcıl benlik ve ulusal çoğulculuk anlayışı temelli kamusal alan kavramının yukarıda değinilen sorununu, öncelikle Habermas'ı, sonrasında da Connolly'nin önerisini izleyerek iki boyutlu bir yaklaşımla çözüme kavuşturmak olası gözükmektedir: 1) Habermas'ın kamusal alan kavramına gönderimle, kamusal yararın, kamusal alan içinde kimlikler-arası *diyalog* yoluyla yaşama geçirilmesi; 2) Aynı zamanda da, bu diyaloğun örgütlenme biçiminin *ötekine karşı sorumluluk ilkesi* temelinde düzenlenmesi ge-

---

82. Alexis Tocqueville, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Yetkin Yay., Ankara, 1994, s. 278.
83. Levent Köker, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yay., İstanbul, 3. Baskı, 1995 (1990), s. 31.

rekliliği. Görüldüğü üzere, kamusal alan, yalnızca, diyaloğa dayalı farklı söylemler-arası bir dolayım alanı değil, aynı zamanda da ötekine karşı eleştirel sorumluluk ilkesinden hareketle çoğulculuk ethosunun yaşama geçirildiği bir mekân konumundadır. Öyle ki, bu tanım, "hem kamusal alanın 'demokratik özne'si olacak benlik anlayışının kimlik/fark ilişkisi içinde çoğullaştırılmasını ve böylece aynılığa değil farklılığa, bütünselliğe değil çoğulluğa, sabitliğe değil değişebilirliğe, ontolojiye değil tarihselliğe dayalı çok-boyutlu bir toplumsal kimlik tanımını gündeme getirir, hem de kamusal alanın uzlaşmaya dayalı değil, ancak kimlikler-arası rekabet ilişkisinin 'çoğulculuk ethosu' temelinde örgütlenmesini gerekli kılar".[84] Ben ve öteki karşıtlığına dayanan niteliği içerisinde kamusal alan, farklılıkların ayrıcalıklaştırılmasına yol açan özcü ve köktenci kimlik istemlerini besleyen iki cepheli kimlik siyasetine karşı güçlü bir demokratikleşme sürecini başlatma yetisine sahip bir kavramdır. En yalın anlamda, çoğulculuk ethosu temelinde örgütlenmiş kamusal alan, toplumsal kimliklerin demokratik özne konumuna dönüşmesinin *mutadis mutandis* koşuludur. Diğer bir anlatımla, kamusal alan, özdeşleşmeyi temel alan iki cepheli siyasete karşı toplumsal ilişkilerin çokkültürlü düzenlenmesini olası kılan çoğulculuk ethosunu öne çıkararak, toplumsal kimliklerin, kendi kimlik istemlerinin sınırlarını tanımalarını, kimliklerini aşarak toplumsal ilişkileri çözümlemelerini sağlar ve bu anlamda, demokratik yönetimin kurala dayalı temelini kuran ilkeler üzerinde bir anlaşmaya varmalarının yolunu açar.

Avrupalı kuramcılar da Avrupa Topluluğu'nun doğasını ve gerektirdiği yurttaşlık biçimini anlamaya çaba harcarken bu ikilemle karşılaşırlar. Habermas'a göre, Avrupa Birliği başarılı ulusal devletleri niteleyen ortak gelenekler, kültürler ve diller temelinde sağlanamaz. Bunun yerine, Avrupa yurttaşlığı, paylaşılan adalet ve demokrasi ilkelerine dayanan *ulus-ötesi bir anayasal yurtseverlik* temelinde kurulabilir. Charles Taylor ise, birlik için, paylaşılan değerlerin yeterli olmadığını, dikkatleri kimlik sorununa çekmek gerektiğini savunur.[85] Paylaşılan değerler ve gurur kaynağı, çokuluslu bir devlette dayanışmanın sürmesine yardım eder hiç kuşku-

---

84. A.g.e., s. 66.

85. Bkz. Jürgen Habermas, "Citizenship and National Identity; Some Reflections on the Future Europe", Praxis International, 12/1, s. 1-19'dan aktaran Levent Köker, a.g.m., s. 47-49.

suz. Ancak, tek başlarına, ayrı ayrı özyönetimli uluslardan oluşan ülkelerde ortak bir kimliğin yaratılmasına ne derece yetkindirler.

Oysa hiç şüphe yok ki, çokuluslu devlet içinde dayanışma ve ortak amaç duygusunu ilerletmenin geçerli bir yolu varsa, o da, bu ulusal kimliklerin boyun eğdirilmesinden değil, uzlaştırılmasından geçer. "Farklı ulusal gruplardan oluşmuş halk, büyük siyasal yapılanmayı, kimliğine boyun eğdirilen değil, kimliğinin besleneceği bir bağlam olarak görürse ancak, bu yapıya bağlılık gösterecektir."[86] Ancak, dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiş göçmenler yanında, son derece eşitsiz ölçülerde çok sayıda ulusal ve yerli gruplardan oluşmuş, çokuluslu olmakla kalmayıp aynı zamanda çoketniklikli de olan ülkelerde durumun çözümü çok daha güçtür. Bu çözümsüzlük noktasında, Charles Taylor'ın derin ayrılık kuramına başvurmak en genel geçer yol olarak görülmektedir.

Demokratikleşme bağlamında Jürgen Habermas, geliştirmiş olduğu "kamusal alan" kavramıyla bu soruya yanıt bulmaya çalışmıştır. Devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesi konusunda Habermas şunları ileri sürer: Demokratik yönetim, bürokratik-çağcıl devletin, salt "hukukun üstünlüğü" ilkesi yoluyla denetlenmesi anlamına gelmemelidir. Aynı zamanda, alttan-denetimi sağlayan ve karar-alma süreçlerine katılımı gerçekleştirecek bir "*kamusal iletişim mekânı*"nın varlığı da devlet-toplum arasında kurulacak demokratik bir yönetim için gerekli koşuldur. Diğer bir anlatımla, usçul-yasal otoriteyi yaşama geçiren çağcıl-devlet iktidarının meşruluğu yalnızca yasalarla değil, aynı zamanda diyalog ve iletişime dayalı bir usçulluk anlayışı üzerine kurulmuş kurala dayalı ilkeler yoluyla da değerlendirilmelidir. Salt "hukukun üstünlüğü" ilkesiyle sınırlı hareket tarzıyla, demokratik yönetim anlayışı meşruluk krizini aşamaz.[87] Bu nedenle, iktidar ve meşru-

86. Will Kymlicka, a.g.e., s. 287. Burada iddia edilen savın ispatını en iyi gerçekleştiren Kanadalı Quebeclilerin örneği olabilir. Kanada örneğinde Taylor'un belirttiği gibi, Quebeclilerin Kanadayı her şeyin başına koymaları gerektiğinde ısrar etmek, "Quebecli federalistler için bir anlam ifade etmez... Biz Quebec'e ait olarak Kanada'ya aitiz. Eğer bu bağlılıklar birinin öne alınmasını zorunlu kılacak bir noktaya getirilip kutuplaştırılırsa, Kanada'mız zaten kaybedilmiştir". Bkz. Charles Taylor, "Shared and Divergent Values", Options for a New Canada, Toronto University of Toronto Press, Will Kymlicka (1998) içinde, s. 287.

87. Bkz. Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms*, MIT Press, Cambridge, 1996'dan aktaran Fuat Keyman, a.g.m., s. 59. Burada, Seyla Benhabib'in liberal demokrasinin yaşadığı meşruluk kriziyle ilgili beş maddeyi içeren, konuyu açıklıkla sergileyen, değerlendirmesini vermek de uygun düşecektir. Benhabibe göre, söz konusu krizin temel nedenleri şurada yatmaktadır:

luk kavramları temelindeki bu kriz ancak Katılımcı Demokrasi'ye dönüşümle aşılabilir. Habermas, bu dönüşümün gerçekleşmesi için iki önemli kuramsal hareketin gerçekleştirilmesi gerektiği kanısındadır. İlk hareket, yöntemsel düzeyde *devlet-sivil toplum* karşıtlığı temelinde kurulan geleneksel toplum anlayışından *siyasal toplum/sivil toplum/ekonomik toplum* temelinde kurulacak üç-boyutlu bir toplum anlayışına geçişle gerçekleşebilir. Bu yaklaşım, Habermas'ın sivil toplumu, hem özel kişiler-arası pazar mekanizması yoluyla yapılanmış etkileşim alanı olarak tanımlayan *Liberal Demokrasi*'nın dışında, hem de toplumu bir bütün olarak oluşturan süreçlerin kurucu ögesi olarak düşündüğü topluluk (cemaat) kavramı içinde eriten toplulukçu *Cumhuriyetçi Demokrasi*'nin dışında tanımladığını göstermektedir.[88] Özetle, Habermas için sivil toplum, hem pazar mekanizmalarının dışında hem de topluluklara indirgenmemesi gereken bir alanın varlığını simgeler. Üç-boyutlu toplum anlayışı üzerine kurulu sivil toplum anlayışı ile siyaset, hem liberal hem de cumhuriyetçi demokrasilerden farklı bir tarzda yorumlanır. Liberal demokrasi siyaseti dar anlamıyla ele alırken, cumhuriyetçi demokrasinin kavramı geniş an-

1) Devlete karşı bireyin hukuk aracılığıyla korunmasına olanak tanıyan bireysel hak ve özgürlükler, bireyin siyasal karar-alma süreçlerine katılımıyla ilgili bir açılım potansiyeli taşımasına karşın, bunu sağlamaktan çok, bireyin kişisel (özel) alandaki güvenliğiyle (dokunulmazlığı) ilgili olmaktadır.
2) Yerleşik demokrasilerin kurumsal yapısı ve işleyişi, temsili kurumların ve bu kurumlar içinde iş gören örgütlerin (siyasi partilerin ve baskı gruplarının) hiyerarşik, eşitsizlikçi (oligarşik) yapıları, bireylerin siyasal sürece seslerini katmalarının önünde ciddi engeller olarak durmaktadır.
3) Buna ek olarak, günümüzün dünyasında ortaya çıkan yeni oluşumlar da demokratik meşruluğun içinde bulunduğu krizi derinleştirmektedir. Bu yeni oluşumlar... bireylerin grup aidiyetleri esasında dile getirmeye başladıkları "toplumsal kimliklerin tanınması" istemlerinde ortaya çıkmaktadır.
4) ... "kültürel kimlik" içinde ifade edilen "iyi yaşam" seçimlerinin kamusal (siyasal) değil, özel (bireysel) alana ilişkin olduğunu savunan, (ve böylece) liberal-demokratik devletin bu seçimler karşısında "tarafsız", dolayısıyla bu seçimlerin siyasal yansımalarına "kapalı" olmasını (kabul eden anlayış), çoğulculuk ve katılım gibi demokratik meşruluğun özündeki değerleri de sınırlandırmak amacındadır.
5) Bu sınırlandırma (2)'de belirtilen engelleyici yapılanmalarla birleşmekte ...(böylece) liberal-demokratik kurumlaşmanın içinde yer aldığı çağcıl anayasal devlette siyaset, sözgelimi eski Yunan'dakinden farklı olarak, "iyi siyasal toplum"un ne olduğuyla ilgili bir arayış etkinlikleri bütünü olmayıp, devletin varlığı ve bekaasıyla ilgili kaygıların belirlediği bir teknik etkinlikler biçiminde anlaşılmaktadır. Bkz. Seyla Benhabib, "Deliberative Rationality and Models of Democratic Legitimacy", Constellations I, 1994'ten aktaran Fuat Keyman, a.g.m., s. 59.

88. Bkz. Jürgen Habermas, *Between Facts and Norms*, MIT Press, Cambridge, 1996'dan aktaran Fuat Keyman, a.g.m., s. 60.

lamıyla aldığını görmekteyiz. Her iki siyasal kuram, devlet-sivil toplum karşıtlığı, dolayısıyla iki-boyutlu toplum anlayışı üzerine oturduğu için demokrasi sorunsalında sınırlı, dolayısıyla sorunlu kavramlardır. Üç-boyutlu toplum anlayışı ise başlangıç noktası olarak siyaseti etiksel bir eylem olarak belirlemiştir. Habermas'a göre sorgulama/tartışma/müzakere etme, bireysel ve toplumsal kimliklerin birbirlerinin bağımlı varlık koşullarını fark etmelerini sağlayan ve kendi aralarında belirli bir ölçüde dayanışmalarını da olası kılan bir etkinliktir.[89]

Devamında, Habermas'ın katılımcı demokrasiye dönüşümü sağlayacak ikinci kuramsal hareketini de belirtmek gerekir. Burada, Habermas, üç-boyutlu toplum anlayışı üzerine kurduğu ve ekonomik toplumun dışına yerleştirdiği sivil toplumu *kamusal alan* olarak tanımlamıştır. En genel anlamda, kamusal alan toplum ile devlet arasında bir dolayım alanı olarak görülebilir. Habermas'ın iki boyutlu öneme sahip olarak gördüğü kamusal alan, "hem devlet-sivil toplum ilişkilerinin karşılıklılığını, karmaşıklılığını ve çok-boyutluluğunu simgeleyerek, hem de felsefi düzeyde üretilen kurala dayalı savların ve önerilerin demokratik yönetim için değerini vurgulayarak, çağcıl siyasal kuram içinde devlet-sivil toplum arasına çizilen karşıtlığın gerisinde bir "düşünme ve (varolan iktidar ilişkilerini) sorgulama mekânı" yaratır.[90] Habermas'ın terimiyle, söz konusu edilmekte olan kamusal alan *iletişimsel ussallık* temelinde hareket eden bir alandır. Bu anlamda, demokratikleşme de çağcıl bürokratik devletin yasal-ussal hareket tarzını iletişimsel ussallık temelinde katılımcı demokratik yönetime dönüştürme sürecini tanımlar. Bu da bizi, liberal ve cumhuriyetçi demokrasilerde yaşanandan farklı, aşağıdaki gibi bir demokrasi tanımına götürmektedir. Demokrasi, "ahlak ve siyasal eşit" olarak kabul edilen bireysel ve toplumsal kimliklerin kendi yaşam tarzlarını etkileyen kararlar üzerinde özgür ve makul sorgulama/tartışma olanağını buldukları ve bu anlamda karar-alma süreçlerine katıldıkları bir kamusal iktidar pratiğidir".[91] Bu tanıma göre, en yalın biçimiyle demokrasi, "toplumsal yaşa-

89. A.g.m., s. 60-61.
90. Bkz. J. Cohen ve A. Arato, *Civil Society and Political Theory*, MIT Press, Cambridge, 1992'den aktaran Fuat Keyman, *Doğu Batı*, Felsefe Sanat ve Kültür Derneği Yay., Ankara, Sayı 5, Ocak 1998-9, s. 61.
91. Bkz. S. Benhabib, "Deliberative Rationality and Models of Democratic Legitimacy", Constellations I, 1994'ten aktaran Fuat Keyman, a.g.m., s. 62.

mın iletişimsel ussallık ve sorgulama etkinliği temelinde *örgütlenme biçimi*"dir. Bu noktada, siyasetin etiksel bir eylem olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır. Ayrıca bağlamın ortaya koyduğu bir başka açıklık da, demokratik yönetimin, devlet-toplum ilişkisinin toplumsal kimlikler-arası sorgulama/tartışma/müzakere etkinliği temelinde örgütlenme tarzı olduğudur.

Siyaseti, Aristotelesci anlamda,[92] *etik bir pratik* olarak gören Habermas, devlet-toplum ilişkisiyle ilgili kurumsal düzenlemeleri ve eylemleri belirleyen ilkelerin ve kuralların kamusal alan içinde sorgulama, tartışma ve uzlaşma sürecine sokulmasını salık verir. Bu anlamda, devlet-toplum ilişkilerini düzenleme tarzı olarak demokratikleşme süreci içerisinde:[93] 1)Kamusal alan yoluyla kimlikler-arası sorgulama/tartışma zemininin ortaya çıkması olasılık kazanır; 2)Sivil toplum, iletişimsel ussallığın (ya da Aristo'nun deyimiyle "pratik aklın") kurala dayılı temelini oluşturduğu bir alan olarak hareket eder; 3)Siyaset, "etik bir pratik" olarak görülerek, demokrasinin kurumsal ve kurala dayalı boyutları arasına pozitivist ve çağcıl söylemler tarafından yerleştirilmiş karşıtlık ilişkisi ortadan kalkar ve 4)Demokratik yönetim de, çağcıl devletin iletişimsel ussallığı simgeleyen kamusal alan tarafından denetlenmesini olası kılan "katılımcı bir devlet-sivil toplum ilişkisi" olarak tanımlanır.

Habermas'ın iletişimsel ussallık yoluyla geliştirdiği kamusal alan kavramı demokratikleşme sürecinin başlangıç noktası olarak ele alındığında, bu alanda hareket eden, diyaloğa giren katılımcıların benlik oluşumlarının çağcıl ussal benlik olduğunu belirtmek gerekir. Bu anlamda, çağcıl benliğe dayalı kamusal alanın farklılıkların birlikte yaşamasını düzenleyerek bir devlet-sivil toplum ilişkisinin kurulmasına katkıda bulunması beklenir. Bu nedenle kamusal alan ile kimlik/fark ilişkisini birlikte düşünmek gerekmektedir. Bilindiği üzere, çağcıl benliğin meşruiyet kaynağını kendi tanımına uymadığı için "ötekileştirdiği" kimliklere dayandırması başlı başına bir sorundur. Dolayısıyla kamusal alanın bu sorunu aşabilmesinin koşulu, farklılıkların birlikte yaşamasını olanaklı kılarken, farklılıkların istemlerinin köktenci kimlik siyasetine dönüşmesini engelleyen bir dolayım alanı olarak da işlev görmesidir.

92. Aristoteles'in siyaset üzerine konuşmaları için bkz. Aristoteles, *Politika*, Remzi Kitabevi Yay., İstanbul, 1990.
93. Bkz. Fuat Keyman, a.g.m., s. 63.

Kamusal alanı bu bağlamda, kimliğin tarihselliğinin, ilişkiselliğinin ve değişebilirliğinin tanındığı alan olarak görmek olası olacaktır. Bir başka söyleyişle, kamusal alanın farklılık istemlerinin öteki kimlikleri yok edici bir içerik taşımasını sağlayan bir iletişim alanı olduğunu vurgulamakta da yarar vardır. Sonuç olarak kamusal alan, bireysel haklarla sivil erdemin eklemlendiği bir dolayım alanı olarak düşünüldüğü ve yaşandığı sürece, demokratik bir devlet-sivil toplum ilişkisinden söz etmek olası olabilecektir.

Kamusal alan-demokratikleşme tartışmasının odağını Türkiye üzerine çevirirsek, "çağcıllaşma tasarımı"ndan hareket eden Türkiye Cumhuriyeti'nin tam bir ulus-devlet olarak kavramsallaştırılmasının altında toplumsal ilerleme ve ekonomik gelişmeye dayalı bir Batılılaşma tablosu yattığı görülür. Ancak tüm bunlara karşın, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınmadığı, farklılık istemlerinin tanınmadığı, "alternatif toplum vizyonlarının iç ya da dış tehlike kodlamasıyla ötekileştirildiği"[94] ortamda demokratik çerçeveyi belirgin kılmak güçleşmektedir.

Bugün açıktır ki, dünyada yaşanılan toplumsal değişim ve dönüşümler sonucunda, Cumhuriyet genörneğinde, toplumsal istemlere demokratik anlamda yanıt bulmakta zorlanılmaktadır. Bunun yapısal durumdan kaynaklandığı varsayılacak olursa, Cumhuriyet genörneğini meydana getiren üç temel ilkeyi burada hatırlatmak gerekir. Bunlar: 1) Egemen özne olarak devlet ve devlet egemenliği söylemi; 2) Ulus=toplum birliği anlayışı üzerine kurulmuş ve kamusal yararın devlet seçkinleri tarafından belirlenmesi ve bireysel/toplumsal çıkar ve talepler üzerine empoze edilmesi işlevi gören siyaset anlayışını yaşama geçiren organik toplum vizyonu; 3) Devlete karşı ödevler ve sorumluluklar temelinde tanımlanmış ancak sınırlı haklara sahip Cumhuriyet vatandaşı anlayışı.[95]

Bu üç temel ilkenin de bugün temsiliyet krizine[96] girdiği, bu

94. Fuat Keyman, a.g.m., s. 67.

95. A.g.m., s. 68.

96. Egemen özne devlet, hem ekonomik hem siyasal hem de insan hakları ve demokratikleşme boyutlarında önemli sorunlara karşı yetersiz kalıp küçülürken, kendi kimliğini korumak için gittikçe toplumdan koparak otoriterleşmektedir. Öte yandan, değişen kimlik/farklılığa dayalı toplumsal istemler, ekonomik ve sivil vatandaşlık hakları ve yaşamın her alanında hissettiğimiz toplumsal değişim, organik toplum vizyonunu parçalamakta ve bu vizyonun taşıyıcısı kurumlarını (devlet ve siyasi partiler) ciddi bir temsil kriziyle karşı karşıya bırakmaktadır. (...) Alternatif modernite söylemlerinin ortaya çıktığı (sözgelimi yeni muhafazakâr, İslami ya da

nedenle de giderek devletçi ve milliyetçi söylemleri besler görülmekle birlikte ulus ötesi oluşumları da hızlandırdığı düşünülmelidir. Bu bağlamda, devlet-toplum ilişkilerinin demokratikleşmesinin hem devletin hem de sivil toplumun demokratik ilkeler çerçevesinde örgütlenmesini öngerektirdiği açıktır. Bu bir anlamda, özgürlük anlayışı üzerine bir yoğunlaşmaya da koşutluk gösterir. Söz konusu örgütlenme tarzında, farklı biçimleriyle özgürlüğün temel bir hak olduğu, farklılık istemlerinin vatandaşlık söylemi içinde yapıldığı ve sivil haklar üzerine yapılan mücadelenin çokkültürlülük[97] haklarını da içerdiği kabul edilmelidir. Habermas'ın belirttiği gibi, özgürlük geç-çağcıl zamanlarda, zorunlu bir nitelik taşımakta, bu nedenle, bireyin kendi çevresini kurma, farklılık yaratma ve toplumsal süreçlere eleştirel bakma yetisiyle beraber düşünülmesini gerektirmektedir.

Devletin menşei (kökeni) aydınlanma düşüncesinde ve bu düşünceyi izleyen her devirde göreceli, varsayımsal bir açıklamaya dayalıdır. Özellikle bu açıklamalarda ilkel toplumlardaki bireylerin "iyi vahşi" (*bon sauvage*) oldukları temel tezine dayanılmaktadır. Bu teze göre, "iyi vahşi"nin saf, durgun düzenini bir toprak parçasını çitle çeviren ilk insan bozmuş ve bunun sonucunda mülk ve mülkiyet kavgaları görünür olmuştur. Dolayısıyla devlet aslında, bu mülkiyet bilmez iyi insanların mülkiyetin yaratılmasıyla birbirine düşmesi kuramına dayanır. İşte devlet, bu anarşiyi önlemek amacıyla sözleşmeye dayalı olarak kurulan bir birliktir.

Max Weber'in bilinen devletlik ölçütlerine göre, bir devletin devlet olabilmesi için sınırları belli bir ülkeye sahip olması gerekir; bu ülkede yaşayan uyrukları vardır ve bu beşeri-coğrafi alanda meşru zor kullanma tekelini elinde bulundurur. Weberyen anlam-

---

demokratik modernite söylemleri) bugün, ödevlere ve kısıtlı yasal haklara dayalı vatandaş kimliği toplumsal istemlere yanıt verememekte ve bu istemlere eklemlenememektedir. Sivil haklar dili, farklılık istemleri ve topluluğa dayalı kimlik savları, aynı zamanda vatandaşlık kimliği içinde yapılmakta ve vatandaşlık hakları olarak yaşama geçirilmektedir. Bkz. Fuat Keyman, a.g.m., s. 68.

97. Siyaset biliminde kamusal alandaki çokkültürlülüğü hukuksal ve toplumbilimsel temeller üzerinde sürdüren ciddi tartışmalar başlamış durumdadır. Bu konuda sürdürülmekte olan tartışmalarla ilgili olarak bkz. Ömer Çaha, "İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü", *Doğu Batı*, Sayı 5, Ocak 1998-9; Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora-Mithat Sancar, İletişim Yay., İstanbul, 1997; Amy Gutmann (Der.), *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 1996. Ayrıca bkz. William Connolly, *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri*, Çev. Ferma Lekesizalın, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1995.

da devlet olmak, kamu otoritesi olmanın gerekli koşuludur; ancak yeterli koşulu değildir. Jürgen Habermas'a göre devlet, kamu otoritesi sıfatını, "kendi hukukuna tabi olanların ortak kamusal selametini sağlama görevine borçludur".[98] Habermas, feodal devletten çağcıl devlete geçişi, "temsili kamu"dan "kamu otoritesi"ne geçiş olarak açıklar. Temsili kamu, kapitalizm öncesi iktidar biçimlerine, özellikle de feodal iktidara ait bir özellik görünümündedir. Günümüzdeki parlamento ve ulus arasındaki gibi bir temsili ilişki bulunmamaktadır. Feodal hükümdar halkını değil, halkın önünde, iktidarın cisimleşmiş, vücuda gelmiş biçimi olarak salt kendini temsil etmiştir. Feodal hükümdar, kendi kimliğinde cisimleşmiş iktidarın kaynağı olarak da, hiçbir zaman halkın seçimini değil, daha yüksek ve daha soyut bir kuvvetin, sözgelimi Tanrı'nın inayetini göstermiştir. Kendisini de bu yüce kuvvetin taşıyıcısı konumuna çıkarmıştır. Feodal hükümdarın, kendisinden daha büyük bir kuvvetten kaynaklanan ve kendi kimliğinde varlıklaşan iktidarı halk önünde temsil etmek için oluşturulmuş törenlere, işaretlere, kıyafetlere, jestlere, hitap biçimlerine ve soylu davranış kodlarına başvurmuş olduğu görülmektedir.[99]

Yine Habermas, temsili kamunun kurumlarının, kısaca kilisenin, krallığın ve soyluluğun, 18. yüzyıl sonlarından itibaren çözülmeye ve "kamusal" ve "özel" unsurlar arasında parçalanmaya başladığını belirtir. Dinsel alanda, yeni düzenlemelerle birlikte, din ya da insanın ilahi kudretle bağ kurma yolu, kilisenin tekelinden çıkarak özel bir duruma çekilmiştir. Kilise de kamu hukukuna bağlı sıradan bir kuruma indirgenmiştir. Siyasal alanda ise, özel ve kamusal unsurlar arasındaki parçalanma en görünür biçimini, kamu bütçesi ile feodal hükümdarın özel serveti ve harcamaları arasındaki ayrışmada göstermiştir. Benzer biçimde sivil bürokrasi, ordu ve yargı, hükümdar sarayının özel alanından özerkleşerek kamu kurumlarına dönüştürülmüştür. Ekonomik bakımdan varlıklı gruplar da, parlamentolar ve yargı kurumları gibi kamusal iktidar organları oluşturmuşlardır. Son olarak da, kent loncalarında örgütlenmiş meslek grupları, özerkleşmiş özel alan sıfatıyla devletin karşısına dikilen burjuva toplumuna dönüşmüşlerdir.[100]

---

98. Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 1997, s. 58.
99. A.g.e., s. 62-71.
100. Jürgen Habermas, "The Public Sphere", *Contemporary Political Philosophy, An*

Yukarıda değinilen tüm bu gelişmeler ışığında, temsili kamu çözülerek yerini ulusal ve ülkesel devlette somutlaşan "kamu otoritesi"ne bırakmıştır. Yinelemek gerekirse temsili kamu, kaynağını daha yüce bir kuvvetten aldığı ileri sürülen, hükümdarın şahsında toplanan ve halk önünde törenlerle ifadesini bulan eski iktidar biçimini belirtir. Kamu otoritesi ise, meşru zor kullanma tekelini elinde tutan bürokratik bir aygıtın, bu aygıt içerisinde bir mevki sahibi olmayan ve bu yüzden de "özel şahıslar" olarak belirlenen toplum üzerinde kurduğu denetleme ve düzenleme etkinliğini anlatır.[101] Kamusal alan Habermas'a göre, özel şahısların, kendilerini ilgilendiren ortak bir sorun etrafında akıl yürüttükleri, usçul bir tartışma içine girdikleri ve bu tartışmanın sonucunda o sorun hakkında ortak bir kanıyı, bir başka söyleyişle "kamuoyu"nu[102] oluşturdukları süreç, araç ve mekânların tanımladığı yaşam alanıdır. Kamusal topluluk genişlediğinde, o zaman tartışma doğrudan değil, aracılar –medya– dolayımıyla yapılır. Dolayısıyla basın, kamuoyunun oluşmasında vazgeçilmez bir unsurdur. Siyasal kamu ve siyasal kamu alanı ise, kamunun ve kamusal alanın özel biçimleri olarak ortaya çıkar. Siyasal kamunun, basın dışındaki başlıca iletişim ve kanaat üretme araçları dilekçe verme, dernekler, partiler, kulüpler, siyasal toplantılar ve elbette, demokratik bir rejim söz konusu olduğunda seçimler, yerel ve merkezi parlamentolardır. Akıl yürütme etkinliğinde bulunurken kamusal topluluğun[103] zora, özellikle de devlet zoruna maruz kalmaması, toplanma özgürlüğüne sahip olması, fikirlerini ifade etme ve yayma özgürlükleriyle donatılması gerekir.

Küresel çapta konu ele alındığında da siyasal kamunun, özellikle içinde bulunduğumuz 21. yüzyılda, kültürel, toplumsal-cinsel, etnik, dilsel, dinsel grupların yurttaşlık hakları için verdikleri mücadeleler ve elde ettikleri kazanımlarla, siyasal-sosyal eksende

---

Anthology, Robert E. Goodin, Philip Petit (der.), Blackwell, Oxford, 1997, s. 106 ve yine Jürgen Habermas, *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü*, Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İstanbul, İletişim Yay., İstanbul, 1997, s. 68-72.

101. A.g.e., s. 69.

102. Kamuoyu, bireysel kişilerin tek tek kanaatlerinin ortalaması değildir. Kamuoyu, kanunları desteklemek suretiyle etkinliklerini sağlar; toplumsal kuruluşların sürdürülmesini temin eder; toplumsal standartların saklanmasına hizmet eder ve sonuç olarak da toplumun ruhsal gücünün sağlamlaştırılmasına yarar. Bkz. Emory S. Bogardus, *The Making of Public Opinion*, Associated Press, New York, 1951'den aktaran Âlim Şerif Onaran, *Kamuoyu (El Kitabı)*, Filiz Kitabevi Yay., İstanbul, 1984, s. 29.

103. A.g.e., s. 153-173.

genişlemekte olduğu gözlenmektedir. Türkiye'de ise 18. yüzyılın sonundan başlayan ve Cumhuriyet'le birlikte yoğunlaşarak devam eden bir çağcıl devlet kurulması ya da bir başka ifadeyle devletin Weberyen bir devlete dönüştürülmesi süreci yaşanmıştır. Batı'daki çağcıl devletin bürokratik bir aygıt olarak ülkeye aktarılması sağlanmaya çalışılmıştır. Tanzimat'tan bugünkü Cumhuriyet'e dek ara ara kesintili dönemler söz konusu olsa da, Türkiye'de devletin anayasal nitelikte bir hukuk devletine dönüştürülmesi çabaları hep varlığım korumuştur. Habermas'ın kamusal kuramı ışığında, devletin hukuk devletine dönüşebilmesinde yaşanan güçlüklerin ana nedeni olarak, onu böyle dönüşüme yönlendirecek devlet dışı etkenlerin, özellikle burjuva siyasal kamusunun gelişmemiş olması gösterilir. Türkiye'de ancak 1970'lerden sonra bir burjuva siyasal kamusunun oluşmaya başladığı gözlemlenir.

Bugün güçlü devlet özgür toplumun devletidir; demokrasinin ürettiği "siyasal us"un biçimlendirdiği devlettir. Bu siyasal us da, demokrasinin katılımcılarında (aktörlerinde) aranmalıdır.[104] Bunun için de devletin yapılanmasına yeniden eğilmek gerekir. Devletin, hem kendi için ve kendinde bir varlık olması hem de uyruksuz yaşayamaması, bir ikili varoluşu zorunlu kılar. Bu zorunluluğun anahtar sözcüğü de "egemenlik"ten başka bir şey değildir.

Habermas da bu bağlamda düzen kuramının, siyasal düzenin genel çıkarlara yönelik kamuoyu oluşumundan bağımsız olarak, "haklılaştırım gereksemesi"ni stratejik biçimde, kültür, kişilik ve kamuoyunu araçsallaştırarak karşıladığının altını çizer. Ancak bu türden haklılaştırımların yol açacağı başka sorunlar olacaktır. Söz konusu toplumsal düzenlerin çevrelerine karşı özerklik kazanmaları sonucunda, kendilerine özgü dil oyunları geliştirme olasılığı doğabilecektir. Durum böyle olunca da, tüm toplumu ilgilendiren sorunların nerede, hangi dil boyutunda tartışılabileceği gibi önemli bir sorunla karşı karşıya kalınabilecektir. En sade ifadeyle, gerçek kamuoyu, ilkede, öznel nitelikte bireyler-arası iletişimle oluştuğuna göre, tartışmanın bireylerin karşı karşıya gelebilecekleri bir yerde olması gerekir. Bu yer kamuya açık iletişimin yayılma alanıyla sınırlandırılabilir. Ancak, medyalar tarafından oluşturulan kamuoyunun alanı, gerçekten son derece soyut bulunan bir alandır. Burada kastedilen kamuoyu daha çok, gerçek toplumsal

---

104. Bu durumda, her bireyin yinelemesi gereken oldukça yalın bir ilkeye ulaşıyoruz: "L'Etat c'est moi." Bkz. Mümtazer Türköne, "Derin Devlet", *Doğu Batı*, Sayı 1, 1997, s. 49.

mekânlarda oluşturulan alanlardır. Dolayısıyla, medya tarafından oluşturulan kamuoyu alanlarından büyük ölçüde ayrılırlar.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, kamusal alanı özgün ve devlet baskısından özerk bir varlıksal alan kılmak gereklidir. Sivil itaatsizlik ancak böyle bir kamusal alandan yanıt alabilir; ayrıca, bu isteminden ötürü, kamu alanının da bu temel ilkeler çerçevesinde yapılanmasına katkıda bulunur; çünkü kamusal vicdana çağrı yapmaktadır ve bu vicdanın da temel adalet ilkeleri çerçevesinde çağrıya yanıt vermesini bekler. Bu nedenle, Habermasyen bakış açısından, devlet baskısından kurtulmuş ve ucu açık bir iletişimle kurulan kamusal alanda sivil itaatsizlik eylemleri,[105] demokratik hukuk devletinin meşruiyetinin garantörü olmaktadır.

Kaynakça

Arendt, Hannah, *Totalitarizmin Kaynakları-1*, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Aristoteles, *Politika*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990.

Atiker, Erhan, *Modernizm ve Kitle Toplumu*, Vadi Yayınları, Ankara, 1998.

Bourdieu, Pierre, *Düşünümsel Bir Antropoloji İçin Cevaplar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Bourdieu, Pierre, *Langage et Pouvoirs Symbolique*, Editions Fayard, Paris, 2001.

Connolly, William, *Kimlik ve Farklılık: Siyasetin Açmazlarına Dair Çözüm Önerileri*, Çev. Ferma Lekesizalın, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995.

Cox, R. W., "Hegemony and International Relations", Millennium: Journal of International Studies, No.12, 1983.

Cusset, Yves, *Habermas, L'Espoir de la Discussion*, Michalon, Paris, 2001.

Çiğdem, Ahmet, *Akıl ve Toplumun Özgürleşimi*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997 (1992).

Çaha, Ömer, "İdeolojik Kamusalın Sivil Kamusala Dönüşümü", *Doğu Batı*, Sayı 5, Ocak 1998-9.

Dahl, A. Robert, *Demokrasi ve Eleştirileri*, Çev. Levent Köker, Türk Siyasi İlimler Derneği-Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara, 1993.

Dellaloğlu, Besim F., *Toplumsal'ın Yeniden Yapılanması/Habermas Üzerine Bir Araştırma*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998.

105. Dworkin, sivil itaatsizlik eylemleri olmadan yaşayan, devletin ve iktidarın kamuya ait olması şeklindeki özgün içeriği bulunan Cumhuriyet'in [res publica] ne kendini yenileme yeteneğini ne de yurttaşların meşruluk inancını kazanabileceğini, ABD'de sivil itaatsizliğin artık korku yaratıcı bir tasarım olmayıp, siyasal olarak merkezde bulunan insanlar tarafından bile oldukça olumlu karşılandığını ve ABD'nin bu eylemler sayesinde daha iyi bir ülke olduğuna dair inancın artığını söylüyor. Bkz. Ronald Dworkin, *Sivil İtaatsizlik-Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatiği*, Ayrıntı Yay., İstanbul, 1996, s. 140.

Dworkin, Ronald, *Sivil İtaatsizlik-Sivil İtaatsizliğin Etiği ve Pragmatiği*, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996.

Foucault, Michel, *Söylemin Düzeni/Ders Özetleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.

Geuss, Raymond, *Eleştirel Teori/Habermas ve Frankfurt Okulu*, Çev. Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002.

Gutmann, Amy (Der.), *Çokkültürcülük: Tanınma Politikası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1996.

Habermas, Jürgen, *Apres Marx*, Fayard, Paris, 1985.

Hançerlioğlu, Orhan, *Felsefe Sözlüğü*, Remzi Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1982 (1970).

Jameson, Fredric, Lyotard Jean François Lyotard, *Postmodernizm*, Haz. Necmi Zeka, Kıyı Yayınları, İstanbul, 1994 (1990).

Jay, Martin, *Diyalektik İmgelem: Frankfurt Okulu ve Sosyal Araştırmalar Enstitüsü*, Çev. Ünsal Oskay, Ara Yayınları, İstanbul, 1989.

Keyman, F. Fuat, "*Eleştirel Düşünce: İletişim, Hegemonya, Kimlik/Fark*", *Devlet, Sistem ve Kimlik*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996.

Keyman, F. Fuat, "Kamusal Alan ve 'Cumhuriyetçi Liberalizm': Türkiye'de Demokrasi Sorunu", *Doğu Batı*, Yıl 2, Sayı 5, Felsefe Sanat ve Kültür Derneği Yayınları, Ankara, 1998-9.

Koçdemir, Kadir, "Habermas ve Toplum Teorisi II", *Türkiye Günlüğü*, Sayı 56, Ankara, Yaz 1999.

Köker, Levent, *Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 3. Baskı, 1995 (1990).

Linklater, Andrew, "The Question of the Next Stage in International Relations Theory: A Critical-Theoretical Point of View", Millennium: Journal of International Studies, Cilt 21, Sayı 1, 1992.

Lyotard, Jean-François, *Postmodern Durum*, Çev. Ahmet Çiğdem, Ara Yayınları, İstanbul, 1990.

Mardin, Şerif, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1990.

Marx, Karl, *1844 El Yazmaları*, Çev. Murat Belge, Birikim Yayınları, İstanbul, 2000.

Marx, Karl, *Le Capital*, Editions Sociales, Paris, 1983.

Marx-Engels, *Manifeste du Parti Communiste*, Editions Sociales, Paris, 1954.

Onaran, Âlim Şerif, *Kamuoyu* (El Kitabı), Filiz Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1984.

Oskay, Ünsal, *XIX. Yüzyıldan Günümüze Kitle İletişiminin Kültürel İşlevleri/Kuramsal Bir Yaklaşım*, Der Yayınları, İstanbul, 3. Basım, 2000.

Özlem, Doğan (Der. ve Çev.), *Hermeneutik (Yorumbilgisi) Üzerine Yazılar*, Ark Yayınları, Ankara, 1995.

Özlem, Doğan, *Metinlerle Hermeneutik (Yorumbilgisi) Dersleri*, Prospero Yayınları, İzmir, 1994.

Shalin, N. Dimitri, "Critical Theorie and the Pragmatist Challenge", *American Journal of Sociology*, Cilt 98, 1992.

Timur, Taner, *Habermas'ı Okumak*, Yordam Kitap Yayınları, İstanbul, 2008.
Taylor, Charles, "Foucault on Freedom and Truth", Political Theory, Cilt 12, No.4, 1984.
Tocqueville, Alexis, *Amerika'da Demokrasi*, Çev. İhsan Sezal, Fatoş Dilber, Yetkin Yayınları, Ankara, 1994.
Touraine, Alain, *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1992.
Türköne, Mümtaz'er, "Derin Devlet", *Doğu Batı*, Sayı 1, 1997.
U. Jaeggi, A. Honneth, *Theorien des Historischen Materialismus*, Frankfurt/Main, 1977.
Weber, Max, *Sosyoloji Yazıları*, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 (1996).
Yavaşgel, Emine, *Siyasal İletişim/Kavramlar ve Ardındakiler*, Babil Yayınları, Ankara, 2004.
Yüksel, A. Haluk, *İkna Edici İletişim*, Anadolu Üniversitesi Eğitim, Sağlık ve Bilimsel Araştırma Çalışmaları Vakfı Yayınları, No. 94, Eskişehir, 1994.
Zeka, Necmi, (Haz.), *Postmodernizm: Jameson, Lyotard, Habermas*, Çev. Gülengül Naliş, Dumrul Sabuncuoğlu.

J. HABERMAS ÜZERİNE TEMEL BAŞVURU KAYNAKLARI

J. Habermas, *Rasyonel Bir Topluma Doğru: Öğrenci Protestosu, Bilim ve Siyaset* (*Toward a Rational Society*), Çev. Ahmet Çiğdem, Mehmet Küçük, Vadi Yayınları, Ankara, 1992.
------. *İdeoloji Olarak Bilim ve Teknik (Technik und Wissenschaft)*, Çev. Mustafa Tüzel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004 (1993).
------. *Sivil İtaatsizlik, Demokratik Hukuk Devletinin Sınanması: Federal Cumhuriyette Otoriter Yasacılığa Karşı (Ziviler Ungehorsam)*, Çev. Hayrettin Ökçesiz, Afa Yayınları, İstanbul, 1995.
------. *Kamusallığın Yapısal Dönüşümü* (Strukturwandel der Öffentlichkeit), Çev. Tanıl Bora ve Mithat Sancar, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003 (1997).
------. *Sosyal Bilimlerin Mantığı Üzerine (Zur Logik der Sozialwissenschaften)*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1998.
------. *İletişimsel Eylem Kuramı (Theorie des Kommunikativen Handels)*, Çev. Mustafa Tüzel, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2001.
------. *"Öteki" Olmak "Öteki"yle Yaşamak/Siyaset Kuramı Yazıları* (*Die Einbeziehung des Anderen*), Çev. İlknur Aka, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
------. *Bilgi ve İnsalsal İlgiler (Erkenntnis und İnteresse)*, Çev. Celal A. Kanat, Küryerel Yayınları, İstanbul, 1997.
------. İnsanın Doğasının Geleceği (*Die Zakunft der menschlichen Natur*), Çev. Kaan H. Ökten, Everest Yayınları, İstanbul, 2003.
------. *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti: Siyasi Denemeler (Die Postnationale Konstellation)*, Çev. Medeni Beyaztaş, Bakış Yayınları, İstanbul, 2002.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Haber-Yorumdan Seyir ve Gösteriye

Prof. Dr. Nilgün Tutal Cheviron

Gösteri bir imajlar toplamı değil, kişiler arasında varolan ve imajların dolayımından geçen toplumsal bir ilişkidir. (...)
Gerek enformasyon ya da propaganda gerek reklam ya da doğrudan eğlence tüketimi biçiminde olsun bütün özel biçimleriyle gösteri toplumsal olarak hâkim olan yaşamın mevcut modelini oluşturmaktadır.
Aynı zamanda, tüm bireysel gerçeklikler, doğrudan doğruya toplumsal güce bağımlı olan ve onun tarafından biçimlenen toplumsal gerçeklikler haline gelmiştir. Bu durumda, bireysel gerçeğin ortaya çıkmasına ancak kendisi değilse izin verilir.

Guy Debord, *Gösteri Toplumu.*

İçinde yaşadığımız çağa kültürel niteliğini görsel kültür kazandırmaktadır. Bu kültürün can damarını imgelerin dolayımından geçe geçe ticari değerini artıran ürünler ve insanlar oluşturmaktadır. Bu anlamda imgelerle donanmış toplumlarda yaşıyoruz. Vakko ya da Beymen Kadın ve Erkek'i yukarıdaki yaşam mekânlarından bakışlarıyla bizi sürekli kendilerine bakmaya davet ediyor. Şıklık, lüks ve karşı cinsin markayla bütünleşmiş cazibesi. Sanki gitgide daha fazla hemen her yanımızda bize doğrudan hitap edip, bizi kendisiyle diyaloğa çağıran reklam imgeleri var. Sokaklar, binalar ve gitgide yaygınlaşan bir biçimde toplu ya da özel taşıma araçları reklam evreninin imgelerini bize yöneltiyor, getiriyor; onların deviniminde onlarla birlikte

kent sokaklarında biz de deviniyoruz. Stroer firmasının reklam panoları en yeni ve uçucu fikirlerle tasarlanmış ya da herhangi bir görsel güzelliğe sahip olmayan reklamlarıyla her an karşımızda beliriveriyor, istesek de istemesek de. Vakko ve Beymen Kadın ve Erkek'inin duruşunun tam aksi yönünde duran bir başka reklam afişini örnek verebiliriz: Mediamarkt mağazasının açılışını duyuran reklam afişinde Yavuz Bingöl'ün mahalle külhanbeyi rolünde bizi duruşuna ve bakışına davet etmesinde olduğu gibi.

Reklamların kendine özgü görsel kodları hiç de masumane, durduğu yerde bize bakmakla yetinmiyor, doğal olarak. Ticari mantığın tüm yaşamı bu şekilde kuşatışı aynı zamanda görselin en popüler iletişim aracı televizyonla da günlük yaşamımızın en mahrem yerlerinde ve uzamlarında bizi bizden yapmaya devam ediyor. Televizyon halka halkı anlatmak için tüm günlük yaşamı görülebilirin ve görselin koduna böyle tercüme ediyor. Televizyon izdivaçlar düzenliyor ve evlenmek isteyenler artık onun aracılığıyla dünya evine giriyor. Ama bunun yanı sıra, herkes birbirinin evine "Yemekteyiz" ile de giriyor: Komşu gibi ağırlanırım parodisi böyle yaşam buluyor; ama herkesin gözü önünde misafir ağırlamak misafirperverliğin başka kavranışlarını da harekete geçirir. Günlük yaşamın "dedikodulu" ilişkileri birden insan ilişkilerinin tek koduna dönüşür. Ünlü deyişin de ifade ettiği gibi, "Üzüm mü yenir, bağcı mı dövülür" pek anlaşılmaz. Ya da "ye kürküm ye" ifadesinde somutluk kazanan toplumsal eleştirinin yerini başka bir şey almıştır. Her şey görselin diline böyle soyutlanıp kalırken, iletişim araçlarının bildiğimiz klasik işlevi de bundan payını alır.

Başka bir deyişle, her şeyin seyir olmak zorunda olduğu medya evreninde, egemen yapı artık iletişim araçlarının klasik bilgilendirme işlevini günden güne geri plana iten bir dönüşüme uğramaktadır. Bunu sadece görsel iletişim araçlarında görmeyiz. Yazılı iletişim araçları da bu yasaya uymak zorunda kalmıştır. Gazeteler de normal akışın dışına çıkan ve varlıkların varoluş şeklinde bir kopuş yaratan olaylara öncelik vermeye başlar.[1] Olağanüstü olduğu yargısına varılan haberler hem görsel hem de yazılı basının konusu haline gelir: Başka bir deyişle, kendilerine görsel ve seyirsel alanda yer açılmasını hak ederler. Enformasyonel ve seyirsel olanın düzeninde kayıtlanabilmek için hep "beklenmedik olanın" beklentisini yaratmak gerekmektedir. Bu beklenti yarat-

1. Bu konuda yapılan bir araştırma için bkz. Tutal, Erbaysal ve Cheviron, 2009.

ma ustalığının diğer ifadesi Jean Baudrillard'ın terimleriyle söyleyecek olursak iletişim araçları, ölümlerden, tecavüzlerden, cinayetlerden ve devrimlerden hep günlük yaşamın kendi içindeki dinginliğini yeniden üretmek için bahseder (1970, s. 148). Adliye haberciliğinin esas konuları artık iletişimin esasını oluşturmaktadır. Bu aynı zamanda simülasyon, yeniden çevrimleme, güncellik ve ambiyans oluşturma gibi terimlerle kendisini dışa vuran bir iletişim etkinliği yapısıdır.

Ambiyans ve güncellik televizyon aracılığıyla, örneğin siyasetin yanı sıra siyasetçilerin de oluş biçimini seyirsel ve görsel kılar. Günümüzde gittikçe yaygınlaşan bir eğilim bunun açık göstergesidir. Karşı kamplardan siyasetçiler meslekte yıllanarak deneyim kazanmış popüler gazetecilerin "hakemlik" yaptığı canlı yayın programlarıyla haklı ya da haksız, iyi ya da kötü olduklarını ve siyaset yapma etiğine sahip olup olmadıklarını "halkla" ya da daha uygun bir tabirle izleyiciyle paylaşmaktadırlar. Televizyon bu anlamda siyaset yapmanın ve siyasetçi olmanın tanımlarını da belirleyen bir iletişim aracına dönüşmüştür. Başka bir deyişle, bir milletvekilinin diğerini ya da belediye başkanlığına aday bir siyasetçinin halen belediye başkanlığı yapmakta olan siyasetçiyi düelloya davet ettiği ve meydan okuduğu yer artık televizyondur.

Medya ticarileştikçe gösterinin ayrıcalıklı mekânı haline daha fazla gelmeye başlamıştır. Çünkü gösteri toplumunun en ayrıcalıklı öğelerindendir de. Medya dünyayı imgelere dönüştürüp, gösterinin olmazsa olmaz aktörlerini bizimle tanıştırır. Günümüzde haber de her geçen gün biraz daha fazla görselleşip seyirselleşiyor. Bu seyirselliğe ve görselliğe haber üretim süreçlerinde çalışan gazetecilerin bizzat kendi imgelerini medyatik bir şekilde oluşturma çabası da dahil olmaktadır.

İletişim alanında yapılan çalışmalarda siyasi söylemin çözümlenmesi genellikle, siyasi haberi de seyirsel ve görsel kılan medyanın işleyiş yapısı dikkate alınmadan yapılmıştır. İfade etmek istediğimiz, artık siyasi olan ile medyatik olanın iç içe geçmiş olmasıdır. Bu iç içelikte, çağın egemen yapısının asli unsuru olan toplumsalın ve kişiselin kitle iletişim araçlarıyla aracılanmış olmasının belirleyici olmasıdır. Kitle iletişimin biçimsel, toplumsal ve kültürel yapısı hem iletişim pratiğine (pratiği taşıyan araca) hem de diğer toplumsal pratiklere nüksedip onları son kertede belirlemektedir.

Aslında iletişim bilimleri alanında siyasal iletişim başlığı altında gündem hazırlama tezi ve sessizlik sarmalı gibi kavramsal çerçevelere dayalı olarak haber ve siyaset ilişkisi hep sorgulanmıştır. Aynı çizgide seçim kampanyalarının başarısında iletişim araçlarının rolü ve oy davranışındaki etkisi hep sorgulamalara konu olmuştur. Ayrıca iletişim araçları sahipliğinin ekonomik ve politik perspektiften sorgulanmaları da bu alanda önemli bir yer tutar. Son yıllarda, kamusal alanın siyaset-dışılaşmasında iletişim araçlarının önemli bir etken olduğu da üstünde durulan konular arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra, çağımız başka tür siyasileşmelerin de tanığıdır. Çağımızda yeni iletişim teknolojileri ve sunduğu toplumsallaşma fırsatları siyasetin sadece organik siyasi yapıların (merkezi ulus devlet, siyasi partiler, seçimler, seçmenler, seçim sistemleri) işi olmadığını sıkça gözler önüne sermektedir. Hücresel siyasi yapılanmaların yeni iletişim biçimleriyle yarattıkları alternatif siyaset(ler) de siyasi pratiği yeniden biçimlendirmektedir (Appadurai, 2008, s. 34-35).

İmgelerin böylesine bizi kuşatmış olmasının bariz örneklerini serimlemek istedik buraya kadar. Ancak Guy Debord'un da yukarıda alıntıladığımız metninde vurgulandığı şekliyle imgeler-arasılıktan geçerek seyirselleşmek ve görselleşmek günümüzde varoluş kodumuza dönüştü dediğimizde, sadece imgelerle kuşatılmış olmanın ötesinde bir şeyler söylüyor olabilmemiz gerekir. İnsanın insan, pek insan olarak kendisi, diğerleri ve dünyayla ilişkisinin merkezinde yer alan siyasiliğin, siyasi ve yurttaş olmanın, siyaset pratiklerinin ve sorunlarının anlam bulduğu mekân-uzam olarak medya-haber-siyaset ilişkileri de dönüşüme uğramıştır.[2] Sözünü

---

2. Kültürel üretimin ekonominin mantığına boyun eğmek zorunda kalması, basının endüstrileşmesi ve sanat eserlerinin "mekanik yeniden üretiminin", Aydınlanma geleneğinin pedagojik kültür projesinin ve bununla bağlantılı olan yurttaşlık anlayışının gerçekleştirilmesini imkânsızlaştıran gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Bu perspektif kültürün metalaşmasını, kitle iletişim araçlarının yaydığı içeriğin standartlaşmasını ve rasyonel tartışma imkânının bu nedenle ortadan kalkmasını olumsuz bir gelişme olarak nitelendirir. Eğer kamusal alanın önemli oluşturucu unsurları olan kitle iletişim araçları kendilerini izleyenleri bilgilendirmeyi tam da ekonominin mantığına boyun eğmek zorunda kaldıkları için yerine getiremiyorsa, kamusal tartışmanın yaratılmasının bir yolu olan kitle iletişim araçlarının "bilgilendirici" olmayan içeriklerinin izlenmesinin de kamusal tartışmaların oluşmasında bir rol oynayamayacağı açıkça ortaya çıkar. Frankfurt Okulu'nun kültür endüstrisine yönelttiği eleştiriler, bizi, bu endüstrinin, kültürün Aydınlamacı anlamda tüm toplumsal kesimlerin yaşam deneyimleri düzeyini "yükseltme" ve dünyayı anlamlandırma becerisi kazandırma projesini yerine getirmediğini düşünmeye iter. An-

ettiğimiz koda uyar ya da uyarlanmış hale gelmiştir. Nasıl kesintisiz haber kanalı CNN Türk'te haber artık "her evde bir haber var" tınısını taşır hale gelmiş ise, aynı şekilde her siyasetin de haber olabilmek için hikâyeleşme buyruğuna uyması gerekmektedir (Tutal, 2006a, s. 171). Türkiye ilk özel televizyonlarla başlattığı "siyaset meydanı" tartışmalarıyla bu buyruğa daha 1990'lı yılların başında kucak açmıştır. Aslında hikâyenin başlaması için start hem sıradan yurttaşlar için hem de sıra dışı temsilcileri için aynı anda verilmiştir. Fransa'daki benzer bir eğilimin, yani "siyasi içerikli haber söyleminin 19. yüzyılın popüler kitle basınının üslubunu miras aldığının" da altını bu arada çizebiliriz (Tutal, 2006, s. 30). Doğal olarak iletişim bilimciler olarak, öykü ve hikâyenin popüler kültürün can damarını oluşturduğunu ve bunun insanlığın çok eski çağlarından bu yana icat edilmiş olduğunu da biliriz. Yukarıda belirttiğimiz anlamda Jean Baudrillard'ın 1970'li yıllardan bu yana işaret ettiği yeni bir şey söz konusu bugün.

Siyasetin oyun kurallarını bile medyanın belirlediği çağımızda medyanın ürettiği söylemi analiz etmek, kendini her geçen gün biraz daha fazla dayatıyor. Sanıldığının aksine, bu hiç de basit bir uğraş değil. Örneğin, siyasi söylemi analiz etmek, medyanın söylemini analiz etmekten görece daha kolaydır. Siyasi söylemin, iktidarla ve bu nedenle de manipülasyonla doğrudan doğruya bağlantılı olduğu açıkça ortadadır. Oysa, medya dünyası, kendisini iktidara ve manipülasyona karşı tanımlar. Bu en azından ideal olarak böyledir.

Medyanın iktidar karşısındaki eleştirel konumu her ne kadar yadsınamaz bir olguysa da, bu iddianın yanlışlığını değil, aksini kanıtlayacak pek çok şey vardır. Sözgelimi, siyasetçiler medyayı kamuoyunu manipüle etmek için kullanır; aynı şekilde, medya bilgilendirdiğini varsaydığı kamuoyunu siyasetçilerin çıkarları doğrultusunda "bilgilendirmekten" kaçınmaz. Bu iki örnekte, siyasetçilerin ve gazetecilerin okur-yurttaşın doğru bilgilenmesi kaygısıyla hareket etmedikleri açıkça ortadadır. Üstelik medya, kendisini dördüncü güç olarak tanımlayıp (bu, toplum genelinde de takdir edilen olumlu bir nitelemeye bile dönüşmüştür), kendisine isnat ettiği bu güçle kamuoyu yararına iktidar kertelerini denetlediğini iddia eder. Oysa yurttaş, medyada temsil edilme tarzı

---

cak bunun fazlasıyla seçkinci bir bakış açısına dayandığını anlamak zor değildir (Tutal Cheviron, 2007, s. 197).

ve medyanın üzerinde yarattığı tutkusal/coşkusal etkiler nedeniyle sanki medyanın tutsağı gibidir.

Her şeyin medyatikleştirilmesi öğrenmeyi ve farkına varmayı sağlasa bile, örneğin televizyon haberleri "salt heyecana dayalı bilgiyi görüntüyle verir... Ancak, haber mantığı reklam mantığı değildir. Birinin mesajı sadeleştirmesi 'gerekirken', ötekinin buna hakkı yoktur" (Boniface, 1997, s. 35 ve 37). Türkiye'de yazılı basın haberciliğinin fotoğraf kullanımının, haberin sadeleştirilmesi ve heyecanı körükleyen bir üslubun kullanılması açısından televizyon haberciliğinden çok da farklı olmadığı söylenebilir. Türk yazılı basınının en popüler örneklerinin fotoğraf saplantısını bir kenara bıraksak bile, en fazla tiraja sahip, "ciddi" sayılabilecek gazetelerin ilk, ikinci ve son sayfalarındaki fotoğrafların işlevlerinin bilgilendirme ya da haberin inandırıcılığını desteklemek olduğunu söylemek zordur. Gazetelerde fotoğraflar, yazılı metinlerden daha fazla yer kaplar. Yazılı metinlerin başlıkları da dahil olmak üzere iri puntolarla basılıyor olması, yazılı metne ayrılan yeri daha da daraltır. Üstelik, özel televizyon kanallarının çoğalması ve yazılı basının bu kanallarla girdiği ilişkiler nedeniyle, yazılı basın televizyondaki akşam bültenlerinde verilen haberleri yineler hale gelmiştir. Bu, bize televizyon haberciliğinin egemen biçim haline geldiğini gösterir. Üstelik televizyon haberlerinin gitgide eğlence programlarına benzediği saptaması dikkate alındığında (İnal, 2001, s. 257), haberin bir boş zaman etkinliğine, eğlenceye dönüşmekte olduğu saptamasını yapabiliriz.[3]

Bu bağlamda medyanın işlevi ve söylemi konusunda birbirini tanımlayan üç saptama yapabiliriz: Medya bir iktidar kertesi değildir ya da olmamalıdır; manipüle ettiği kadar manipüle edilir ve toplumsal gerçeklikte olan biteni aktarmaz, aksine kamusal alana ilişkin kendisinin oluşturduğu bir vizyonu dayatır (Charaudeau, 1997, s. 7-9). Bu üç saptamayı aşağıda sırasıyla ele alacağız. Bunu yaparken, öncelikle günümüz Türk basınında "eski ve yeni gazeteciler ayrımı"nın ne anlama geldiği ele alınacaktır. Bununla bağlantılı olarak köşe yazarlarının "haber ve yorum" hakkındaki düşünceleri tartışılarak, gazetecilerin haberi seyirselleştirirken kendilerini seyirsel aracılığıyla nasıl "bireyselleştirdikleri" ya da kendilerini bireyselleştirirken nasıl dokundukları her şeyi seyirselleştirdikleri üzerinde durulacaktır.

---

3. Bu konuda tarihsel bir perspektiften yapılan kuramsal tartışmalar için bkz. Tutal Cheviron, 2005

Medya İktidara Yabancı Değildir

Medya iktidara hiç de yabancı değildir. Ama buna karşın, bir iktidar mercii de değildir. İktidar bir kişiye değil, kişinin içinde bulunduğu kuruma ait bir iktidardır. Bu kurum, toplumdaki bireylerin davranışlarını yönetme ve etkileme kapasitesine sahip olmak ve bunu yapabilmek için de baskı aygıtlarına ve baskının meşrulaştırıldığı yasalara/kurallara sahip olmak zorundadır. Oysa medya ve gazeteci kendisini iktidarın karşısında konumlandırır ve hiçbir davranış kuralına, yasaya ve yargılama yetkisine sahip değillerdir. Aksine, meşruluklarını, vaat ettikleri iktidar eleştirisi üzerine kurarlar.

Bu anlamda, medya dördüncü güç hiç değildir. Ancak, "toplumsal mekânlar ve öncellikle de siyasi, ekonomik ve entelektüel alanlar" üstünde uygulanan *belli bir iktidar* biçimine sahiptir (Champagne, 2000, s. 11). Bir görüşe göre, medyanın sahip olduğu güç diğer tüm toplumsal güçler tarafından tanınır: "Tüm diğer toplumsal güçlerin, medyayı 'bağımsız' bir güç olarak dikkate almaları –*onunla iyi geçinmeleri, isteklerini karşılamaları*– gerektiğine inanılmaktadır." (Alemdar, 1999, s. 18) Medyanın dördüncü güç olarak görülmesinin nedenini bu saptamada açıkça görürüz: Kendisini iktidara yöneltmeyi vaat ettiği eleştirel konumla meşrulaştıran medya, bir manipülasyon/şantaj ve promosyon aracı olarak işleyebildiğinden olsa gerek ki, diğer toplumsal güçler medyayla "iyi geçinmeleri gerektiğini" düşünürler. Örneğin Mehmet Ali Kışlalı 27 Aralık 2008 tarihli *Radikal* gazetesinde yayımlanan köşe yazısında Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'e önerilerde bulunur. "İtibar Kazanma Şansı" başlığını taşıyan yazıda gazetecinin Cumhurbaşkanı'na davranış öğütleri verdiğini görürüz. Gazeteci bir yandan kurumsal saygınlık yanlısıdır; bunu özellikle de Türk Silahlı Kuvvetleri ve Dışişleri Bakanlığı söz konusu olduğunda yazılarında açıkça dile getirir. Kışlalı, Cumhurbaşkanı'nı iletişim araçlarının duyarlılığını dikkate almaya davet ederken, onu "beceriksiz olmakla" ve işgal ettiği kurumun gereğini yerine getirememekle açıkça itham etmektedir:

> Abdullah Gül'ün bulunduğu makamda, göreceli de olsa, itibar kazanması için önüne iki fırsat çıkmış bulunuyor. Bunlardan biri; İstanbul Üniversitesi (İÜ) rektörünün saptanması konusundaki yetkisini kullanması... Diğeri, kendilerine "Aydınlar grubu" denen grubun Ermeniler-

den özür dilemeleri girişimiyle ilgili tavrını aydınlığa kavuşturmasıyla ilgili... (...). Erdoğan'ı da çileden çıkaran talihsiz ve beceriksiz açıklamayı görece düzeltme gereğini duymalıdır. Hiç olmazsa "Annesinin Ermeni kökenli olduğu bilinmektedir" iddialarına dayanarak, "Cumhurun Cumhurbaşkanı olsun, etnik kökenin değil" yaklaşımı medyada yer bulurken, Gül'ün daha dikkatli davranması gerekmez mi?

Hem gösteri dünyasının yıldızları hem de toplumdaki önemli iktidar konumlarını işgal edenler medyayla iyi geçinmeleri gerektiğini düşünürler. Ama iletişim araçlarının bizzat kendileri de bunu sık sık iktidar konumundakilere karşı koz olarak kullanırlar. İtibarlı olmak, itibarını korumak bugün iletişim araçlarının verip alabileceği bir hakka dönüşmüştür sanki. Bu itibar ve tanınmışlık baskısı genel olarak kendisini başka medyatik oluş biçimlerinde de hissettirir. Başbakan eşinin giyim tarzı da medyatiktir, siyasetçilerin gafları da. Ayrıca onların seyirsel medyatikliği yapısal niteliğini, kesintisiz canlı haber yayın kanalı NTV'nin "Haydi Gel Bizimle Ol" formatındaki magazin programlarının varsaydığı seyirselin kodlarından (hemen her şeyden biraz: Biraz fizik biraz zihin; ama zihin hep fiziğin ağır bastığı hızda düşünsün kodu) alır.

Dolayısıyla içinde yaşadığımız zamansal uğrakta, medyanın sahip olduğu baskı gücü, toplumsal katmanların tümü üzerinde tarihte hiç görülmemiş bir biçimde artmıştır. Yazılı ve görsel basının sahip olduğu baskı gücü aslında, hem gazetecilik mesleğinin etik kurallarıyla hem de basın özgürlüğüyle çelişen bir güçtür. Medya tüm diğer toplumsal katmanlar üzerinde hükümranlık kurmaya çalışmaktadır (Lemieux, 2000, s. 57). Fransa'daki toplumsal aktörler, yazılı ve görsel basının sahip olduğu gücün büyüsüne kapılarak artık yaptıklarıyla değil, medyanın kendilerine sağlayacağı popülerlikle ön plana çıkmanın yollarını aramaktadırlar. Bunda, yetmişli ve doksanlı yıllar arasında mesleğe adım atan gazetecilerin "şoke eden" ya da "tabuları yıkan" konuları haber konusu olarak seçmeleri büyük bir rol oynamıştır. Meslеki kariyerine daha erken dönemlerde başlamış ve statüye ilişkin oydaşımlara saygı duyulması gerektiğini düşünen gazeteciler bu yeni gelişmeler karşısında kendilerini rahatsız hissederler. Yeni gazetecilerin son derece rahat olmaları, müstehcen sözcüklerin bol olduğu bir dil kullanmaları, hiçbir otoriteye saygı duymamaları, özel alandaki cinselliği ya da şiddeti açıkça kamusallaştırma-

ları eski gazeteciler tarafından şiddetle eleştirilir. Araştırmacı gazetecilik ya da gazetecilerin gizli kamera kullanarak, kimliklerini gizleyerek yaptıkları haberler ile "reality show"lar yeni gazeteciliğin yarattığı türlerdir. Bu türler, meslek etiği ve kamusal ahlak alanında sapmalar yaratır. Bu anlamda gazetecilere yöneltilen en sık eleştirilerden biri, genellikle sorumsuzlukları hakkındadır. Sözgelimi, gizli bilgilerin açıklanmasının bu gazeteciler için hiç bir öneminin olmadığına dikkat çekilir.

Basının böyle davranması, örneğin ordu mensupları gibi oldukça hiyerarşik bir dünyada yaşayan kesimlerin basından yararlanarak kendilerini boğan hiyerarşiyi altüst etme girişimlerinde bulunmasına yol açar. Böylece, hiyerarşik bir yapı basın aracılığıyla kamusal alanda tartışma konusu haline gelir. Genel olarak eleştirilen, Fransa örneğinde örgütlü modernliğin kriziyle birlikte gazetecilerin neredeyse tüm toplumsal sektörleri kapsayacak şekilde ele geçirdiği her şeye müdahale etme ve her şeye burnunu sokma iktidarıdır. Çağımızda farklı ülkelerin modernlik deneyimleri bire bir örtüşmemektedir. Ancak, bir Fransız araştırmacının Fransa örneğinde sözünü ettiği eski ve yeni gazeteciler ayrımı ile bu iki türün gazetecilik anlayışları arasındaki farklılıklar, Türkiye için de geçerlidir. Türkiye de örgütlü modernliğin uğradığı dönüşümlere maruz kalmaktadır.

Günümüzde *Taraf* gazetesinin varlığıyla daha da güncel bir görünüm kazanan kurumsal toplumsal hiyerarşinin üst taraflarında konumlanan kurumlar ve mensupları hakkındaki haberler veya bu kurum ve çalışanlarının iletişim araçlarıyla ilişkileri (demeç verip veremeyecekleri, basın açıklaması yapıp yapamayacakları, haber kaynağı olarak açıkça kullanılıp kullanılamayacakları) artık açıkça biçim değiştirmiştir. Birazdan sözünü edeceğimiz postmodern darbenin yerini artık e-postayla darbe almıştır denilebilir. Ya da daha somut bir şekilde bu değişimin ne olduğunu, *Radikal* gazetesinin 27 Aralık 2008 tarihli baskısında yayımlanan Cengiz Çandar'ın (ikinci kuşak gazetecilik anlayışının temsilcisi olarak) köşe yazısıyla örneklendirebiliriz:

> Çoktandır varlığını unutmuştuk. Türkiye'nin önemli meseleleri konusunda Genelkurmay'ın açıklama yapmasına alışık bir toplumuz biz. Genelkurmay açıklaması gelince, birçok insan o açıklamaya göre kendisini hizalar, birçoğu gönüllü olarak hizaya girer.

Bu tür vakaların Türkiye'nin 1990'lı yıllarla birlikte küreselleşmeye hem ekonomik hem de kültürel anlamda açılmasıyla başladığını söylemek yanlış olmaz. 1998 yılında yaşanan 28 Şubat sürecinde Genel Kurmay Genel Sekreteri olan Tümgeneral Erol Özkasnak'ın *Hürriyet* gazetesi köşe yazarı Sedat Ergin'e 28 Şubat hakkında yaptığı açıklamaların "demeç" olarak yayımlanması, basında *eski gazeteciler* ile *yeni gazeteciler* ayrımını açıkça görünür kılan tartışmalara yol açmıştır. *Radikal* gazetesinde yazan Mehmet Ali Kışlalı, emekli Tümgeneral'in neredeyse tüm köşe yazılarına ilham veren nitelemesinin ardından Sedat Ergin'in gazetecilik anlayışıyla bağlantılı olarak 16 Ocak 2001 tarihinde yayımlanan yazısına şu başlığı atar: "Asker demeç vermez." Yukarıda Cumhurbaşkanlığı konusundaki tavrı açıkça kurumsal-karşıtlıkla nitelenebilecek Kışlalı önce kendi mesleki deneyimine şu ifadelerle işaret eder:

> Kırk yıla yakın Türk Silahlı Kuvvetleri ile ilgili konuları bir gazeteci olarak izliyorum. Bu sırada yüzlerce subay ile konuştum. Bunlardan istisnai olarak, sadece kimi Genel Kurmay başkanının ve kuvvet komutanının "yazılmamak kaydıyla demeç" verdiğini gördüm.

Bu açıklamaların ardından Kışlalı, herhangi bir gazetecinin rütbeli bir subayla samimi konuşmalar yapabileceğini ve bu konuşmadan TSK'nın genel eğilimi üzerine pek çok doğru şey öğrenebileceğini; ancak bu rütbeli subayın kurumsal hiyerarşi nedeniyle demeç veremeyeceğini belirtir. Kışlalı'ya göre, rütbeli subaylarla yapılan bu tür özel görüşmelerin "demeç" olarak yayımlanması *mesleki bir hatadır*. Ancak, Kışlalı'ya göre, bu tür konuşmalardan elde edilen bilgiler haberde ya da köşe yazısında kaynak belirtilmeden, *kaynağı güç durumda bırakmadan* kullanılabilir. Örgütlü modernlik ve bu dönemin gazetecilik anlayışı, hiyerarşik yapılara duyulan saygıda somutlaşıyordu. Oysa günümüzde hiyerarşilere ve kurumsal statülere duyulan saygı, yerini, tüm bunların sorgulanmasına bıraktı. Ayrıca 2000'li yıllardan günümüze geldiğimizde *Hürriyet* gazetesi ile TSK mensupları arasındaki demeç verilir mi verilmez mi tartışmasının örgütlü modernlik savunucularının dayandıkları fikirlerin aksine gelişmiştir.

Ancak aynı olayın başka bir boyutu da var. 2001 yılı Ocak ayının ikinci haftasından itibaren bütün gazete köşe yazarları, "post-

modern darbe" nitelemesini büyük keyifle kullanmıştır. Konunun önemi bir yana, emekli Tümgeneral'in adı, önce basın çalışanları, ardından da okurlar tarafından öğrenildi. Böylece, eski bir ordu mensubu da birkaç dakikalık starlıktan yararlanmış oldu. Bunda, basın mensuplarının ilgisini çekecek bir ifadenin kullanılmış olması da önemli bir rol oynadı. İfade, en az reklamların çekici dili kadar ve gazetecilerin kullanmaktan *kıvanç duydukları kısa ve özlü ifadeler* kadar medyatik bir ifadeydi. Tıpkı son günlerde, hem hukuki kurumlarca hem de güvenlik güçlerince yolsuzluklara ve yasadışı örgütlere karşı yürütülen soruşturmaların "Beyaz Enerji Operasyonu", "Hayata Dönüş Operasyonu" vb, gazetecilerin kullanımına hazır, çekici ve çarpıcı sloganlarla adlandırılmasında olduğu gibi. Alain Touraine'in, "kitle iletişimi, siyasal ya da olaysal içeriği ne olursa olsun, doğası gereği önceliği iletişime, yani mesajdan çok etkiye verir" (Touraine, 1992, s. 274) şeklindeki tanısı bir kez daha doğrulanmış oldu.

Üstelik yukarıda söylediğimize geri dönecek olursak, iletişim araçlarının neyi haber yapacaklarının zamansal ve durumsal siyasi ve ekonomik duruşlarıyla bağlantılı olduğunu da unutmamak gerekir. 21 Ekim 2007 tarihinde PKK'nın Türk ordusuna karşı gerçekleştirdiği Dağlıca baskınının ardından, Türk silahlı kuvvetleri hem yazılı hem de görsel basındaki olayla ve olayı izleyen askeri müdahalelerle ilgili haber ve görüntülerin tek kaynağı olmuştur. Bunun yanı sıra 27 ve 28 Ekim 2007 tarihlerinde Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ'un ilki PKK konusundaki fikirlerini, ikincisi Dağlıca baskınında yaralanan bir Asteğmen'i ziyaretini konu alan iki "özel haber"in *Hürriyet* gazetesinde yer aldığını görüyoruz. Her iki haberin gazeteci olarak muhatabı Enis Berberoğlu'dur. İlk haberde başlık "Komutanım Ağlıyorum çünkü" şeklindedir. Orgeneral Başbuğ'un ziyaret ettiği asteğmene ait sözler bunlar. İlginç olan, bu haber bağlamında gazetenin fotoğraf üstüne koyduğu açıklamadır: "Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ, dün ziyaret ettiği Dağlıca gazisi Asteğmen Hüseyin Deniz Durduran'ın hikâyesini anlatmak için Hürriyet'i seçti." İkinci haberde ise başlık, "Paşa'nın iki sorusu" şeklindedir. Alt başlık, "Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral İlker Başbuğ'un iki kritik sorusu var. Biri Türk ve dünya kamuoyuna, diğeri de Barzani ve Talabani'ye" şeklindedir. İletişim aracının ve gazetecilerin iktidar odaklarıyla ilişkileri ideolojik yapıların inşasındaki

aracılıklarıyla dolaylı olarak hep gündemde olsa da, tarihten günümüze ekonomik, siyasi ve askeri iktidar kertelerinin sözcüsü olarak işlev görmüş olduklarını unutmamak gerekir. Postmodern dönemler kimi katı kurumsal yapıları da medyatikleşmeye yöneltmiş bulunmaktadır.

Başka bir ifadeyle, günümüzde, Guy Debord'un deyimiyle her şey medya tarafından seyirselleştiriliyor ya da bu öyle bir durum ki, seyirselliğin ve görselliğin koduna uymak gerekmektedir. Bu da her şeyi siyasi ya da ekonomik olarak sömürülebilir ve rasyonelleştirilebilir kılabilmektedir. Michel Henry ('1987, s. 163) bu durumu şöyle değerlendirir: "Medya dokunduğu her şeyi kirletiyor. Medya önemli bir şeyle karşılaşırsa –bir eser, bir kişi, bir düşünce– onu aktüaliteye dahil etmekle bile tüm ağırlığını yitirmesine neden oluyor." Yazılı ve görsel basında, tanıtım ya da ticari amaçlı propaganda yaygınlık kazanmaktadır. Medya, kullanım değerini değil, mübadele değerini ön plana çıkartarak haber yapmaya başlamıştır. Cennetimsi bir yer bir kez medyatikleştirildikten sonra turistik bir klişeye dönüşmektedir. İnsani amaçlı bir yardım, kameralarla aktarıldığı andan itibaren, yardımı yapanın kişisel olarak popülarite kazanmasının aracına dönüşmekte gecikmemektedir. Ne kadar tarafsız olursa olsun herhangi bir haber, bir reklam etkisi yaratmaktadır. Medyanın bir olaydan reklamını yapmadan söz etmesi bile, konunun ticari olarak kullanılmasını beraberinde getirmektedir. Herhangi bir gösterinin yazılı ve görsel basın tarafından izlenmesi ve aktarılması, gösterinin siyasi açıdan etkinliğini artırıp, başarı elde etme şansını yükseltmektedir. Edebiyatçının en iyisine de, akademisyenin en yeteneklisine de, onların kendi söylem evrenlerine girme yeteneğine sahip olup olmadığına göre karar veren gazeteciler olmaya başlamıştır. Pierre Bourdieu, 1995 yılında *Telerama* dergisinde yayımlanan bir söyleşide, gazetecinin, "Var olmak için radyo ya da televizyona çıkmak mı gerekmektedir?" şeklindeki sorusuna şöyle yanıt verir: "Günümüzde hiç kimse medyanın desteği olmadan bir eylem başlatamaz. İşte, bu kadar basit. Gazetecilik, politik, bilimsel ya da entelektüel yaşamları en sonunda hükümranlığı altına aldı." (1995, s. 9) Bunun yanı sıra, bir yandan medya çalışanları bir yandan da üniversite dışında yazmakla uğraşanlar hep bir ağızdan "akademisyenlerin söyleminin ne kadar ağdalı ve anlaşılmaz" olduğunu söylemeye başladılar. Söylemlerin geniş kitlelerin anla-

yacağı şekilde formülleştirilmesi gerektiği, medya tarafından dile getirilen bir buyruktur. Ancak bu buyruk, Türkiye'deki kimi entelektüel çevrelerde de medyanın talebinden biraz farklı bir şekilde dile getirilmeye başlandı. Bu çevreler, belki de medyanın sade ve anlaşılır ama derinlikten yoksun buldukları söylemini derinliği de olan, basit ve anlaşılır bir söyleme dönüştürmeye çalışıyorlar. Benzer bir sorgulama, biraz daha derinlikli bir şekilde Fransa'da da gündemde. *Telerama*'daki söyleşisinde gazetecinin, medyanın konuları basitleştirerek ele almasının en azından konunun anlaşılmasını sağladığını düşünerek Bourdieu'ye, "Ama sizin okunması gerçekten güç olan kitaplarınızı herkes anlayamaz" demesi üzerine Bourdieu şöyle yanıt verir: "Hakikat karmaşık olduğunda, ki genellikle de karmaşıktır, hakikati sadece karmaşık bir tarzda dile getirebiliriz... Bizim işimiz, sadece yaygın görüşe ve toplumsal olarak kendi bakışımızı sınırlayan her şeye karşı değil, aynı zamanda genellikle bilimsel hakikatin saptırılarak yaygınlaştırılmasına hizmet eden dilden farklı bir dil kullanmaktır." (1995, s. 12)

Medyanın kamusal eylem alanını yapaylaştırması nedeniyle, hemen her şey gibi bir hizmet olan siyaset bir gösteriye, şova ve sahneye konulan bir eğlenceye dönüşmektedir. Siyasetçiler düşüncelerini derinleştirmek yerine, medyanın ilgisini çekeceği düşünülen, üzerinde önceden çalışılmış söylemler üretmektedirler. Amaçları sözlerinin gazetelerde yer alması, mümkünse manşetlerde kullanılması ve böylece kendi sözlerinin yorumlara neden olmasını sağlamaya çalışmaktır. Başbakan Tayyip Erdoğan 2008 sonu ve 2009 yılı başının önemli siyasi ve hukuki davası "Ergenekon" kapsamında bulunan silah ve bombalara işaret ederek, muhalefeti sıkıştırmak amacıyla, "Ne bunlar harbe mi gidiyoruz ya!" diyebilmektedir. Ya da İsrail saldırısı karşısında Filistinlilerin Mısır'a çıkan bir tünel açmış oldukları haberi bağlamında gazetecilerin bir sorusuna Başbakan söz konusu durumun Mısır'ı ilgilendirdiğini söylemek için, "Biz bu durumdan vazife çıkarmayız" diyebilmektedir. Siyasi söylem olabildiğine popülerleşmiş üsluplarda ifadesini bulmaktadır. Aslında yoğun bir şekilde siyasetdışılaşmış kamusal ve toplumsal varoluş biçimlerinden söz edilmesine rağmen, popülerin tüm alanına siyasetin popülerleşerek girmesinden ya da popülerleşmenin siyasi alana nüfuz etmesinden aynı anda söz edilmesi gerekmektedir.

Bu bağlamda aldığı biçimler ne olursa olsun, iletişim buyruğunun eleştirel bir yönünün de olduğunu anımsamak gerekir. Bu buyruk, örgütlü modernliğin statüye saygı duyulmasına bağladığı iyi davranış ve toplumsal iletişim kalıplarını değiştirmeyi hedef alır. *Eski gazeteciler* hiyerarşilere ve kurumlara saygıyı savunurken,[4] *yeni gazeteciler, kapalı kapılar ardındaki tüm fısıltıları bazen yerinde bazen de belli çıkarlar için gün ışığına çıkarmaya çalışmaktadır. 70'li yıllardan itibaren örgütlü modernliğin ahlak anlayışının uğradığı sarsıntıyla birlikte, bir iletişim ve şeffaflık zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Medyanın söyleminin temel öğelerinden biri, bu şeffaflık temasıdır. Bu tema* Milliyet *gazetesindeki bir köşe yazısında şöyle ele alınır:*

> Yolsuzluk ve rüşvet... Devlet adabı... Devlet ciddiyeti ya da ciddiyetsizliği... Bin yılın birikimi olarak siyaset ve kamu yaşamını kaplamış olan kalm bir kir tabakası... Ve bu kirin nasıl temizleneceği... Bütün bunların büyük gürültüler çıkartarak, devlet, politika ve iş dünyasını fena halde sarsarak yaşandığı, tartışıldığı bir dönemden geçiyoruz. Hayırlı bir altüst oluş bu! Ama sonu nereye varacak? Tünelin ucunda ışık gözükecek mi? Hukukun üstünlüğüne dayanan, yazılı ve yazısız kuralları tıkır tıkır işleyen şeffaf bir devlet, toplum ve politika düzenimiz olabilecek mi? (Cemal, 2001)

Bu köşe yazısında yolsuzluk ve rüşvet devlet adabı ve ciddiyetinin, siyasi ve kamusal saydamsızlık siyasi ve kamusal şeffaflığın karşında konumlandırılır. Kirlinin karşıtı temiz, karanlığın karşıtı saydamlıktır. Siyasi temsilcilerin temsil işlevlerini devlet adabına uygun bir şekilde yerine getirmeleri gerekliliği talebinde bulunulur. Görüldüğü üzere, hiyerarşilerin ve kurumsal statülerin mut-

---

4. Örneğin Mehmet Ali Kışlalı genç kuşak gazetecilere kendi deneyimini ve kurumlara duyduğu saygıyla yoğrulmuş gazetecilik anlayışını bir anısıyla şöyle aktarır: "1971 yılında, 12 Mart Muhtırası ndan önce THA (*Milliyet*, *Dünya*, *Tercüman*, *Hayat* ve *Ses* ortaklığıyla kurulmuş haber ajansı) Ankara bürosunu yönetirken Hava Kuvvetleri Komutanı Org. Muhsin Batur'un Milli Güvenlik Kurulu na 'muhtıra' verdiğini duymuştum. Kendisi Mürted Hava Üssü Komutanlığı ndan tanıdığım, kişiliğine çok saygı duyduğum bir komutandı. Muhsin paşaya telefon ettim. 'Doğru mu paşam?' dedim. Yanıtı 'Buraya gel bir çayımı iç' olmuştu. Makamında yanındaki kasadan çıkardığı, daha önce MGK'da okuduğu dosyayı gösterdi. Göz atmama izin verdi. Teşekkür edip ayrıldığımda hem Batur paşa hem de ben gördüklerimin asla haber olarak yazılmayacağını, ancak ülkedeki ilgili olayların değerlendirilmesinde, doğru teşhis yapmama yardımcı olacaklarını biliyorduk... Genç meslektaşlarıma bu konularda söyleyeceğim bazı şeyler olacak." (2001)

lak saygı duyulacak değerler olarak algılanılmaması, her zaman sadece varolan yapıların yerinden edilmesini amaçlamaz. Şeffaflık talebine yaslanılarak, otorite konumundaki ve yüksek mevkilerde bulunan kişilerin bu mevkilerde yer almak için gerekli yetenek ve kapasiteye sahip olup olmadıkları yoğun bir şekilde eleştirilmeye başlanır. Bürokrasiyi ve şirketleri çevreleyen kapalılık da böylece sorgulanır. Bunun bir sonucu olarak, tüm kurum ve kuruluşlar iletişim buyruğuna boyun eğmeye ve hakikat sınavlarından geçmeye çağrılır. Konuşmama, suskunluk ve medyaya açıklama yapmama gibi davranışlar, arkaik ve patolojik davranışlar olarak nitelenmeye başlanır.

Medya sadece haber kaynaklarının ve toplumsal aktörlerin kendisiyle konuşmasını ya da devletin ve şirketlerin iletişim buyruğuna boyun eğmesini talep etmekle kalmamaktadır. İletişim buyruğu, önce gazetecilerin cismen kendi köşelerinde görünürlük kazanmalarına da yol açıyor. Artık, görsel basının "haberciler"[5] olarak adlandırdığı basın çalışanlarının dışında yer alan bir kategori olarak işlev gören köşe yazarları, köşelerine fotoğraflarıyla birlikte yerleştiler. Bu fotoğrafların ortak paydası, temsil ettikleri kişilerin yüzündeki gülümsemedir. Murat Belge'nin kinayeli, Mehmet Ali Kışlalı'nın çekimser tebessümü, Hasan Cemal'in uzaklara dalıp gitmiş gözlerinin yansıttığı tebessüm, Güneri Cıvaoğlu, Hasan Bülent Kahraman, Umur Talu, Ertuğrul Özkök ve İsmet Berkan'ın tebessümü kısmen aşıp, kahkahaya dönüştürülmeden dondurulmuş gülümseyişleri.[6] Köşe yazarlarının fotoğraf-

---

5. Muhabir adlandırılmasından neden bu adlandırılmaya geçildiği de sorulması gereken sorulardan biridir. Haberciler nitelemesi, insanın tüylerini ürpertiyor ve jurnalciler ifadesini akla getiriyor. Televizyon haberleri sunucularının kendilerini gazeteci, gerçekten haber peşinde koşanları da gazeteci değil de haberci olarak nitelemesi gerçekten tuhaf bir şey. Bu nitelemeyle gerçekten gazetecilik yapanların, mesleki statüleri sanki daha bir gayri meşrulaştırılıyor gibi.

6. Gülümseyen fotoğraflı köşelerde yazan gazetecilerden biri olan Talu, gülümseyen fotoğraflara ilişkin olarak şu ilginç saptamayı da yapar: "Haber de, anı da, günlük de, maskaralık da, reklam da, halkla ilişkiler de... akla gelebilecek her konu köşelerin içine kuruluyor. Tabii, gülümseyen bir yığın 'kelle' ile birlikte... Köşe yazarı, ister haberci, ister mütefekkir olsun, televizyon sayesinde ülkenin biricik düşünen kişisi, hegemonik kanaat önderi haline geliyor." (1999, s. 187-189) Mine G. Kırıkkanat'ın yazılarını konu alan bir yazısında Asena Günal gazeteci ile köşesindeki fotoğrafı hakkında oldukça anlamlı olan şu saptamaları yapar: "Küçük fotoğrafta önce yüzünün bir tarafını görüyorduk, sonra cin bakışlı halini gördük, şimdi de daha ağırbaşlı ve hüzünlü halini görüyoruz. Bu fotoğraflar, standart köşe yazarı vesikalığından daha şık. Yazarın görüntüsünün de önem kazandığı şu günlerde Mine G.'nin bu fotoğrafları önemsediği belli." (Günal, 2001, s. 66-67)

larını, yani fotoğrafla*rın ta*şıdığı kendi imgelerini önemsedikleri oldukça aşikâr.

Daha 1950'li yıllarda C. Wright Mills, tecimsel mantığın egemen olduğu çalışma toplumunda, kişilik piyasasının oluşmasının kaçınılmaz olduğunu söylemişti. "Satma, manipüle etme ve müşterilere hizmet *etme sanatı, elsel becerilerin önüne geçtiğinde, çalışanın kişisel ve mahrem nitelikleri tecimsel bir değer kazanır ve iş piyasasında değiş tokuş edilen met*alara dönüşür. İyi mizaca sahip olmak ve sevimli görünmek, yerine getirilen hizmetin ayrılmaz bir parçasına dönüşür. Anonim bir içtensizlik*le profesyonel, kendi görünüşünü ve kişiliğini bir araç olarak kullanır.*" (Aktaran Gorz, 1997, s. 117) *Günümüzde işadamları, çalıştırdıkları kişilerin güler yüzlü, sevimli, hoşsohbet olmalarına mesleki yeteneklerinden daha fazla önem veriyorlar. Gazetecilerin gülümseyen yüzleri de, tecimsel mantığın somut göstergeleri olarak düşünülebilir. Okurla köşe yazarı arasındaki iletişim bile, gazetecinin kendi imgesinin okur tarafından algılanma bi*çimine odaklanmış gibi görünüyor. *Radikal* gazetesinde köşesi olan Cüneyt E. Koryürek, 4 Nisan 2001 günkü yazısını "Yazarın Mutluluğu" başlığı altında kaleme almış. Yazı iletişim ve monolog üzerine. Yazısında elektronik posta adresi sayesinde aldığı okur mektuplarından örnekler sunan Koryürek, iletişim buyruğuna duyduğu inancı şöyle dile getirir:

> İki kişi –kendisi ve okuru– arasında, birbirlerinin yüzünü görmeseler dahi –benim resmim maalesef görülüyor– yapılan tüm konuşma ve yazışmaların kutsallığını biliyor ve buna inanıyorum.

Söz konusu gazetecinin basının gücü karşısında okurun gücünü vurguladığı pasajlar ise, konunun gazetecinin kendi fotoğrafıyla ilgili olması açısından okunmaya değer:

> Bayan okurlardan kısmetim açılmış meğer. Bir başkası, bundan önceki yazıların yanında pipolu olan resmime, haklı olarak takmış. "Köşe yazılarınızın başında yer alan pipolu fotoğrafınıza bir türlü alışamadım" diyor. Daha da ileri giderek, yaşıma rağmen, bana öğüt de veriyor. "Tütün eğer bugün keşfedilseydi, inanıyorum ki, 'yaşa dışı' bir madde olurdu" diyor. Herkes basının gücünden söz eder. Bu mesajı aldıktan sonra, hemen yazımın yanındaki pipolu resmi değiştirip, yerine "sivil" bir fotoğrafın yer almasını sağladım. İşte size okurun gücü.

Son yıllarda gazeteler, radyo ve televizyonlar okurların kendileriyle iletişim kurabilecekleri kanalları çoğaltmaya çalışıyorlar. Örneğin CNN Türk, izleyicilerini tekniğin yeni olanaklarıyla kendi haberlerini üretmeye davet etmektedir. Böylece haber kanalı, kendisinin "ilk bilen siz olun" şeklindeki yayıncılık anlayışına izleyicilerini de katmayı amaçlamaktadır. Cep telefonlarıyla, "Oradaydım" ya da "Her Evde Bir Haber Var" mantığını izleyicilerin de yaşamlarında uygulamalarını talep etmektedir. Yazılı basında internet gazeteciliği alanında sadece okurların metinlerinden oluşan elektronik gazete geleneği de bunun benzer bir örneğidir. Bunların yanı sıra, bir başka şey daha var. İletişim araçları otantik bir konuşma ortamı yaratma, okurun istek ve taleplerini gerçekten dikkate alma gibi içten amaçlar taşıdığı söylenen karşılıklı iletişim biçimleri de yaratmaya çalışmaktadırlar.

Bu anlamda yüz yüze iletişim simülasyonunun hemen her iletişim aracını sarıp sarmalayan bir gerçekliğe dönüştüğünü söylemek hiç de yanıltıcı olmaz. Cep telefonu reklamlarında sıkça kullanılan "her şey konuşmakla ya da iletişimle başlar; susmak çare değil" türünden sloganlar dillere düştü. Slogan, aslında gitgide keşfedilen tüm iletişim olanaklarının iletişimsizliğe yol açtığı bir çağda, toplumun her kesimini soğurmaya yeltenen bir iletişim toplumu ideolojisini mükemmel ifade ediyor. Aslında Turkcell'in son reklam kampanyalarından birinde olduğu gibi sadece diğeriyle sürekli bağlantıda olmak için de cep telefonlarının kullanılabileceği söylenmektedir. Reklamda iki genç (kız ve oğlan) içtikleri Pepsi tenekelerinin sayısına bakıldığında, uzun süredir telefonla karşılıklı olarak birbir*leri*yle, "*Şimdi ne yapıyorsun*, hiç", "Yarın ne yapıyorsun, hiç" şeklinde sadece "hiçleşerek" bağlantıda kalabilmektedir. Konuşmanın ucuzluğunun yanı sıra, teknolojik bağlantılılık bu reklam metninde olduğu gibi aslında bir tür "duygusallaştırılmış" hiçleşmede kendini açıkça dışa vurmaktadır. Sevginin dilsizliği ya da fiziki bir aradalığı hep talep edişi reklamın güçlü noktasını oluşturmaktadır. Bu reklam me*tninin* başarısında da görüldüğü gibi, iletişim uzmanları, bu iletişim mükemmelliğini toplumun diğer kesimlerinden çok daha iyi simüle edebilmektedirler. Ancak başka bir yapısal sorun vardır. Bu uzmanlar artık, duygusal yaşamının çalkantıları hakkında okurlara reçeteler sunan Gönül Ablalar değiller; keskin bir U dönüşüyle, okurları Gönül Abla konumuna yerleştirdiler. Şimdi gazeteciler kendilerini

öğütlere ihtiyacı olan kimseler olarak kurmaya başladı. Gösteri toplumunun başaktörlerinin okurlarından talep ettikleri *ya da eder* gibi yaptıkları öğütler, doğal olarak öncelikle imajlarına ilişkin öğütler.

Medya Manipüle mi Eder Manipüle mi Edilir?

İkinci olarak, medyanın kimi manipüle ettiği ve nasıl manipüle edildiği sorusu, manipüle edilenin kim olduğu, gazetecinin kimin için konuştuğu ya da yazdığı sorusuyla bağlantılı bir sorudur. Öncelikle, haber vermeyi, belli bir bilginin bu bilgiye sahip olmayan kişiye ulaştırılması olarak tanımlarsak, haber, hedef kitle kendisine aktarılan bilgiden ne kadar habersizse, o kadar önemli olacaktır. Eğer, basın en geniş kitleye ulaşmayı amaçlıyorsa, hedef kitlesinin bilgi düzeyinin çok düşük olduğu türünden temel bir hipotez kurmalıdır. Ancak, bu geniş kitle, bilgi düzeyi en düşük olanlar ile en yüksek olanlardan oluştuğundan, kimisi için yeni, bilinmedik olan bilgi, kimisi için zaten bilinen bir şey olacaktır. Medya genellikle olabildiğince "geniş bir kitleye" seslenmeyi tercih ettiğine göre, medya haberin hedeflediği geniş kitle için haberin hem ilginç hem de önemli olduğu etkisini yaratmak zorunda kalacaktır. Böylece medya, kendisine rağmen bir manipülatör olmak zorunda kalacak ve bu yüzden de kendi kendisini manipüle etmeye dayanan kısır bir döngünün içine düşecektir. Daha çok satmak ya da daha etkili olmak için, tıpkı "sanat sanat içindir" de olduğu gibi, araç araç içindir döngüsünün içinde haber verme işlevini bir kenara atacak ve dolayısıyla okurunu kendi amaçları için manipüle ederken, kendi kendini de manipüle eder hale gelecektir.

Hürriyet Gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Ertuğrul Özkök'ün Türk basınındaki ansiklopedi savaşları döneminde yazdığı bir yazı, bir gazetecinin habercilik/yorumculuk yapma işinden nasıl vazgeçtiğini ve okurunu nasıl kendi gazetesinin "tiraj" kaygısına alet ettiğini, diğer gazetelerle yapılan rekabetin "kim en iyi ansiklopediyi verir" tartışmasına dönüştüğünü gösterir. Bununla da kalmaz, gazetecinin neyle gurur duyduğunu, gazetenin okurunu nasıl ve hangi yöntemlerle manipüle etmeye çalıştığını ama okuru manipüle ederken, başlığı "Politika" olan bir köşenin nasıl gaze-

tenin kendisinin reklamını yapmak amacıyla kullanıldığını, tüm diğer gazeteler gibi *Hürriyet* gazetesinin de nasıl kısır bir döngüde devindiğini gözler önüne serer:

> İki hafta önce, dünyaca ünlü Washington Post Gazetesi'nin Genel Müdür yardımcılarından biri ile İstanbul'da yemek yedim. Söz bir ara Türk gazetelerinin ansiklopedi vermelerine geldi. Ansiklopedi rekabeti, Washington'da bile ilgiyle izleniyor. Türk hasmı dünya basın tarihine geçecek ilginç bir olayı gerçekleştiriyor. Dünyada başka hiçbir ülke basınının cesaret edemeyeceği bir işin üstesinden geliyor. Ansiklopediyi demokratikleştiriyor. Her eve bir değil, iki, üç ansiklopedi sokma mücadelesi yapıyor. (...) Kısaca Hürriyet, okurlarına Britannica'yı verebilmek için birçok kişinin "Çılgınlık" diye nitelediği bir şeyi yapmıştı. Bunu yaptık ve hiç de pişman değiliz. Çünkü, satın alma gücü sınırlı insanlarımıza dahi bu dünyanın en iyi ve en evrensel ansiklopedisini verme gururunu yaşıyoruz. (...) Hürriyet'in böyle bir ansiklopediyi, benim genel yayın yönetmenliği yaptığım bir dönemde vermesinden dolayı gurur duyuyorum. (Özkök, 1993)

Özkök'ün yazısı değerini, ne haber ne de yorum olmasından alır. *Haberciliğin ve yorumculuğun sıfır noktasını temsil etmektedir.* Bu ifade doğal olarak Roland Barthes'ın yazının sıfır derecesi deyişine gönderme yapmaktadır. Barthes, Fransız Devrimi'nin söylemini bu önermeden hareketle analiz ettiğinde oldukça çarpıcı bir sonuca varır. Barthes'a göre, kardeşliğe, eşitliğe ve özgürlüğe methiye düzen devrim söylemi, aslında kardeşliği değil düşmanlığı, eşitliği değil eşitsizliği, özgürlüğü değil diktatörlüğü derinden derine över. Özgürlüğün sadece ideolojik dayanaklarından biri olduğu bu söylemin hakikati, giyotinlerde akıtılan kanlarda somutlaşır. Devrim söyleminin sıfır derecesi, kan akıtmaya dayanır. Barthes'ın bu ifadesiyle daha farklı bir bağlamda yeniden karşılaştığımızda, bu kez aynı ifadenin, medyanın söyleminin sıfır derecesinin ne olduğunu açıklamak üzere kullanıldığını görürüz. Batılı gazeteciler, Körfez Savaşı'nın ardından dış politika haberlerinin üretim koşulları üstüne düşünmeye başlarlar. Bu savaş, Beatrice Joinet'nin deyimiyle "gazeteciliğin sıfır derecesini" ortaya çıkarmıştı. Gazeteciliğin sıfır derecesi, haber üretiminin propagandanın mantığına boyun eğdirildiğine, gösterilme hakkına sahip olan "imajların" çoğunluğunun haber gücü taşıyan imajlar değil, iktidarı temsil eden ya da herhangi bir şirket yararına oluşturulan

marka imajları gibi iktidar yararına oluşturulan imajlar olduğuna gönderme yapar (2000, s. 86). Benzer bir saptamayı Özkök'ün promosyon yazısı için de kullanmak yanlış olmaz. Kim kime sesleniyor sorusuyla bu metne baktığımızda, öncelikle "politika" başlıklı köşe yazısının günün politik konularını ele alacağını ve bu nedenle de yurttaş-okura sesleneceğini düşünürüz. Oysa durum tamamen farklıdır. Gazeteci-yorumcu, okurunu ünlü Amerikalı bir gazeteciyle yediği yemekten haberdar etmektedir. Yazının dekoratif unsurlarından biridir, bu kişisel bilgi. Bu bilgilerle gazeteci hedeflenen okura ne kadar ünlü ve önemli kişilerle görüştüğünü iletir. Ama bu iki tanık, aslında, gazetenin promosyonuna başladığı ansiklopedinin ne kadar önemli kişilerce bilindiğini ve beğenildiğini onaylamak üzere yazıya konuk edilmiş misafirlerdir.

Özkök'ün asıl okuruna ulaştırmak istediği bilgi, genel yayın yönetmeliğini yaptığı *Hürriyet* gazetesinin 17.5 milyon dolar ödeyerek Britannica'nın telif ücretini almış olmasıdır. Bu kadar yüksek bir telif ücretinin ödenmiş olmasını, gazetesinin en fakir kesimlerin bile dünyanın en iyi ansiklopedisine sahip olmasını istemesine yorarak, kendi gazetesini, gösterdiği cesaret nedeniyle över. Özkök, "Politika"da sadece gazetesinin ne kadar cesur ve okurunu düşünen bir gazete olduğunu dile getirmez. Aynı zamanda, diğer gazetelerin aynı dönemde verdiği ansiklopedilere kıyasla, kendi ansiklopedilerinin ne kadar evrensel olduğunu, herhangi bir ülke halkı değil, dünya halkları düşünülerek hazırlanmış, türünün en iyi örneği olduğunu vurgular. Üstelik, Amerikalı bir gazeteciye bu söylediklerini doğrulatır. Ayrıca bununla da yetinmez, ANAP Genel Başkanı ile yaptığı son görüşmelerden birinde bizzat kendi gözleriyle Mesut Yılmaz'ın kitaplığında Britannica ansiklopedisi setini gördüğünü söylerken, önemli siyasetçilerin bu ansiklopediye sahip olduğunu ima eder. Britannica, siyasetçilerin söylediklerinin inandırıcılığını sağlamak için vitrinlerine dizdikleri bir ansiklopedi sanırım, derken, *Hürriyet* okurlarının nasıl bir başyapıtı elde etme olanağıyla karşı karşıya olduklarını vurgular. Tüm bunlar bize Özkök'ün "Politika" köşesinin, *reklam sektörünün bir ürünün reklamını yapmak için kullandığı temel söylemsel stratejilerle örülü olduğunu gösterir.*

Özkök'ün yazısında iki söylem düzeni iç içe geçmiş gibidir: *popülizm ve seçkincilik*. Ama her iki düzen de reklam söyleminin mantığına tabi kılınmıştır. Popülizmi, gündelik dildeki kullanı-

mıyla üstü örtük bir fakirlik edebiyatı yapılmasında buluruz. Bu düzene göre, ülkenin aydınları ve siyasetçileri (popülizmleriyle ünlü siyasetçileri!) halkın yaşam standardının yükseltilmesiyle alakadar olmayan kişiler olarak temsil edilir. Seçkincilik ise, 80'li yıllar öncesinde basının üstlendiği öğretici olma rolünün neredeyse sadece "gösteriye" indirgenmiş bir versiyonu olarak çıkar karşımıza: Gazeteci Özkök figüründe somutlaştırılan, seçkinler seçkinlerle görüşür şeklindeki üstü örtük önermede ve halkın seçkinlerin ulaştığı bir kültür ürününe *Hürriyet* gazetesi sayesinde sahip olup "seçkinleşebileceği" önermesinde. Ancak, daha önce de ifade edildiği gibi, seçkinlik popülizme, popülizm de tüketim toplumunun mantığına yenik düşer. Hedef kitle, fakir bir kitledir. *Hürriyet* gazetesi ve gazetenin genel yayın yönetmeni fakir kitlenin iyiliğini ister. Ancak fakir kitle öylesine "cahildir" ki, Türk basınının (kastedilen kendini Türk basınıyla özdeşleştiren *Hürriyet* aslında) dünya basın tarihine geçecek bir şey yaptığını, yani başka hiçbir ülke basınının yapmaya cesaret edemediği bir şeyi yaptığını *bilmemektedir.* Okur bundan haberdar edilir. Yazarın zihninde öyle bir okur var ki, bu okur gazetecilik ile promosyonculuğun ne olduğunun farkında olmayan bir okurdur. Yazar, okurunu böyle kurduğu için, okuruna *Hürriyet'in* Britannica kuponları vererek, tarihe geçecek bir edimde bulunduğunu söyler. Böylece *Hürriyet*, "ansiklopediyi demokratikleştiren", fakir kesimlerin bilgilenmesi kaygısını taşıyan bir gazete olarak kurulmuş olur. Bu çerçevede basın, "kamusal hizmet veren" bir kurum olarak sunulup, kimi siyasetçilerin ve aydınların basını eleştirmesine dikkat çekilerek, şu dilekte bulunulur:

> Keşke toplumun öteki müesseseleri de bizler gibi her eve böyle değerli ürünleri sokabilmek için böylesine büyük fedakarlıklar, böylesine güzel çılgınlıklar yapsa. (Özkök, 1993)

Bu dileğin ironikliği ve trajikliği, bir gazetenin genel yayın yönetmeninin kamusal hizmeti tanımlama tarzında açıkça ortaya çıkmaktadır. *Radikal* gazetesinde Murat Belge bu trajediyle bağlantılı olduğu düşünülebilecek şu sözleri dile getirir:

> Yazılı medyada değişen çok da, pek fazla değişmeyen taraf toplam tirajı. Nüfus artıyor, nüfus içinde okur yazar oranı artıyor (ya da öyle olduğu-

> na inanıyoruz), ama gazetelerin toplam satışı olduğu yerde duruyor. Bu, son analizde kimin başarısı acaba? Toplumun mu, basının mı? (2001)

Çağımızda her şeyin krizinden söz ediliyor. Medyanın içine düştüğü okur krizi hiç de Türkiye'ye özgü değil. Amerikan medyasının bu krize getirdiği çözümler de en az Türk basınının çözümleri kadar tuhaf. ABD'de medyada çalışmaya başlayan "medya danışmanları", medyaya maddi sıkıntılarını aşmak için şu önerilerde bulunur: Haberlerin uzunluğunun kısaltılması, kolay okunan yazıların yayımlanması, yerel haber sayfalarına önem verilmesi, grafiklerin ve hedeflenen tüketici kategorilerinin olası reklam şirketleriyle ilişkiye sokulmasını sağlayacak pratik bilgilerin çoğaltılması. Ancak, medya danışmanlarının önerileri ile okurların beklentilerinin çakışmadığı, başka araştırmalarla tanıtlanır. Amerikan medyası nezdinde bu çalışmaların sonuçları hâlâ Tanrı sözüymüş gibi algılanmaya devam etse de, bundan sonraki araştırmalar okurun gerçekten eksikliğini hissettiği şeyin medya danışmanlarının önerisi üzerine yapılan değişikliklerle hiçbir alâkasının olmadığını ortaya çıkardı: Okur ulusal ve uluslararası haberlere daha çok yer verilmesini, sorunların kaynağına inebilmek için yazıların yeterince uzun olmasını ve sayfalarda güncel olaylara öncelik verilmesini istiyordu. Gazeteler, bu yöntemleri uygulamaları nedeniyle okurlarını kaybettiler; ama aynı yöntemler sayesinde kârlarını hızlandırmak amacını güdüyorlar. Bu gelişmelerin Türkiye'de neden olduğu gelişmeye de değinmek gerekir. Böylece klasik fıkradan birçok yönüyle ayrılan, yorumsal yönü ağır basan bir yazı türü oluşmuş oluyor (Özdemir, 1983, s. 101-107 ve 108).

Yazılı basının krizine dair sorulara ekonomik, kültürel, sosyolojik jargonlardan hareketle yıllardır yanıt verilmeye çalışılmaktadır. Bu sorulara yanıt vermek zor olsa da, aktardığımız köşe yazısında okurun nasıl tanımlandığından hareketle söylenecek birkaç şey vardır. Toplumun üst kesiminde yer alan, ünlü kişilerle sürekli temasta olduğu için kendisi de en az onlar kadar ünlü olan gazeteci, okurunu fakir ve cahil olarak konumlandırır. Bu okur, toplumun alt kesimlerinde yer alır; bilgi ve iletişim çağında evrensel bilginin içinde hapsedildiği bir ansiklopediye bile henüz sahip değildir. Aydınlar kadar siyasetçilerin de tıpkı medyanın yaptığı gibi yapması gereken şey, bu fakirlerin evlerine değerli ürünleri

sokmaktır. *Birikim* dergisinin medyaya ayırdığı Nisan 2001 tarihli 144. sayısında Ertuğrul Özkök'ün söylemini konu alan yazısında Rıfat N. Bali, Özkök'ün söyleminde "tüketici olmanın insanlara haz verdiği" önermesinin merkezi bir yer tuttuğunu işaret eder. Bali, bu önermeyle Türkiye'de 1980'li yıllardan beri uygulanmakta olan iktisadi politika arasında haklı olarak bağlantı kurarak, yüksek enflasyonlu bir ekonomiyi tüketimi körükleyerek canlı tutmaya dayanan bu politikanın önemli unsurlarından birinin sıradan insanın tüketiciye dönüştürülmesi olduğuna dikkat çeker (2001, s. 60). Bu bağlamda Özkök, bu ekonomik politikanın savunuculuğunu yazılarında üstlenir ve mutluluk ile hazzın tüketilerek elde edilebileceğini sürekli dile getirir. Tüketim toplumu ideolojisinin gazetelerin prestijli konumlarını işgal edenler tarafından yaygınlaştırılması ve en meşru ideoloji olarak kurulması, 1980'li yıllardan bu yana Türk basınına damgasını vuran başka bir gelişmeyle doğrudan doğruya bağlantılıdır. Murat Belge'ye göre bu gelişme, günümüzde çalıştıkları kurumlarda önemli konumlarda bulunan gazetecilerin 1980 öncesinin pedagog gazetecilerinden farklı olarak yalnızca "popülerleşmek" ve "çok satmak" için kafa yormalarıyla bağlantılıdır (2001b). Tüm gazetecilik ürünlerinde magazin gazeteciliği üslubunun kullanılmaya başlanmasıyla, bir yandan geniş kitlelere seslenme olgusu gündeme gelir. Diğer yandan ise, okurların tüketiciler olarak görülmesi yaygınlaşır.

Ertuğrul Özkök'ün artık klasik gazeteci köşe yazısının ötesinde yer alan yazısı bağlamında kurulan fakir okur, aslında zengin, eğitimli, bilgili *tüketiciye* dönüştürülmek de istenmektedir. Okur ne olduğuyla, ne beklediğiyle, demokratikleşmeden ne anladığıyla değil, hep olumsuz olarak, ne olmadığıyla ve en önemlisi, neye sahip olmadığıyla ya da ne olması gerektiğiyle tanımlanır. Seslendiği kişi ya da kitleyi dikkate almayan, onu sadece olumsuzlayan bir söylemin dinleyicisi ya da okuru olmak, herhalde çok sevimli bir şey olmasa gerek. Basında sık sık karşılaştığımız bu tür söylemlerin özneleri, kendilerini okur karşısında daha üstün bir konuma yerleştirir. Üstelik, *Hürriyet* Genel Yayın Yönetmeni'nin bu yazıyı okurun bilgiye daha demokratik bir biçimde ulaşmasını savunmak/sağlamak üzere yazmadığı da açıkça ortadadır. Medyanın da içinde yer aldığı iktidar odakları, bireyleri seçmen, hedef kitle ya da tüketici olarak kurarak, onlara toplumsal roller atfederler. Yalnızca tüketenler olarak kurulduğunda bireyler "top-

lumu üretmek ve değiştirmek yerine ekonomiyi, politikayı ya da bilgiyi yönetenlere" (Touraine, 1992, s. 260) bağımlı olmaya devam ederler. Basının sıkça kullandığı dilin propaganda ve reklam dillerine benzediğini söylemek gerekir. Alain Touraine'e göre, bireyleri kendilerine bağımlı kılmak için bir *şey* olarak kuran ve onlara toplumsal roller atfeden "propaganda ve reklam dili istikrarlı bir biçimde bu temel çatışmayı saklama, toplumun örgütlenmesinin 'gereksinimler'i karşıladığı fikrini dayatma eğilimindedir; oysa, kuşkusuz, yapay olmayan ama iktidarın çıkarlarına uygun düşen bu gereksinimleri oluşturan o örgütlenmenin kendisidir. Birey ancak, bir özgürlük, özgür bir ben üretimi mantığı adına uygulanan, toplumsal egemenliğe karşı çıkmakla 'Kendi'nin elinden kurtularak, özneye dönüşür" (1992, s. 260).

Medyanın "Aktarma İşlevi"

Medya neden toplumsal olguları oldukları gibi aktaramaz sorusunu burada hemen şimdi sormak gerekir. Haber bir dil işidir ve dil pozitivist bilim anlayışının iddia ettiğinin aksine, şeffaf değildir. Dilin şeffaf olduğu iddiası, gerçek dünyada olup biten olayların dil aracılığıyla olduğu gibi aktarıldığını/yansıtıldığını varsayar. Sanki şeyler kendi kendilerinden söz ediyor gibidir. Oysa şeylerin bir şeyden söz eder hale gelebilmeleri için söylemin alanına dahil edilmeleri, hatta bu söylem tarafından anlamlandırılmaları gerekir. Demek ki dil, bir dünya vizyonunun ve dünyaya ilişkin tikel bir anlamın kurulduğu saydamsızlığı içinde taşır; dilin kullanımı, şeffaf ve masum değildir. Bunu biraz daha anlaşılır kılmak için Stuart Hall'un verdiği bir örneği aktarmak yerinde olur: "Leyland alet-edavat yapımcılarının bugünkü grevi İngiltere'nin ekonomik durumunu daha da zayıflattı" gibisinden bir ifade, ekonominin nasıl işlediğine, ulusal çıkarın ne olduğuna vb ilişkin bir dizi sorgulanmaksızın kabul edilen önermeler dizisine yaslanmıştır. Çünkü bu ifadenin güvenilirlik kazanması için kapitalist üretimin tüm mantığının doğru olduğunun kabullenilmesi gerekir. Alışıldık bir haber bültenindeki herhangi bir parça için de aynı şeyleri söylemek mümkündür; çünkü dünya hakkında ifade edilmemiş ya da sorgulanmaksızın kabul edilen bilgi parçalarından oluşan bir silsilenin bütünü olmaksızın bu bültendeki her betimsel ifade, sözcüğün tam anlamıyla kavranılmaz olacaktır." (1994, s. 81)

Dolayısıyla, şeyler ne iseler o olarak dile girip, ardından hiçbir şey olmamış gibi kendi kendilerinden söz edemezler. Hatta dünyayı olduğu gibi yansıtabileceği düşünülen imaj bile, *medyanın ne pahasına olursa olsun her şeyi gösterme, görünmezi görünür kılma ve en çarpıcı olanı seçme –vaktinde* gelmeyen trenler gibi– *ideolojisiyle*, kamusal alana ilişkin medyanın kendi amaçlarına en uygun düşen vizyonu oluşturmasına hizmet eder; bu ise, dünyanın sadık bir şekilde yansıtılmasının imkânsızlığının yanı sıra, bir yansıtma/aktarma ediminden çok daha farklı bir edimdir (Charaudeau, 1997, s. 9). Bununla birlikte, medya aktardığını deforme etmesine rağmen, tıpkı lunaparktaki aynalar gibi dünyanın abartılmış, basitleştirilmiş, basma kalıplaştırılmış bir parçasına yine de *tanıklık* eder. Olaylar kendi kendilerinden söz etmiyor da bir şeyden söz eder hale getiriliyorlarsa, ister yazılı, ister görsel, ister işitsel olsun, gazeteciliğin haber ve yorum gibi iki temel işlevini nasıl tanımlarız?

Türkiye'de özgül anlamda basının, daha genel anlamda ise medyanın dilini ele almayı amaçlıyorsak, Batı'da olduğu gibi haber dilinden ya da başka bir ifadeyle haber söyleminden yola çıkmak kısmen yanıltıcı olabilir. Bununla söylemek istediğim, Türkiye'de haber diye bir şeyin olmadığı değil, Türkiye'de medyanın söylemi üzerine düşünmek için yola çıktığımızda, yolumuzun üzerinde köşe yazılarının önemli bir uğrak noktası olarak durduğudur. Batılı araştırmacılar bugün kendi ülkelerinin medyası üzerine düşünürken, haber ile "bakış açısı yazıları ve programları" arasındaki ilişkiye dikkat çekerler. En azından Fransa örneğinde önemle üzerinde durulan konulardan biri, haber tanımının ve anlayışının dönüşümler geçirmekte olduğudur. Verilerden en önemlisi, gazetecinin yazısında kişisel özelliklerini açıkça dışa vurması olarak karşımıza çıkıyor. Pierre Bourdieu ile birlikte çalışan Patrick Champagne'a (2000) göre, bunun olumsuz yansımalarından birinin, gazetecinin kişisel yaşamının ve kişisel niteliklerinin haberden daha önemli addedilir hale gelmesidir. Aynı olguyu biz bugün Türkiye'de köşelerinde güncel siyasi ve ekonomik olayları yorumlaması gereken köşe yazarlarının yazma pratiğinde açıkça gözlemliyoruz.

Dikkat çekilmesi gereken olumsuz gelişmelerden bir diğeri ise, haberlerin, güncel olanın ne olduğunun farkına varılmasını sağlamak yerine, güncelin "yansıtılmasıyla" yetinilen metinler olmaya

başlamasıdır. Televizyon ve radyo haberciliğinde belki daha fazla söz konusu olan bir eğilim, yazılı basını da etkilemeye başlamıştır. *Haber görülecek, dinlenecek ham bir veri olarak algılanmaktadır* (Champagne, 2000, s. 10). Haberin böyle algılanması ise, haberlerin artık belli bir tavır alışla üretilmediği ve haberi inşa etme pratiğinden vazgeçildiği anlamına geliyor. Herhangi bir haberin, söylem nesnesi ne olursa olsun, kimi üstü örtük içerimleri ve olumlu ya da olumsuz değer yargılarını içinde barındırmaması mümkün değildir. Kimi önyargılara ya da değer yargılarına yaslanmayan haberler yalnızca, tamamen olgusal olan haberlerdir. Sinema programlarını, nöbetçi eczanelerin listesini, iş ya da kiralık ilanlarını bu tür olgusal haberlere örnek olarak verebiliriz. Demek ki söz konusu olan, haberin ham bir veri olarak algılanması olgusu ise, bir ülkede ya da dünyada olup biten güncel olayların tam da bu olgusal haberler gibi algılanmaya başlanmış olmasıdır. Farklı kurumların kaynağı olduğu bilgiler oldukları gibi yayımlanmakta, birbiriyle bağlantılı olan olgular, okurun olup biteni algılayabilmesi için birbirleriyle bağlantılandırılmamaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, Fransa'nın durumu Türkiye'den daha az içler acısı bir durumdadır. Bir örnek vermek gerekirse, 2001 yılının başında biri Davos'ta dünyanın ekonomik liderlerinin buluştuğu, diğeri Brezilya'nın Porto Allegre kentinde küreselleşme karşıtlarının buluştuğu iki uluslararası toplantı yapıldı. Toplantıların aynı tarihlerde yapılmış olması küreselleşme taraftarlarına karşı küreselleşme karşıtlarının özellikle planladığı bir şeydi. *Le Monde* gazetesinde bu iki olay hem birinci sayfadan hem de birbirleriyle bağlantılandırılarak verildi. İşte bu anlamda, bu iki toplantının yansıtılış biçimi, haberin hammadde olarak algılanmadığını ve haberin okurun olguları anlamasını sağlamak için belli bir bakış açısına sahip olduğunu ve bir şekilde tavır aldığını gösterir. Oysa aynı haberler, en azından *Radikal* gazetesinde birbirinden bağımsız haberler olarak yer aldı. Davos toplantısına gazetenin ekonomi sayfasında, Porto Allegre'ye ise dış haberlerde uluslararası toplumsal bir hareket olarak yer verildi. Ekonomik bir toplantının siyasi boyutlarının böylece yok edildiğini görüyoruz. Ayrıca, Türkiye'de gazetelerin ilk sayfalarının sadece Türkiye'yle ilgili haberlere yer vermesi de, Türkiye'nin ya da Türk basınının dünyaya ne kadar kapalı olduğunu göstermektedir. Geleceği küreselleşmenin insafına bırakılmış bir ülkede, dünya ölçeğinde

ses getiren küreselleşme karşıtı eylemler, bağlamları dikkate bile alınmadan, *öylesine* bir dış haber olarak yer almıştır. Tüm bu söylediklerimizden, haberin kanaat bildirilmesi gereken bir metin olduğu sonucunun çıkarılmaması gerekir. Söylemek istediğimiz, olguların, yemek tarifleri gibi değil de, belli bir perspektif içinde birbirleriyle ilişkilendirilmesi, ekonomik, kültürel ya da politik bağlamlarından soyutlanmaması gerektiğidir. Ayrıca küreselleşme karşıtlığı konusunda haber bağlamındaki duyarlılık, *Radikal* gazetesinde izleyen yıllarda artmıştır.

Fransa örneğinde, tam da haberin bir hammadde olarak algılanmaya başlanmasının bir sonucu olarak, gazetelerde ve radyo-televizyonlarda bakış açılarının, tartışma programlarının ve tartışma mekânlarının birdenbire çoğalmaya başlaması söz konusudur. Türkiye'de ise köşe yazarlığı, Türk gazeteciliğinin kendine özgü yapısal olgularından biridir. Haber ile yorum arasındaki meşakkatli ilişki, son yıllarda köşe yazarlarının özellikle dikkatini çeken bir soruna dönüşmüştür. Köşe yazarlarının haberi ve yorumu birbirinden nasıl ayrıştırdıklarına bakmak, aynı zamanda en azından yazılı basının önemli söylem öğelerinden birini nasıl kurguladığını ve köşe yazarlarının kendi yazma pratiklerini nasıl anlamlandırdıklarını görmek açısından yararlıdır.

Yazdığı bir yazıda Aziz Nesin, Türk gazeteciliğinin köşe yazarlığı kurumunu ironik bir biçimde Batılı yorumculukla karşılaştırır:

> Biliyor musunuz ki, fıkra yazarlığı, Türkiye'den başka hiçbir ülkede yoktur, yalnız bize özgü bir iştir... Başka ülkelerde, bizdeki fıkra yazarı yerine yorumcu denilen yazarlar vardır. Onlar ancak, kendi uzmanlıkları, bilgileri içine giren konularda, haftada iki, en çok üç gün yazarlar. Oysa bizler maşallah bilmediğimiz hiçbir konu olmadığından, hangi taşı kaldırsanız altından çıkan her konuyu parmağımıza dolayan birer "allame-i cihan" pozunda, bilgiçlik taslayarak her sabah akıl dağıtmaktayız. (Nesin'den akt. Özdemir, 1985, s. 101)

Nesin, Türkiye'deki fıkra yazan ile Batı'daki yorumcuyu birbirinden ayırır. Yorumcu, *uzmanlık bilgisini* kullanan kişiyken, köşe yazarı, belli bir alanın değil, *hemen her şeyin uzmanıdır.* Sanki bir tür "her şeyi bilen Akıl'dır". Kendi Aklının ve sahip olduğunu varsaydığı "bilgilerin" ışığında toplumun diğer kesimlerine "doğrunun ya da hakikatin" ne olduğunu söyleyen kişidir. Haber

ile köşe yazısı arasındaki temel farklılık genellikle, birinin nesnel, diğerinin ise yoruma dayalı olmasına dayandırılır. Kaba bir ayrım olarak ne kadar "pratik" bir ayrım olursa olsun, bu tür bir ayrım, iki şeyi gözden kaçırır: İlki, haberin yorumla olan bağlantısını hiç dikkate almaz. Oysa haber, bir olayı aktarma biçimiyle bu olayı belli bir algı çerçevesine dahil eder ve bir söylem nesnesini, dolayısıyla da dünyayı belli bir tarzda inşa eder ya da yeniden sunar. İkinci olarak, köşe yazarlarının, belli bir söylem türü üreterek belli bir "meşru" varoluş tarzı yarattıklarını ve diğer düşün ve yazın alanlarını işgal edecek tarzda kendi hükümranlıklarını dayattıklarını dikkate almaz.

Sanki bir yerde nesnel olması gerektiğinden emin olunan ve değilse bile öyle olması gerektiği düşünülen "haber" denilen bir yazın, başka bir yerde ise ondan ayrı tutulan, nesnel olmaması gerektiği konusunda görüş birliğine varılmış, "yorum" olarak adlandırılan "köşe yazısı" var gibidir. Murat Belge 24 Mart 2001 tarihli, *Radikal* gazetesindeki köşesinde Türk basınında haberlerin "kanaatlerle" yazıldığına işaret eden önermesini, bu haber/yorum ikiliğine dayandırır. Belge, 1980 öncesi Türk basını, gazetecilik mesleğinin uluslararası ilkelerine en azından uyar gibi görünürdü diyerek, 1980 sonrası gazeteciliğini şu sözleriyle yerer:

> 80'lerde her şeyle birlikte medya da halklaştı; daha doğrusu, "halk böyledir" diye tespit ettiği bir özelliğe kendini de uydurmaya başladı. Diyelim ki, bugün önemli haberimiz orman yangınıdır; kasten çıkarıldığı konusunda ciddi ipuçları olan bir orman yangınıdır. Eski üslupta, genel olarak "Bilinmeyen kişilerin ormanı yaktığı düşünülüyor" gibi bir başlık altında haber verilir, gazetenin bir yazarı da, gerekli buluyorsa, "Orman yakmak alçaklıktır diye" bu konuda kendi görüşünü yazardı. 80'lerden sonra yöntem, aynı haberi "Alçaklar ormanı yaktı" başlığıyla vermeye dönüştü.

Aziz Nesin'in dikkati çekmiş olduğu gibi, yorum uzmanlık bilgisine dayanır. Köşe yazısı ise hemen her konuda bilgiçlik taslanarak sabah akşam akıl dağıtılan yazılardır.[7] Ayrıca, ne haber, ne

7. *Radikal* gazetesi köşe yazarı Türker Alkan, G.Ü. İletişim Fakültesi öğrencileriyle yaptığı bir söyleşide, köşe yazılarını dört kategoriye ayırır. Alkan öncelikle bugünkü köşe yazarlığının başlatıcısının *Milliyet*'teki "Olaylar ve İnsanlar" köşesiyle Hasan Pulur oluğunu söyler. Alkan'a göre, Hasan Pulur'un yazdığı türden köşe yazısı türü "biraz köşe yazarlığı, biraz habercilik, biraz magazin unsurlarını içerebiliyor ve okurların çok aradığı bir köşe oluyor" (Alkan, 1999, s. 185). Diğer iki kategori ise

yorum, ne de köşe yazısı "nesnel"dir. Belge'ye göre ise, birinci başlık haberin yansız verildiğine, ikinci başlık ise haberin bir kanaate dayalı olarak yanlı verildiğine işaret ediyor. Halbuki, "Alçaklar ormanı yaktı" gibisinden bir ifade, Belge'ye göre, olsa olsa köşe yazarının dile getirebileceği bir kanaattir. Burada tanımlandığı haliyle yapılan, görüş bildirmek değildir. Her ne kadar Murat Belge her ikisini de karikatürize etmiş bile olsa (anlaşılma kaygısıyla), gündelik medya tartışmalarında yansızlık ile yorum yapmak birbirine karıştırılmaktadır.

Haberde yoruma yer verilmemesi gerektiği, aksi takdirde basındaki haber/köşe yazısı ayrımının ortadan kalktığı saptaması sıkça dile getirilen bir önermedir. Türker Alkan, söz konusu ayrıma uyulmamasının köşe yazarlarını mesleki bir kimlik krizine soktuğunu söyler:

> Köşe yazarlığını zorlaştıran bir durum şudur ki, gazetelerin hemen hepsi haber verirken yorum yapıyorlar. Bazen haberle yorum o kadar birbirine karışıyor ki, okur açısından neyin haber, neyin yorum olduğunu anlamak güçleşiyor. Bu durumda, yorum silahı ve hakkı elinden alman köşe yazarı, köşesinde yorum yapmayı bırakıp haber vermeye kalkarak intikamım alıyor. Köşe yazarları muhabirleşiyor, muhabirler de köşe yazarlaşıyor. Hayırlı bir gelişme midir? Değil elbet. (Alkan, 1999, s. 186)

Alkan'ın söyleminde haberin yorumdan ayrı düşünülmesi gerektiği anlayışı, neredeyse gazeteciliğin temel ilkesi haline getirilir. Buna karşın Alkan, farklı eğilimlere sahip köşe yazarlarının yazdığı gazetede köşe yazarı olmasına karşın, bu farklılığın nereden geldiğini akademik bir şekilde sorgulamaktansa, tıpkı bir gazetecinin yapabileceği gibi sorgular. Köşe yazarlarının bile siyasi yorumdan vazgeçmiş/vazgeçirilmiş olmalarının, muhabirlerin haberlere yorum katmasına değil de, daha yapısal bir nedene ya da nedenler yumağına bağlı olabileceği ister istemez göz ardı edilir.

Oysa Alkan'ın yazısının yayımlandığı akademik dergide gazeteci-yazar sıfatıyla sunulan Umur Talu, köşe yazarlığı konusunu

---

uzmanlar ve edebiyatçılar tarafından yazılan köşe yazılarıdır. Alkan'ın "asıl köşe yazarları" olarak nitelediği köşe yazarları ise Aziz Nesin'in tanımladığı işi yapan yazarlardır: "Asıl köşe yazarları, bol bol yorum yapan, akıl veren ve yol gösterenlerdir. Okurları belirli bir görüşe yönlendirmeye çalışırlar. Gazeteci olabilecekleri gibi başka bir meslekten de gelebilirler." (1999, s. 186)

ele alan yazısında, bu yapısal nedenlerden birini açıkça dile getirir. Hem dünyada hem de Türkiye'de köşe yazarlığının geçmişte olduğundan daha önemli olduğuna dikkat çeker Talu:

> Kitle gazeteleri ve gazeteciliğiyle birlikteyse, köşeler çoğalıyor ve homojenliği yitiriliyor. Büyük gazete çizgisi flulaşıyor, yanardönerleşiyor. Gazete kitlenin her kesimine, bir pazarın çeşitli aktörleri olarak ulaşmaya çalıştığında, aynı bir süper market gibi, her nabza şerbeti de raflarına diziveriyor. (1999, s. 187)

Medya dünyasının uğradığı dönüşümler, "haber mi yorum mu" sorunsalının daha farklı şekillerde tartışılmasını zorunlu kılıyor. Artık gazeteler ilk sayfalarından "vitrin" olarak söz etmeye başladılar. Vitrine neyin gireceğinin nasıl belirlendiğine bakıldığında ise, satış kaygısının haber verme kaygısından daha ağır bastığını görüyoruz. Özellikle, ilgi çekmek amacıyla gazetenin ilk sayfasının büyük manşetten verilmiş tek bir habere ayrılmış olması, haberler ve önem sıralarına ilişkin hiyerarşinin tamamen altüst olduğunu gösterir. Geniş kitlelere seslenebilmek için yazılı basın, öncelikle gazete boyutu, kullandığı üslup ve gazetenin biçimsel özellikleri olmak üzere tüm varlık nedenini albenili olmak üzerine kuruyor. Gazete sayfalarında cinayet anlatılarına, röportajlara, foto-röportajlara, savaş mektuplarına (TGRT'deki erleri konu alan programları anımsayalım), söyleşilere ve spor haberlerine (Fatih Terim'le ilgili haberler gazetelerin birinci sayfalarında yer alıyor. Galatasaray'ın Avrupa Kupası maçları ve sonuçları gazetelerin birinci haberi olabiliyor) geniş yer ayırıyorlar.

Gelecek Ne Vaat Eder?

Tüm dünya medyasında benzer olgular yaşanıyor. Örneğin Fransa'da bu tür olgular 19. yüzyıl sonunda popüler basının doğuşuyla ortaya çıkmaya başlamıştır. 19. yüzyılın sonunda sanayileşmenin etkisiyle ve okuryazar oranının artmasıyla *sınırlı modernleşme* döneminin ahlak ve dünya anlayışı ciddi bir darbe alır. Sayıları giderek artan modernleştirilmiş kitleler, eski düzenin gazetecilik anlayışını kökten bir dönüşüme uğratacaktır. Aydınlanmacıların kamuoyu kavramı, modern ulusal kitle tarafından eleştirilir. İşadamlarının düşük fiyatlı gazeteler yayımlayarak kâr elde edebileceklerini keşfetmeleri de gazetecilik anlayışının de-

ğişmesinin önemli nedenlerinden biri olacaktır. Bu gelişmelerin ardından, gazetecilik etkinliğinin kapitalist kâr arayışına sistematik olarak boyun eğmeye başlaması Aydınlanmacıların bu etkinliğe yönelttiği eleştirilerin yoğunlaşmasını da beraberinde getirir. Aydınlanmacılara göre, kâr arayışı ifade özgürlüğünün kullanılmasını engellediği gibi basın özgürlüğüne de zarar vermektedir. Kamuoyu kavramı 19. yüzyıl sonunda artık yüzyıl başında kullanılan kavramla hiçbir ilişkisi kalmayacak şekilde değişir. Sınırlı modernleşme döneminde satın alma gücü olan ve okuryazar elit kesimin etkisi altındaki basın, yüksek tirajlı gazetelerin doğmasıyla birlikte, içeriklerini ve biçimlerini yeni okuryazar kitlenin beğenileri ve tüketici alışkanlıkları doğrultusunda değiştirir (Lemieux, 2000, s. 38-39).

Popüler basın, müşterisinin dikkatini çekmek ve merakını kamçılamak için cinayetlerin detaylarını yazmaktan, hatta katillere suçlarını nasıl işlediklerini ayrıntılarıyla anlattırmaktan kaçınmayan bir basındır. Kâr kaygısı yazılı basının temel kaygısına dönüştüğünde, gazete sayfalarında felsefi-politik tartışmalar görülmez olur ve daha popüler konular bu tartışmaların yerini alır. Yarış alanına, yangın yerine ilk ulaşan muhabirler, yanmış çocuklara ve kocaları tarafından dövülmüş kadınlara soru sorma yarışına girer. Popüler basının doğuşuyla birlikte, tirajı yüksek olan gazetelerin içeriklerinin apolitikleştiği ve tarafsızlaştığı görülür. Gazeteler daha fazla okura seslenebilmek için önceliği politik yorumlara değil, habere ve eğlendiren konulara verirler (Lemieux, 2000, s. 40-48).

Haberin de eğlence olarak kurgulanmasının yanı sıra, günümüzde medyanın yapısal niteliklerinden birisi de, medyanın sadece güçlü bir izlenime, güçlü bir söze, yani duygulu söze ifade olanağı tanımasıdır. Gilles Balbastre, Fransız televizyon kanallarından birinde geçici olarak çalışan bir gazeteciye atıfla şu gözlemi yapar: Televizyon kanalları izleyicinin her şeyden önce özel bir kişinin hikâyesiyle ilgilendiğini varsayarlar. Kanallar için önemli olan, herhangi bir olayın politik, ekonomik ve toplumsal içerimlerinin yok sayılması pahasına herhangi birinin özel hikâyesinin haberde öne çıkartılmasıdır. Geniş kitlelere seslenen basında kullanılan ilkenin aynısı, ciddi basında da uygulanmaktadır. Gazetecilerden talep edilen, olayın kişisel tanıklıklara başvurularak kişiselleştirilmesi ve insancıllaştırılmasıdır. Basında egemen ol-

maya başlayan genel eğilim, her ne pahasına olursa olsun insanlar aracılığıyla öykülerin anlatılmasıdır. İzleyicilerin kişisel öyküler sayesinde anlatılanlarla daha kolay özdeşleştiği varsayımından hareketle, örneğin haber müdürleri bir uzmanın görüşüne başvurulduğunda, eğer uzmanın televizyondaki imajının izleyicinin ilgisini yeterince çekemeyeceğini düşünürlerse, haberde onun yerine olayı yaşamış olana yer vermeyi tercih ediyorlar (Balbastre, 2000, s. 81).

Bu saptamaların da gösterdiği gibi, haber, alıcısını almaya teşvik edecek tecimsel bir mal olarak kavranıyor. Aktarılan olaylar, alıcıyı baştan çıkaracak şekilde düzenleniyor. Günümüzde, önemli olan, hiç kimsenin gidemediği ve ulaşamadığı bir yere giderek hiç kimsenin haber yapamadığını haber yapmak değil, herkesin yapabileceğini herkesten daha önce haber yapmaktır (Joinet, 2000, s. 89). Haberin değeri, tüm medya organlarında aynı haberin dolaşıma girmesiyle ölçülüyor. Bir haberin önemli bir olaya dayanması, haberin gazete, radyo ve televizyonlarda yer bulması için yeterli değil; haberin dolaşıma girebilmesi için ya *Le Monde* gazetesinde birinci sayfa haberi olması ya da AFP tarafından geçilmesi gerekiyor.

Tüm gelişmelerle bağlantılı olarak başka bir olgu gündeme geliyor. 1980'li yılların başından itibaren yeni bir haber türü –hafif haber– Amerikan gazeteciliğinde yaygınlaşmaya başladı. 1979-1983 yılları arasında gazeteler, "ünlüler" ya da "yaşam stili" gibi sayfaları çoğaltmak için "ağır aktüalite" –hard news– oranını yüzde 20 oranında azalttılar. Gazetelerin yüzde 69'u (satıştaki payı yüzde 82) 1983-1987 yılları arasında içeriklerinde önemli değişiklikler yaptıklarını ve gerek iş dünyası gerek sporla ilgili röportajları çoğalttıklarını kabul ediyor (Benson, 2000, s. 109). Yeni haber türü nedeniyle açılan seyahat, yaşam tarzları, giyinme-beslenme vs sayfalarının temel işlevi yayın organlarına daha fazla reklam almaktır (Benson, 2000, s. 109-110). 1980'li yıllarla birlikte Amerikan gazetelerindeki haber ve reklam bölümleri arasındaki ayrım ortadan kalkarken, özellikle 90'lı yıllarda gazetelerin borsalara girmeleriyle, içeriklerde de haber ve eğlence ayrımı yok olmaya başladı. Dünya medyasının olduğu gibi Türk medyasının da en önemli yapısal sorunu, artık her şeyin medyada sadece ve sadece magazinleştirildiği ölçüde yer bulması ve medyanın piyasa mantığının buyruklarına boyun eğmesidir.

Bunu Türkiye'de bariz bir şekilde hem haberlerde hem de köşe yazılarında gözlemliyoruz. Bir de, haberin ne olduğuna ve nasıl yazılması gerektiğine karar verenlerin, gazetelerin en değerli köşelerinde yazan köşe yazarları olduğu düşünüldüğünde, tehlikede olan, haberlere yorum katıldığı için ne yapacağını bilemeyen köşe yazarlarının statüsü değil, onların hükümranlıklarına boyun eğen gazetecilik mesleğidir.

Kaynakça

Arjun, Appadurai (2008), *Küçük Sayılardan Korkmak, Öfkenin Coğrafyası Üzerine Bir Deneme*, Çev. Ferit Burak Aydar, Timsahkitap Yayınları, İstanbul.

Bali, Rıfat N. (2001), "Ertuğrul Özkök: Yeni Türk insanının heykeltıraşı", *Birikim*, Sayı 144, Birikim Yayınları, İstanbul.

Baudrillard, Jean (1970), *La societe de consommation*, Paris, Denoël, *Tüketim Toplumu*, Çev. Hazal Deliceçaylı–Ferda Keskin, Ayrıntı Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 2008.

Belge, Murat (2001a), "Yıllar içinde basın", *Radikal*, 24 Mart 2001.

Belge, Murat (2001b), " 'Halk', 'avam' ve demokratikleşme", *Radikal*, 25 Mart 2001.

Berberoğlu, Enis (2007), "Paşa'nın iki sorusu", *Hürriyet*, 27 Ekim 2007.

---- (2007), "Komutanım Ağlıyorum Çünkü", *Hürriyet*, 28 Ekim 2007.

Boniface, Pascal (1997), *Güçsüzlük İsteği, Uluslararası ve Stratejik Tutkuların Sonu mu?*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Bourdieu, Pierre (1982), *Ce que parler veut dire, L'économie des echanges linguistiques*, Paris, Fayard.

Bourdieu, Pierre (1995), "Pierre Bourdieu, La Misere des Medias" başlıklı *Telerama*'da François Granon'un yaptığı söyleşi, Sayı 2353, 15 Şubat 1995.

Cemal, Hasan (2001), "Yolsuzluklarla mücadelede haklıyla haksız...", *Milliyet*, 16 Ocak 2001.

Champagne, Patrick (2000), "Le mediateur entre deux mondes". *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Pierre Bourdieu (directeur). Mars 2000, Sayı 131-132, s. 8-29.

Charaudeau, Patrick (1997), *Le discours d'information mediatique, La construction du miroir social*, Paris, Nathan.

Çandar, Cengiz (2008), "Genelkurmay, sivil bireyler ve Ermeni tabusu...", *Radikal*, 27 Aralık 2008.

Debord, Guy (1996), *Gösteri Toplumu*, Çev. Ayşen Ekmekçi–Okşan Taşkent, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gilles, Balbastre (2000), "Une information precaire". *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Pierre Bourdieu (directeur), Mars 2000, Sayı 131-132. s. 76-85.

Gorz, Andre (1997), *Misères du present Richesse du possible*, Paris, Galilee.

Günal, Asena (2001), "Mine G. Kırıkkanat ve beyaz Türk oryantalizmi", *Birikim*, Sayı 144, Birikim Yayınları, İstanbul.

Hall, Stuart "İdeolojinin yeniden keşfi: Medya çalışmalarında baskı altında tutulanın geri dönüşü", *Medya, İktidar, İdeoloji*, Der. Mehmet Küçük, Ark Yayınları, Ankara.

Henry, Michel, (1987), *La Barbarie*, Paris, Grasset&Fasquelle.

İnal, Ayşe (2001), "Televizyon, Tür ve Temsil", Yıllık 1999, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, Ankara, s. 255-286.

Joinet, Beatrice, "Le 'Plateau' et le 'terrain' ", *Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Pierre Bourdieu (directeur), Mars 2000, Sayı 131-132, s. 86-91.

Kerbrat-Orecchıoni, Catherine (1997), *L'Enonciation*, Paris, Armand Colin.

Kışlalı, Mehmet Ali (2001), "Asker Demeç Vermez", *Radikal*, 16 Ocak 2001.

Korkmaz, Alemdar (1999), *Medya Gücü ve Demokratik Kurumlar*, TÜSES/AFA, İstanbul.

Koryürek, Cüneyt E. (2001), "Yazarın Mutluluğu", *Radikal*, 4 Nisan 2001.

Lemieux, Cyril (2000), *Mauvaise Presse*, Editions Metailie, Paris.

Özdemir, Emin (1983), Aziz Nesin'in "Bizim işimiz" başlıklı *Merhaba*'da yayımlanmış yazısından akt. *Yazı ve Yazınsal Türler* içinde, Varlık, 1983.

Özkök, Ertuğrul (1993), "Amerikalı Gazeteciyi Şaşırtan Rakam", *Hürriyet*, 10 Aralık 1993.

Rodney, Benson, "La logique du profit dans les medias americains", İngilizce'den Çev. Marielle Aujollet, "*Actes de la Recherche en Sciences Sociales*, Pierre Bourdieu (directeur), Mars 2000, Sayı 131-132, s. 107-115.

Talu, Umur, "Köşelerde", *İletişim*, Bahar 1999/2, s. 187-189.

Touraine, Alain (1992), *Modernliğin Eleştirisi*, Çev. Hülya Tufan, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Tutal, Nilgün, Erbaysal, Tirşe ve Cheviron, Nicolas (2009), "La presse nationale turque et la construction de l'assaut de Dağlıca et de l'intervention militaire de l'armée turque dans le Nord de l'Irak" , yayımlanma aşamasında.

Tutal, Nilgün (2007), "Medya Okuryazarlığı: Erişim Sorunu, Seyirselleşme ve Sansasyonelleşme", içinde *Medya Okuryazarlığı* (Der. Nurçay Türkoğlu ve Melda Cinman Şimşek), Kalemus Yayınları, İstanbul, s. 192-210.

---- (2006a), *Küreselleşme İletişim Kültürlerarasılık*, Kırmızı Yayınları, İstanbul.

---- (2006b), *Söylemler ve Temsiller, Fransızlar Türkleri Nasıl Anımsıyor ya da Fransız İmgeleminde Türkiye*, Phoenix, Ankara.

---- (2005), "Popüler Kültür Araştırmaları: Batı'nın Kavramları Yerelin Olguları", Türkiye'de İletişim Araştırmaları Sempozyumu, Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi, Ankara, 20-21 Ekim 2005.

Türker, Alkan, "Köşe", *İletişim*, Bahar 1992/2, s. 185-186.

BEŞİNCİ BÖLÜM

Günümüzden Şikago Okulu'na Bir Bakış

Prof. Dr. Nilüfer Pembecioğlu

Giriş

İnsanların doğadan kopup toplumsallaşmaya başlamalarının üzerinden binlerce yıl geçti. Yine de insanoğlu temel sorunlarından biri olan iletişim sorununu tümüyle çözebilmiş değil. Toplumsallaşmanın, birörnekleşmeyle eş tutulduğu, modernleşmenin popülerleşmeyle karıştırıldığı bir çağda yaşarken, sosyal bir varlık olarak insan, doğasını unutmuş, Erdoğan'ın sözünü ettiği (Erdoğan, 1998, s. 11) araştırmacı doğasına aykırı davranarak, yalnızca kendisine verileni tüketen bir noktaya taşımıştır kendini.

Elliot'un dediği gibi (Elliot, 1990, s. 8), belirsizliklerden rahatsız olmak ya da sorunlarına yanıtlar aramak ya da Bostrom'un altını çizdiği gibi (Bostrom, 1998, s. 9) insanoğlu, belirsizlikleri

belirli hale getirmek için araştırma yapmak yerine, varolanla yetinmek, devam eden sürece katılmak, toplumun birörnekliği içinde kaybolmak yolundadır.

İnsanoğlu, ürettiği iki yüzün üzerindeki iletişim kuramına, çeşitli iletişim modellerine karşın, halen iletişimin doğasını gerçek anlamda kavrayabilmiş değildir. Erdoğan ve Alemdar'a göre, bireyin kendi içinde bulunduğu yaşamın koşullarını araştırma gereksiniminin temelinde ise birkaç önemli neden yatar (Erdoğan ve Alemdar, 1998, s. 14). Bunlar, belirsizlikleri ortadan kaldırmak, yaşam koşullarını anlamak, düzenleyip iyileştirmek ve böylece hem kendisi hem de türünün devamı için daha yaşanır bir dünya kurmaktır. Örgütlü yapıda kurulan dünyanın egemen gücüne sahip olanlar, egemenliğini sürdürmek, kitleleri kontrol altında tutmak için yine araştırma içinde olmak zorundadır. Geçmiş gözlemleri ve deneyimleriyle elde ettiklerine dayanarak günlük etkinliklerini sistemli ve tutarlı bir şekilde yürütmek isteyen insan ister istemez bilimsel birikime katkıda bulunur.

İletişime ilişkin araştırmaların tarihine bakılacak olduğunda, öncülerden biri olan, günümüzdeki pek çok düşüncenin ve çalışma yönteminin temellerini atan Şikago Okulu'nun, yalnızca dönem içinde gerçekleştirdiği çalışmalarıyla değil, ortaya koyduğu çalışma prensipleri ve topluma, bireye, eğitime, iletişime, bakış açısıyla da halen etkin ilkeleriyle işlevini sürdürmekte olduğunu görebiliriz. Şikago Okulu, iletişimin sosyal yaşamdaki rolünü belirgin kılarak, toplumsal kurama genel bir yaklaşım geliştirmiştir.

Dönem içinde sunmuş olduğu bildirilerle gündeme gelen ve attığı temeller ve geliştirdiği bakış açılarıyla halen gündemde olan Şikago Okulu birkaç nokta nedeniyle iletişim odaklı araştırmaları derinden etkilemiştir ve halen oldukça ilgilendirmektedir.

Öncelikle, bireyler-arası ilişkiler, betimlemeler, toplumsal etkileşimler üzerine vurgu yapan araştırmacılar, ilk olarak bilimsel bir yöntem önermektedirler. Böylelikle, o güne dek yalnızca haberleşmeden ibaret olarak görülen iletişim kavramının daha geniş ve daha derin olduğunu ve toplumla ilişkilendirilmesi gereğini vurgulamışlardır. Bunu ileri sürerken yalnızca kendi çağlarındaki bilgi birikimiyle yetinmemişler, buna ilişkin eski araştırmaları da ele alarak derlemişlerdir. Şikago Okulu'nun çalışmaları, kimilerine göre iletişimi değil de felsefeyi ve sosyolojiyi içermektedir. Aslında toplumun ve bireyin, içinde bulundu-

ğu ortam da göz önünde tutularak ele alınması gerektiğini öne sürmüşler, sosyal bilimlerde de tıpkı diğer bilim dallarında olduğu gibi, laboratuvar çalışmaları yapılabileceğini öne sürmüş ve kanıtlamışlardır. Kullandıkları yöntem eklektiktir; ancak, daha önceden hiç uygulanmayan yöntemlerle de zenginleştirilmiştir. Anketler ve istatistiki verilerin ham sonuçları katılımcı gözlemlerle genişletilmiştir.

İkinci olarak, iletişim odaklı araştırmalar, toplumbilim uygulamalarının getirilerinden yararlanma olanağına kavuşmuştur. Kuramsal ve uygulamalı araştırmaların birbiriyle kaynaştırılması, eklektik bir biçimde birbiriyle bağlantılandırılması, iletişim bilimlerinin geleceği açısından çok yararlı bir alan oluşturmuştur.

Üçüncü olarak, Şikago Okulu araştırmacıları iletişimi, yalnızca ileti aktarımı ile sınırlamamışlar, iletişimi, sürekliliği olan ve içinde kültürün inşa edildiği simgesel bir süreç olarak kavramışlardır. Sonuçta onlara göre, iletişim kendini siyasette, görenekler-de, törelerde, kurallarda, sanatta, mimaride göstermektedir. Onların anlayışına göre iletişim, kamusal yaşamda merkezi bir yer tutmakta ve tümüyle özel bir gözcü konumunda bulunmaktadır.

İletişim araştırmaları açısından bakıldığında, Şikago Okulu'nun, iletişim araştırmalarının temellerini atan ilkler arasında yer aldığı ve gerçekten önemli bir noktada durduğu görülmektedir. Şikago Okulu'nun önemini daha sonra daha farklı biçimlerde ele alan ya da geliştiren pek çok çalışma yapılmasına karşın, okulun ekol olan değerlerinin günümüzde bile pek fazla anlaşılamamış, bu yüzden de benzer çalışma prensiplerinin yeterince uygulanamamış olması aslında üzücüdür. Pek çok bilim insanı, genelde Şikago ekolünü günümüzde pek de bir yere oturtamamanın rahatsızlığını yaşamaktadır. Yapılan çalışmaların pek çoğu psikolojik, sosyolojik, ekonomik ve ideolojik bağlantılar ve disiplinler-arası bilgi birikimi içerdiğinden, tam anlamıyla iletişim çalışmaları olarak değerlendirilmemektedir.

Günümüzdeki iletişim kitaplarının pek çoğu, Şikago Okulu'ndan yalnızca üç beş tümceyle söz etmeyi yeterli bulmakta, Frankfurt Okulu'nun eleştirel kavramlarına çok daha fazla yer ayırmaktadır. Bu durumun, Şikago Okulu'nu temellendiren bakış açılarının disiplinler-arası çalışmaları içermesinden kaynaklandığı ileri sürülebilir. Günümüzde, Şikago Okulu'nun yeri ve konumuyla ele aldığı ve üzerinde durduğu konular hakkında farklı

perspektiflerden yaklaşımların neden olduğu bir belirsizlik ve karmaşa olduğu da ileri sürülebilir. Ağırlıklı olarak toplumbilimciler yöntembilimsel açıdan, iletişimciler ise yaptıkları, ürettikleri çalışmalara bakarak uygulama boyutunda Şikago Okulu'nu ele almışlardır.

Şikago Okulu'nun Önemi

İnsanlığın başından beri iletişim büyük değişimler geçirmiş; iletişim ve toplum ilişkisi farklı zamanlarda farklı boyutlar kazanıp gelişerek, devinerek günümüze dek gelmiştir. Bugünün farklı ve oldukça karmaşık görünen iletişim dinamiklerinin temelleri çoğunlukla 19. yüzyılda gelişmeye başlayan bilimsel çalışmalarla oluşturulmuştur. 19. yüzyıl sonlarından başlayarak yükselişe geçen yeni iletişim teknolojilerinin bireyler ve toplumlar üzerindeki kaçınılmaz etkileri bilim insanlarının araştırmalarını bu yönde yoğunlaştırmalarına da neden olmuştur. Günümüzde, "yeni medya" olarak anılan bu iletişim araçları, beraberinde yeni toplum yapıları da getirmiş gibidir. Bu "yeni medya", toplumun geleneksel etkileşim modellerini yalnızca geri dönülemez biçimde değiştirmekle kalmamış, aynı zamanda bireyin de kimlik, kişilik, davranış ve iletişiminde kalıcı farklılıklar oluşmasına neden olmuştur. Şikago Okulu temsilcilerinden olan Cooley, bu "yeni medya"nın bireylerde ve toplumlarda ne tür değişikliklere neden olduğunu ele alan bir etkileşim sırası öne sürmüştür. Bunlar anlatım, sürekli kayıt, biz ve yayılım veya halkın tümünü kuşatabilmeyi mümkün kılmadır.

Şikago Okulu, çıkardığı kuramcılar ve uygulamacılarla kısa sürede derin izler bırakacak denli gelişmiş ve bir "ekol" olarak anılmaya başlamıştır. Lazar, Şikago Ekolü'nü, 1920'lerden itibaren Amerikan sosyolojisinde etkin bir rol oynayan ve belli başlı temsilcileri arasında W. Thomas, R. Park, E. Burgess ve L. Wirth gibi isimlerin bulunduğu bir sosyoloji hareketi olarak tanımlamaktadır.[1] Hareketlilik, göç, kimlik gibi günümüzde de çok önemli olan ve halen araştırılan konuların Şikago Ekolü çerçevesinde ele alındığını görmek pek de şaşırtıcı değildir. Okulun, Amerika'da ve özellikle Şikago'da yer almasının getirdiği artılar ve eksilerle

1. Lazar, Judith, "İletişim Bilimi", Çev. Cengiz Anık, Vadi Yayınları, http://www.felsefeekibi.com/dergi9/s9_yl 3.html

birlikte, Amerikalı olmanın getirdiği kimlik çözümlemelerini, göç hareketlerini ve bununla ilgili gözlemleri, kısa ve uzun soluklu araştırmaları başlatıp yürüten bir merkez olarak, Şikago Ekolü, çok etnikli Amerikan kentlerinde öne çıkan gettolaşma sorunları üzerinde durmuş ve araştırmalarını "kentsel ekoloji" adı altında toplamıştır. Ele alınan başlıca konular şunlardır: Göçmenlerin ve marjinal grupların yaşama biçimleri, sosyal grupların kent mekânında yerleşme biçimleri, ekonomik etkinliklere ve mesleklere girme zorlukları, sosyal kabul ya da dışlanma, sosyalleşme biçimleri. Şikago Ekolü kuramcılarının çalışmalarında katılımcı gözlem, yaşam öyküsü çözümlemeleri, medya çözümlemeleri, kişisel görüşmelerde alınan notlar, izlenimlerin ve mektupların çözümlemeleri gibi araştırma teknikleri kullanılmıştır; bu nedenle, çevre psikolojisi bakımından da önem taşımaktadır.[2]

Geçmiş deneyimler ve birikimler gelecek çalışmalara ışık tutar. Örneğin Şikago Okulu'nun geçmişte yaptığı çalışmalar kendisinden sonra iletişim alanında yapılan birçok çalışmaya zemin oluşturmuştur. Mikrososyolojik düzeyde çalışarak insanı inceleyen araştırmacılar, insanın mevcut yaşam şartları içinde örgütlü yapıya uyum sağlamaları amaçlı birçok araştırma yapmışlardır.

Pozitivist-ampirik yöntemle araştırmalar yapan Şikago Okulu, gözleme önem vermiş ve sosyal bilimler platformunda sosyoloji ve iletişim alanlarında ampirik araştırmalarıyla tanınmıştır. Bir ekol olarak Şikago Okulu'nun iktisat, mimari ve kriminoloji alanlarında da önemli bir yeri olduğu bilinmekle birlikte, iletişimle ilgili olmayan yönleri bu araştırma konusunun dışındadır. Şikago Okulu araştırmacıları, gözlem ve dolayısıyla toplum incelemelerinde alan çalışmaları ile toplumsal araştırmalar yapmışlardır. Birçok yazara göre, Şikago Okulu entelektüelleri, sosyal bilimlerde özellikle sosyoloji ve iletişim biliminde sistematik ampirik çalışmalar için örnek teşkil edecek ve öncü nitelikte çalışmalar yapmışlardır.

Devinerek Gelişen Bir Şikago Okulu

Üzerinden onca zaman geçmesine ve ortaya çıkan yeni düşüncelerle önemini yitirmiş görünmesine karşın, bugün yeniden Şikago Okulu çalışmalarının incelenmesi için pek çok neden vardır. Bunlardan biri, Şikago Okulu kuramcılarının, iletişim

2. http://www.bilgilik.com/politika/gorusler-ve-doktrinler/sikago-ekolu.html

alanında günümüzde de hâlâ tartışılan temel sorunları toplumsal bir perspektifle değerlendirerek, 20. yüzyılın başında sistematik olarak araştırmış olmalarıdır (Mattelart, 1995; Atabek, 2005; Lazar, 2001). Günümüzde sosyoloji ve iletişim alanındaki araştırmalarından çok ekonomi alanındaki çalışmalarıyla tanınan Şikago Okulu'nda, ekonomi dalında aslan payını alan Milton Friedman'ın yanı sıra, T. W. Schultz, G. J. Stigler, R. H. Coase, G. S. Becker, M. H. Miller, R.W. Foge ve R.E. Lucas hep Şikago Okulu'nun üyeleridir. Şikago'da eğitim gören ekonomistlere Nobel alanların listesini de ekleyecek olduğumuzda, James Buchanan, Harr Markowitz, Myron Scholes de unutulmaması gerekenler arasında yer almaktadır.

Gelişen ve değişen dinamikler söz konusu olduğunda, Şikago Okulu'nda yer alan araştırmacıların ve önem verdikleri konuların farklılaştığını görmekteyiz. Bu yüzden, Şikago Okulu'nun bugün geçmişe dönük olarak bakıldığında birbirinden bağımsız ama bir şekilde de bağlantılı görünen farklı dönemleri olduğunu görebilmekteyiz. Öncü Şikago Okulu temsilcilerinin 1890'larda temellerini attığı okul, savaş öncesinde, savaş sonrasında ve iki savaş arasında farklı araştırmalarıyla gündeme gelmiş, döneme damgasını vuran düşünceler ileri sürerek o dönemdeki kadrosuyla farklı araştırmalara imza atmıştır.

Öncü Şikago Temsilcileri 1892–1920'ler

James Laurence Laughlin, 1850-1933.
Thorstein Veblen, 1857-1929.
John Maurice Clark, 1884-1963.
Wesley C. Mitchell, 1874-1948.
Simeon L. Leland
John U. Nef, 1899-

Birinci Şikago Okulu 1920-1945

Frank H. Knight, 1885-1972.
Jacob Viner, 1892-1970.
Henry C. Schultz, 1893-1938.
Paul H. Douglas, 1892-1976.
Oskar Lange, 1904-1965.
Henry C. Simons, 1899-1946.
Lloyd W. Mints, 1888-?

Bankacılık Kuramı Tarihi, 1945
"Para Politikası", 1946, REStat.
Rekabetçi Bir Toplum İçin Para Politikası, 1950.

Savaş Sonrası Şikago Okulu 1945-1960

Theodore O. Yntema
Jacob L. Mosak
Jacob Marschak, Tjalling Koopmans ve Cowles Commission
Lloyd A. Metzler, 1913-1980.
Don Patinkin, 1922-1995.
Bert F. Hoselitz, 1913-
H. Gregg Lewis, 1914-1992.
Theodore W. Schultz, 1902–
D. Gale Johnson, 1916-
William H. Nicholls

İkinci Şikago Okulu 1960'lar ve 1970'ler

Milton Friedman, 1912-
George J. Stigler, 1911-1991.
Ronald H. Coase, 1910-
Lester G. Telser, 1931-
Arnold C. Harberger, 1924-
Harry G. Johnson, 1923-1979.
Gary S. Becker, 1930-
Sherwin Rosen, 1938-

Üçüncü Şikago Okulu 1970'lerden günümüze

Milton Friedman ve Chicago Monetarism (Şikago Parasalcılığı).

James M. Buchanan ve Public Choice Economics (Kamu Seçimi Ekonomisi).

Robert E. Lucas ve New Classical Macroconomics (Yeni Klasik Makroekonomi).

Ronald H. Coase ve New Institutionalist (Yeni Kurumsalcı).

Robert Fogel ve New Economic History (Yeni Ekonomi Tarihi).

Gary S. Becker ve New Social Economics (Yeni Sosyal Ekonomi).

Richard Posner ve Law-and-Economics Movement (Hukuk ve İktisat Hareketi).

Şikago İş ve Ekonomi

Harry M. Markowitz, 1923-
W. Allen Wallis, 1912-
James Lorie
Merton H. Miller, 1927-
Eugene F. Fama, 1939-

Şikago Okulu'ndan söz eden akademik yazılar değerlendirildiğinde, Şikago Okulu'na ve araştırmacılarına yaklaşımların değişik perspektiflerde olduğu görülmektedir. Araştırmacılar, kendi uzmanlık alanlarında yazarken, yazılarına bir zemin ve destek oluşturması nedeniyle Şikago Okulu'nu veya araştırmacılarını referans göstermişlerdir. Ancak bu, okulun tüm araştırmalarının toplumun tüm kesimlerinde anlaşıldığı ve tanındığı, yöntemlerinin ve araştırma sonuçlarının kabul edildiği anlamına gelmemelidir. Daha sonraları, Şikago Okulu araştırmacılarının yaptıkları çalışmaları eleştiren ve yeni bakış açıları ileri süren çalışmalar da gerçekleştirilmiştir. Yine de Şikago Okulu, ilkleri ortaya koyması nedeniyle, yeri doldurulamaz bir biçimde ayakta kalmayı başarabilmiş görünmektedir.

Çalışmanın Amacı, Yöntemi ve Sınırlılıkları

Bu çalışmada, iletişim alanında Şikago Okulu çerçevesinde neler yapıldığına ağırlık verilip, sosyolojik çalışmaları göz ardı etmeden okulun kuramsal yaklaşımları üzerinde de durulması planlanmaktadır. Genel olarak, okulun başlıca kuramsal yaklaşımlarını birkaç sözcüğe sığdırmak, "toplumsal kuram", "pragmatizm" ve "ampirizm" olarak özetlemek olasıdır. Toplumbilimsel çalışmaları ise "kent", "göçmen incelemeleri", "mikro sosyolojide insan incelemeleri" olarak özetlenebilir. Devinimler açısından bakıldığında, köklerini Şikago Okulu bakış açısından alan pek çok düşünce bugün farklı açılardan gelişmekte ve yeni değerlendirmelere zemin hazırlamaktadır.

Bu çalışmada, Şikago Okulu kavramını bütüncül bir perspektifle ele almak ve okulu bir ekol haline getiren ortak noktaları da belirlemek amacı güdülmüştür. Bu araştırmada öncelikle birincil kaynaklardan yararlanılarak, ilgili literatürü oluşturan kitap ve dergilerin erişilebilen kısmına bakılması amaçlanmıştır. Ancak, yeni medyanın yardımı da oldukça fazladır. Pek çok düşünürün çalışmaları günümüzde bilgisayar ortamından ve hemen her dilde erişilebilir durumdadır. Çalışma, yaklaşım ve ele alıp incelediği konular açısından Şikago Okulu'nun en etkin olduğu zaman dilimi 1900'den 1940'lara kadar olan dönemle sınırlandırılmıştır.

20. yüzyıl boyunca önemini yitirmeden akademik alanda etkinliğini sürdüren Şikago Okulu'nun öncüleri John Dewey, George Herbert Mead, Charles Horton Cooley ve Robert Ezra Park'tır. Şikago Okulu'nun temelini atan bu kuramcılar, her biri birbirini destekler ve bütünler nitelikte mikrososyolojik ortak paydada insana inerek, bütünü oluşturan farklı öğeler üzerine odaklanmışlardır. Birbirlerinin yaptıkları çalışmaları ve öne sürülen yaklaşımları hareket noktası alarak konu üzerine yeni araştırmalar geliştirmişlerdir. Yaptıkları çalışmaların bütünlüğü ise bir "ekol" haline gelmelerini sağlamıştır.

Bulgular ve Yorumlar

Şikago Okulu'nun araştırmacıları her olayı, olguyu, bireyi, davranışı, edimi, kendi sınırları içinde değerlendirmek gerektiğinin altını çizmişlerdir. Her dönem, kendi içinde farklı dinamiklerle birlikte gelir ve belli bir süre sonra, yerini başka bir döneme ve farklı dinamiklere bırakarak kaybolup gider. Şikago Okulu'nun kuruluş evresindeki dinamikler bugün artık yok; ancak, bugün o tarihlerde yapılamayacak olan bir şeyi yapabilme olanağımız bulunmakta. Geri dönüp, zamanında yeterince görülemeyen dinamikleri görebilme, olayları, olguları, durumları yeniden değerlendirebilme ve farklı biçimde konumlandırabilme, kısacası, tarihi yeniden yazabilme olanağımız var. Bu yüzden, eşsüremli ve artsüremli çalışmaları bir arada değerlendirebilme ve o dönem içinde görülemeyen büyük resmi şimdi görebilme, hatta daha iyi görebilme şansına sahibiz. Bu bulgular ışığında, günümüz düşünce, bulgu ve yordamlarıyla Şikago Okulu'na bir kez daha baktığımızda daha farklı ve zengin bir resimle karşılaşabilmekteyiz belki de.

Yirminci yüzyılda pek çok disiplinin, düşünce ve oluşumun daha profesyonel ve teknik, özellikle de daha akademik olduğu görülmektedir. Bunlardan biri de sosyoloji alanıdır. Modern sosyolojinin temellerinin atılması, ansiklopedik bilginin ötesinde, eğitim, gelişme ve sapmaların incelenmesine yönelmeyle sonuçlanmıştır. Önceleri, toplumu her yönüyle ele alan ve açıklamaya çalışan "büyük boy kuramlar"ın yerini "orta boy kuramlar" almaya başlamıştır; daha özel konular ve durumlar çalışma alanı haline gelmiştir. Bu yaklaşımın örnekleri arasında Basil Bernstein'in eğitimde dilsel kodlar düşüncesi ve Ray Pahl'ın kent idareciliği çözümlemesi yer almaktadır. Amerika'da Şikago Okulu, Almanya'da Frankfurt Okulu benzer bir kuramsal çerçeve kullanan toplumbilimciler grubunun çok farklı toplumsal sorunları çözümlemeye çalıştığı ekip yaklaşımını örneklemektedir.[3]

Sosyal bilimlerdeki araştırma zeminini 19. yüzyılın sonundan alıp, 1930'lara kadar bakan Jensen ve Jankowski'ye göre (Jensen & Jankowski, 1991, s. 46), bu dönemde sosyal konular akademik inceleme alanına girmiştir. Hemen hemen tüm araştırmalar doğası gereği nicelikseldi. Bu dönemde yapılan klasik çalışmalar, ayak basacak sağlam bir zemin oluşturdular. Temelde Şikago Okulu, kentli insanın kötü durumunu ayrıntılarıyla ortaya koymayı hedefleyen iç-kent araştırmalarını hedefledi.[4]

Şikago Okulu'nun Oluşumu ve Yapısı

On dokuzuncu yüzyılın ikinci çeyreğinde Şikago Üniversitesi Sosyoloji Bölümü'nün öncü çalışmaları, bazı araştırmalara göre sözlü kültürün önemli habercisi olarak geçmişte yaşamış sıradan insanın sözlü kültürünün tarihini bize aktararak önemli katkılar sağlamıştır. Şikago Okulu araştırmacıları, genel olarak sözlü tarihten, gündelik etkinliklerden yola çıkarak, sıradan gibi görünen olayları ve olguları sorgular: Örneğin, çocuklara nasıl bir aile ve okul terbiyesi verildiğini, zamanın çocukluk eğlencelerini ele alıp araştırır. Şikago Okulu araştırmaları arasında farklı sosyal katmanlardan kadın ve erkekler arasındaki cinsel etkinliklerden söz eden çalışmalar da bulunabilir, işçi sınıfının çalışan kadınından da. Kadının, "evini ve yuvasını" ayakta tutma gayretindeki zor-

3. Slattery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 2007, s. 17.
4. Slattery, Martin, *Sosyolojide Temel Fikirler*, 2007, s. 18.

luklardan söz eden çalışmaların yanı sıra, endüstriyel deneyimi yaşayan işçinin politikleşmesinden yönetimin gücünü kötüye kullanmasına kadar geçmişteki "sıradan" insanın günlük deneyimini, bilimsel çalışmaya dönüştürür (Murdock, Golding, Pickering, Deacon, 1999, s. 293).

İletişim kuramlarını Şikago Okulu'yla başlatan Atabek, okulun tüm sosyal olgu ve süreçleri birbiriyle ilişkilendirerek "Toplumsal Kuram" adlı bütüncül bir bakış açısına sahip olduğunu belirtmektedir. "Yeni" iletişim araçlarının toplumsal etkilerini araştıran, iletişimi bir sosyal olgu olarak inceleyen Cooley, toplumsal benliğin sembolik etkileşimle oluştuğunu belirten Mead ve kitle iletişimi bir toplumsal uzlaşı aracı olarak alan, kolektif yaşamın ve tüm insan ilişkilerinin temelinin iletişim olduğunu belirten Dewey ile birlikte her üç entelektüel de araştırmalarını toplum zemininde yapmıştır (Atabek, 2005). Atabek'e göre, bu üç akademisyenin çalışmalarıyla birlikte, "iletişim alanı" artık bir sosyal bilim alanı olarak kabul edilip, akademik kurumlarda ele alınmaya başlanmıştır (Atabek, 2005).

Mattelart'ın Şikago Okulu'nun araştırmalarına iletişim çalışmalarına yeni perspektifler kazandıran öncü çalışmalar olarak önem verdiği bilinmektedir. İletişimin sosyal yaşamdaki rolünü belirgin kılarak, Lazar'a göre de "toplumsal kurama genel bir yaklaşım getiren" Şikago Okulu, iletişim araştırmalarında öncü çalışmalarıyla bilinmektedir. Şikago araştırmacıları suç istatistikleri ve nüfus sayımları gibi istatistiki verilerden yararlanarak araştırmalar yapmışlardır. 1910-1940 yılları arasında etkin olan bu yaklaşım, bir ekol (okul) haline gelmiştir. Tüm sosyal olgu ve süreçleri birbiriyle ilişkilendiren ve "Toplumsal Kuram" olarak anılan bütüncül bir bakış açısına sahiptir (Atabek, 2005). Bu üç akademisyenin çalışmalarıyla iletişim alanı artık, bir sosyal bilim alanı olarak akademik kurumlarda ele alınmaya başlanmıştır. Şikago Okulu'nun iletişime bakışını şöyle özetleyebiliriz:

Artık iletişim yalnızca haberleşmeden, bilgi iletiminden ibaret değildir ve katılmalı gözlem gibi sosyal bilim yöntemlerini de kullanarak incelenebilecek bireyler ve gruplar-arası iletişim de, toplumu anlamak bakımından önemlidir. İletişim yalnızca iletilerin basitçe iletilmesi değildir. İletişim, kültürün inşa edildiği ve aktarıldığı simgesel bir süreçtir. İletişim ve kültür süreçleri birlikte işler. Bu bakımlardan iletişim bir sosyal bilim alanıdır. İletişim

alanı, sosyal bilimlerin kuramsal birikiminden ve yöntemlerinden yararlanmalı, uygulamalı ve kuramsal araştırmaları kaynaştırmalıdır (Atabek, 2005).

Şikago Okulu haberleşmeden ibaret gibi görülen önceki iletişim araştırmalarına anketler ve istatistik verileri katarak (kenti bir açık hava laboratuvarı olarak gören sosyal incelemeler yapan) iletişim alanının yönünü sosyal yapı incelemelerine çevirmiştir. Sosyal bilimde öncü çalışmalarıyla bilinen okul, özellikle Birleşik Devletler'deki birçok üniversitenin ilgili bölümlerinde halen bir ders olarak okutulmaktadır. 20. yüzyılın başlarında ün kazanan Şikago araştırmacıları, aradan geçen neredeyse yüzyıllık bir zaman dilimine karşın, günümüz 21. yüzyılında da alanın otoriteleri olarak izlenmeye devam edilmektedir.

Mattelart *The Invention of Communication* adlı eserinde, 1892'de kurulup, 1910'da Amerikan sosyoloji eğitim ve araştırmalarının merkezi haline gelen Şikago Üniversitesi Sosyoloji ve Antropoloji Bölümlerinin başarısının temelinde Tarde'ın etkisinin büyük olduğunu belirtmektedir. Tarde'ın etkisi antropolojik çalışmaların çok ötesinde, göç ve etnisite olgularının kompleks yapılarını tanımlamayı sağlayıcı nitelikte olmuştur. Kalabalık ve halk (1903) üzerine doktora tezi yazan Robert Ezra Park'ın medya ve demokratik yaşamın organize edilmesini "insan ekolojisi" hipotezi çerçevesinde formülleştirmesinde Tarde'ın çalışmaları yol gösterici olmuştur (Mattelart, 1996, s. 256-257). Dolayısıyla Mattelart'a göre, Şikago Okulu'nu incelerken, onun kuramlarının geliştirilmesinde ve bilimsel zemininin oluşturulmasında Tarde'ın etkisinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Şikago Okulu'nda Kuramsal ve Yöntemsel Yaklaşımlar

Şikago Okulu, o dönemde pek de sık kullanılmayan yöntem ve teknikleri kullanarak verileri farklı boyutta toplamış ve yorumlamıştır. Bu farklılık, hem idealist araştırmacıların özverili çalışmalarının yapılan işe yansımasını, hem de bundan sonra yapılacak olan araştırmaların doğasındaki değişimi ortaya koymaktadır.

Bilginin kaynağı, elde edilişiyle ilgili yöntemler ve üretilen bilginin biçimi ve içeriği konusundaki tartışmalar, sosyal bilimlerin başlangıç dönemlerine kadar götürülse bile, disiplinin sosyal bilimlerin özgül bir alt alanı olarak ortaya çıkışı, genellikle

K. Mannheim ve Max Scheler'in eserleriyle özdeşleştirilir. Bu iki kuramcı da, bu alanı özellikle belirleme çabası göstermişler ve bilgi sosyolojisi başlığı altında sınıflandırılabilecek bir dizi konuyu saptayan kapsamlı yaklaşımlar ortaya koymuşlardır. Durkheimcı Okul ve Şikago Okulu tarafından üretilen bilgi sosyolojisi tartışmaları, bazı bakımlardan değerli olsa bile, bilgi sosyolojisinin doğru bir kavranışı açısından yaşamsal öneme sahip sorunlardan uzak kalmıştır. Durkheim'ın toplumun insan bilincinin kaynağı olduğu şeklindeki temel tezi, bilgi sosyolojisinin olmazsa olmaz ilkesi gibi görünür (S. Hekman, s. 39).

Durkheim bu görüşünü savunmak için özgün kanıtlar ortaya koymaksızın, sosyal bilimcilerin gözlemlerinin bilimsel yönteme dayandığını ve bu yüzden onların toplumda bir Arşimet noktası olabilecek kadar ayrıcalıklı bir konum işgal ettiklerini savunur. Bunun olanaklı olup olmadığı, eğer olanaklı ise nasıl olanaklı olduğu sorusu, bilgi sosyolojisinin yanıtlaması gereken bir sorudur. Durkheim böylesi bir görevden kaçındığı için, ileri sürdüğü yaklaşım, gerekli temeli sağlamayı başaramaz. Şikago Okulu da farklı ama aynı ölçüde önemli bir hata işler. Bu okulun taraftarları, bilginin toplumsal/sosyal inşasını son noktada sorunsal duruma getiren bir bilgi sosyolojisi anlayışını, yani bireyce ve kendine özgü psikolojik bir tutumu benimserler (S. Hekman, s. 39).

Bu iki okulun aksine, Alman Okulu kuramcılarından birçoğu, bilgi sosyolojisindeki araştırmaların karmaşasını kavranabilir duruma getirmek açısından değerli katkılar ortaya koymuşlardır. Weber'in ekonomi, din ve toplumun karşılıklı ilişkilerine ilişkin kapsamlı incelemeleri, doğrudan doğruya alanın epistemolojik sorunlarını ele almasa bile, bilgi sosyolojisi için bir temel oluşturur (S. Hekman, s. 39-43). Yapıtları, bilgi sistemleri ile sosyal etkenler arasındaki ampirik/deneysel ilişkilerin, entelektüellerin rolünün, sosyal aktörlerin gündelik anlayışlarının/kavrayışlarının inşasının çözümlemesini içerir.[5]

Iowa Üniversitesi'nden Hanno Hardt, Şikago Okulu yazarlarından özellikle Dewey'in, Amerikan Pragmatizmi çerçevesinde sosyal olayları ele aldığını belirtir (Hardt, 1989, s. 560) ve Şikago Okulu'nu pragmatizmle özdeşleştirir (Hardt, 1998, s. 22).

---

5. Çakır, Sabri, *Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar*, Fakülte Kitabevi Yayınları: 70, Isparta, 2006, http://kanalkultur.com/de/content/view/87/35/

Şikago Okulu'nu inceleyen Alemdar ve Erdoğan, bir olguyu anlamak için onun ekonomik arka planına bakılması gerektiğine dikkat çekmektedir. Yazarlara göre, tehlikeye giren düzeni koruma amacı güden, sermayenin etkisi altında kalıp bu perspektifte işçi araştırmaları yapan Şikago araştırmacıları, Amerikan iletişiminin liberal-demokrat biçiminin kurucuları konumundadır (Erdoğan ve Alemdar, 2002, s. 53). Şikago kuramcılarından özellikle Robert Ezra Park'a önem veren Mattelart ise, "bir gazeteci olarak Park"a bakarak, Park'ın "insan ekolojisi" hipotezini formülleştirmesinde Tarde'ın etkisine dikkat çeker.

Kültürel iletişim düşüncesi Şikago Okulu ve pragmatizm geleneğiyle şekillenmiştir. Colorado Üniversitesi'nden Brett Gary de, Rockefeller Vakfı'nın desteklediği çalışmalarıyla Şikago Okulu üyesi Dewey'in pragmatik idealist olduğunu belirtmektedir (Gary, 1996, s. 127).

Lazar, anket ve istatistik verileri kullanan araştırmacıların, toplumsal etkileşime vurguyla, haberleşmeden ibaret olan iletişim anlayışına, uygulamalı ve kuramsal araştırmaları da ekleyerek, bilimsel bir yöntem kazandırdıklarını söylemektedir. Bu yönüyle Lazar'ın Şikago Okulu incelemeleri büyük önem taşımaktadır (Lazar, 2001, s. 16). İletişim kuramlarını Şikago Okulu'yla başlatan Atabek'e göre, bu üç akademisyenin çalışmalarıyla birlikte iletişim alanı artık bir sosyal bilim alanı olarak kabul edilip, akademik kurumlarda ele alınmaya başlanmıştır (Atabek, 2005).

Ekonomi boyutunda Şikago Okulu'na baktığımızda, toplumdaki ekonomik farklılıkların dengelenmesiyle ilgili olarak Simon Patten, topluma yeni katılan bireylerin yeni Amerikan yaşamına ayak uydurmalarında iletişimin işlevi üzerinde durur (Hardt, 1998, s. 6).

Şikago Okulu'nu inceleyen entelektüellerin tümü, okulun sosyolojik araştırmalarla, sosyoloji biliminin geliştirilmesi ve iletişimin araştırma alanına sosyal olguların kazandırılarak perspektifin genişletilmesinde önemli bir başlangıç yarattığını kabul etmektedir.

Kriminolojik açıdan Şikago Okulu'na başvuran kriminologlara göre, Şikago Okulu'nun kişiyi ve kenti inceleme yöntemlerinin sosyolojik ve kriminolojik yönden önemli katkıları olmuştur. Araştırmacılar, ampirik uygulamayla, yaşadıkları çevre içinde kişileri incelemişlerdir. Bu incelemeler arasında göçmen, suç olgusu

ve suçun sosyal psikolojisinin sistematik olarak ele alınışı önemli bir yer tutar. Bunlardan yaşam öyküsü tekniği, kişilerin yaşamlarını etkileyen olayların derinlemesine incelenmesini mümkün kılmış; ekolojik inceleme tekniğiyle de, sosyal verilerin toplanmasıyla büyük insan gruplarının özellikleri belirlenebilmiştir. Bu şekilde elde edilen tekil durumlara ilişkin bilgilerin nüfus istatistikleriyle birleştirilmesi sonucunda, günümüz kriminoloji kuramlarının pek çoğunun temelini Şikago Okulu atmıştır (Demirbaş, 2002, s. 125).

Etnografya Tekniği

Kendi içinde bir dizi araştırma tekniği bulunan gözlem, çözümlenen sosyal davranışa doğrudan bakabilme olanağı tanır. Tek başına kullanıldığında sınırlı olmakla birlikte, diğer yaklaşımlarla bir arada kullanıldığında daha çok şeyi bir arada görebilme ve sergileyebilme olanağı sağlar ve çalışmaya artılar katabilir. Gözlem, farklı araştırma yaklaşımlarına göre birçok araştırma kalıpları bulunan gözlem; basit gözlem, katılımlı gözlem ve etnografya olarak üç başlık altında sınıflanabilir. Etnografya, başka bir kültürün günlük yaşamını yakından gözlemleyen, bulgularını kaydeden toplumbilimcinin ve insanbilimcinin araştırma süreci olarak belirli bir zaman diliminde katılımlı gözlem veya görüşmeyi kapsayan niteliksel bir araştırma tekniği olarak tanımlanabilir (Murdock, Golding, Pickering, Deacon, 1999, s. 250).

Şikago Okulu araştırmacıları araştırmalarında etnografya tekniğini kullanmışlardır. Etnografya, doğrudan gözlem ve derinlemesine görüşme teknikleri kullanılarak, kültür ve iletişim araştırmalarındaki çağdaş çalışma anlayışına uygun ve oldukça etkili bir yöntembilimsel yaklaşım olarak doğmuştur (Lull, 2001, s. 156 içinde: Jensen ve Jankowski, 1991; Lull, 1990). Bir toplumun kültürünü anlamak ve tanımlamak için kullanılan etnografya tekniği, sosyolojide "katılımlı gözlem" olarak bilinen niteliksel veri toplama biçiminin ortaya çıkmasını sağladığı için büyük bir öneme sahiptir (Erdoğan, 2003, s. 161).

Ampirik Yaklaşım

Bitmez tükenmez bir araştırma merakı taşıyan insan, koşullarını araştırmış, kendince yöntemler belirleyip, sistematik olmasa da ilkel yöntemleri deneyerek daha iyiye ulaşmaya çalışmıştır.

Araştıran insan eksperimental ve gözleme dayalı araştırmaların, ampirizmin temelini tarihin derinlikleri içinde atmıştır.

Duyularla elde edilen test edilebilir bilgi üzerinde çalışan ampirik yöntem, nesnelerin özelliklerine dikkatle bakarak neler olduğunu gözlemle anlamak için uğraşır. Bazı araştırmacılar gözlemi birincil belirleyici olarak almışlardır. İlk ampristlerden mantıksal pozitivist (logical positivist) olarak adlandırılan bir grup, gözleme dayanmayan tanımlamayı anlamsız saymaktadır. Bugün bu yaklaşım eski önemini kaybederken, onun yerini objektif inceleme eğilimi almıştır (Bostrom, 1998, s. 5-6).

Özellikle 20. yüzyılın başlarında aralarında pek fazla ayrım olmayan iletişim ve sosyoloji alanlarında ampirizmin ilklerden sayılan sistematik uygulamaları, Şikago Üniversitesi sosyoloji araştırmacılarında görülmektedir.

Pragmatik Yaklaşım

Şikago Okulu entelektüelleri, özellikle de Dewey, pragmatist olarak nitelendirilmektedir. Colorado Üniversitesi'nden Brett Gary de Rockefeller Vakfı'nın desteklediği çalışmalarıyla Şikago Okulu üyesi Dewey'in pragmatik idealist (Gary, 1996, s. 127) olduğunu belirtmektedir. Şikago Okulu'nu pragmatizm ile özdeş düşünen Hardt'a göre (Hardt, 1998, s. 22 ve 34), kültürel iletişim düşüncesi Şikago Okulu ve pragmatizm geleneğiyle şekillenmiştir. Marshall ise, Rockefeller Vakfı'nı Avrupa demokrasilerinin savaşa hazırlanmasının sağlanmasından sorumlu tutmaktadır (Aktaran Gary, 1996, s. 142). Rockefeller Vakfı, özellikle başarılı Amerikan bilim adamlarının propaganda savunma araştırmalarını finanse etmiştir. Dewey başta olmak üzere, Şikago Sosyal Bilimler Eski Dekanı ve Amerikan Film Merkezi Direktörü Donald Slesinger'ın da aralarında bulunduğu bir grup araştırmacı, Rockefeller Vakfı üyesiydi (Gary, 1996, s. 132-133).

Paul Weiss'e göre kurucusu Charles S. Peirce'ın temellerini attığı pragmatizm doktrini daha sonra yaptıkları pragmatik çalışmalarla adını duyuran Josiah Royce ve John Dewey'in bakış açısından farklı özelliklere sahipti. Bu yeni katılımlarla pragmatizm daha bilinir olmasına ve ilerlemesine karşın, özde farklılaşmıştır. Peirce, James ve diğerlerinin pragmatizme atfettikleri karakteristiklere isyan etti ve "pragmatizm" için şunu söyledi: "Adam

kaçıranlardan emin olacak kadar çirkin."[6] Diğer pragmatistler Peirce'ın doktrininden ve onu anlamaktan uzak kalmışlardı. Birleşik Devletler'in entellektüel tarihi boyunca Amerikan düşüncesinin gelişmesinde Avrupalı düşüncenin süregelen bir etkisi olmuştur. Bu kıta felsefesi, özellikle de İngiliz felsefesiyle gerçekleşmiştir. Avrupa'dan göç eden, Amerikan düşüncesinin kümeleşmiş gerekçeleri; yerel adaptasyonlar, rüşvet alıp vermeler, eski değerler ve fikirlerin aşılması bir Amerikan felsefesi olarak pragmatizmin gelişimi için canlı bir örnek teşkil eder. Buna karşın, özgün versiyonuyla pragmatizm doktrinini destekleyenlere bakıldığında, bunların çoğunluğunun Amerika'dan birkaç kişi olduğu görülür (Bernstein [editör] 1965 içinde Weiss, s. 1, 6-7).

Amerikan kültürünün ifadeleri olan "eksperimentalizm", "instrumentalizm", "pragmatizm" felsefedeki çeşitli adlarla bilinen bir harekettir. Bu felsefenin göze çarpan özelliği ampirik karakterde olmasıdır (Childs, 1956, s. 3). Bu yüzden, genel olarak bakıldığında, Şikago Okulu'nun pragmatist yaklaşıma sahip olduğu rahatlıkla söylenebilir. Pragmatizm, "demokrasinin sosyal psikolojisi" olarak tanımlanır. Demokrasinin sosyal bilimler alan araştırmalarında ortaya çıkma biçimi, toplumu kavrama ve anlatma biçimi olarak yer alır. Sosyal bilimler araştırmalarında sosyal çalışmalar ve reformlarla bağıntılı olan ayırt edici bir özellik Protestan mezhebinde Hıristiyan Vakfı'nın fikirlerinin güçlü varlığıdır (Mattelart, 1996, s. 258). Tüm bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Amerikalı sosyal bilimcilerin 20. yüzyılın ortalarında iletişim araştırmaları alanını yarattıklarını görebiliyoruz (Cmiel, 1996, s. 89). Sistematik olarak birbirine karşıt konumdaki iki yaklaşımdan söz edilebilir: Bir tarafta ampirizm, diğer tarafta kuramsalcılık (Mattelart, 1996, s. 257). Şikago Okulu'nun temelinde bu iki yaklaşımın da kullanılabildiğini görmek önemlidir. Psikolog George Herbert Mead (1863-1931) sembolik etkileşimciliği geliştirmiştir (Mattelart, 1996, s. 257). Charles Horton Cooley (1864-1929) ise, iletişim açısından açıkça Amerikan toplumuyla uğraşarak sosyolojide ilk çalışmalardan olan "Taşıma Kuramı"nı (The Theory of Transportation-1894) yazmıştır. Niceliksel araştırma genellikle anket, deney ve içerik çözümlemesiyle yapılırken; niteliksel araştırma incelenecek konunun içeriğinin anlamanın de-

---

6. Ugly enough to be safe from kidnappers-Monist, Nisan 1905, s. 166; *Collected Papers*, V, par. 414.

rinliğini artırmak için yakından bakmayı gerektirir (Weaver & Kamhawi, 2003, s. 11).

Göçmenlik ve Bağlantılı Konular

George Simmel ve onun kentsel yaşam ile kentli insan üzerine düşünceleri 1900'lerde Albion Small yönetiminde Şikago Okulu'nun ortaya çıkışında rol oynamıştır (Slattery, 2007, s. 21). Şikago Okulu'nun Sosyoloji Bölümü 1892 yılında Albion Small'un Sosyoloji Profesörü olarak atanmasıyla kurulmuştur. Kendisi de bir tarihçi olan Small, akademik bir disiplin olarak sosyolojiyi oluşturarak çok önemli bir rol oynamıştır. Kurmuş olduğu *American Journal of Sociology* dergisinin otuz yıl editörlüğünü yapmış, yine kurucusu olduğu Amerikan Sosyoloji Derneği'ne (American Sociological Association) kaynaklar yaratarak buranın yöneticiliğini üstlenmiştir. Small, sosyal reformla oldukça ilgilenmiş ve bu kendisinden sonra da bir geleneği oluşturmuştur.

Small'dan sonraki araştırmacılar arasında W. I. Thomas, Robert Park ve Ernest Burgess'i görmekteyiz. 1920'lerde ve 1930'larda araştırmalar yapıp kitaplar yazan bu araştırmacılar, yüzyılın en belirleyici sosyolojik araştırmalarını gerçekleştirmekte ve kentsel Amerika araştırmalarını biçimlendirmekteydiler. Park and Burgess kuramlarıyla süreci ve değişimi ön plana çıkarırken, yöntembilimci yönleriyle ampirik çalışmaların yanı sıra eklektik yöntemleri kullanmayı önermekteydi.

Birinci Şikago Okulu olarak değerlendirilen Park ve Burgess dönemi II. Dünya Savaşı'ndan sonra başarılı oldu. Şikago Okulu'nun parlak öğrencileri Everett Hughes, Lloyd Warner ve Herbert Blumer'le artık klasikleşen Şikago Okulu yöntemleriyle çalışarak kentsel etnografya ve yorumsal toplumbilimin temellerini attılar. Ogburn, Phillip Hauser ve sonrasında Leo Goodman genç araştırmacıları demografik değerler, insan ekolojisi ve yeni nicel yöntemler konusunda eğiterek, yeni kadroları oluşturdular.

George Herbert Mead ve sembolik etkileşimci kuram Şikago döneminde ortaya çıkan ve bir yandan Simmel'in etkileşim konusundaki düşüncelerinden, öte yandan Mead'in bilinç konusundaki kavrayışlarından etkilenen diğer bir ana gelenekti. Bununla birlikte, 1960'lar ve 1970'lerde sembolik etkileşimciliğin filizlenmesini ve yayılmasını sağlayan, Herbert Blumer ve çalışma arkadaşlarının yazılarıdır (Slattery, 2007, s. 21).

Şikago Okulu'nun göç ve bağlantılı konularla ilgili yaklaşımlarını tam anlamıyla bir yere konumlandırabilmek için, göç ve hareketlilikle ilgili kavramları kısaca gözden geçirmek gerekli-dir. İltica ve göç hareketlerine ilişkin belli başlı kuramlar "mikro analitik (klasik)" ve "makro analitik (çağdaş)" kuramlar başlıkları altında incelenebilir. Mikro analitik göç kuramlarına, "çekme-itme modeli" (Lee, 1966), "asimilasyon yaklaşımı" (Gordon, 1964) ve "zincir göç modeli" (Mac Donald, 1964, s. 82) örnek verilebilir.

Makro analitik kuramlar, göç ve iltica hareketlerini çatışma ve uyumsuzluğun ürünleri olarak ele almaktadır. Etnisite ve "ayrılmış bölge–gettolaşma" (Isajiw, 1999; Laws, 2004), "çift sektör" (Piore, 1980) kuramları bu başlık altında ele alınmaktadır. Erdoğan'ın da ifade ettiği gibi, günümüzde özellikle Avrupa ülkelerine yönelik göç ve iltica hareketlerinin çözümlenmesi ve çok boyutlu görülebilmesi, göç olgusunun farklı yönlerini ele alan kuramların anlaşılmasını gerektirmektedir.[7]

Lee'ye göre (Lee, 1966, s. 47), klasik kuramlardan biri olan çekme-itme kuramı, göç ve iltica hareketlerine etki eden etmenleri "itici" ve "çekici" etmenler olarak ayırmaktadır. Hedef bölgedeki sosyo-ekonomik koşullar, merkez bölgedeki koşullardan daha üstünse, kişiler bu bölgelere yönelmektedirler. Farklı siyasi görüşleri barındırmaya açık, insan haklarının korunduğu ve ekonomik yaşam standartlarının daha yüksek olduğu bölgeler göç ve iltica hareketlerinde hedef haline gelmektedir.

Tüm bu kuramlar ışığında, Şikago Okulu, göçmen ve etnik gruplarla ilgili çalışmalara temel teşkil eden bir yaklaşım olarak "asimilasyon" kuramını önerir. Kuram, göçmenlerin gittikleri bölgenin kültürü içerisinde asimile olmaları konusuna odaklanmaktadır. Park ve Burgess'in (Park & Burgess, 1921; Park, 1950), tek yönlü çizgisel (doğrusal) yaklaşımı, ilk nesilden sonraki kuşakların Temas, Rekabet, Çatışma, Uyma, Asimilasyon olarak adlandırılan 5 aşamalı süreç sonucunda asimile olacağını belirtir. Şikago Okulu'nun temsilcileri olan Park ve Burgess'in (Park & Burgess, 1921, s. 735) çözümlemelerinde asimilasyon, "bireylerin ve grupların, diğerlerinin anılarını, duygu ve düşüncelerini, tutumlarını edindikleri, onlarla yaygın bir kültürel hayatta bir-

7. Erdoğan, Seçil, *İngiltere'de Yaşayan Türk Sığınmacılar, Sığınma Arayanlar, İltica Etme Nedenleri ve Karşılaştıkları Güçlükler.*

leşerek deneyimlerini ve tarihlerini paylaştıkları bir nüfuz etme, yayılma ve sonuçta benzeşme sürecidir". Asimilasyon, basit olarak etnik farklılıkların ortadan kaldırılması anlamına gelir. Onlara göre, "birleşen topluluklar birbirlerini tamamlayıcı farklılıklar temeline dayanmaktadırlar" (Park & Burgess, 1921, s. 759).

Tönnies'in "Gemeinschaft ve Gesellschaaft" kavram çifti, onun, sosyoloji tarihi kitaplarına küçük topluluk araştırmalarının ve kent sosyolojisinin kurucu babası olarak geçmesini sağlarken, kitapları, 1930'lara dek yaygın olarak okunmasa da, her toplum tipini, topluluk/cemaat hayatının her yönünü araştıran pek çok araştırmaya, özellikle de Durkheim ve Simmel'in çalışmalarına ilham kaynağı olmuş, 1900'lerin Amerika'sındaki Şikago Okulu'nun kent araştırmalarını önemli ölçüde etkilemiştir (Slattery, 2007, s. 61).

Robert Redfield ve Louis Wirth gibi sosyal bilimciler kırsal-kentsel süreklilik kuramını geliştirdiler. Söz konusu çalışmalarda "tüm insan yerleşimlerinin birbirlerini yıkma eğiliminden söz edilmekteydi. Yani kırsal yaşam kentsel yaşamı, kentsel yaşam da kırsal yaşamı dışlamaktaydı. Bu iki yaşam biçiminin birbirlerini yok etmeye çalıştıkları ileri sürülmekteydi. Bu öngörüyle, kırsal ve kentsel yaşam tarzlarının birbirine karşıt "iki kutup" olduğu düşüncesi ön plana çıktı ve giderek yaygınlaştı. Başka bir deyişle, "nasıl yaşadığınızı yaşadığınız yer belirler" sonucuna ulaşıldı.

Erdoğan'ın belirttiği gibi, Şikago Okulu'nun genel yapısından farklı olarak Milton M. Gordon (Milton M. Gordon, 1964) eşitsizlik ve tamamlanmamış asimilasyonu da ekleyerek, kendi çoklu çizgisel modelini kurmuştur. Gordon'a göre, asimilasyon çok boyutlu bir süreçtir; yapısal asimilasyon ile kültürel (davranışçı) asimilasyon değişik süreçlere sahip birer boyut olarak birbirinden ayrılır. Kültürel asimilasyon bir kültürün diğer bir kültürden etkilenmesiyle başlar ki, bu süreç dil, din ve diğer kültürel karakteristiklere adaptasyonu içerir. Daha sonra yapısal bütünleşme meydana gelir. Temel ilişkilerde birbirini etkileme, ayrımcılık ve önyargının yok olması süreci yaşanır ve sonuç olarak asimilasyon gerçekleşir. Bununla beraber Gordon, asimilasyonun tüm göçmen-ev sahibi toplum etkileşimlerinin mutlak ve kaçınılmaz sonucu olduğunu savunmaz. Bu etkileşim farklı derecelerde, hızlı veya yavaş şekillenebilir.

Bir grup sosyal bilimci (Mac Donald, 1964; Wegge, 1998; Böcker, 1994; Shah ve Menon, 1999), göç hareketlerini değerlendirirken "zincir göç" konusuna vurgu yapar. Mac Donald'a göre (Mac Donald, 1964, s. 82) zincir göç terimi, "bireysel göçün aile, hısım, akraba ya da topluluk üyelerini de içeren uzunlamasına bir perspektifte ele alınarak, birey ve aile göçünü birleştiren" durumları tanımlamak için kullanılmaktadır.

Makro (çağdaş) yapısal kuramlar kapsamında yer alan "etnisite" ve "gettolaşma (ayrılmış bölge)" kuramları asimilasyon kuramlarının aksine, ev sahibi topluma yerleşen göçmenlerin marjinalitelerine ve gettolara vurgu yapar. Isajiw'e göre (Isajiw, 1999, s. 193) gettolaşma, "çevredeki insanlar tarafından sempati ve kabulün garantiye alınması anlamına gelmektedir". Laws'e göre (Laws, 2004), göçmenler asimile olmak yerine, getirdikleri kültürel pratiklerle, yerleştikleri bölgelerin karakterini değiştirirler. Kendi yerleşim alanlarını istedikleri gibi düzenler, işlerini kurarlar, festivaller düzenlerler; yaşadıkları ve çalıştıkları bölgenin sosyo-kültürel yapısını dönüştürürler. Böylelikle endüstrileşmiş ülkelerin merkezlerinde mikro toplumlar oluşur.

Tüm bu kuramsal yapılanma içinde düşünüldüğünde, Şikago Okulu'nun, göç ve hareketlilik kavramını bir inceleme alanı olarak ortaya koyması, sistematik ve aşamalandırılmış bir kuramla bu incelemelere yönelmiş olması, alana yapılan büyük bir katkı olarak önümüzde durmaktadır. O dönemlerin kendi içinde bulunduğu kent yapısına kayıtsız kalmayışı ve bunu bir laboratuvar ortamı olarak kabul edip değerlendirmesi son derece önemlidir. Göç ve hareketlilik, asimilasyon, entegrasyon, güvenlik gibi konular günümüzde de halen tartışılır ve araştırılır durumdadır.

Kent Yaşamı ve Suçluluk Bağlantısı

Kent yaşamının getirdiği olgulardan biri de suç olgusudur. Güven, Güvenlik ve Toplumsal Güvenlik, Şikago Okulu'nun ele aldığı ve günümüzde de halen gündemde olan konulardır. Bireyin tek başına suç işleyebileceği ortamlardan çok, suçun toplumsal yönüne dikkatleri çeken bir yaklaşımla, suçun ancak ve ancak toplum içinde, toplumsal açıdan oluşturulmuş bir kurulu düzene karşı işlenebileceği öne sürülebilir. CAP olarak bilinen (Chicago Area Project) çalışma yöntemleriyle Şikago Okulu araştırmacıla-

rı kenti bir laboratuvar olarak görmüş ve bu laboratuvarda araştırmalar yapmaya başlamışlardır. İnsanı, yaşamı içinde, yaşamın dinamiklerinden ve gündelik alışkanlıklarından koparmadan incelemeyi amaçlarken, büyük küçük her tür grubu gözlem altına almayı, hatta onların arasına karışmayı çalışma yöntemi olarak benimsemişlerdir.

Harold Isaacs'a göre kişinin doğuştan edindiği etnik kimlik, "fiziksel özellikler, isim, içinde doğulan topluluğa üyelik, bu topluluğun tarihi, dini, dili, kültürü ve coğrafyası" olmak üzere sekiz değişken tarafından belirlenir ve yaşam sürecinde değişmez (Cornell & Hartmann, 1998, s. 48). Bireysel değişimlere karşı çıkan Isaacs'ın düşüncelerinden hareketle, toplumların da değişemeyeceğini düşünen kuramcılar da vardır. Buzan'a göre (Buzan, 1993), "Toplumsal güvenlik" kavramı, son yıllarda Batı Avrupa ülkelerinde yabancılara karşı oluşan hoşgörüsüzlüğü ve tepkileri açıklamaya yöneliktir. Her toplum "biz" ve "onlar" ayrımını yapar. Her toplum kendine göre kimin "biz" olduğuna ve kimlerin sonradan bu "biz"in içine girebileceğine ve ne ölçüde girebileceğine kendi kültürel değerleri çerçevesinde karar verir ve hukuksal düzenlemeleriyle de bunu uygular (Buzan, 1993, 1994).

Demirbaş, suçun nedenlerini ve suç etolojisini ele aldığı yazısında[8] bu konudaki kuramları yapısal kuramlar ve toplumsal kuramlar olarak sınıflara ayırır. Suça yapısal açıdan yaklaşan kuramlar arasında suçluluğun tüm toplumlarda, her türde ve görünüşte olacağını ve suçluluğun bulunmadığı hiçbir toplum olmadığını ileri süren Durkheim'ın görüşü önemlidir.

Robert K. Merton tarafından geliştirilmiş olan Anomi Kuramı ise toplumsal yapıdan hareketle suçluluğu açıklar. Anomi Kuramı'nın gelişmesinin iki aşaması olmuştur: Önce Durkheim, anomi kavramını sapıcı davranışı açıklamada kullanmıştır; bu anlamda anomi, özellikle çeşitli sosyal koşulların yükselen kıskançlığa götürmesi ve diğer yandan sınırsız sonunda düzenli normların yıkılmasına (kırılmasına) etki yapmasıyla ilgiliydi. Merton, bu kuramı sistemleştirip, geliştirmiştir. Ona göre, her durumda sosyal yapı, gerekli bir kötülük olarak görülür ve esasen bunun serbestçe yayılmasına düşmanca tahrikler neden olur; fakat bunlar daha sonra bastırılır. Oluşturulmuş beklentilerden sapma, kültüre bağlı esaslı motivasyonlar bir yanda ve sınıfa bağlı

8. Demirbaş, *Kriminoloji*, Seçkin, Ankara, 2001, www.kriminoloji.com

gerçekleşme şansları diğer yanda birbirine ters düşmenin sonucu olarak mütalaa edilir. Kültür ve sosyal yapı birbirine karşı çalışır.

Demirbaş'a göre, suçluluğu, bir insanın başarısızlıkla sonuçlanan sosyalleşmesine dayanarak açıklayan suçluluk kuramları, sosyalleşme kuramları olarak adlandırılırlar. Çıkış noktası, insanın bir toplumda yaşayabilmesi için sosyalleşmek zorunda olmasıdır. Altkültür ve kültür çatışması kuramı da sosyalleşme kuramları içerisinde değerlendirilmektedir.

Kültür çatışması kavramı ilk defa Amerika'da artan suçluluk oranından göçmenleri sorumlu tutmak için ortaya atılmıştır. Ancak, Sellin 1938 yılında yayımlanan *Kültür Çatışması ve Suç* isimli eserinde, gerçeğin böyle olmadığını ve göçmenlerin suçluluk oranının yerli beyaz nüfusa göre oldukça düşük bulunduğunu araştırmalara dayanarak ortaya koymuştur. "Kültür çatışması kuramı" suçluluğu, farklı kültürel değer ve davranış normları arasındaki bir çatışmanın sonucu olarak ele alır. Bu çerçevede, suçluluğa bakışı ise sınırlıdır. Özellikle etnik azınlıklar, genellikle yabancılar ve göçmenler konusunda yapılan araştırmalar ve bunların getirdiği bakış açısı bu sınırları belirler.

Temelde kültür çatışması kavramından, kültürel ve sosyal değerler, amaçlar ve normlar bakımından zihniyet ve düşüncelerin çatışması anlaşılmaktadır. Kuram, her insanın belirli bir kültür içerisinde doğup, burada belirli davranış kurallarını öğrendiği esasından hareketle, göçmenler ile yerlilerin ideallerinin ve değer sistemlerinin farklılığına dayanmaktadır.

İnsan davranışlarının benzer durumda farklı özellikler gösterebilmesi üzerine yapılan araştırmalar, kültürün ve buna bağlı olarak bireyin farklı özelliklerini ortaya çıkarmaktadır. Bu davranışlar, uygarlık anlamında, yaşama stili, düşüncenin, hissedişin ve davranışın tarzıdır; beslenmenin, giyimin, ahlakın ve geleneğin tarzı, dil içinde ve dille ifade edilir. Kültür bu geniş anlamda davranış ve dilde gözlenebilir, öğrenilir ve kuşaktan kuşağa aktarılabilen davranış görüntülerinin bütünlüğü olarak tanımlanabilir. Altkültür, merkezi değer sisteminin bir kısmı olmasına karşın, bir üst kültür davranış ve değer sisteminden ayrı olarak varlık gösteren bir sosyal davranış ve değer sistemi anlamını taşımaktadır. Altkültür içinde yaşayan gruplar, üst uygarlık unsurlarını (element) ayırırlar; fakat merkezi uygarlıktan ayrılan belirli davranış görüntülerini ve değer yargılarını korurlar.

Altkültür kuramları nedensellik düşüncesi içinde, hâkim orta sınıfın değer ve amaçları ile altsınıf gençlerinin bu değerleri takip etme ve bu amaçlara ulaşma imkânları arasındaki çatışmaları vurgulayarak gençlik, özellikle çete suçluluğunu açıklamayı denerler (Albert K. Cohen, 1955; Richard A. Cloward ve Lloyd E. Ohlin, 1960). Cohen'e göre, sosyal yapı savunma mekanizması olarak, bastırılan dürtü isteklerinin karşı koyduğu davranış tarzını ortaya çıkarır ve tepki oluşumuyla birlikte gençlik suçlarına neden olur. Gençlik suçluluğu –yetişkin suçluluğun aksine- ekonomik amaç takip etmez. Gençler, kullanamayacakları ve ihtiyaçları olmayan şeyleri çalarlar. Sonuçta, altkültür kuramı, suçluluğu, egemenler tarafından toplumda doğru olarak tanınan değerler ve normlar sisteminden failin aykırı sosyalleşmesinin bir sonucu olarak açıklamaktadır.

Şiddet altkültürü kuramına göre (Marwin E. Wolfgang ve Franco Ferracuti, 1967), şiddet öğrenilmekte ve bir altkültür içinde kuşaktan kuşağa taşınmaktadır. Bu davranış ve değer sistemi içinde insanlar, şiddeti seven yaşam tarzı ve zihniyetler geliştirirler ve bu eğitimle bastırılamaz.

Suçlu davranışın doğması bakımından sosyolojik açıklama denemelerine "Sosyal soysuzlaşma–desorganizasyon" kuramı ya da Şikago Okulu'nun Ekolojik Girişimi de eklenmektedir. Bu kuramdan hareketle, suç coğrafyası kavramı gelişmiş ve sonunda kentlerin yapısı (ev mimarisi) ve suçluluk arasındaki bağlantı ile uğraşılmıştır.

1982 yılında Şikago Üniversitesi'nde kurulan Sosyoloji Bölümü, 20. yüzyılın ortalarına kadar "Şikago Okulu" adı altında sosyoloji konusunda en etkili kuruluşlardan birisi haline gelmiştir. Burada yapılan çalışmalar, sosyoloji ve kriminoloji alanlarında önemli sonuçlar doğurmuş, bireyi ve kenti inceleme yöntemlerinin toplumsal ve kriminolojik yönden önemli yararları olmuştur. Bu kuramdan hareketle araştırmacılar deneysel (ampirik) yöntemi uygulamak suretiyle, kişileri yaşadıkları çevre içinde incelemeye başlamışlardır. Bunlardan yaşam öyküsü tekniği, kişilerin yaşamlarını etkileyen olaylara derinlemesine inilmesini mümkün kılmış; ekolojik inceleme tekniğiyle de, sosyal verilerin toplanması suretiyle büyük insan gruplarının özellikleri belirlenebilmiştir. Bu şekilde, elde edilen tekil durumlara ilişkin bilgilerin nüfus istatistikleriyle birleştirilmesi sonucunda, günümüz kriminoloji

kuramlarının pek çoğunun temelini Şikago Okulu oluşturmuştur.

Bu ekol çerçevesinde sosyal sorunlarla ilgili çalışma yapan diğer araştırmacılar, 20. yüzyılın başlarında Amerika'da kentlerin büyümesi, sanayileşme, göçler, I. Dünya Savaşı'nın yarattığı sorunlar, içki yasağı, Dünya Ekonomik Bunalımı gibi konularla ilgilenmişler ve bunların suçlulukta artış, ahlaki çöküntü ve suç çeteleri gibi olumsuzluklara neden olduğunu ortaya koymuşlardır.

Şikago Okulu'nun bu yöndeki araştırmalarında yaygın olarak iki yöntem uygulanmıştır: İlki suç istatistikleri ve nüfus sayımları gibi resmi sayılardan yararlanılmasıdır. Bunlara göre, yoksulluğun ve yüksek suç oranının bulunduğu bölgeler belirlenmiş, sosyal gerçeklerin bu harita ile grafiklerinin izlenmesi suçun nedenleri konusunda önemli bir gerçeği ortaya çıkarmıştır. Değişik etnik grupların gelip gitmek suretiyle geçici olarak bu yerlerde bulunmalarına karşın, kentin bunun gibi belirli yerleri suça daha elverişliydi.

Şikago Okulu'nun alana kattığı bir yenilik de, yaşam öyküsü ve olay incelemesi yöntemlerinin kullanılması ve bu şekilde, suçluluğun psiko-sosyal sürecinin ortaya çıkarılabilmesidir. Bunun için araştırmacılar deneklerin arasına karışarak onlarla birlikte yaşadılar; bu şekilde suçluların kendi çevreleri içinde günlük yaşamları ve kişilikleri daha iyi incelenebilmekteydi. Suçlunun içinde yaşadığı bu çevrenin dinamiklerinin incelenmesi, tıpkı, bitki ve hayvanların doğal çevrelerinde incelenmesinde olduğu gibi, "insan ekolojisi" kavramını ortaya çıkarmış ve Şikago Okulu'na "Ekolojik Okul" adı da verilmiştir. Şikago Okulu tarafından gerçekleştirilen "yaşam öyküleri" çalışmaları, ekolojik bölgelerin sosyal yaşam üzerindeki etkilerini açıklama yönünden önem taşımıştır. Bu araştırmalar, kent yaşamının birbirini tanımayan insanları arasında akrabalık ve dostluk ilişkilerinin çok zayıfladığını ve ilişkilerin bir makine gibi yürüdüğü sonucunu ortaya çıkarmıştır. Şikago Okulu'nun önermesine göre, sosyal ilişkilerin zayıflaması sosyal desorganizasyona ve sonuçta suçluluğa neden olmaktadır.

Sembolik Etkileşimcilik

Şikago Okulu'nda yapılan çalışmalar içinde sembolik etkileşimciliğin ayrı bir yeri vardır. Park'a göre iletişim insan ilişkile-

rinde temeldir. Anlam ve yorumlama kültür mekanizmaları içinde yer alır. Kolektif davranışın unsurları açıklanıp, açıklamaların dahili ve harici ögelerine vurguyla kategorize edilir. Bir karmaşa, kolektif eylem çerçevesinde ele alınır. Bu inceleme sırasında, iletişim, liderlik ve etkileşim süreçleri göz önünde bulundurulur. Böylelikle, huzursuzluğun kaynağı, ortak eylem içindeki dinamiklerin ve politik yapının değerlendirilmesiyle açıklanır. Bu çalışmalar, Simmel'in kişiler-arası etkileşim tiplerine vurgusu, Le Bon'un grup dinamiği hakkındaki tezleri ve Park'ın, Kalabalık ve Halk'ta "içsel" faktörlere odaklanışıyla örneklenebilir (Park içinde Elsner, 1972, s. xxi). Park, "içsel" mekanizmalar için hem kalabalığa hem de halka vurguda bulunur. İçsel koşulları iyileştirmek için iletişim, etkileşim ve liderlik yeterli koşullardır.

Sembolik etkileşimde semboller üzerinde duran Mead, insanlar arasındaki etkileşimin sembolik etkileşime giden, "el-kol hareketlerinin konuşması"yla başladığını belirtir. Bu etkileşim önemli sembollerle meydana gelir. Bu semboller, söylemin genel evreninin koşulları içinde tanımlanır. Bu söylem evreni, sosyal etkileşimin ortaya çıktığı belirli sosyal süreçlerin sistematik ilişkilerinin etkisiyle anlam kazanır (Hawes, 1970, s. 16).

"Sosyal Planlama ve İnsan Doğası"nda rasyonellik ve irrasyonelik arasındaki karşılıklı etkileşim ve denge, insan yaşamındaki geleneksel ve statik eğilim, paylaşılan sorunlar, kargaşa, sosyal hareketler ve politik süreçler değişimi getirir. Yeni politik ürünler özgün tarihi, sosyal geleneği kapsamalı ve bir şekilde yumuşatılmalı, asimile edilmelidir.

Genelde, iletişim süreçleri ortak anlayışı sağlar, rekabeti düzenler, işgücü boyutunu koordine eder, grup istikrarlılığını güçlendirir ve kuşaklar-arası sürekliliği sağlar. İletişim süreçleri değişimi sağlar ve buna katkıda bulunur. Kargaşa daha rasyonel ya da daha anlamlı kolektif davranışa neden olur. Haber, eylem için bir temel oluşturur. Rekabetin bireyleri ve grupları farklılaştırdığı durumlarda, iletişim birleştirici bir rol oynar (Park, 1972, s. xxxiii). Park'ın desteklediği taklit kuramında, iletişim, kültürün aktarılmasını sağlar. Etkin iletişim, farklı kültürleri kavrayışıyla ön plana geçer, böylece kültürel etkileşimi artırır ve bu noktada haberler eylem için bir taban oluşturur. Eğer rekabet bireyleri ve grupları farklılaştırırsa, iletişim entegre eder. Paylaşılan anlamanın genişletilmesi için, bu entegrasyon ve kültürel etkileşimin de-

ğişime neden olması gereklidir. İletişim süreçlerinin odak noktası büyük kentlerdir: Eğer pazar haberin yayıldığı ve kültürel etkileşimin dağıtıldığı merkez ise, o zaman, eski düşüncelerin eritildiği pota ve yeni düşüncelerin doğduğu bir merkez olur. Modern dünyada grupların izole olması benmerkezci çatışmaları getirmiştir; bu çatışmanın sonucunda ortaya çıkan tanımlamalar daha geniş iletişim ve kültürel etkileşim tabanına oturmaktadır (Park içinde Elsner, 1972, s. xxiii-xxiv ve Hardt, 1998, s. 22).

Şikago Okulu Araştırmacıları

Şikago Okulu araştırmacılarının öncülerini Nels Anderson, Ernest Burgess, Ruth Shonle Cavan, Edward Franklin Frazier, Everett Hughes, Roderick D. McKenzie, George Herbert Mead, Robert E. Park, Walter C. Reckless, Edwin Sutherland, W. I. Thomas, Frederic Thrasher, Louis Wirth, Florian Znaniecki olarak özetlemek olasıdır. Araştırmacılar, çalışmalarıyla daha önce haberleşme ve ileti aktarımı üzerine yoğunlaşan iletişim alanına sosyal incelemeleri de katarak geniş bir bakış açısı kazandırmışlardır. İçinde bulunduğumuz zamandaki iletişimi değerlendirebilmek için incelediğimiz konunun geçmişte geçirdiği evreleri iyi anlamamız gerekmektedir. Bu nedenle, iletişim alanında Şikago Okulu'nun tarihsel süreç içindeki yerinin, okulun çalışma yönteminin ve seçtiği araştırma konularının iletişim alanına katkılarının beğenilen ve eleştirilen yönleriyle ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Okulun iletişim alanına katkıları için, belirleyici öğeler olarak yaptıkları incelemelere ve geliştirdikleri kuramsal yapılara bakılacaktır.

Konunun genişliği ve incelemenin sınırlılıkları açısından bir seçime gidilmek zorunda kalınmış ve sonuçta önde gelen kuramcıların birkaçı bu çalışma içinde yer alabilmiştir. Bunların başında Şikago Okulu'nun başından beri içinde olan John Dewey önemli bir yer tutmaktadır. Hemen ardından, Şikago Okulu'na ekonomi damgasını vuran Milton Friedman gelmektedir. George Herbert Mead'in ve Robert Ezra Park'ın yeri doldurulamayacak çalışmaları ve Charles Horton Cooley ile Louis Wirth'in katkıları da onların bu bölümde ele alınmalarına neden olmuştur.

Eğitime bakışı ve "pragmatist" yaklaşımıyla Dewey, dönemini ve sonrasını oldukça etkilerken, insan olgusunu hayvan ekolojisi

üzerinden açıklayan Robert Ezra Park, gözleme dayalı araştırma zeminini açmış, kent yaşamı ve bu yaşamdaki iletişim yapısını, "taşıma" ve "iletişim" yaklaşımıyla incelemiştir. Yaklaşımlarıyla Park, 20. yüzyıl boyunca otorite olarak kabul görmüştür. Wilbur Schramm; "Charles Horton Cooley, Robert Ezra Park ve Edward Sapir"i üniversitelerde iletişim araştırmalarında "babaların babası" olarak göstermektedir (Schramm, 1997).

Charles Horton Cooley ise, iletişim araçlarını ele alıp, dergi, gazete ve kitap gibi "yeni" iletişim araçlarının toplumsal etkilerini araştırarak, iletişimi bir sosyal olgu olarak incelemiştir.

George Herbert Mead de benzer şekilde toplum incelemeleri yapmıştır. Tarih, deneysel yöntemle laboratuvar çalışmaları (Mead, 2001, s. xii) ve objektif gerçeklik üzerinde yoğunlaşan Mead, kişiler-arası iletişimde sembolik etkileşim (Hawes, 1970, s. 16) çalışmaları yapmış ve sosyal psikolojiyi orijinal katkılarıyla biçimlendiren kişi olarak okulu sosyal psikoloji alanında desteklemiştir (Mead, 1964).

Toplumsal ve bireysel kimlik, bilinci yükseltme yoluyla oluşur ve gelişir. Bu süreç, bireyin ortak ve kültürel bir formasyonun ufkuna bağlanması sonucu ortaya çıkan kaçınılmaz ve vazgeçilmez bir süreçtir. Burada söz konusu olan şey, "antropolojik yansıma"dır. Burada özellikle G. H. Mead'in dikkati çektiği toplumsal kimliğin hem "kayda değer öteki" ile hem de ötekinin kimlik sahibi için oluşturduğu imgeyle özdeşleşme yoluyla oluşumu ve istikrara kavuşması, yani "karşılıklı yansıtma" (Th. Luckmann) sürecinden söz etmek gerekir.

Kendimize ilişkin deneyimlerimiz her zaman dolaylıdır; dolaysız olan yalnızca diğerlerine ilişkin deneyimlerimizdir. Yüzümüz gibi, öz benliğimizi de ayna olmadan görme olanağımız yoktur. Bu tür bir yansıtma farkına varma ve bilinçlenmeyi de içerir. Başkalarıyla ilişkimiz aynı zamanda kendimizle ilişkimizdir. Kişisel kimlik, aynı zamanda başkalarına ilişkin bir bilinç olan öz bilinçtir: Başkalarının beklentileri ve onların kişi üzerinde yarattığı sorumluluk ve yükümlülüktür.[9]

Şikago Okulu Kurulurken: John Dewey

Şikago Okulu'nun kurucuları arasında en önemli yere sahip olan John Dewey, okulu özellikle eğitim alanındaki psiko-sosyo-

9. Assman, Jan, *Kültürel Bellek*, 1997, s. 135.

lojik çalışmalarıyla desteklemiştir. 1859-1952 yılları arasında yaşamış olan ve aletçilik olarak bilinen felsefe akımının kurucusu ünlü Amerikan filozof ve eğitim kuramcısı Dewey, Charles Sanders Peirce ve William James'ın görüşlerinin bir sentezini oluşturmuş, pragmatizmi, mantıksal ve ahlaki bir çözümleme kuramı olarak geliştirmiştir.[10] O yılların Amerika'sında göçün ve kimlik sorununun, sosyal sorunların ve eğitim sorunlarının ortasında yer alması nedeniyle Şikago çok özgün bir noktada durmaktaydı. Dönem içinde, bireyin, toplumun ve eğitimin ne olduğu yeniden tanımlanarak, geçmiş yılların eksikliği olan farkındalıkla birleştirildiğinde, oldukça yenilikçi bakış açıları ve uygulama alanları ortaya çıkarılmıştır. Dewey'in zamanın eğitim anlayışı ve kurumsallaşma konusunda görüşleri günümüzde halen uygulanır durumda toplumlara yön vermektedir.

Şikago Okulu, yalnızca okul ve ekol olarak kendi bünyesinde yaptığı değişikliklerle değil, bunu topluma ve farklı disiplinlere yansıtmasıyla da tanınmaktadır. Örneğin, Şikago Okul Reformu denildiğinde, temelde "etkin okullar" denilebilecek farklı bir eğitim anlayışı ve uygulayışı olan okulların oluşturulduğu dönem akla gelmektedir. Her ne kadar ekonomi ve sosyoloji alanındaki araştırmalarıyla önde görünse de, Şikago Okulu'nun temelinde eğitime ve eğitim kurumlarına bakışı temellendiren ve günümüzde de somut etkileri halen görülüp hissedilen bir eğitim ağırlığı söz konusudur. Örneğin, Ron Edmonds (1979), bu okulun izlerinin edebiyata ve diğer bilim alanlarına da yansıyacak kadar etkin olduğunu dile getirir. Şikago Okulu'ndaki temel eğitim anlayışı, "tüm öğrencilerin öğrenebileceği" yolundadır. Yani eğitimin, her bireyi kapsaması ve değiştirmesi gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Elbette, toplumda bazılarının liderlik yetenekleri, diğer yetileri onlar için daha farklı biçimlerde düşünülebilir; ancak, okulun temel işlevi, herkes için etkin bir biçimde işleyen düşünsel ortamı yaratabilmektir. Bu okullarda, öğrencilerin tüm gereksinimlerinin karşılanıp karşılanmadığının ölçülebilmesi için, öğrencilerin sıklıkla değerlendirildikleri görülmektedir. Tüm bu anlayış ve uygulamalar, zamanın reformları olarak görülmektedir.

Dewey'in eğitime kattığı özgürlükçü ve bütünleştirici bakış açısı, ileriki yıllarda meyvelerini vermiş ve eğitimle ilgili sorun-

10. http://tr.wikipedia.org/wiki/John_Dewey

ların çözümüne ışık tutmuştur. Örneğin, Şikago Okul Reformu Yasası, her alanda bireye ve topluma özgürlük sağlayan, eğitimin sorumluluğunun yalnızca devlet eliyle gerçekleştirilmemesi gerekliliğinden yola çıkarak anne-baba ve sivil toplum kuruluşlarına ve topluma aktararak sorumlulukları paylaşma şansı veren bir yapıdadır. Öğrencilerin öğrenmesini sağlayabilmenin bir yolunun bürokrasiyi azaltmak, otonom davranabilme olanaklarını yaratmak ve kent okullarının gelişmesini sağlamak olduğu görülmüştür. Başarılı ve lider özellikleri gösteren örnek öğrencilerin temsilcilikleriyle yeniden yapılanan okulların gelişimi öğrenci tarafından planlandığından, esneklik, beklenti düzeyi ve dolayısıyla başarı da kaçınılmazdır.

Katılımcı yönetimi kucaklayan yapısıyla, daha sonra öne sürülecek olan rekabetçi ekonomi modeline çok yakın duran bu eğitim sisteminin iş yaşamına doğrudan aktarıldığı da görülmektedir. Tabandan ve merkezden hareketle, merkez dışına yönelerek ve durum-ortam temelli yönetim mantığının okul yönetimlerinde ve eğitim içeriklerinin oluşturulmasında, uygulanmasında da yer aldığını görebilmekteyiz. Bu kavram, eğitim alanında, okul bazında, okul temelli yönetim ya da karar verme olarak işlevlendirilmiş görülmektedir.

Şikago ve Şikago'daki eğitim sorununa bakış, yalnızca okulun en etken olduğu 1940'lı yıllarla kısıtlı kalmamış, sonrasında da okulun içinde bulunduğu kenti ve çevreyi, sarıp sarmalayacak, tüm eğitim politikalarını değiştirip yeniden yapılandıracak şekilde derinden etkilemiştir. Ekonomik ve sosyal kriz dönemlerinde bile eğitimin reform sayılabilecek kararlarından ödün verilmeden uygulandığı görülmektedir. Örneğin, eğitimde asıl kriz 1979-1980 arasında sistem bordroları ödeyemez hale gelince ivmesini düşürmüş ve bu mali krizi aşabilmek için Şikago Okulu Finans Merkezi mali kararları alırken pek çok incelemeden geçirmeye ve gözetim kurulunun onayına sunup kabul edildikten sonra uygulamaya karar vermiştir. 1985'te aynı merkez, 1983'ten beri hazırlamakta olduğu "Risk Altında Bir Millet" başlıklı bir raporu sunacak ve yeni tasarımlar için ulusal bir komisyon oluşturulmasını önerecekti. Sonuçta tüm raporlar, Şikago'da eğitim sorunları karşısında devletin ne kadar aciz kaldığını göstermekteydi. Sonuçlar, 9. sınıftaki her beş çocuktan üçünün liseden mezun olabileceğini ve bunlardan ancak birinin ulusal bir ortalamaya

sahip olabileceğini göstermekteydi. Acilen yeni eğitim programları geliştirilmesi ve erken yaşta eğitim veren okulların açılması gerekmekteydi. Böylelikle, valilik, anne-babalar ve okul arasında bir işbirliği çağrısı yapılarak temel okuma programları, alternatif eğitim sistemleri birlikte gözden geçirildi. Bunun hemen ardından iş dünyasının 40 kadar önde gelen firmasının okullara destek olması sağlanarak, "Earn–Learn Connection" (Kazan–Öğren Bağlantısı) ailelere ve öğretmenlere tanıtıldı. Ancak eğitime gelen bu sıcak destekle birlikte başlayan öğretim döneminin ikinci yarısında, işler değişti. 19 günlük bir okul grevi sonucunda, elde kalan, kızgın yöneticiler ve sendika temsilcileriydi. Yine de tüm bu olup bitenlerin ardından, üyelere reform çabalarından vazgeçmeden, haklarından da fedakârlık yapmadan birlikte çalışmaya nasıl devam edebilecekleri anlatıldı. Ekim 1989'da ise 313.000 kişinin oy kullandığı Yerel Okul Birlikleri seçiminde 542 Şikago devlet okulunun yönetiminde söz sahibi olacak ve yönetim kararları alacak 5420 üye işbaşına getirildi.[11]

William James'in öğrencisi ve Darwinciliğin sıkı savunucusu John Dewey doksan üç yıllık yaşamına 1859'da Vermont'lu bir bakkalın oğlu olarak başladı. Dewey, Vermont Üniversitesi'nden sonra doktora derecesini almak için Johns Hopkins'e gitti, Michigan ve Minnesota Üniversitelerinde felsefe dersi verdi. İlk kez 1896'da, Şikago Üniversitesi'nde Eğitim Laboratuvarı Okulu kurunca ulusal ün kazandı. Bu okul Amerika'da pedagoji kuram ve uygulamasını sınırsız ölçüde etkileyen eğitim reformu adına yapılmış devrimci bir deneyimdi.

Dewey karmaşık metafizik kavramları yok saydı. Köylü sadeliğiyle, düşünceyi ve öğrenmeyi ön plana çıkarıyordu. Kuşkuyla ya da belirsizlikle başlayan öğrenme dürtüsünü, bilgiye ulaşmak için katlanılan acı ve çekişmeye son vermek ya da çözüm bulmak olarak değerlendiriyordu. Öğrenmeye giden yoldaki tüm bu geçişleri, araştırma süreci olarak kabul ediyordu. Eğitim deneyle başlamalıydı. "Yaparak öğrenmek" onun sloganı oldu ve deneysel okulu çocukların çevresini genişletip zenginleştirdi. "Eğitimi daha sonraki yaşam için hazırlık olarak anlamayı bırakın ve onu şu andaki yaşamın tam anlamı yapın... Kendi başına yürütülmesi anlam taşımayan bir etkinlik başka bir şeyin hazırlığı olarak fazla etkin olamaz."

---

11. www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/envrnmnt/go/93-1hes. htm

Dewey, pratikte sınıfını, bedensel cezaların ve sopayla öğrenmenin olmadığı, gelişmeye açık bir topluluğa dönüştürmüştü. Altı yaşındaki çocuklar okul bahçesinde buğday ekmek, hasat yapmak, öğütmek ve ekmek pişirmek gibi etkinliklerle gerçek yaşamı öğreniyorlardı. Dewey'in kuramları, konu merkezli okullar yerine öğrenci merkezli okulu savunan bazı eğitimciler tarafından çarpıtılmış ve düşünsel özgürlük ile disiplinin terk edilmesi birbirine karıştırılmıştır. Dewey, öğrencileri yalnızca eğlendirmeyi hedefleyip, etkinlik adına konunun özünü gözden kaçıranları sert biçimde eleştirir.

Dewey, Şikago Üniversitesi'ndeki görevi esnasında kamu eğitimiyle aktif olarak ilgilenmeye başlamış ve burada 1896-1904 yılları arasında, çocuk eğitimi üzerindeki gözlemlerini derinleştirdiği meşhur "laboratuvar okul"u kurmuştur.[12]

Dewey, 1904'te Colombia Üniversitesi'ne giderek, 1930'da emekli olana kadar burada felsefe profesörlüğü yaptı. Eğitimdeki pragmatizmi (kendisi araççılık ya da deneycilik demeyi yeğliyordu) pozitivist felsefedeki liberal demokrasinin temelini oluşturdu.

Dewey'in önemi, onun içinde bulunduğu dönemin de birlikte değerlendirilmesinde yatmaktadır. Bugün halen temel olarak kabul edilen eğitsel ilkeleri o dönemin ortamında düşünüp uygulayabilmiş olması, onun büyüklüğünün ve öngörüsünün bir kanıtıdır. Dewey, bir kriz, belirsizlik ve imkânlar çağının filozofuydu. Dewey'in Amerikası'nda, 1890'larda Şikago halkının yaklaşık yüzde yirmisi evsizdi; her dört kişiden biri işsizdi; hastalıklar kol geziyordu ve sağlık hizmetleri nüfusun büyük bir kesimine ulaşmıyordu. Toplumsal ihtilaflar her yerdeydi: Bugün görülmemiş ölçülerde şiddet içeren grevler yaygındı; toplumun zengin ve yoksul katmanları arasında derin bir uçurum vardı; siyasi partiler güç sahiplerinin elindeydi ve yerel yönetimler yolsuzluk batağına saplanmıştı. Kargaşanın hâkim olduğu bu ortama her gün, yalnızca kendi dilini konuşan yeni göçmenler ekleniyordu. İngilizce Şikago'da henüz yaygın bir dil değildi ve her dört kişiden yalnızca birinin anne-babası Amerika'da doğmuştu.[13] Fakat bu kriz ve belirsizlik ortamı Dewey ideallerinin gerçekleşebileceği imkânlar da içeriyordu. 19. yüzyılın sonlarından bakıldığında, otuz-kırk yıl sonrasının Amerika'sının halkın toplumsal yaşam

---

12. http://tr.wikipedia.org/wiki/John_Dewey
13. Ryan, A. (1995), *John Dewey and the High Tide of American Liberalism*, New York, W. W. Norton, s. 24-25.

ve siyasete katılımı anlamında hangi yönde evrimleşeceği belirsiz görünüyordu. Noam Chomsky, eğitim ve demokrasi hakkındaki bir konuşmasında John Dewey'i klasik liberalizmin özgürlükçü değerlerinden beslenen ve erken eğitimde gerçekleştirilecek reformların toplumsal değişim için büyük imkânlar sağlayacağına inanan bir düşünür olarak tanıtır.[14]

Mattelart, Şikago Okulu araştırmacılarının, özellikle de John Dewey'in, aktörün açığa çıktığı öznel yöntemler uyguladığını belirtmektedir. Ona göre Dewey, mikro toplumbilimin temelini oluşturan toplumsal etkileşimleri incelemek için etnoğrafya tekniklerini kullanmaktadır. Bu çalışmalar, mahalle monografileri, katılımlı gözlem ve yaşam öykülerinin çözümlenmesi gibi konuları içermektedir.

Hegelci Mutlak İdealizmi benimseyip savunan Dewey, insan organizması yaklaşımında Hegel'in felsefesinden etkilenmiştir. Dewey, Hegel'in düşüncelerini kendi görüşleriyle uyumlu olarak yorumlamış, benzer görüşler üretmeye çalışmıştır (Rather, 1963, s. 9, 10, 15). Chicago'da 1904'e kadar Felsefe, Psikoloji ve Pedagoji bölümünün başkanlığını yürütmüş ve *Philosophy, Psychology and Social Practice* adlı kitabıyla günümüzde bile popülerliğini yitirmemiştir. John Dewey, 1910'larda dikkat çekmeye başlayan Şikago Okulu'nda kurucular arasında yer almış, eğitim alanında uluslararası çapta yaygın çalışmalarıyla tanınmıştır.

John Dewey, pratik pedagojinin temelini atmıştır. Eğitimcilerin sınıf içi uygulamalarında karşılaştıkları sorunlara belirli tavsiyelerde bulunmak yerine Dewey, kendi kurduğu Şikago Üniversitesi Laboratuvar Okulu'nda Amerika'da "Yeni Eğitim" yaklaşımıyla çalışmalar yaptı. Başka çalışmalardan kopyalanıp kullanılacak yöntemler yerine, bu "yeni hareket"in "uygunluğu"nu ispat etme uğraşına girdi (Fishman & McCarthy, 1998, s. 2).

Dewey'in uluslararası çapta ün yapmasında haklı nedenleri vardır. Dewey, eğitim ve pedagoji temelinde sosyal, politik konulardan etiğe, felsefe tarihinden çağdaş düşünürlere, demokrasi-eğitim ilişkisinden deneysel mantığa kadar birçok konuda eğitimler vererek Çin'in kültürel tarihinin akışını etkilemiştir. Dewey Amerika ile Çin arasındaki en mükemmel entellektüel iletişimi sağlamıştır (Clopton&Ou, 1973, s. 5).[15]

---

14. http://tr.wikipedia.org/wiki/John_Dewey

15. Ernest Wolf-Gazo, *John Dewey in Turkey: an Educational Mission*, Journal of American Studies of Turkey, 3:15-42, 1996.

1924 yazında, iki aylığına Atatürk'ün davetiyle Türkiye'ye gelen Dewey'in bu ziyaretin hemen ardından yazdığı rapor on beş sene boyunca, 1939'a kadar, Türkçe'de yayımlanmamış ve İngilizce orijinali ölümünün ardından, toplu çalışmalarının yayımlanması esnasında gün yüzüne çıkmıştır. Dewey'in İstanbul, İzmir, Bursa ve Ankara'da, okulların kapalı olduğu yaz aylarında yaptığı incelemelerin sonucunda Türkiye'nin eğitimde reform çabalarına sıcak yaklaştığı, Ankara'da mahrumiyet koşulları altında altyapısı kurulan cumhuriyet idealinden etkilendiği ve bu ideale sempatiyle baktığı görülmektedir. Yazdığı raporda, Türkiye'yi eğitimde "aşırı merkezileşme" çabalarına karşı, maarif vekaletini de "çeşitliliğin" esas alınması yönünde uyardığı dikkati çekmektedir.[16]

Profesör John Dewey, "İlk ve pek mühim nokta, Türkiye mekteplerinin gaye ve hedeflerini tespit etmektir" demiştir. Özellikle John Dewey'nin "çocukların hayattaki ihtiyaçlarına uyum sağlayacak programlar ve öğretim yöntemleri" önerisi bugün de önemini korumaktadır. Dewey, Türk eğitiminin felsefi temellerini yeniden oluşturmasına, bir eğitim politikasının belirlenmesine ve eğitime yeni bir anlayış kazandırılmasına katkıda bulunmuştur. Böylece Türk Eğitim Sistemi pragmatizm çizgisinde bir yöne oturtulmuştur.

O dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati, 3 Şubat 1927'de, gazetecilerin sorduğu, eğitim sisteminin geleceğine ve nasıl olması gerektiğine ilişkin soruya verdiği cevapta, özellikle iş eğitimi, uygulamalı eğitim, deneye ve gözleme dayanan eğitim, beden eğitimi gibi konulara değinmiş, eğitimin değeri ve güzel sanatlara ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. 12 Mayıs'ta TBMM'de bakanlık bütçesi görüşülürken bu konudaki görüşlerini de konuşmasına yansıtmıştır:

"Yirminci yüzyıl yaşamı o durumu almıştır ki, her demokratik ulus genel eğitim ile birlikte, her sınıf halkı mesleğe hazırlayacak önlemleri almayı ödev bilmiştir." Bu sözler aslında onun daha sonra yapacaklarına ilişkin ipuçlarını da vermektedir. Hayatta işe yarar bilgilerin verilmesi, uygulamada kullanılacak şekilde bilginin planlanması gibi pragmatik anlayışı yansıtan uygulamaların yapılması, o dönemde J. Dewey'den etkilenilmiş olduğunu göstermektedir.

16. http://www.ogretmenforum.net/john_dewey-t17777.0.html

John Dewey'in ülkemizin eğitim sistemi hakkında hazırladığı rapor ve öneriler yalnızca Atatürk zamanında değil, daha sonra da çok etkili olmuştur. Köy Enstitüleri düşüncesi konusunda da Dewey'in esin verici olduğu ifade edilmektedir.[17] "Köy Enstitüleri"nin kuruluş mantığı ve dayanağı John Dewey'in hazırladığı raporlardır. Ve yıllar sonra John Dewey'in ülkemize geldiğinde Köy Enstitüleri'ni ziyaretinden (Hasanoğlan'daki enstitüyü gezmiştir) sonra söylediği sözler tarihe geçmiştir. Onun bu sözlerini Amerika ve İngiltere'de yaptığı konuşmalarında tekrarlaması yabancı eğitimcilerin bu enstitüleri incelemek üzere ülkemize akın etmesini sağlamıştır. "Benim düşlediğim okullar, Köy Enstitüleri olarak Türkiye'de kuruldu. Tüm dünyanın bu okulları görüp, eğitim sistemini Türklerin kurduğunu göz önünde bulundurarak yeniden yapılandırması isabet olacaktır."[18]

Dewey'in ülkemizi ilgilendiren önemli yönleri de bulunmaktadır. Örneğin, Ata'ya göre[19], 1923-1930 arasında, John Dewey'in tarih öğretimine ilişkin görüşleri ve önerileri 1926 tarih programına, süreli yayınlara ve tarih ders kitaplarına sınırlı olarak yansımış, II. Meşrutiyet'ten beri süre gelen tarih öğretimi geleneğini yıkamamış, Ahmet Refik, Fuat Köprülü, İhsan Şerif, Ali Reşad gibi tarihçilerin II. Meşrutiyet döneminde okutulan tarih ders kitapları yeni programlara uygun değişiklikler yapılarak okutulmuş, siyasi tarihten çok uygarlık tarihine önem verilmiş, tarih ve coğrafya dersleri birlikte ele alınmıştır. Ata, bu yıllar arasında John Dewey'i doğru olarak anlayanların tarihçi kökenli olmadığının altını çizerek, yalnızca Ali Fahreddin ve İhsan Sungu gibi eğitimcilerin Dewey'i anlamış olmalarının Dewey'in Türkiye'de tarih öğretimine etkisinin sınırlı kaldığını gösterdiğini söylemiştir. Sonuçta, tarihin pedagojik öğretimi gölgede kalmış ve çocuğa uygun tarih öğretimi ikincil plana düşmüştür.

Batmaz, radikal ampirisist Charles S. Pierce ile radikal pragmatist William James arasına sıkışmış olan deneyselci-araçsalcı (experimental-instrumentalist), orta-yol pragmatist filozof John Dewey'in, Anadolu'da yaşayan bizler açısından iki boyutta önem-

---

17. Uğur Akıncı, *Village Institutes*, http://www.turkishpolitics. us/1938-46/Village-institutes. html.

18. J. Dewey, 21/3/1945, *Le Monde* gazetesinde aktaran http://www.ogretmenforum.net/john_dewey-t17777.0.html

19. Ata, Bahri, *John Dewey ve Türkiye'de İlköğretimde Tarih Öğretimi* (1923-1930) http://www.egitim.aku.edu.tr/bahriata4.doc

li olduğunu dile getirir.[20] (1) John Dewey, Mustafa Kemal Atatürk döneminin eğitim stratejisini çizmiş, fiili olarak raporlarıyla bu sürece katılmış, dünyada modern eğitimi çağdaş hale getiren bir Amerikan filozofu ve eğitim bilimcisidir; (2) Ermeni sorununa 1924'lerde eğilerek, Anadolu'dan edindiği ampirik bulguları, ampirisist bir gözle çözümleyerek, genç Türkiye'nin uluslararası konumuna ışık tutmuştur.

Dewey'e göre, demokrasi, en sonunda herkesin aristokrat olduğu bir toplum üretir.[21] Demokratik bir toplumda eğitimin sağlam esaslarla felsefe haline getirilmesiyle herkes bir konuda en bilgili olacağından, o konuda elit bir hale gelecek ve herkesin öncüsü olacaktır. Batmaz, Dewey'in Türkiye'de, birkaç makale dışında ele alınmamış ve eseri olan Köy Enstitülerince de pek araştırılıp, içselleştirilmemiş olduğunu dile getirir.[22]

Şikago Okulu'nun Ekonomi Boyutu: Milton Friedman

Barlas, şöyle sorar: "Neden 'Şikago Okulu' denildiği zaman dünyadaki bütün ekonomistler, yalnızca ekonomi eğitimi veren bir kurumu değil de, Friedman'ı hatırlıyor, 'Monetarizm'i anlıyor mesela? Yani neden her okul bir ekol olamıyor?"[23]

Ekonomi boyutunda Şikago Okulu'na bakıldığında, Şikago Okulu üyelerinin, toplumda ekonomik ve sosyal eşitsizliği eleştirerek kaynakların eşit ve adaletli dağıtılması yolunda kuramsal ve moral destek sağladıkları görülmektedir (Hardt, 1998, s. 6). Ekonomik farklılıkların dengelenmesi ve adaletli paylaşımıyla ilgili olarak Simon Patten, yeni Amerikan ortamına ayak uydurmalarında bireylerin geleneksel politik haklarının korunması ve ekonomik haklarının geliştirilmesinde elbirliğinin, ekonomik farklılıkların azaltılmasında ve Amerikanların müreffeh hayata adapte olmasının sağlanmasında iletişimin önemini vurgular.

16 Kasım 2006'da ABD'li iktisatçı Friedman'ın ölümünden sonra kaleme alınan birçok değerlendirme, iktisatçının üretken-

---

20. http://medyapolitenblog.blogspot.com/2005/07/john-dewey-ve-ermeni-sorunu.html
21. http://medyapolitenblog.blogspot.com/2005/07/john-dewey-ve-ermeni-sorunu.html
22. http://medyapolitenblog.blogspot.com/2005/07/john-dewey-ve-ermeni-sorunu.html
23. Mehmet Barlas, http://arsiv.sabah.com.tr/2005/12/11/barlas. html

liğine ve aldığı Nobel ödülüne değinmekteydi. Friedman'ın asıl önemi, Latin Amerikalı diktatörlere yaptığı danışmanlıktan ve 80'lerdeki sermaye saldırısının ideologu olmasından kaynaklanmaktaydı.[24]

Friedman, 1948'de, kurucusu olduğu Şikago Okulu'yla dönemin hâkim iktisat düşüncesi olan Keynesçiliği karşısına almıştı. Ekonomide devlet eliyle talep ve istihdam yaratılmasını savunan Keynesçilik, II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalist dünyanın yaşadığı ekonomik büyüme sürecinde hâkim iktisat düşüncesi olmuştu. Friedman, 1970'lerin ikinci yarısında tüm dünyada başlayan sermaye saldırısının ideologu oldu. Friedman, ayrıca Latin Amerika diktatörleriyle kurduğu bire bir ilişkiler ve bu yönetimler için yetiştirdiği uzmanlarla, bu ülkelerin sermaye sınıflarına desteğini sundu.[25]

Bugünkü Şikago Okulu ve monetarizmle adı özdeşleşen Friedman ekonominin ampirist bir bilim dalı olmaması gerektiği görüşüyle normatif ekonomiye karşı çıkar ve değerlerden arınmış, evrensel olduğunu iddia ettiği ekonomi yasalarını, son noktasına ulaştırdığı bırakınız yapsınlar felsefesine dayandırmaktadır. Liberalizmin Say Kanunu çerçevesinde savunulduğu Fried-man düşüncesinde, ekonomi akılcı ve dolayısıyla kâr maksimizasyonuyla ilgilenen bireylerin mübadele ilişkisine indirgenmiş ve Pareto optimumu içinde en büyük toplumsal mutluluğu sağlayan bu bireysel sözleşme ilişkisinin serbestliği, özgürlüklerin de temeli sayılmıştır. Friedman kendi, paranın miktar kuramını paranın tedavül hızının istikrarlı bir değişken oluşu ve serbest piyasa ekonomisinin kendiliğinden istikrarlı olmakla birlikte tam istihdamın her zaman sağlanmayacağı görüşüyle, para politikalarını ekonomik dalgalanma ve istikrarsızlıkların kaynağı olarak sunduğu gibi, akılcı beklentiler kuramıyla da maliye politikasının etkisiz olduğunu savunarak neoliberal monetarizmi tek çözüm olarak ortaya koyuyordu.[26]

1960'ların sonlarıyla başlayan durgunluk sinyalleri, sermaye kârlarının artırılabilmesi için kapitalist ekonomilerdeki kamu ağırlığının ve işçi kazanımlarının azaltılmasını zorunlu kıldı. Kapitalist ülkelerin gereksinim duyduğu kamu ağırlığı, bu ülkeler-

24. http://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=5398
25. http://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=5398
26. http://www.bilgininadresi.net/Madde/18580/Neo-Liberalizm

deki işçi mücadeleleri ve sosyalist sistemin etkisi ile birleşince, işçi sınıfının kamusal kazanımlarını da ifade eder hale gelmişti. Bu durum, Keynesçi hâkim anlayışın yerini neoklasik-neoliberal anlayışa terk etmesine neden olurken, dünya ekonomisinin lokomotifi olan ABD, bu dönemi önce Nixon, sonra da Reagan yönetimleriyle karşıladı. Her iki başkanın ekonomi danışmanı da aynı isim, Milton Friedman'dı. İngiltere Başbakanı Margaret Thatcher'ın da katkılarıyla Avrupa'ya sıçrayan bu dönemin yükselen yıldızı, Friedman'ın öncülüğünde savunulan "Parasalcılık" (monetarizm) idi. Uygulanan politikalar ise kamusal harcamaların kısılması, serbestleştirme ve özelleştirme oldu.[27]

Friedman'ın, parasalcı akımın kuramcısı ve ABD başkanlarının danışmanı olarak dünya sermayesine sunduğu desteğin ötesinde, Latin Amerika diktatörlüklerine sunduğu danışmanlık da önemli bir noktada durmaktadır. Özellikle, 1973 yılında Başkan Salvador Allende'yi darbeyle deviren Augusto Pinochet'nin bir ekonomik programa sahip olmaması, ülkenin 1975 yılında yüzde 350'leri bulan enflasyon rakamlarını görmesine neden oldu.

Aksay'ın aktarımına göre, Şili'de darbe sonrası ekonomi yönetiminde çaresiz kalan diktatörlük, bir süre sonra Milton Fridman'ın öğrencisi, "Şikago Okulu mezunu" 30 genç ekonomiste yetki vermiştir. Sonuçta, Friedman'ın Şikago Okulu'nda (Şikago Üniversitesi Ekonomi Bölümü) eğitim görmüş 30 kadar Şili'li ekonomi doktoru, Şili ekonomi yönetiminin kilit noktalarına getirilmiştir ve 1955-1963 yılları arasında bu okulda doktora yapmış olan bu öğrenciler, Şili'de 1975 yılında bizzat Friedman'ın katılımıyla gerçekleşen bir konferans aracılığıyla parasalcı uygulamalara geçileceğini duyurmuşlardır. Fridman, 1982'de Pinochet'yi överek Şili'nin "ekonomik mucizesi"nden söz eder ve "ekonomik mucize" kavramı ilk kez Şili'de doğar. Diktatörlük şartlarında piyasa ekonomisine geçişle ilgili farklı görüşlerin ileri sürüldüğü tartışmalarda Şili modeli hâlâ incelenmeye devam etmektedir.[28] Friedman'ın bu konferansta yaptığı konuşmanın en önemli vurguları ise para arzının ve devlet harcamalarının kısılması, kamu hizmetlerinin özelleştirilmesi, kamu tekelindeki piyasaların sermayeye açılması ve uluslararası ticaretin serbestleştirilmesiydi. "Şikago Çocukları" olarak bilinen bu 30 kişilik ekibin

---

27. http://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=5398
28. www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/09/11/yazarlar/yazarlar193.html

çalışması, sonraki yıllarda bizzat Friedman tarafından denetlenmiş, tavsiyeler almıştır.

1980'lerden itibaren artan bir güçle neoliberalizm ve neoliberal politikalar kendilerini kabul ettirdi. Şikago Okulu'nun mirasçısı olan Buchanan, piyasa dışı karar alma mekanizmalarının ekonomik analiziyle, ekonomiyi siyaset bilimine uygulayarak kamu tercihi kuramı ve anayasalcı iktisadın öncüsü olmuştur. Devletin büyümesinin neden ve sonuçları üstünde durarak, devletin sürekli büyümesinin özgürlükleri sınırlandırmasını ve ekonomik sorunlar yaratmasını gündemine alan Buchanan, denk bütçe, devlet borçlanmalarının denetimi, para arzı ve vergilendirme hakkı, mahalli idareler ve merkezi bütçe dengesi, piyasa ile rekabet edecek kurumların oluşumu üzerinde çalışmış ve serbest piyasa ile siyasal-toplumsal gerçeklik ve devlet arasındaki ilişkide bireysel özgürlüklerin sağlanabileceği kurumsal yapıyı temel çıkış noktası olarak almıştır. Bu görüşleriyle Buchanan uluslararası ilişkilerde serbestlik yanlısı olmuştur.[29]

Friedman, 1998'de yayımladığı anılarında, iktisadi değişimlerin aniliğinin ve büyüklüğünün yurttaşlarda, "uyum politikaları"nı kolaylaştıran psikolojik tepkiler yarattığını belirtir. Bu kıyametçi liberal yaklaşıma göre, piyasanın kendi kendine işleri düzenleyeceği bir piyasa cennetinin kurulması için "şok tedavisine" gerek duyulduğunu dile getirmektedir. Örneklerle, Şili'de Pinochet şoku ve onu izleyen Latin Amerika piyasacı diktatörler dalgası, Türkiye'de 12 Eylül şoku, ABD'de 11 Eylül şoku, daha önce Endonezya'da, Güney Kore'de yaşanan diktatörlük gibi farklı biçimler altında, felaketin ve yıkımın yurttaşların "piyasa dostu çözümleri" benimsemeleri için uygun ortamı yarattığını görmek olasıdır.[30]

Neoklasik okul, özelde de Şikago Okulu, daha önce klasik politik ekonomi okulunun İngiltere'nin hegemonyasının yaygınlaşması için gördüğü işlevi Amerika için görür. Bu iktisadi yaklaşım her tür müdahaleci, gelir dağılımını değiştirici ve sermayenin kârlılığını baskılayıcı politikalara karşı çıkıp devleti ekonomik krizlerin sorumlusu olarak ilan eder.[31]

---

29. http://www.bilgininadresi.net/Madde/18580/Neo-Liberalizm
30. http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=902917&Date=19.10.2008&CategoryID=42
31. Cömert, Hasan, Tarihe Bakmak; Bugünü Anlamak, http://www.sodem.metu.edu.tr/14a.html

Neoliberal politikaların tüm dünyada hız kazandığı en önemli uğraklardan biri ise SSCB'nin 1989 sonrası dağılma sürecidir. 1990'lar boyunca defalarca yaşanan mali ve finansal krizler, dünya çapındaki ve ülkeler içindeki gelir dağılımının korkunç derecede bozulması, açlık ve yoksulluğun yaygınlaşması ve doğal dengenin bozulmasının hızlanışıdır.[32]

SSCB'nin çöküşü sonrası Rusya'da yaşanan şoku da, piyasa ekonomisi kurallarının topluma hâkim olması için gerekli böyle bir "arındırıcı kıyamet" olarak tanımlamışlardı. Bu doktrinin New Orleans'da yaşanan tayfun afeti sonrasında da bazı ultraliberaller tarafından dile getirilmiş olması gerçekten dikkat çekicidir.[33]

No Logo kitabıyla tanınan Naomi Klein, 2007'de yayımlanan kitabında bu şok stratejisini inceler ve 1970 başlarında başlayan uygulamanın devamının Irak'taki siyasal ve toplumsal şok politikası olduğunu etraflı biçimde ele alır. *Kaos İmparatorluğu* kitabının yazarı Alain Joxe gibi diğer gözlemciler de, benzer düşünceleri siyasal strateji alanında dile getirmişlerdir.

Klein, *Şok Doktrini: Yıkım/Felaket Kapitalizminin Yükselişi* başlığını taşıyan kitabında, Şikago Okulu üyelerinin savundukları kapitalizmin, sonuçları insanlık açısından felaket olmuş olan başka ideolojilerle ciddi bir yakınlığı olduğunu iddia etmektedir.

Rekabet Uzmanı Barış Ekdi'ye göre[34] Şikago Okulu'nun günümüzdeki en önemli katkılarından biri, rekabetçi bir piyasa oluşturulmasıyla bağlantılıdır. Ekdi, piyasadaki rekabet koşullarının nasıl ihlal edildiği ve Şikago Okulu'nun buna bakışıyla ilgili olarak şunları söyler: "Rekabet hukuku açısından aynı piyasada etkinlik gösteren teşebbüslerin sundukları ürünlerin/hizmetlerin fiyatını anlaşarak tespit etmeleri (arzı kısmaları), satış koşullarını birlikte belirlemeleri, pazarı paylaşmaları, ihalelere verilecek teklifler konusunda anlaşmaları, bazı teşebbüslere mal vermeme/hizmet sunmama konusunda anlaşmaları gibi uygulamalar temel rekabet ihlalleridir." Rekabet hukuku açısından bu tür yatay anlaşmaların cezalandırılması gerektiği yönünde fikir birliği mevcuttur. Diğer yandan rekabet hukuku, etkinlik yaratarak tüketi-

32. Cömert, Hasan, Tarihe Bakmak; Bugünü Anlamak, http://www.sodem.metu.edu.tr/14a.html

33. http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=902917&Date=19.10.2008&CategoryID=42

34. Ekdi, Barış, *Dikey Anlaşmalar Yoluyla Piyasanın Kapatılması.*

ci refahını artırabileceklerini dikkate alarak dikey anlaşmaları[35] yatay anlaşmalardan ayırır. Bununla birlikte, dikey anlaşmaların olumsuz etkileri konusunda gerek iktisatçılar gerek hukukçular arasında bir fikir birliği oluşmamıştır.

Ekdi, Bork'un görüşünü (Bork, 1993, s. 297) aktarırken, "Şikago Okulu'na göre, dikey anlaşmalar yalnızca tüketici yararını artırmaya yarar; rekabeti kısıtlayıcı, bozucu herhangi bir etkileri yoktur ve bu nedenle de *per se* (yalnız başına, başka bir koşula gerek olmaksızın) yasal sayılmalıdır" demektedir. Başka akademisyenler ise dikey anlaşmaların yararları olduğu kadar sakıncaları da olabileceğini belirtmişlerdir. Bu sakıncalardan biri, teşebbüslerin dikey kısıtlamaları stratejik bir şekilde piyasaya girişi kapatmak için kullanma olasılığıdır. Bu nedenle dikey anlaşmaları herhangi bir denetime tabi tutmaksızın yasal saymaktansa, bu anlaşmaların içerdikleri hükümlere ve piyasadaki etkilerine göre değerlendirmeye tabi tutulmaları yeğlenmelidir. Dikey anlaşmaların rekabet hukuku açısından değerlendirilmesinde iki temel görüşün olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bunlardan ilki, dikey kısıtlamaların herhangi bir incelemeye tabi tutulmaksızın yasal kabul edilmesini savunan Şikago Okulu'dur. İkinci grupta ise, dikey anlaşmaların *rule of reason* ilkesine göre değerlendirilmesi savunulmakta ve gerek ABD gerek AB uygulamalarında bu yaklaşım benimsenmektedir.

Bork (Bork, 1993, s. 297), Şikago Okulu dikey kısıtlamaların *per se* yasal olması gerektiğini savunmaktadır. Buna göre, dikey fiyat tespiti (yeniden satış fiyatının sağlayıcı tarafından belirlenmesi), dikey pazar bölünmesi (münhasır dağıtıcı bölgeleri) ve diğer tüm dikey kısıtlamalar tüketiciler açısından yararlıdır ve bu nedenle tamamıyla yasal olarak kabul edilmelidir. Temel iktisat kuramı bize bu tür kısıtlamalar getiren üreticinin arzı kısıtlamaya niyetlenemeyeceğini, (hukukun tarafsız kalmasını gerektiren fiyat ayrımcılığı gibi arızi uygulamalar hariç olmak üzere) tam tersine etkinlik yaratmaya niyetlenmiş olması gerektiğini söylemektedir. En sık rastlanan etkinlik, yeniden, satıcıların daha fazla satış, servis ve promosyon çalışması yapmasının teşvik edilmesi-

35. Dikey anlaşmalar, üretim zincirinin farklı seviyelerindeki teşebbüsler arasındaki anlaşmalardır. Bunlar rekabeti kısıtlayıcı hükümler taşıdıkları takdirde rekabet hukuku açısından değerlendirmeye tabidirler. Dikey anlaşmaların tarafları arasındaki rekabet kısıtlamaları bu çalışmada kısaca "dikey kısıtlamalar" olarak adlandırılmıştır.

dir. Dobson ve Waterson (Dobson & Waterson, 1996, s. 5) dikey kısıtlamaları yandaki şekilde listelemektedir.

Kısıtlamanın Türü	Örnekler
Dolaylı Fiyatlandırma (*Non-linear Pricing*)	"*Franchise*" bedeli ve birim başına sabit bir ücretten oluşan iki parçalı tarife veya bütün ürün gamının satın alınması koşuluyla genel bir indirim yapılmasını öngören sistemler.
Miktar Yükümlülükleri (*Quantity Forcing*)	Yeniden satıcının dağıtmakla (yeniden satmakla) yükümlü olacağı minimum ürün miktarının belirlenmesi (örneğin, bira üreticileri tarafından bağımsız teşebbüslere kiralanan meyhanelerde, kiracıya getirilen en az belirli bir miktarda bira satma yükümlülüğü).
Servis Gereklilikleri (*Service Requirements*)	Satış öncesinde ve sonrasında verilecek servis hizmetlerine ve kampanya hizmetlerine ilişkin olarak getirilen yükümlülükler. Belirli bir marka teçhizat ve malzeme kullanımının öngörülmesi (*örneğin, "fast-food franchise sistemleri"*).
Dikey Fiyat Tespiti (*Resale Price Maintenance*)	Nihai satış fiyatının üretici tarafından belirlenmesi (örneğin, kitap piyasası). Fiyat tabanı ya da tavanının belirlenmesi.
Tedariğin Reddi (*Refusal to Supply*)	Yeniden satıcıların sayısının sınırlandırılmasını öngören seçici dağıtım sistemleri (örneğin, parfüm satışları).
Münhasır Dağıtım [Yetkili Satıcılık] (*Exclusive Distribution*)	Yeniden satıcının münhasıran belirli bir coğrafi bölgede ya da yalnızca belirli bir kategorideki malları satmak üzere yetkilendirilmesi (örneğin, distribütörlük sözleşmeleri; gazete dağıtımı).
Rekabet Yasağı (*Exclusive Dealing*)	Yeniden satıcının sağlayıcının mallarına rakip olan malları satmasının, dağıtmasının veya depolamasının yasaklanması (örneğin, perakende petrol satışı).
Ürün Bağlama (*Tie-in Sales*)	Dağıtıcıların bütün ürün gamı da dahil olabilecek şekilde bütün malları dağıtmasının (satmasının) öngörüldüğü sözleşmeler.

Hughes'e göre ise (Hughes, 2001, s. 425), Şikago Okulu'nun temel savma bakılırsa, dikey anlaşmanın tarafları rakip değil, bilakis "tamamlayıcı" mal veya hizmetlerin sağlayıcıları olduklarından, söz konusu tamamlayıcı ürün ya da hizmetin fiyatının artması asıl ürüne olan talebi de azaltacaktır. Bu nedenle üreticiler yalnızca etkinlik yaratarak söz konusu talep daralmasını dengeleyebilecek nitelikteki kısıtlamaları kabul edecekler-

dir. Diğer yandan, Comanor (Comanor, 1985, s. 989), Bork'un dikey anlaşmaların yalnızca servis kalitesinde, etkinlikte artış sağladığı yönündeki iddiasına karşı çıkarak, servis kalitesindeki artışın ürünün fiyatının artmasını haklı çıkarıp çıkarmadığını sorgulamaktadır. Hatta Rey ve Stiglitz (Rey & Stiglitz, 1995, s. 446) cetvelin diğer ucunda yer alarak, "... (a) rekabeti kısıtlamaksızın başka bir yolla (makul bir maliyette) elde edilemeyecekleri ve (b) rekabetin kısıtlanmamış olduğu durumdan daha fazla yarar sağlayacak derecede önemli bir etkinlik artışına yol açacakları açıkça kanıtlanmadığı sürece..." dikey anlaşmaların yasaya aykırı kabul edilmeleri gerektiğini savunmuştur.

Benzer bir şekilde Neven ve arkadaşları (Neven ve arkadaşları, 1998, s. 21-25) da Şikago Okulu'nun dikey anlaşmaların *per se* yasal sayılmaları gerektiği önerisine karşı üç neden ileri sürmektedir: İlk olarak, dikey anlaşmalar rakipleri piyasa dışına iterek veya piyasaya girişi kapayarak üçüncü kişilere (tüketiciler, mevcut veya olası rakipler) zarar vermektedir. İkinci olarak, bazı dikey anlaşmalarda, anlaşmaya özgü yatırımlar yapılması sonucunda ortaya çıkan *fırsatçılık* sorunundan ötürü taraflardan birinin sömürülmesi olasılığının gündeme gelmesi nedeniyle anlaşmalar kanuna aykırı sayılabilir. Üçüncü olarak da, taraflardan birinin pazar gücüne sahip olduğu durumlarda dikey kısıtlamaların etkinsizliğe (*inefficiency*) yol açarak tüketicilere zarar vermesi mümkündür. Tüm bu söz edilen nedenlerle ABD'de dikey kısıtlamalar *rule of reason* ilkesine göre değerlendirilmekte, AB'de de grup muafiyetlerine ya da bireysel muafiyete konu olmaktadır.

Dikey anlaşmaların etkilerine ilişkin olarak Şikago Okulu tarafından başlatılan tartışmalar çerçevesinde bazı iktisatçılar piyasayı kapatma riski içeren münhasırlık anlaşmalarını incelemişlerdir. Comanor ve Frech (Comanor ve Frech, 1985), eğer bir piyasada iki müşteri grubu varsa ve bu gruplardan biri piyasadaki teşebbüsün ürünlerini piyasaya yeni girecek olan teşebbüsün ürünlerine tercih ediyorsa, bu piyasada sabit birim maliyetlerle söz konusu ürünü üreten hâkim durumdaki teşebbüsün muhtemel rakiplerinin piyasaya giriş maliyetini artırabileceğini göstermiştir.

Mathewson ve Winter (Mathewson&Winter, 1987, s. 1057-58) rakiplerin piyasaya giriş maliyetlerindeki etkinin, etkinliği değerlendirme açısından yanlış bir ölçüt olduğunu öne sürerek yukarıda yer verilen modeli eleştirmiştir. Mathewson ve Winter'e

göre Comanor ve Frech, hâkim durumdaki teşebbüs tarafından dayatılan münhasır anlaşmaların, rakiplerin piyasa dışına itilmesine yol açarak mevcut rekabetin azalmasına ve tüketicilerin tercihlerinin kısıtlanmasına neden olacağını savunmaktadır. Ancak, üreticiler aynı zamanda yeniden satıcılar tarafından "seçilmek" için de rekabet etmektedirler. Bu nedenle, eğer yeniden satıcının tekelci satın alma (monopson) gücü yoksa, "hâkim durumdaki teşebbüsün davranışlarını disiplin altına alma açısından, münhasır anlaşmalar nedeniyle oluşacak potansiyel rekabet, münhasır anlaşmaların yasaklandığı piyasalarda gerçekleşen rekabetten daha güçlü bir araç olabilir".[36]

Şikago Okulu'nun günümüz ekonomisine getirdiği kalıcı kavramlardan biri de Değişken Döviz Kuru Sistemi'dir. Sabit Döviz Kuru Sistemi'ne karşı geliştirilen Değişken Döviz Kuru Sistemi, Friedman, Sohmen ve Yeager gibi iktisatçıların da aralarında yer aldığı, Şikago Okulu iktisatçıları tarafından savunulmaktadır.[37] Bu sistemde, döviz fiyatları uluslararası piyasalarda belirlenir. Ülkede serbest bir döviz piyasası mevcuttur ve bu piyasada oluşan toplam döviz arz ve talebi döviz fiyatını belirlemektedir. Piyasa arz veya talebinde bir değişiklik oluştuğunda ise, döviz kurları piyasada oluşan yeni denge nedeniyle, otomatik olarak yeniden belirlenmektedir. Serbest değişken kur sistemlerinde kuramsal olarak, hiçbir hükümet müdahalesi bulunmamaktadır. Ancak, uygulamada ise, hükümetler Merkez Bankaları aracılığıyla, döviz piyasasına döviz arz ederek veya piyasadan döviz alımı yaparak, piyasanın arz ve talep dengesini değiştirmek yoluyla, döviz kurunun değişimi üzerinde etkili olabilirler.

Bu sistemi, dalgalanma derecesine göre, serbest veya gözetimli dalgalanma olmak üzere ikiye ayırabilmek olasıdır. Serbest dalgalanmada, döviz kuru hiçbir müdahale olmadan döviz arz ve talebine göre belirlenir. Gözetimli dalgalanmada ise, döviz piyasalarına kamu otoritelerince bazı dolaylı müdahaleler yapılabilmektedir. Gözetim kapsamına göre iki tür dalgalanma söz konusudur: Temiz ve kirli dalgalanma. Temiz dalgalanma sisteminde, yalnızca, kısa süreli ve düzensiz dalgalanmaların ortadan kaldırılmasına yönelik olarak döviz kurlarına müdahale edilmektedir. Kirli dalgalanma sisteminde ise, döviz kurlarına müdahale,

---

36. Comanor-Frech ve Mathewson-Winter modellerinin karşılaştırılması ve eleştirisi için ayrıca bkz. Dobson ve Waterson (1996, s. 20) ve Schwartz (1987).
37. http://www.alomaliye.com/halil_soyler_doviz_kur_islemler.htm

ülkenin rekabet gücünün artırılması amacıyla, gerektiğinde yapılmaktadır.[38]

Şikago Okulu'nun günümüz ekonomi anlayışına etkisi halen devam etmektedir.

Laboratuvar Okulu: George Herbert Mead

George Herbert Mead (1863-1931) Massachusettes, Kuzey Hadley'de doğmuştur. Babası cemaat papazı, annesi dekandı. Oberlin Koleji'nde okuyan Mead, Harvard, Leipzig ve Berlin Üniversitelerine devam etmiştir. Önceleri, John Dewey'den etkilendiği Michigan Üniversitesi'nde dersler vermiş, daha sonra ise akademik kariyerinin kalan kısmım, 1900'ların başlarındaki en parlak döneminde Şikago Üniversitesi'nde geçirmiştir. Faydacılık olarak bilinen felsefe okulunun önde gelenlerinden ve psikolojideki geleneksel davranışçılık biçiminin temel eleştirilerinden biriydi. Aslında filozof ve sosyal psikolog olmasına karşın, genelde sosyolojide sembolik etkileşimciliğin kurucu babası olarak görülür. *Zihin, Benlik ve Toplum* (1934), *Edim Psikolojisi* (1938) ve *Varoluş Felsefesi* (1959) gibi kitap başlıkları onun bakış açısını yansıtmaktadır. Gerçekte hiç kitap yazmayan Mead'in ders notları öğrencisi Herbert Blumer tarafından yayımlanmış ve sosyolojiye kazandırılmıştır (Slattery, 2007, s. 333).

Mead de temelde toplum incelemeleri yapmıştır. Okulu sosyal psikoloji alanında desteklemiştir. Başyapıtlarından biri olan *Mind, Self and Society* adlı çalışmasında toplum incelemelerinden geçerek, yaklaşımların objektif gerçeklikleri, tarih ve deneysel metot konularının üzerinde durduğu ve okulu sosyal psikoloji alanında desteklediği bilinir.

Mead, ilerlemeci eğitim anlayışıyla Laboratuvar Okulu'nda doğal bilimler tabanında niteliksel –kantitatif– deneylerle deneysel ve laboratuvar çalışmalar yaptı (Mead, 2001, s. 12). Şikago Üniversitesi'nde 1900'den 1940'a kadar eğitim veren Mead'in "Advanced Social Psychology" adlı dersinden Lasswell etkilenerek çalışmalarını sürdürdü (Schramm, 1997, s. 40).

George Herbert Mead, insanların kişiliklerinin "sosyal ürünler" sayılabileceğini, kişiliklerin amaca yönelik olarak geliştirilebileceğini ve yeniden yapılandırılabileceğini ileri sürer. Mead'e göre

38. http://www.alomaliye.com/halil_soyler_doviz_kur_islemler.htm

toplumlar, bireylerin iletişim aracılığıyla semboller kurabilme, kurallar oluşturma ve davranışlarını diğer bireylerin beklentileri doğrultusunda yönlendirebilme özellikleri sonucunda biçimlenir. Benlik de bu süreç sonucunda gelişir, içselleştirilmiş kurallar ve ilişkilendirmeler sonucunda belirginleşir. Mead'in öğrencisi ve yorumcusu olan Herbert Blumer ise Mead'in kuramlarından yola çıkarak "sembolik etkileşimcilik" (symbolic interactionism) terimini ortaya atmış, sosyologları, afaki bir kavram olarak değerlendirilen giyim-kuşam konusunu incelemeye çağırmıştır. Blumer, insanların etkileşim sonucu ortaya çıktığını ve yorumla biçimlendirildiğini vurgular. Benlik ya da kimlik bu yolla oluşur. Blumer'a göre toplum, bireylerin kendi statülerini algılamalarında kullandıkları sembollerin yerleşmesini sağlayarak onların davranışlarını etkiler. Yine bu görüşe göre, benliğinin değer ya da anlam yüklediği bir unsurunun tehdit altında olduğu izlenimine kapılan kişi, bu kimliğin sosyal kabul görmesi için ciddi bir çabaya girişir.[39]

Robert Ezra Park

Robert Ezra Park (1864-1944) 1920'lerde ve 1930'ların başlarında gelişen Şikago Okulu'nu yaratan, yönlendiren ve bir arada tutan ünlü Amerikalı sosyologdur. Pennsylvania, Harveyville'de doğan Park, kısa bir süre içinde işadamı babası nedeniyle ailesiyle birlikte Minnesota, Red Wing'e göç etti. Burada, John Dewey'le birlikte çalıştığı ve ondan büyük ölçüde etkilendiği Minnesota ve Michigan Üniversitelerinde okuyan Park, 1894'te, tanınmış Michigan'lı bir avukatın kızı olan Clara Chaill'le evlendi ve 11 yıl Detroit, Denver, New York ve Chicago'da muhabir olarak çalıştı. Bu dönem, ona haberin kokusunun nasıl alınacağını, ayrıntının önemini ve kent yaşamının renginin ve canlılığının değerini gösteren bir deneyim oldu. Park, akademik yaşama Harvard'da, William James'in öğrencisi olarak döndü ve daha sonra Berlin Üniversitesi'nde George Simmel ile birlikte çalıştı. Dokuz yıl kadar Amerikalı zenci lider Booker T. Washington'ın yanında sekreterlik yaptı ve Amerika'da ırk sorunu konusunda özel bir görüş kazandı. Daha sonra, 50 yaşında, Şikago Üniversitesi Sosyoloji

39. http://womantalksthroughherclothing.weebly.com/siyah-anta-zerine-bir-deneme.html

Bölümü'nde Albion Small ve W. I. Thomas'la bir araya geldi. Onların önderliği ve ilhamıyla Şikago Sosyoloji Okulu filizlendi ve sonraki yirmi yıl boyunca Amerikan sosyolojisine egemen oldu (Slattery, 2007, s. 261).

Park, insan olgusuna ekolojik yaklaşımla, hayvan ekolojisini inceleyip, insan ekolojisi için gözleme dayalı araştırma alanını açmış olan "The City" adlı çalışması ile ünlüdür. Üzerinde durduğu kent yaşamı ve bu yaşamdaki iletişim yapısı incelemeleri önemlidir. Bu kavramlarla birlikte ele aldığı "taşıma ve iletişim" (transportation and communication) yaklaşımı ile sosyal yaşam üzerinde durmuştur.

Park'ın Amerikan sosyolojisine etkisi, öğrencileriyle birlikte bağımsız bir kent sosyolojisi disiplinini kurabilmesinde yatmaktadır. Park, Amerikan kentlerinin varlıklarını sürdürmekle kalmayıp, aynı zamanda nasıl uyum sağladıklarını ve çok sayıdaki etnik grup ve ırkı "Amerikan yaşam biçimi" içinde eriterek nasıl başarılı bir şekilde geliştiklerini açıklamaya çalışırken, kentin kaosu içinde kaybolmadan, Durkheim, Darwin ve Simmel gibi Avrupalı düşünürlerin fikirlerini Amerikan sosyolojisine tanıtmıştır (Slattery, 2007, s. 261).

Öğrencilerini Şikago sokaklarına girmeye ve bir geçiş toplumunun zengin ayrıntılarını görmeye yönlendiren Park'ın ayrıntılı ampirik araştırmalara verdiği önem, yeni sosyolojik tekniklerden katılmalı gözlemde önemli bir gelişme yaratmıştır. Düşünceleri çoğunlukla yapısal işlevselcilikle ilişkilendirilse de, Everett Hughes, Herbert Blumer ve Howard Becker gibi önde gelen sembolik etkileşimcileri aynı ölçüde etkilemiştir. *Sosyoloji Bilimine Giriş* kitabı için Ernest Burgess'le birlikte çalıştı; ancak, makaleleri, derlemeleri ve diğer yazılarının çoğu, sonradan öğrencilerinden Everett Hughes tarafından üç cilt halinde yayımlanmıştır (Slattery, 2007, s. 262).

Gözleme dayalı araştırmaların varolan köklerinden biri, iki savaş arası zaman diliminde, Şikago sosyolojisinde yer alır. Amerikan sosyolojisinin kurucu babalarından biri olan Robert Park, Şikago Okulu'nda kent yaşamını "bakma sanatı" yaklaşımıyla birleştirmek, öğrencileriyle birlikte çıkıp kenti dolaşmak ve onlara kentte neler olup bittiğini göstermenin ötesinde "hissetmeleri"ni sağlamak suretiyle yorumlayıcı anlama çalışmaları yapmıştır

(Murdock, Golding, Pickering, Deacon, 1999, s. 252-253). Temel kuram ve kolektif davranış konusunda çalışan Park'ın ilk çalışması, kalabalık ve halk temelinde sosyoloji ve onun birimlerinin çözümlemesi üzerineydi.

Mattelart, Şikago Okulu'nda Robert Ezra Park üzerinde dururken, Atabek, Park'ı Şikago Okulu araştırmacıları içinde anmamaktadır. Şikago Okulu'nda özellikle Park'a önem veren Mattelart, Park'ın gazeteci kişiliğinin altını çizer ve Park'ı "*büyük basın araştırmalarının usta röportajcısı, siyahların davasının militanı*" olarak tanımlar. Park, "Kalabalık ve Halk" adlı yazısında, kolej eğitiminden sonra bir "gazeteci" olarak yaşadıklarından söz ederek, "Gazete ve gazetecilik benim sorunum oldu" der (Park içinde Elsner, 1972, s. viii). Öyle bir sorun ki, onun üniversiteye dönüp felsefe çalışmasına, evrensel ve kesin bilim dili zemininde haberlerin etkisindeki sosyal davranışı açıklayabileceği temel bakış açısını kazanma arayışıyla Avrupa'yı incelemesine neden olmuştur.

Gazetecilikte haber ve bilim ilişkisine değinen Park, şunları dile getirir: "Haber, iletişimin bilimden daha eski ve temel ürünü olmasına rağmen, onun yerine hiçbir şekilde geçemez. Tam aksine, bilimin gelişimiyle birlikte iletişim araçları da gelişir ve haberin önemi artar. Gelişen iletişim araçları, kütüphanelerden, müzelerden, öğrenmiş olan toplumdan (bilgililer ve tanıklar), olayları olduğu gibi doğru öğrenip yorumlayabilmek için bilgi toplama imkânını artırır. Sonuç: Her bir günlük gazete okuru için uzak, masalımsı yerler, kişiler artık 'bilinen' olmuştur." (Schramm, 1997, s. 13)

İçinde bulunduğu dönemi gözden geçiren Park, "Bizimki bir haber çağıdır ve Amerikan medeniyetinde en önemli gelişmelerden biri kuşkusuz haberciliğin yükselişidir" der. Schramm da, "Siz bu düşüncelerin Şikago Üniversitesi sosyologlarından mı yoksa modern gazetecilik okulundan mı geldiğini düşünürsünüz?" der. (Aslında Şikago Üniversitesi'nde hiçbir zaman bir gazetecilik okulu olmamıştır.) (Schramm, 1997, s. 14) Schramm'a göre, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında iletişim çalışmalarıyla derinden ilgilenen bilginler için iletişim kendi uzmanlık alanları için yalnızca ikincil bir ilgi alanıydı.

"Kalabalık ve Halk"ta Park kolektif davranış konusunu incelemiştir. Park'ın açıklayıcı ilkeleri sosyologlar arasında egemendi. Bu ilkeler, kolektif davranışçılıkta hem genel giriş niteliğindeki

derslerdeki eğitimde hem de bugün hâlâ en sık başvurulan ve güvenilenler arasında yer almıştır.

İletişim ve kamuoyu çalışmaları, Park'ın düşünsel zemin, kuram ve araştırma alanlarını ayrı alanlar olarak düşünmesini sağlamıştır. Toplumsal sorunları inceleyen Park'a göre bir devingenlik (mobility) yeri olarak kent bir toplumsal laboratuvardır, Şikago Okulu'nun öncelik verdiği gözlem alanıdır. Mattelart, Park'ın göçmenlerin Amerikan toplumuna katılma sorunlarını, medyanın kültürel özümleme işlevi veya toplumsal propaganda ayrımında irdelediği üzerinde de durur (Mattelart, 1998, s. 24).

Park'ın ekoloji, sosyal ve ahlaki düzen; yarışma, çatışma ve kültürel asimilasyon; toplum ve kent yaşamı gibi kolektif davranış alanında ilgilendiği konuları ile 1938 ve 1939'da yazılan diğer iki makalesi, hayatı boyunca nasıl da iletişim ve kolektif davranışla ilgilendiğini gösterir.

Park'ın tezi bazı açılardan dikkate değerdir. Tezinde kalabalık davranışının işlevsel yorumlamasını formülleştiren belki de ilk kişidir. Sosyal konularda önemli yazılarıyla tanınan Park, 1938'de yazdığı "İletişim ve Kültür Üzerine Yansımalar" (Reflections on Communication and Culture) adlı makalesiyle iletişim alanı için çok önemli bir çalışma yapmıştır. "İletişim ve Kültür Üzerine Yansımalar"da Park, iletişimin insan etkileşiminin en önemli ayırt edici anlamlandırıcı veya yorumlayıcısı olarak insan ilişkilerinin temel süreci olduğunu belirtmektedir (Park, 1972, s. xxxi-xxiii). Park, insan ilişkilerinde iletişimin ne kadar temel süreç olduğunu vurgular. İletişimde anlamın ve yorumlamanın önemli ve ayırt edici bir insan etkileşimi olduğunu belirtir. Anlam "tüm iletişilebilir"i kapsayan kültür mekanizmaları içinde paylaşılmıştır (Park, 1972, s. xxiii). İletişimin iki temel formu vardır; bunlardan biri daha rasyonel, diğeri daha duygusal boyuttur. Biri fikirlerin paylaşımı, diğeri duyguların ifadesidir. Birincisi haberlerde şekillenir; ikincisi sanatta, edebiyatta ve halen sinema filminde. Park'a göre iletişim, grup hedeflerinin gerçekleştirilmesinde konsensus yaratarak kolektif bilincin gelişmesini sağlar.

Charles Horton Cooley

Sembolik etkileşimciliğin başlıca kuramcılarından olan Cooley, insan ekolojisi üzerine öncü çalışmalar yapmış ve "Taşıma

Kuramı" başlıklı tezini yazmıştır (Colorado, 2005; Blonder, 2005). Cooley'in toplum ve bireyin birbirine karşılıklı bağlılığının altını çizmek gerekir. Cooley, toplumun ve bireyin her birinin ancak diğeriyle karşılıklı bağlılığı içinde anlaşılabileceği tezini ileri sürer. Bu tezden hareketle ortaya koyduğu, ayna (looking glass), benlik (self), ikincil grup (secondary group) gibi kavramları sosyolojide hâlâ kabul görmektedir. Looking glass self konsepti George Herbert Mead'in sembolik etkileşimcilik paradigmasını yaratmasında önemli bir etken olmuştur (Colorado, 2005).

Cooley, 1918'de başkanı olacağı Amerikan Sosyoloji Toplumu'na 1905'te üye olmuş, burada önemli çalışmalara imza atmıştır. *İnsan Doğası ve Sosyal Düzen* (1902), *Sosyal Organizasyon* ve *Sosyal Yöntem* adlı kitapları üç temel eserini oluşturur. Bu üç kitabının özünün yer aldığı "Life and Student" (1927) adlı çalışma aşağı yukarı tüm entellektüel ürününü oluşturur. Cooley'in sosyal ekoloji ve birkaç diğer konudaki eski yazıları *Sosyoloji Teorisi ve Sosyal Araştırmalar*'da (1930) yer almaktadır (Blonder, 2005).

"Ayna-benlik" (looking glass self) kuramını ortaya atan Amerikalı sosyolog Charles Horton Cooley, William James'in kimlik olgusundan yola çıkmıştır. James, bireyin sosyal kimliklerinin sayısının, kendisini tanıyanların ona yüklediği imgelerin sayısıyla doğru orantılı olduğunu ileri sürer. Bu görüşe göre bireyin sosyal kimliği, farklı insanlarla kurulan ilişkiler sonucunda ortaya çıkan kimliklerin toplamıdır. Buna karşılık, Cooley'in ayna-benlik kuramında birey öncelikle başkalarına nasıl göründüğünü hayal eder, daha sonra başkalarının tepkilerini kullanarak bu görünümü yorumlar ve kendi benliğini bu yorumlar üzerinde geliştirir. Bir başka deyişle kişi, kendini toplumdaki diğer bireylerin algıları doğrultusunda görerek kimliğini oluşturur. Yine de bu algıda seçicilik ve yargı ön plandadır; diğerlerinin algıları da bireyin süzgecinden geçmeye yazgılıdır (Blonder, 2005).

Grup olgusu, çeşitli zamanlarda çeşitli biçimlerde sınıflandırılmış ve üzerinde en çok çalışma yapılmış kavramlardan biridir. Toplumsal Grup Türleri konusu gündeme geldiğinde, Şikago Okulu etkisini görebiliriz. "Birincil" ve "ikincil" grup ayrımı Charles Horton Cooley tarafından yapılmıştır. Cooley'e göre, birincil gruplar yüz yüze ilişkilerin, yardımlaşma, dostluk ve sevgi bağlarının yüksek olduğu gruplardır. Birincil grupların üyeleri üyelik ve bizlik duygusuna sahiptirler. Birincil grupların üye sayı-

sı azdır. Bu tür grupların örneklerini, aile, oyun grubu, komşuluk, akrabalık gibi gruplar içinde görebiliriz. Cooley, birincil grupları "insan neslinin bakıldığı, korunduğu yerler" olarak nitelendirir. Bu yönüyle de grup üyeleri arasında güven verici ilişkiler kurulur. Bu tür ilişkilere ise Cooley birincil ilişkiler adını vermektedir. Birincil grupların üç temel fonksiyonundan bahsedilebilir. Birincisi, yakın ilişkiler yoluyla duygusal destek sağlar. İkinci önemli fonksiyonu birincil grupların toplumsallaşma sürecine olan katkılarıdır. Çocuklar için aile birincil gruptur. Üçüncü olarak, birincil gruplar uyumu kolaylaştırır ve toplumsal kontrolü olanaklı kılar. Bir toplumun devamlılığı üyelerin mevcut norm ve değerleri benimsemesine bağlıdır. İkincil gruplar, birincil grubun dışında kalan her türlü büyük çaplı, önemli resmi gruplardır. Cooley hiçbir zaman "ikincil grup" sözünü kullanmamış olsa da, birincil grubun karşıt özelliklerine sahip gruplar için "ikincil" kavramını kullanmak doğal karşılanmaktadır. Bu grupların üyeleri birbirleriyle belirli çıkar ve etkinlikleri açısından ilişki kurarlar. İkincil grupların örnekleri özellikle sanayileşmiş toplumlarda görülebilir. Örneğin şirketler, bankalar, sendikalar, birlikler bu tür gruplardır. Bu gruplar, karşılıklı çıkarlara göre düzenlenmiş resmi örgütlerdir. İkincil grupların üyeleri arasındaki yüz yüze ilişkiler çok kısıtlıdır. Yalnızca belirli rol ve görevlerle ilgili olarak bir araya gelip ilişki kurarlar. Birincil gruplar, daha çok geleneksel ve endüstri öncesi toplumlarda yaygın olarak bulunurken, ikincil gruplar daha çok modern endüstriyel toplumların ürünüdürler.

Bunlara ek olarak, William Graham Sumner iç ve dış grup kavramlarını oluşturmuştur. İç gruplar, "bizlik duygu"suna sahip olduğumuz ve bizi diğer gruplardan ayıran belirgin özelliklerimizin olduğu gruplardır. Dış gruplar ise, bizim grubumuzun dışında, herhangi bir alternatif grup olup, üyesi olmadığımız, bizim için çok önem taşımayan, hatta ona karşı çok iyi duygular beslemediğimiz gruplardır. W. G. Sumner'ın tanımlarına göre, bireyler kendi gruplarına bağlılık duyuyorlar ise, bu onların iç grup olma, eğer diğer gruplara dostane olmayan bir tavır içindelerse bu gruplar onlar için dış grup olma özelliğini taşır. İç gruplar etnosantrik duyguları da pekiştirirler. İç grup üyeliğinin bir sonucu, kendimizi diğerlerinden farklı kılan ayrıcalığımız ve üstünlük duygumuzdur. Yani iç grup üyeleri kendilerini dış gruplara oranla daha üstün görürler.

Louis Wirth

Louis Wirth (1857-1952) Almanya'nın bir köyünde zengin Yahudi bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi; ancak 14 yaşındayken ailesi Amerika'ya göç etti. Şikago Üniversitesi'ni bitiren Wirth, daha sonra aynı üniversitede profesör olarak çalışmaya başladı ve 1920'lerde ünlü Şikago Sosyal Bilim Okulu'nun önde gelen araştırmacılarından biri oldu. Yirminci yüzyıl başlarında Amerikan kent devriminin tam ortasında yer alan Şikago, "vaat edilen ülke"ye sel gibi akan milyonlarca göçmene ev sahipliği yapıyordu. Şikago Okulu'nun Albion Small'un önderliği ve teşviki altındaki R. E. Park, Ernest Burgess, W. I. Thomas ve Louis With gibi öğrencileri, bu kentsel dünyadan, onun görünür kaosundan, düzensiz, mozaik yapısından, etnik toplulukları ve birbirinden ayrışmış komşuluklarından, suç oranları ve kanayan insan kütlesinin sürekli değişim halindeki yoğun canlılığından büyülenmişlerdi. Ancak, bu kaosun, bu gelgitin altında bazı doğal düzen biçimleri yatıyordu ve Şikago Okulu sosyal bilimcilerinin amacı bu güçleri ortaya çıkartıp açıklamaktı. Louis Wirth'in katkısı kuramsal ve uygulama düzeyindeydi. Onun amacı, kentsel toplumu açıklamak ve ıslah etmekti. Büyük ölçüde sosyal çalışma, iskan politikası, planlama ve ırk ilişkileriyle ilgileniyordu. Temel ilgi alanı, grup yaşamı ve toplumsal düzenin özü –uzlaşma– ve bunun nasıl oluştuğu, varlığını nasıl sürdürdüğü ve zamanla nasıl çöktüğüydü (Slattery, 2007, s. 285).

Gans ve Pahl'ın öne sürdüğü gibi, ne kentleşme ne de özel bir çevre kentsel davranış üzerindeki temel etki kaynaklarıdır. İnsanların sosyal sınıfları ve konumları (onların genç ya da yaşlı, evli ya da bekâr olmaları), ailenin yaşam döngüsünde çok daha fazla etkiye sahiptir. Marksist yazarlara göre, bütün kentsel sorunlarımızın kaynağı aslında kentin kendisi değil, sınıf çatışması, sömürü, yabancılaşma, kentsel yozlaşma ve kargaşa yaratan modern kapitalizmdir. Kent, basitçe, çoğu insanın içinde yaşadığı, bu bölünmelerin ve sorunların çok yoğun olarak hissedildiği ve varolan sınıf çatışmasının sokaklarda gerçekleştiği yerdir. Bu radikal kuramlar, 1960'ların kent ayaklanmalarının ortasında, Wirth ve Şikago Okulu'nun kültürel ve ekolojik kuramlarını bir kenara iten yeni bir kent sosyolojisinin temellerini atmıştır. Yine de, bir kenara itilse bile, Wirth'in kentleşme kuramı halen klasik bir yaklaşım olarak varlığını sürdürmekte, Wirth ve Şikago Okulu'nun

modern sosyoloji üzerindeki temel etkileri halen hissedilmektedir (Slattery, 2007, s. 288).

Değerlendirme ve Sonuç

Savaş sırasında ve sonrasında toplumun değişen yapısı ve dinamikleri, iletişim konusundaki araştırmacıların çoğunun siyasal iletişim odaklı araştırmalara yönelmelerine neden olmuştur. Bu dönem, iletişime odaklı araştırmaların gerçekleştirildiği, iletişimsel alanın iletişim bilimiyle kuşatılması gerektiğini kabul eden bir yaklaşımla, iletişimin, kendi ayakları üzerinde duran özerk bir bilim alanı olduğu dönemdir. Savaştan önce gerçekleştirilen araştırmalar, iletişimin etkilerini, kullanımını, kamuoyunu, ikna ve propagandayı içermekteydi. Bu açıdan bakıldığında, iletişim konusunun politik yönü daha ön planda görünmekteydi. Yine bu dönem, araştırmacılar arasında farklı çatışmaların ortaya çıkmasına, çalışmaların ve kuramların ayrışmasına, iletişimin iki büyük okulunun dikkate değer bulguları temellendirmesine ve üretmesine neden olmuştur. İletişim kavramına bakışın getirdiği bu anlayış farklılığını, bir yanda Lazarsfeld'in temsil ettiği "*ampirik okul*" ile karşısında yer aldığı düşünülen özellikle Horkheimer, Adorno, Marcuse, Fromm gibi araştırmacıların temsil ettiği eski "Frankfurt Okulu" ya da "eleştirel okul"da görebilmekteyiz.

Lazar'a göre, "Ampirik" düşünceyi işlevselcilik, pozitivizm, nicel yöntem üzerindeki bir yol betimlemektedir. Eleştirel okulun üyeleri ise iletişimsel eylemi yeniden ele alarak onun toplumsal içeriğini çözümlemeye girişmişlerdir. Bu yönelimi benimseyen araştırmacılara göre, tüm toplumu kuşatan bir iletişim kuramına sahip olamadıkça iletişim bir anlam ifade etmez. Eleştirel okulun kökeninde Marksist düşüncenin yoğun bir etkisi bulunmaktadır.[40]

Ve temsilcileri, iletişimin yoğun olarak işlediği ülkelerin ekonomik, politik ve sosyal içeriğine özel bir vurgu yapmaktadırlar. Araştırılan sorular olarak şunlar karşımıza çıkar: "İletişimi kim kontrol ediyor? Niçin? Kimin çıkarlarını koruyor?" Bu sorular, medyayı denetleyen kurumlar ile medya sahipliğini içermektedir. Bu okulun savunucuları, ampirik okulun yönetimsel yanını benimsemezler; hatta, kültürel ve tarihi içeriği ihmal etmekle,

40. http://www.felsefeekibi.com/dergi9/s9_y13.html

iletişime gereğinden fazla önem vermekle onu suçlamaktadırlar. Onlara göre ampirik okul nesnellik konusunda titiz davranırken, hiçbir nesnel veriye dayanmadan, saf kuramsal çalışmaları reddetmektedir.

Atabek, iletişim araştırmaları alanında ilk 30 yılın kitle medyasının bireyin modernleşmesinde pozitif etkisinin olduğunun genel kabul gördüğünü yineler (Braman & Shah & Fair, 2001, s. 177). Şikago Okulu'nu inceleyen entellektüellerin tamamı, okulun sosyolojik araştırmalarla, sosyoloji biliminin geliştirilmesinde ve iletişimin araştırma alanına sosyal olguların kazandırılarak perspektifin genişletilmesinde önemli bir başlangıç yarattıklarını kabul etmektedirler. Aydınlanma temelli Amerikan deneyimi, insan etkinlikleri ve onun geleceği için pratik deneyler dizisi sağlamıştır. Amerikan sosyal bilimlerine ve iletişim araştırmalarına etki eden kökeni derin karmaşıklıkların fazla basite indirgenmesi gerektiğini de göz önünde bulundurmak gerekmektedir (Rowland, 1988, s. 122, 129). 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkan Alman akademisi sosyal bilimlerindeki artan ampirik gelişmeler, kendisiyle eşzamanlı Amerikan deneyiminde genel yasaların keşfedilmesi ve güvenilir bir önkestirim sağlanması hedefiyle pozitivist bir girişim olarak alanda kendini meşrulaştırmaya zorladı. Bireyselliğin romantik mitolojisi ve doğruluğu test edilebilir ampirik, objektifliğin pozitivist nosyonlarına güçlü bir sadakatle bağlı gerçeklik ara ara tartışılan bir konudur (Rowland, 1988, s. 122, 124). Tarihin derinliklerinden bugüne, iletişimin sistematik bilimsel inceleme alanı olarak ele alınmasını, 20. yüzyılın başında, 1910'larda Amerika Birleşik Devletleri'nde deneysel temellere dayanan bir toplumsal bilimin kurulmasını sağlayan Şikago Okulu araştırmacılarına borçluyuz.

İletişim araştırmalarında ampirik yöntemin kullanılmasında elbette tek etkenin Şikago Okulu'nun öncü çalışmaları olduğu iddia edilemez. Ancak, Şikago Okulu'nun çalışmalarının iletişim araştırmalarını etkilediği de inkâr edilemez. Şikago Okulu sosyal bilimlerde ve özelde iletişim alanında, pozitivist-ampirik uygulamalarıyla "sistematik" bilimsel araştırmada örnek teşkil edecek önemli çalışmalar yapmıştır. Bu nedenle aslında sosyoloji kökenli Şikago araştırmacıları, dönem itibariyle henüz bağımsız bir bilimsel alan olmamış iletişim için de yöntem açısından önemli katkılarda bulunmuşlardır.

Çalışmanın sınırlamaları nedeniyle Şikago Okulu'nun tüm araştırmacılarına, ele aldıkları konulara ve araştırma sonuçlarına burada yer verilemedi. Ancak, görünen o ki, Şikago Okulu, bir ekol olarak, günümüzde de halen araştırılan ve uygulanan düşünce sistemleri, yöntemleri ve katkılarıyla daha geniş araştırmaları gerektirmekte ve toplum-iletişim bağlantılı çalışmaların temelinde yer almaktadır.

Kaynakça

KİTAPLAR

Assman, Jan, 1997, *Kültürel Bellek*, Ayrıntı Yayınları.

Bork, Robert H., 1993, *The Antitrust Paradox: A Policy at War with Itself*, New York. The Free Press.

Bostrom, R. N., 1998, *Communication Research*, llinois, Waveland.

Braman, Sandra, 2003, *Communication Researchers and Policy-making* An MIT Press Sourcebook.

Buzan, B., 1993, *Societel Security, State Security and Internationalization*, Londra, Printer Publishers.

Buzan, B., 1994, *Migration and the New Security Agenda in Europe*, Londra, Printer Publishers.

Childs, J. L., 1956, *American pragmatism and pducation*, New York, Henry Holt.

Clopton, R. W. & OU, T., 1973, *John Dewey Lectures In China*.

Cohen, Albert K., 1955, *Delinquent Boys: the Culture of the Gang, Free Press*, Glencoe, Ill.

Cornell, S., Hartmann, D., 1998, *Ethnicity and Race: Making Identities in a Changing World*, California, Pine Forge Press, Thousand Oaks.

Demirbaş, Timur, 2002, *Ceza Hukuku Genel Hükümler*, Ankara, Seçkin Yayınevi.

Elliot, A., 1990, *Methods of research in social psychology*, Singapore, McGraw-Hill.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K., 2002, *Öteki Kuram: Kitle iletişimine yaklaşımların tarihsel ve eleştirel bir değerlendirmesi*, Ankara, Erk Yayınları.

Erdoğan, İ. ve Alemdar, K., 1998, *Başlangıcından günümüze iletişim kuram ve araştırmaları*, Ankara, MY.

Erdoğan, İ., 1998, *SPSS kullanımı örnekleriyle araştırma dizaynı ve istatistik yöntemleri*, Ankara, Emek Matbaası.

Erdoğan, İ., 2000, *Bilimin ve bilimsel araştırmanın taraflılığı*, http://www.findthelinks.com /irfanerdogan/

Erdoğan, İ., 2003, *Pozitivist Metodoloji*, Ankara, Erk Yayınları.

Erdoğan, Seçil, *İngiltere'de Yaşayan Türk Sığınmacılar, Sığınma Arayanlar, İltica Etme Nedenleri ve Karşılaştıkları Güçlükler.*

Fishman, S. M&Mccarthy L., 1998, *John Dewey and The Challenge Of Classroom Practice*, New York, Teachers College Press.

Gordon, M., 1964, *Assimilation in American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*, New York, Oxford University.

Hardt, H., 1998, *Interactions: Critical Studies In Communication, Media, and Journalism, Boston*, Rowman & Littlefield.

Isajiw, W. W., 1999, *Understanding Diversity, Ethnicity and Race in Canadian Context*, Toronto, Thompson Educational Publishing, Inc.

Jensen, K. B. & Jankowski, N. W., 1991, *A Handbook Of Qualitative Methodologies For Mass Communication Research*, UK, Routledge.

Lazar, Judith, 2001, *İletişim Bilimi*, Çev. Cengiz Anık, Vadi Yayınları.

Lull, J., 2001, Çev. Nazife Güngör, *Medya, İletişim*, Kültür, Ankara, Vadi Yayınları.

Mattelart, A. ve M., 1998, Çev. Merih Zıllıoğlu, *İletişim Kuramları Tarihi*, İstanbul, İletişim Yayınları.

Mattelart, A., 1996, *The Invention of Communication*, Londra, University of Minnesota Press.

Mead, 1964, *On Social Psychology*, Ed. Anselm Strauss, University of Chicago Press.

Mead, G. H. (Ed. Mary J. Deegan), 2001, *Essays in social psychology*, New Jersey, Transaction Publishers.

Murdock, G.-Golding, P.-Pickering, M.-Deacon, D., 1999, *Researching Communications A Practical Guide to Methods In Media and Cultural Analysis*, Londra, Arnold.

Neven, Damien, Papandropoulos P. ve Seabright, P., 1998, *Trawling for Minnows: European Competition Policy and Agreements Between Firms*, Londra, CEPR.

Park, Robert E., 1972, *The Crowd and the Public and Other Essays*, Chicago ve Londra, The University of Chicago Press.

Park, R. E., Burgess, E. W., 1921, *Introduction to the Science of Sociology*, Chicago, University of Chicago Press.

Park, R., 1950, *Race and Culture, Essays in Sociology of Contemporary Man*, New York, Free Press.

Piore, M. J., 1980, *Birds of Passage*, Cambridge, Londra, New York, New Richelle, Melbourne, Sydney, Cambridge University Press.

Rowland, W. D. (1988), *Recreating the Past: Dilemmas In Rewriting The History of Communication Research*,Communication Cilt 10, s. 121-140, Gordon and Breach Science Publishers S.A.

Schramm, W. L., 1997, *The Beginnings of communication study in America*, Ed. Chaffee, S. H. & Rogers, E. M., Sage Publications.

Slattery, Martin, 2007, *Sosyolojide Temel Fikirler*, Sentez Yayınları.

Wolfgang, Marwin E. ve FERRACUTI, Franco, 1967, *The Subculture Of Violence: Towards An Integrated Theory In Criminology*. Londra, Tavistock Publications.

MAKALELER

Braman, Sandra; Shah, Hemant & Fair, Joanne, 2000, "*We Are All Natives Now*": An overview of international and development communication research. In William Gudykunst (Ed.), Communication Yearbook içinde, 24, s. 160-86. Thousand Hills, CA, Sage.

Cloward, Richard A., 1968, İllegitime Mittel, Anomie und abweichendes Verhalten, Kriminalsoziologie, Frankfurt a. M., s. 315.

Cmiel, K., 1996, On Cynicism, Evil, and the Discovery of Communication in the 1940's, Journal of Communication 46 (3), Yaz/ 96.

Comanor, William S. ve H. E. Frech III., 1985, "The Competitive Effects Of Vertical Agreements?", *The American Economic Review*, 75(3), s. 539–546.

Comanor, William S. ve H. E. Frech III., 1987, "The Competitive Effects Of Vertical Agreements: Reply", *The American Economic Review*, 77(5), s. 1069–1072.

Comanor, William S., 1985, "Vertical Price-Fixing, Vertical Market Restrictions, and the New Antitrust Policy", *Harvard Law Review*, 98(5), s. 983–1002.

Cömert, Hasan, Tarihe Bakmak; Bugünü Anlamak, http://www.sodem.metu.edu.tr/14a.html

Çakır, Sabri, Toplumsal Bilimlerde Yeni Yöntem Anlayışı ve Temel Yaklaşımlar, Fakülte Kitabevi Yayınları: 70, Isparta, 2006, 245 S. http://kanalkultur.com/de/content/view/87/35/

Dewey, *John, Monist*, Nisan 1905, s. 166; *Collected Papers*, V, 414.

Dobson, Paul W. ve M. Waterson, 1996, *Vertical Restraints And Competition Policy*, OFT Research Paper No.12, Londra.

Gary, B., 1996, "*Communication research, the Rockefeller Foundation, and mobilization for the war on words,1938-1944*", Journal of communication 46(3), Yaz/96.

Hardt, H., 1989, *"The return of the 'critical' and the challenge of radical dissent: critical theory, cultural studies, and American mass communication research"*. Communication yearbook 12, s. 558-600.

Hughes, Mat, 2001, "The Economic Assessment of Vertical Restraints under UK and EC Competition Law", *European Competition Law Review*, 22(10), s. 424-43.

Laws, G., 2004, "Globalization, Immigration And Changing Social Relations In U.S. Cities", *Migration, Globalization and Ethnic Relations*

an Interdisciplinary Approach, s. 201-212, (Ed. M. M. Mobasher ve M. Sadri).

Lee, E.S., 1966, "A Theory Of Migration", Demography, Cilt 3, No.1, s. 42-57.

Mac Donald J. S., May Donald L. D., 1964, "Chain Migration, Ethnic Neighbourhood Formation And Social Networks", Millbank Memorial Fund Quarterly, Cilt 42, No.1, s. 82-97.

Mathewson, G. F. ve R. A. Winter, 1987, "The Competitive Effects of Vertical Agreements: Comment", *The American Economic Review*, 77(5), s. 1057-1062.

Park, R. E., 1914, "Racial assimilation in secondary groups, with particular reference to the Negro", American Journal of Sociology, 19(5), s. 606–623.

Rey, Patrick ve J. Stiglitz, 1995, "The Role of Exclusive Territories in Producers? Competition", *The RAND Journal of Economics*, 26(3), s. 431-451.

Ryan, A., 1995, John Dewey and the High Tide of American Liberalism, New York, W. W. Norton, s. 24-25.

Schwartz, Marius, 1987, "The Competitive Effects of Vertical Agreements", *The American Economic Review*, 77(5), s. 1063-1068.

Hekman, S., 1980, "Income, Labor Supply and Urban Residence," *American Economic Review*, Kasım.

Weaver, D. & Kamhawi, R., 2003, "*Mass Communication Research Trends From 1980 to 1990*", Journalism & Mass communication quarterly Cilt 80, No.1 Bahar.

Wolf-Gazo, Ernest , 1996, John Dewey in Turkey: an Educational Mission, Journal of American Studies of Turkey, 3: 15-42.

Weiss, P., 1965, Perspectives on Peirce critical essays on Charles Sanders Peirce edited by Richard J. Bernstein içinde *Biography of Charles S. Peirce*, Westport, Greenwood Press.

INTERNET SAYFALARI

http://www.umitatabek.net/sikago.html, 14.11.2005

http://arsiv.sabah.com.tr/2005/12/11/barlas.html

http://www.bolender.com/Dr.%20Ron/SOC4044%20 Sociological%20Theory/Class%20Sessions/Sociological%20Theory/Cooley,%20Charles%20Horton/cooley,_charles_horton.htm

www.kriminoloji.com

http://www.Ogretmenforum.Net/John_Dewey-T17777.0.Html

http://arsiv.sol.org.tr/index.php?yazino=5398

http://medyapolitenblog.blogspot.com/2005/07/john-dewey-ve-ermeni-sorunu.html

http://medyapolitenblog.blogspot.com/2005/07/john-dewey-ve-ermeni-sorunu.html
http://tr.wikipedia.org/wiki/John_Dewey
http://womantalksthroughherclothing.weebly.com/siyah-anta-zerine-bir-deneme.html
http://www.aksam.com.tr/arsiv/aksam/2003/09/11/yazarlar/yazarlar193.html
http://www.alomaliye.com/halil_soyler_doviz_kur_islemler.htm
http://www.bilgilik.com/politika/gorusler-ve-doktrinler/sikago-ekolu.html
http://www.bilgininadresi.net/Madde/18580/Neo-Liberalizm
http://www.felsefeekibi.com/dergi9/s9_y13.html
http://www.ncrel.org/sdrs/areas/issues/envrnmnt/go/93-1hess.htm
http://www.ogretmenforum.net/john_dewey-t17777.0.html
http://www.radikal.com.tr/Default.aspx?aType=HaberDetay&ArticleID=902917&Date=19.10.2008&CategoryID=42
http://www.Felsefeekibi.Com/Dergi9/S9_Y13.Html
http://www.turkishpolitics.us/1938-46/Villageinstitutes.html.

ALTINCI BÖLÜM

Groupe μ

Edelin, Klinkenberg, Minguet

Doç. Dr. Halime Yücel

Giriş

Günümüzde bir "imge uygarlığında" yaşadığımız ve görsel kültürün yazılı kültüre, imgenin yazıya baskın çıktığı görüşü sık sık dile getirilmektedir. Gerçekten de televizyon, sinema, bilgisayar oyunları, reklam panolarıyla çevrili günlük yaşamımızda imge, yazıdan çok daha fazla yer tutmaktadır. Dolayısıyla bizi çevreleyen imgeleri anlamak, yorumlamak, ortaya koydukları söylemleri çözümlemek toplumumuzu anlamanın yollarından biri durumuna gelmiştir artık. Görsel göstergebilim de görsel söylemin çözümlenmesi için en tutarlı yöntemlerden birini oluşturur. Biz de bu çalışmada görsel göstergebilime önemli katkılarda bulunmuş olan Groupe μ'nün (okunuşu Grup Mü) görsel söylem çözümlemesi

yöntemini tanıtarak, ortaya koyduğu görsel söylem çözümleme yöntemini bir reklam imgesi üzerinde uygulayacağız.

Groupe μ Belçika'da, Liège Üniversitesi Şiirsel Araştırmalar Merkezi'nde 1967'den bu yana retorik, şiir, göstergebilim, dilbilimsel ve görsel iletişim kuramları üzerine çalışmalar gerçekleştiren bir topluluktur. Başlıca üyeleri günümüzde de çalışmalarını sürdüren Francis Edeline, Jean-Marie Klinkenberg, ayrıca Jacques Dubois, Francis Pire, Hadelin Trinon ve Philippe Minguet'dir. Bu araştırmacıların dışında Sémir Badir, Laurence Bouquiaux, Marcel Otte, Jean Winand, Bénédicte Vauthier, Philippe Dubois, Göran Sonesson da topluluğun dönemsel üyeleri arasında yer alır. Groupe μ'nün en önemli özelliklerinden biri çokdisiplinliliği, oldukça farklı alanlardan gelen araştırmacılardan oluşmasıdır. Bu da topluluğun ortak çalışmalarında yöntembilimsel bölünmeyi aşmasını sağlamıştır. Topluluk üyeleri toplumbilim, dilbilim, biyokimya, estetik, göstergebilim alanındaki bireysel araştırmalarının yanı sıra ortak imzayla, "Groupe μ" imzasıyla, genelretorik (1970, 2003) şiir retoriği (1977), görsel göstergebilim ve imge retoriği (1992) alanlarında büyük başarı kazanan kitaplar ve birçok bilimsel makale yayımlamışlardır.

Groupe μ öncü kuramlarıyla, kullandığı yöntemlerle tüm dünyada önemli bir bilimsel işlev üstlenmiştir (Regueiro, 2008). Özellikle retorikle ilgili çalışmalar gerçekleştiren topluluğun adı da retorikten esinlenmiştir: Yunan abecesinin "μ" harfi, retorik betilerinin en bilinenleri "metafor" (eğretileme) ile "metonimi"nin (düzdeğişmece) baş harfidir. Topluluk 1960'lı yıllarda, kuruluşunun ilk yıllarında özellikle şiiri inceleme konusu olarak ele alır, şiirin genel yapısal niteliklerini ortaya çıkarmayı amaçlar. Bunun için, Roman Jakobson, Roland Barthes, Algirdas Julien Greimas gibi kuramcıların yolunu izler; ancak, dilsel yapıların şiirsel etkiyi çözümlemekte yeterli olamayacağını, bu kuramın toplumsal ve antropolojik ölçütlerle bütünlenmesi gerektiğini savunur. Böylece *Rhétorique Générale* (Genel Retorik, 1970) adlı ilk önemli çalışmasında retorik anlayışının yenilenmesine katkıda bulunarak retorik betilerinin açıklayıcı bir modelini ortaya koyar. Topluluk, araştırmacılarının niteliğine uygun olarak retoriği, durağan imge ve sinemaya da uygulanabilecek disiplinler ötesi bir kavram olarak ele alır.

Günümüzde topluluk, göstergebilimi bilişsel ve pragmatik temeller üzerinde yeniden kurmak kaygısıyla bilimsel imge üzerinde çalışmaktadır (Regueiro, s. 2008).

Groupe μ'nün Görsel Göstergebilim Yaklaşımı

Groupe μ'nün günümüzde de etkin üyelerinden Jean-Marie Klinkenberg, *Précis de la Sémiotique Générale* adlı yapıtının önsözünde "dilbilimleri üzerine çalışmalar her zaman insanları büyülemiştir; bunun nedeni insanın yemek yediği ya da nefes aldığı kadar doğal bir biçimde iletişim kuruyor görünmesidir" der (2000, s. 6). Ancak Klinkenberg'e göre, görünüşteki bu yalınlık ve kolaylık, kültürlerin yaratıp aşıladığı, merkezinde "anlam" olan düzenekleri saklar. Bu görüşe uygun olarak, Groupe μ çoğu kez biçimsel kalmakla eleştirilmiş göstergebilimi bilişsel, estetik, toplumsal ve iletişimsel kaygılarla ele almıştır.

Greimas ve Courtès, doğal evrenin betisel bir dil olduğunu, betilerinin de dil aracılığı olmadan etki ettiğini belirtir (1979, s. 234). Göstergebilimciler, bu evrenin dilin aracılığı olmadan nasıl incelenebileceğini göstermek için birçok imge çözümlemesi gerçekleştirmişlerdir. İlk görsel göstergebilimin kaynağının Barthes ve Marin'in çalışmaları olduğu söylenebilir. Barthes ve Marin sözlü dilin, tüm görsel göstergelerin yorumlayıcısı olduğu düşüncesini benimser, dolayısıyla metin ve imge arasında bir etkileşimi varsayar. Bartes ve Marin'in görsel göstergebiliminde, görsel iletinin izleyici tarafından nasıl algılandığı ve bağlı olduğu metin tarafından nasıl anlamlandırıldığı önem taşır. Dolayısıyla çerçeveden, görüş açısından, renklerden, dokudan, biçimlerden oluşan plastik göstergeyi değil, nesnelerden doğan ikonik göstergeyi öne çıkarır. Plastik gösterge daha çok, ikonik göstergeye değer kazandıran bir öğe gibi görülür; ikonik göstergeye görsel içerik konumu verilir. Bu görüşe göre, imgenin plastik öğesi, belirleyici ikonik göstergeye bağımlıdır.

Kuşkusuz, görsel göstergebilim bu kuramlarla sınırlı kalmaz. Sonraki dönemde Greimascı Floch ve Thürleman, imgenin yapısalcı bir çözümlemesi ve yorumlanmasını dizgeleştirir. Görsel göstergebilimde ikonik bir içerik ve bir plastik anlatı düzlemleri olduğu görüşünü benimserler. Floch, yalnızca Barthes'm yöntemi izlenmekle yetinilirse, görselin yalnızca ikonik göstergeyle

sınırlı kalacağını, plastik göstergenin özerkliği için çalışmaların başarısızlıkla sonuçlanacağını belirtir (1985, s. 143). Groupe μ de Floch'un yaklaşımını benimser; göstergebilimin adlandırılabilecek tüm göstergeler için doğal dile başvurursa anlam üretiminin ancak bir bölümünü inceleyebileceğini ileri sürer. Ancak bu yaklaşım bir imgeyi incelemek için yetersiz kalabilir; çünkü imge görsel ve plastiktir (Groupe μ, 1985, s. 143). Groupe μ'ye göre, Barthes göstergebiliminde her çözümlemede yeni kavramlar ortaya çıkar, dolayısıyla bu göstergebilim bir genellemeye ulaşmayı sağlamaz; genellemenin olanaksızlığı da yöntemi bilimsellikten uzaklaştırır (1992, s. 10).

İmgenin Dilbilgisi

Groupe μ ilk kurulduğu yıllardan başlayarak görsel iletişim konusuna eğilir. 1970'li ve 1980'li yıllarda topluluğun görsel araştırmaları, anlamın ve iletişimin yasalarını ortaya koyma çabasındaki bir genel retoriğin gelişimiyle bağıntılıdır (Mėzaille, 2005). Retorik çalışmasını görsel iletişim alanına yayma kaygısıyla bir görsel göstergebilim kuramı oluşturmaya başlar; aynı zamanda, görsel gösterge kuramını dilsel göstergelerden bağımsız olarak inceleyen yeni bir retorik ortaya koyar. Oluşturduğu kuram, genel göstergebilime de büyük katkıda bulunur. Le Tutour'un deyişiyle "görsel göstergebilim alanına devrim niteliğinde bir yenilik" getirir (1994, s. 62).

Groupe μ görsel göstergebilim yaklaşımını özellikle *Traitė du signe visuel* (*Görsel Göstergenin Kitabı*) adlı yapıtında geliştirir ve kendi deyişiyle "imgenin dilbilgisini ortaya koymayı" amaçlar (1992, s. 53). Kitap, Groupe μ'nün üç üyesi Francis Edelin, Jean-Marie Klinkenberg ve Philippe Minguet tarafından yazılmıştır. Görsel göstergebilim konusundaki en önemli kuramsal yapıtlardan biri olan bu kitapta, görsel söylemin çözümlenmesi üzerinde durularak imgenin başlı başına bir dil olup olmadığı sorusuna yanıt aranır. Görsel söylemin biçimler ve anlamda retoriğe elverişli olup olmadığını araştırır. Yazarları bu kitabın bir genel retorik tasarısı kapsamında yazıldığını belirtirler (1992, s. 9). Göstergebilimin, anlamın ve iletişimin genel yasaları olduğunu, buna göre de genel bir retorikten söz edilebileceğini savunurlar. Daha önce retorik konusunda çalışan Jakobson (1963), Levin (1962), Bart-

hes (1964), Eco (1967) ve Todorov (1967) gibi araştırmacılar daha çok dilbilimi temel almışlardır. Buna karşılık Groupe μ, dilbilime dayanmayan bir görsel göstergebilim geliştirme isteğini açıkça belirtir (1992, s. 10). Sözel dilin kusursuz bir kod olduğu görüşüne katılmaz. Görsel bir göstergebilimde anlatımın görsel dürtüler, içeriğinse anlambilimsel evren olduğunu öne sürer (Groupe μ, 1992, s. 46).

Traitė du signe visuel, görsel dilin dilbilgisini betimlemeyi deneyen ilk çalışmalardandır. Amacı imgeyi, kendi iç düzeni olan bir anlam dizgesi olarak ele almak ve böylece, imge çözümlemesi için bu dizge üzerine kurulu olabildiğince açık ve genel bir model oluşturmaktır (Groupe μ, 1992, s. 11). Yapıt, görmenin fizyolojik temellerinden yola çıkarak anlamın görsel nesnelerle nasıl yaratıldığını gözlemler. Görsel söylemin gerçek bir dilbilgisi gibi düzenlendiğini ortaya koyar. Görsel dilbilgisi de görsel retoriğin, genel bir retorik çerçevesinde nasıl işlediğini gösterir.

Groupe μ'nün görsel retoriği, görsel kesinlemeleri ortaya çıkarmak için iki anlam dizgesi tasarlar. Evrenin nesnelerine göndermede bulunan ikonik göstergelerle, renk, doku ve biçim aracılığıyla anlam üreten plastik göstergeleri birbirinden ayırır. İkonik ve plastik göstergenin iki ayrı gösterge sınıfı olarak ele alınmasını, her birinin de ayrı biçim ve içerik düzlemleri olması gerektiğini savunur. Böylece göstergenin keyfiliği ve nedenliliği olgularını yeniden ele alır.

Görsel göstergebilimin hem en çok kabul gören hem de en çok tartışılan öğelerinden biri "ikon"dur. İkonik göstergeler genellikle gerçek yaşamdaki varlıklarla bir bağıntı ve benzerlik içeren göstergeler olarak değerlendirilir (Dubois; Gespin, 1973, s. 243). Groupe μ'ye göre, ikonik gösterge görsel söylemin özünü oluşturmaz, plastik gösterge yoluyla da bir görsel söylem ortaya koyulabilir (1992, s. 114). Groupe μ'ye göre görsel göstergebilimde temel ayrım, plastik göstergelerle ikonik göstergeler arasındaki ayrımdır. Bu yeni bir ayrım değildir (Damish, 1979; Sonesson, 1987); plastik göstergelerle ikonik göstergeler arasındaki kuramsal ayrım 1980'li yıllara dayanır. Greimas Okulu, görsel göstergelerde beti ve plastik gösterge kavramlarına değinmiştir (Floch, 1982). Ancak Groupe μ bu göstergelerin konumunu belirlemenin zamanı geldiğini belirtir; bununla birlikte, iki göstergeyi ayırt etmenin çok da kolay olmadığını kabul eder (1992, s. 120). Plastik

ve ikonik göstergeleri ayırt etmek için öncelikle bunları oluşturan öğeleri saptamak gereklidir.

Plastik Gösterge

Plastik gösterge kuşkusuz ikonik göstergeye bağımlıdır, onunla birlikte var olur; ancak ikonik göstergenin bir parçası değil, başlı başına bir göstergedir. Çünkü plastik gösterge betiyle sınırlanamaz; betisiz imgeyi de kapsamına alabilir.

Groupe μ imgelerin plastik öğelerini, renkleri, biçimleri, kompozisyon ve dokuyu yalnızca ikonik göstergelerin anlatımı değil, başlı başına birer gösterge olarak inceler. Görsel iletinin anlamının büyük ölçüde plastik seçimlerce yönlendirildiğini gösterir. Bu nedenle imgeleri plastik niteliklerine göre sınıflandırmayı seçer (Sonesson, 2002).

Groupe μ algısal ve bilişsel bir plastik sınıflandırma gerçekleştirerek görsel anlam yaratma üzerinde durur. Dilbilimsel olmayan bu yaklaşım, plastik göstergeleri öne çıkarır. Plastik göstergenin anlamı, öğeler arasındaki bağıntı yoluyla belirir. Öğeler tek başına fazla anlam taşımaz; belirleyici olan aralarındaki ilişkidir (Groupe μ, 1992, s. 316). Bu yaklaşım da tek başına ele alman kimi gösterenlerin yarattıkları izlenimlere, alıcının ruhsal durumuna bağlı olmadan anlamlandırılması için bir çözüm olarak değerlendirilebilir. Anlam, karşıtlık ve benzerlik çiftlerini dizgedeki güçlerine göre öne çıkarır (1992, s. 122 ve 191). Groupe μ büyük plastik gösterge ailelerinin işlevlerini tanımlamaya girişir. Bu aileler renkler, biçimler ve dokulardır.

Renk

Groupe μ plastik gösterge olarak renk sorununu, büyük kültür şemalarının rahatlığını reddederek ele almayı öngörür. Oysa örneğin Barthes'a göre, izleyici fiziksel ve kültürel iletiyi aynı anda alımlar (1964, s. 42). Groupe μ'nün önerdiği yöntem, göstergebilimsel nesneler karşısında olduğumuz varsayımına dayanır. Dolayısıyla her göstergebilimsel söylemde olduğu gibi, görsel iletilerde de bir anlatım düzlemi, bir de içerik düzlemi vardır. Gösteren düzleminde yalın birimler tek başına var olmaz; bir karşıtlık ilişkisi içinde belirirler. Bu yapısal birimler önceki deneyimleri de belirginleştirir. Ancak bu karşıtlıklar önceden belirlenemez. Ör-

neğin kırmızı renk, bir canlı renk/sönük renk karşıtlığında canlı renk kutbundadır; aydınlık/karanlık karşıtlığındaysa, geri kalan öğelerin özelliklerine göre karanlık kutbunda yer alabilir (Groupe μ, 1992, s. 191).

Renkler ayrı ayrı ya da gruplar biçiminde incelenebilir. Tek başına renk, kuramsal bir modeldir. Renk eğer plastik gösterge içinde bir biçimle ve dokuyla birleşmezse deneysel bir varlığı olmaz. Yalnızlaştırılsa bile yalın bir nesne değildir. Işık, karşıtlık, benzerlik gibi kavramların yardımıyla incelenmelidir. Böylece saf/karma, sıcak/soğuk gibi karşıtlık dizgeleri ortaya konulabilir (1992, s. 228). Renklere antropolojik ve fizyolojik anlamlar yüklenir; ancak görsel göstergebilimsel çözümlemede renkler, bütündeki yerlerine göre anlam kazanır. Dolayısıyla benzerlik ve bütünleyicilik eksenleri renklerin incelenen imgedeki anlamını belirlemek için kaçınılmazdır (Groupe μ, 1992, s. 246). Groupe μ renklerin sıcak/soğuk ve kontrastlar olarak bölümlenebileceğini belirtir (1992, s. 239). Bu karşıtlıklar anlam yaratmakta kullanılır. Gösterilen dizgenin ortaya çıkması da renkler arasındaki karşıtlık ve benzerlik eksenleriyle ilişkilidir. Anlatımın karşıtlıkları, içeriğin karşıtlıklarına denk düşebilir. Örneğin erkek/dişi karşıtlığı, etken/edilgin karşıtlığıyla örtüşebilir. Turuncu renk, sıcak/soğuk karşıtlığında sıcak kutbuna yerleşebilir. Bu da bizi, plastik göstergede bir anlatım/içerik düzleminin varlığı konusunda sorgulamaya yönlendirir.

Renkli bir görsel iletinin anlamı, renklerin fiziksel özelliklerine ve algılanmasına da bağlıdır (Groupe μ, 1992, s. 73). Renklerin algılanmasında eşitleme ve karşıtlık önemli kavramlardır. Eşitleyici sistemde renk yelpazesi ne olursa olsun göz bunu renk eşit, tek renkli bir ışık olarak görür; çünkü algılama sorununda önemli olan eşiktir (Groupe μ,1992, s. 76). Renkler arasındaki ayrımlar belirli bir eşiği aşmazsa –bu eşik de bireyden bireye değişir– sabit ve eşit olarak algılanır. Eşik aşıldığındaysa renkler arasındaki ayrımlar ortaya çıkar. Eşitleyici ve karşıtlaştırıcı işlevlerin bir arada olması betinin algılanmasında etkilidir. İmgeye bakan kişi, algılanan yüzeyde ışık farklılıklarını indirgemeye yönelir. Bütünlük eksiklikleri algılanır; ancak nesnenin bütünlük yokluğu olarak değil, başka bir bilgi olarak –ışık, yansıtan yüzeyin niteliği ve konumu gibi– değerlendirilir. Eşitleyici işlevse, tersine saydamlıktan kaynaklanır. Örneğin bir nesnenin üzerine bir görüntü yansıması eşitleyici bir işlevi ortaya koyar (Groupe μ, 1992, s. 77).

Plastik gösterge olarak renk öğesi şu kurallara bağlıdır:

-Her renk, anlatımın bir birimi olarak ışık, egemenlik ölçütlerine göre belirlenir.

-Her renk, içeriğin bir birimi olarak bir ya da birçok anlambilimsel eksende yer alır. Bir başka deyişle, görsel iletinin anlam aratmasına katkıda bulunur.

-Her renk, görsel iletide yer alan öteki renklerle bir bağıntı oluşturur. Bu bağıntılardan kimisi bir gerilim oluşturur, kimisi de denge izlenimi verir.

-Renkler plastik göstergenin öteki bileşenleri biçim ve dokuyla, aynı zamanda ikonik göstergeyle karşı karşıyadır. Bu da kimi içeriklerin öne çıkmasına, kimilerinin geriye atılmasına neden olur (Groupe μ, 1992, s. 249).

Doku

Doku, Groupe μ'nün yapıtına dek görsel incelemelerde üzerinde çok fazla durulmamış bir öğedir. Doku bir plastik gösterge olarak, uzun süre sanat tarihi, sanat kuramı ve göstergebilim tarafından dikkate alınmamıştır. Bununla birlikte ressamlar, fotoğrafçılar, sinema sanatçıları, kısacası plastik sanatlarla uğraşanlar plastik iletiye hep büyük bir önem vermişlerdir.

Groupe μ plastik göstergenin doku öğesine özel bir önem verir ve bu öğeyi sistemli bir biçimde ele alır. Bir imgenin dokusunun, mikrotopografyası olduğunu belirtir. Dolayısıyla renk öğesine verilen önem, doku öğesine de verilmeli, dokular sınıflandırılmalıdır (Groupe μ, 1992, s. 197). Groupe μ için doku da renk gibi bir yüzey niteliğidir; öğelerinin doğası, boyutu ve yinelenmesiyle belirlenir. Doku, izlenen nesneyle izleyici arasında bir tür uzaklık oluşturur. Kimi zaman yalnızca bir yüzey olarak betimlenebilir; izleyici dokuyu olduğu gibi algılar (Groupe μ, 1992, s. 198). Yinelenme dokunun bir öğesidir; en az üç doku öğesi birlikte var olduğunda bir ritimden de söz edilebilir (Groupe μ, 1992, s. 199).

Genellikle imgelerin iki boyutlu olduğu düşünülür. Ancak dokuya bağlı olarak çok az da olsa bir derinlikten söz edilebilir. Doku üç boyutluluk, dokunsallık ve dışavurum izlenimi verebilir. Belli bir doku türü dokunsallığa gönderme yapar (1992, s. 201). Bir yağlıboya tablo ile dergi fotoğrafı arasında dokusal olarak önemli bir fark vardır. Müzedeki tabloya dokunmak yasaktır; an-

cak daha dokunsaldır çünkü dokusu yoğundur. Dergi fotoğrafı ise el altındadır, bununla birlikte yağlıboya tablodan daha az dokunsaldır; bunun nedeni de yüzeyinin kaygan ve düz, dolayısıyla dokusunun ince olmasıdır.

İki boyutlu bir imgede doku doğrudan ya da dolaylı olarak üçüncü boyuta bağlıdır. Böylece yağlıboya bir tablonun kalın dokuyu, dokunsal niteliği verdiği söylenebilir. Görsel iletinin "soğuk" olarak değerlendirilmesi izleyiciyle arasında bir uzaklık bulunmasından, dokunun inceliğinden kaynaklanabilir. "Sıcak" olarak nitelendirilen görsel iletiyse daha duyusaldır, dokunsal bir algıya yönelik bir doku algısı yaratır. Soğuk, donuk bir görüntü dokunsal değildir, ince bir dokuya sahiptir. Sıcak bir görsel iletininse daha kalın ve dokunsal bir dokusu vardır. Pürüz, tarama, kalın boya tabakası gibi kullanımları belirlemek, dokunun belirlenerek anlamlandırılmasında önem taşır. Bunlar düz/pürtüklü gibi karşıtlık dizgeleri ortaya koyarlar. Düz ve kaygan dokuda yalnızca görsel temsil vardır; dokunsallık söz konusu değildir. Tersine, pürtüklü plastik gösterge dokunsaldır. Dolayısıyla:

-Pürtüklü görünüm üçüncü boyutu doğrudan içerir.

-Leke ise üçüncü boyutu dolaylı olarak içerir.

Groupe μ'ye göre bir beti, çevre çizgisi aracılığıyla ortaya çıktığı gibi, renk karşıtlığı ya da doku karşıtlığı aracılığıyla da ortaya çıkabilir; çünkü bu karşıtlıklar da bir çevre çizgisi oluşturur (1992, s. 70). Doku, yüzeyin görsel açıdan uyandırdığı dokunma duygusuna göndermede bulunur. Ancak bu duyu Groupe μ'nün kuramında göstergebilimsel bir kavramdır; bir görsel itkiyle oluşan anlatıma karşılık gelen içerik birimidir. İmgelerde yalnızca doku farklılığıyla bir ayrıma gidilmesi olasıdır (1992, s. 70).

Biçim

Groupe μ göstergebilimsel bir betimlemenin, öncelikle görsel sistemin fizyolojik bir araştırmasını yapması gerektiğini öne sürer (1992, s. 59). Biçimlerin niteliği bu sistemin sonucudur. Çizgi, alan, sınır, yüzey, çevre çizgisi (kontur), biçim ve fon gibi, topluğun "görsel dürtüler" diye tanımladığı öğeleri algılamayı yönlendirir (1992, s. 62). Bu öğeler görsel sistemin algı niteliklerine bağlı olarak ortaya çıkar; bir bakıma görsel dilbilgisinin öğeleridir ve dilsel dizgedeki tümceler, sözcükler gibi kimi yapıların yerine geçerler.

Kuşkusuz, görsel sistemi kavrayabilmek için, sınır, çizgi ve kontur arasındaki farkları saptamak gerekir. Sınır, alanı ikiye bölen bir çizgidir; alanların biri ya da öteki için daha üstün bir konum öngörmez. Bu alanlardan ilkini beti (figür), ikincisini fon olarak adlandırmaksa konumsal ve boyutsal öğelere dayalı bir karardır. Bu karar çevre çizgisini ortaya koyar. Çevre çizgisi betinin sınırlarını belirler ve aynı zamanda betinin bir parçasıdır. Dolayısıyla çizginin, eklenen bir çevre çizgisi ve düzlemleri belirleyen sınır çizgisi olmak üzere, iki konumundan söz edilebilir. Tüm bu öğeler görsel açıdan algılanan uzamı oluşturmaya katkıda bulunur.

Alan, uzamsal niteliklerle belirir (1992, s. 82). Beti ve fon, algılanan uzamın birinci derecesidir. Groupe μ görsel iletide betinin, fonla karşıtlaştığını belirtir (1992, s. 67). Beti, belirli bir ilgi uyandırarak beyinsel bir düzeneği çalıştıracaktır. Böyle bir ilgi göstermediğimizde artık beti değil, fon söz konusudur. İmgede fon betinin arkasında yer aldığı izlenimini uyandırır; böylece beti göze daha yakınmış gibi görünür. Gerçekte fonların da bir biçimi vardır; bizi kimi betileri fon olarak algılamaya yönelten kültürel alışkanlıklarımızdır. Bir betinin konumu görecelidir; fona ve geometrik algılama odağına göre belirlenir. Böylece alt, üst, orta ayrımları, aynı zamanda ön ve arka ayrımları ortaya konur. Bu kavramlar yardımıyla da merkezilik/dışsallık, yüksek/alçak, sağ/sol karşıtlıkları ortaya çıkar.

Beti/biçim ayrımıysa algılanan uzamın ikinci derecesini oluşturur (Groupe μ, 1992, s. 68). Her biçim bir betidir; ancak bunun tersi geçerli değildir. Biçim kavramı belleği harekete geçirir. Bir beti daha önce algılanmış betileri anımsatabildiğinde artık biçimden söz edilebilir; bu durum da, biçimin bir öğrenme sonucu ortaya çıktığını gösterir. Oysa beti, beyaz bir fon üzerinde herhangi bir leke de olabilir. Gogel'in gösterdiği gibi (1978, s. 51), betinin ve biçimin ortaya çıkmasında aralarındaki uzaklık önem taşır. İkinci bir kural da daire, nokta, kare gibi görsel dürtülerin kimliğidir. Betilerin ve biçimlerin algılanması ve tanınmasında bilişsel süreç, düşünüldüğünden daha önemlidir (Groupe μ, 1992, s. 69).

Biçimin de bir sistematiği vardır. En yalın görsel iletide bile fon ve biçim bulunur. Leke, imgenin birimsel öğesidir. Her biçim boyut, konum ve yönelim olmak üzere üç parametreyle belirlenir. Bu üç parametre birçok değere dönüşebilir. Örneğin Buffet'nin yapıt-

ları dikeyliği, Mondrian'ınkiler dikeyliği ve yataylığı ortaya çıkarır (Groupe μ, 1992, s. 210).

Uzamın düzenlenmesi üç boyutludur. Uzamın göstergebilimsel değerlendirilmesi mantıksal ve geometrik bir düzene değil, uzamın algılanmasına ve toplumsal kullanımına ilişkin kavramlarla gerçekleştirilir; buradan da biçimler doğar (Groupe μ, 1992, s. 212). Aynı boyutta, aynı alanı kaplayan ancak farklı yönelimli biçimler, farklı biçimler olarak değerlendirilir: Kare ve eşkenar dörtgen temelde aynıdır; ancak, farklı yönelimli olduklarından farklı biçimler olarak değerlendirilirler.

Boyut parametresi de görecelidir. Plastik göstergede nesnelerin küçüklüğü ve büyüklüğü iki etkene bağlı ortaya çıkar. Birinci etken izleyen, ikincisiyse fonun boyutudur. Bir başka deyişle, tek başına bir öğenin boyutu yoktur; başka öğelere göre boyut belirlenir. Büyük/küçük karşıtlığı, tek boyutlu eksende uzun/kısa, geniş/dar; üç boyutlu eksende hacimli/hacimsiz olarak değerlendirilebilir (Groupe μ, 1992, s. 214).

Yönelimse betinin fona göre konumu aracılığıyla belirlenir. Yönelim yardımıyla imgede sanal bir devinim ortaya çıkar. Böylece yükselen/alçalan, sol/sağ, merkez/merkez dışı karşıtlıkları belirir (Groupe μ, 1992, s. 215). Groupe μ, biçimin yöneliminin içerik düzleminde yansımasını şöyle ortaya koyar:

İtme: Fon biçimleri öne ittiğinde önce/sonra, ön/arka karşıtlıkları oluşur.

Egemenlik: Kısıtlı boyut içerik açısından varlığın azlığına ve egemenlik altına girmeyle bağlantılıdır. Boyutun baskınlığı da egemenlik altına alma anlamına gelebilir.

Denge: Çapraz yönelim dengesizliğe, kimi zaman da devinime göndermede bulunur. Durağanlık söz konusu değildir. Yönelim fona göre yatay olduğundaysa fazla devinim olasılığı yoktur; durağanlık ve tutarlılık egemendir (Groupe μ, 1992, s. 218).

Bir biçim, daire, kare, üçgen, dikdörtgen, oval gibi kültürelleşmiş bir türe yakın görünebilir. Örneğin daire simgesel gücü önemli olan biçimlerdendir; yerine göre "tanrısallık" ya da "yadsıma" gibi kavramları çağrıştırabilir (Groupe μ, 1992, s. 219). Her biçimin bir enerjisi, dikkati üzerine çekme yetisi vardır. Bu enerji ve güç biçimin boyutuyla, konumuyla belirlenir; merkezde ya da kenarda yer alması, fona ve öteki biçimlere göre boyutu biçimin

anlamlandırılması açısından önem taşır (Groupe μ, 1992, s. 222).

Çerçeve de biçimi ortaya çıkarmak açısından önemlidir. Her imgenin fiziksel sınırları vardır; bu sınırlar dönemlere ve biçemlere göre az ya da çok çerçeveyle somutlaştırılır. Çerçeve konusu göstergebilimcileri uzun süre uğraştırmıştır. Çerçeve, imgenin alanını, onu çevreleyen yüzeyden ayıran kapanma olarak tanımlanır (Saphiro, 1982, s. 13). Çerçeve kenarlık ve çevre çizgisi kavramlarıyla ilişkilidir. Çevre çizgisi, fonla betiyi ayıran, maddesel olmayan çizgidir. Kenarlıksa belli bir uzamda ikonik ya da plastik iletiyi belirleyen bir düzenlemedir. Kenarlık bir gôstergedir; dikkatin nereye odaklanması gerektiğini gösterir. Kimi kenarlıkların toplumsal bir anlamı vardır; örneğin altın çerçevenin XVIII. yüzyıldaki anlamı kuşkuya yer bırakmaz. Kenarlık zamana ve topluma göre anlam değiştirir (Groupe μ, 1992, s. 381). Bir nesne olarak kenarlığın tarihsel bir doğası, renkleri, tahta, metal ya da altın gibi bir maddesi vardır. Kenarlık plastik olarak, doku olarak görsel iletiden farklı olmalıdır. Klasik resimde kenarlık dörtgen ya da ovaldir (Groupe μ, 1992, s. 393).

Plastik gösterge açısından, yapılabilecek biçimsel çözümlemeler, renkleri ve dokuları göz önüne alan yapısal karşıtlıklar yoluyla ortaya konabilir. Bunlar arasında yüksek/alçak, açık/kapalı, saf/bileşik, aydınlık/karanlık, düz/pürüzlü gibi ikili karşıtlıklar örnek gösterilebilir (Groupe μ, 1992, s. 190). Sürekli/süreksiz, pürüzlü/pürüzsüz gibi karşıtlıklar da plastik iletilerde, ileti bu öğeleri içerdiği sürece söz konusu olabilir. Plastik göstergede "küçük" betiden söz etmek ancak "büyük" bir beti de iletide yer alıyorsa olasıdır.

Plastik bir söylem biçimler açısından, renkler açısından, dokular ve sonra da bunların oluşturduğu bütünler açısından incelenebilir. Ayrıca bu verilerin birlikte var olduğunu, bir dizge tarafından ortaya konulduğunu da belirtmek gerekir.

İkonik Gösterge

İkonik göstergeler evrende bulunan nesnelerin imge düzleminde dönüştürülmüş ya da yeniden oluşturulmuş biçimidir. Groupe μ'ye göre, bir betinin ikonik olarak değerlendirilmesinin nedeni, türünün tek örneği olmamasıdır; böylece kendi dışındaki bir düşünceye göndermede bulunur. Ancak, bir görsel olgunun ne zaman bir ikon durumuna geldiği önemli bir sorundur. Groupe μ

bu sorunu, görsel itkiler dizisi söz konusu olduğunda bu itkilerin bir gösterge oluşturması için bir gönderge ve bir türle bağdaştırma sürecinin nasıl geliştiğini sorgulayarak dile getirir. Sonuç olarak, böyle bir bağdaştırmanın çok da gerekli olmadığını belirtir. Bir kediyle karşılaşınca, "İşte bir kedi ikonu ve fotoğrafı" demeyiz; bu kuralı deneyim belirler. Nesnelerin gösteren ve gösterilen işlevlerini üstlenmesinin nedeni içkin nitelikleri değildir. Toplumsal açıdan gösterge olarak sınıflandırılan bir nesne, örneğin bir resim, bir başka göstergenin göndergesi olabilir. Vitrindeki giysiler aynı zamanda göstergedir. Bir lokantada garsona işaret edilen boş bir bardak, istenen dolu bir bardağın göstergesi olabilir; ancak, bir kutu kibrit bir başka kutunun göstergesi değildir (Groupe μ, 1992, s. 144). Bir nesneyi gösterge durumuna getirmek için, işlevlerinden arındırmak ve niteliklerini yeniden düzenlemek gerekir. Dilbilimsel, toplumsal, devinimsel kuralların devreye girdiği belli bir bağlam bu değişimleri gerçekleştirir (Groupe μ, 1992, s. 144).

Nesne sürekli ve işlevsel bir bütündür. Bir biçim, bir bilgi toplamı, bir başka deyişle, sürekliliği olan özelliklerin bir toplamı olarak değerlendirildiğinde nesne kavramı belirir. Öğrenmeden söz edildiğinde süreklilikten de söz edilmiş olur. Varlığı fiziksel etkiye bağlı olmaktan çıktığındaysa nesne bu sürekliliği kazanır. Değişmezlikse nesnenin işlevsel ve pragmatik niteliklerine bağlıdır. Algımız onu öteki duyusal bilgi kitlesinden ayırabiliyorsa, bu durum pratik amaçlar yardımıyla gerçekleşmektedir. Daha önceki deneyimlerse gereksinimlere dayanır (Groupe μ, 1992, s. 80).

Nesne bir özellikler toplamıdır; eylemi yönlendirir. Bu savdan yola çıkarak nesne kavramının gösterge kavramıyla birleştiği öne sürülebilir. Gösterge durağan bir tasarımdır; durumlara, anımsatmalara, öncelemelere, ikamelere yer verir. Algı işlevi burada göstergebilimsel işlevle birleşir. Dolayısıyla Groupe μ'ye göre, görsel göstergebilimde nesne kavramı, gösterge kavramından ayrılamaz (1992, s. 81). Nesneler görgül bir gerçeklik değil, mantığın varlıklarıdır. Çünkü ikonik göstergenin göndergesi varsa, bu gönderge gerçekliğin bir bölümü olan "nesne" değil, kültürelleştirilmiş bir nesnedir (Groupe μ, 1992, s. 130).

Alan belirginliği ve derinliği, ikonik göstergenin algılanmasında belirleyicidir. İmgenin tüm düzlemi eski ve klasik resimde, fotoğrafta olduğu gibi aynı belirginlikte verilmişse, göz bu belirginliği yalnızca yerel olarak algılar; gerisi daha silik kalır. Bu imge

türünde tüm noktalar sabit bir görüntü sunar. Ancak örneğin Renoir'ın tablolarından gözlemlenebileceği gibi, merkezi belirgin, kenarları daha silik bir imgede, göz fizyolojik olarak doyurucu bir görünümü ancak merkeze odaklanırsa bulabilecektir. Dolayısıyla böyle bir imge düzenlemesinin amacı, dikkati merkeze çekmektir. Alan derinliği objektif seçimiyle azaltılabilir. Gerçek yaşamda gözümüze yakın nesneleri daha net, arka plandaki nesneleriyse daha silik görürüz. Oysa klasik resimde ön ve arka plandaki nesneler aynı belirginlikte resmedilir. Bu durum resme bakan göz açısından bir sorun oluşturmaz, tersine doğal bir görüntü sunar. Çünkü göz tuval üzerindeki nesnelerin birbirleri arasındaki uzaklığına değil, tuvalin kendisine olan uzaklığına uyum sağlar (Groupe μ, 1992, s. 175).

Optik dönüşümler imgenin fiziksel niteliklerini etkilediğinden, ikonik göstergenin algılanmasını değiştirebilir. Fotoğrafçılar bunu bilir ve ışığı yoğunluğu ve uzamda yönelimleriyle incelerler. Işıklandırma tersine çevrilerek negatif elde edilir (Groupe μ, 1992, s. 174). Işıklandırma, sanki filtrelenmiş gibi görünse de, optik dönüşümlerin en önemlilerindendir. Bu nedenle ikonik göstergenin tanımı içinde yer almalıdır. Örneğin Goya ve Bresdin'in gravürlerinde "karanlıklaşma" dizgeli ve kuşkusuz anlam yüklüdür (Groupe μ, 1992, s. 174). Groupe μ kinetik dönüşümün de kimi durumlarda ikonik gösterge açısından önemli olabileceğini savunur. Önceki sınıflandırmalar bakan özneyle imge arasında değişmeyen bir bağıntıyı ele alır. Oysa kinetik dönüşüm, izleyen öznenin imgeye göre yer değiştirmesini içerir. Bu yer değiştirme gösterenle göstergenin öteki öğeleri arasındaki bağıntıyı etkiler ve "çoklu sabitlik" kavramını ortaya çıkarır. İmgeye yakınlaşmak ya da imgeden uzaklaşmak, kimi zaman algıyı değiştirebilir. Örneğin izlenimci ve noktacı resim biçemlerini algılamada uzaklık önemlidir. İkonizm, gönderge ve gösteren arasına belirli bir uzaklık koyar ve bu da bir dönüşümler dizisiyle gerçekleşir (Groupe μ, 1992, s. 177).

İkonik göstergeler genellikle tanıdığımız varlıklar ya da betilerdir. Dolayısıyla ikonik göstergelerin belirlenmesi, genellikle imgenin betimlenmesi sırasında gerçekleşir. Ancak görsel söylemi çözümleyebilmek için, bunların içerik düzlemindeki anlamlarını ve yananlamlarını ortaya çıkarmak gereklidir.

Plastik ve ikonik göstergelerin belirlenmesi, imgelerin anlamlarını ortaya çıkararak, görsel söylemin çözümlenmesini sağlar.

Kuşkusuz görsel iletilere sözel ya da yazılı bir ileti eşlik ettiğinde, söylemin çözümlenmesi kolaylaşır. Ancak Groupe μ, *Traitė du signe visuel* adlı yapıtında, sözel ya da yazılı iletiler olmadan da söylem çözümlemesi yapılabileceğini göstermiştir.

Bir Çözümleme Örneği: D&G

Reklam, 1960'lardan başlayarak görsel göstergebilimin ilk incelediği nesnelerden olmuştur. Roland Barthes'ın Panzani reklamı incelemesi en bilinen ve eski görsel göstergebilim uygulamalarındandır (Barthes, 1964). Görsel göstergebilimcilerin reklama gösterdiği ilginin reklama da katkısı olmuş, kuramsal araçlar sağlamıştır. Biz de Groupe μ'nün görsel söylem çözümleme yöntemini, dinsel çağrışımları da olan ilginç bir reklam imgesine uygulamaya çalışacağız. İnceleyeceğimiz Dolce&Gabbana'nın alt markası D&G'nin reklamı, İsa'nın çarmıhtan indirilişi sahnesini çağrıştırmaktadır. Bu sahne Hıristiyanlığın en acılı sahnelerinden biridir; içerdiği yoğun duyguyla sanatçıları çağlar boyunca etkisi altına almıştır.

Hıristiyan dininin özellikle Batı ülkelerinde önemli bir etkisi olduğundan kimi markalar daha çarpıcı olabilmek için reklamlarında Hıristiyanlığın önemli simgelerini kullanmışlardır. Cottin ve Walbaum, reklamın görsel sanatlardan, görsel sanatların da Hıristiyanlıktan esinlendiğini belirtir (1997, s. 11). Toscani, Benetton reklamlarında öpüşen bir rahip ve rahibe imgesine yer vermiş; Leonardo da Vinci'nin "Son Akşam Yemeği" adlı yapıtı birçok reklama esin kaynağı olmuştur.

Ele aldığımız D&G reklamının önemli bir dinsel imgeyi çağrıştırması yaratıcılarının Katolik Kilisesi'ne karşı tutumları açısından ilginçtir. Domenico Dolce ve Stefano Gabbana, Katolik Kilisesi'ni eşcinsellik karşıtı söylemi nedeniyle eleştirir. Stefano Gabbana'nın, markanın reklamlarının hep bir ironiyi içermesine özen gösterildiğini belirttiği göz önüne alınırsa (Deletraz, Lacontre, 2007), bu reklamda da ironinin Hıristiyanlığın önemli bir simgesi üzerinde uygulandığı gözlemlenebilir. Ayrıca reklam, plastik ve ikonik göstergeler açısından kimi çelişkileri içermekte, eskiyle yeniyi birleştirmektedir.

Plastik Göstergeler

Başlıca plastik göstergeler, renk, doku ve biçimlerdir. Groupe μ görsel söylem çözümlemesinde plastik göstergeleri öne çıkararak, anlamın büyük ölçüde plastik seçimlerce belirtildiğini savunduğundan, çözümlememizde öncelikle plastik göstergelerin incelenmesine yer vereceğiz.

Renk

İncelediğimiz görsel iletide kullanılan sönük renkler egemendir. Fon ve betiler arasında belirli bir renk karşıtlığı vardır. İnsan betileri fondan daha canlı renklerle belirir; bu da, öne çıkmalarını sağlar. Yine de renkler, dikkat çekecek kadar canlılıktan uzaktır. Bunun nedeninin de yine eski fresklere ve tablolara öykünülmesi olduğu düşünülebilir. Çağlar öncesinden kalmış gibi bir izlenim uyandırılmaktadır. Kuşkusuz, gerçek bir izlenim değildir bu; üstelik ikonik iletilerle, bir başka deyişle, insan betileri ve onların giysileriyle çelişki yaratır. Reklam imgesinin soluk renkli ve eskimiş görünmesine özen gösterilmiştir.

Bunun dışında mavi rengin egemenliği dikkat çekmektedir. Bu seçimin nedenlerinden birinin "denim" ile bağlantı kurulması, soluk kot pantolon rengine ağırlık verilmesi olduğu düşünülebilir. Göğün mavisi kot pantolonların mavisiyle aynıdır. Yerde kum olduğu izlenimi uyandırılır; ancak sarı değil, soluk kahverengi egemendir. Bu renk de modellerin kimilerinin ten renginin tonlarındadır. Soluk kahverengi/sarı rengin, mavi renkle bir karşıtlık oluşturduğu söylenebilir. Toprak/gökyüzü, ten/kot pantolon renkler açısından birer karşıtlık ekseni oluşturur. İçerik açısından insan betilerinin toprak düzlemine, kot kumaşının, dolayısıyla reklamdaki giysilerin büyük bir bölümünün gökyüzü düzlemine yakınlaştırıldığı söylenebilir.

Resim tarihinde mavi renk Batı'da XII. ve XIII. yüzyıllarda dinsel resimlerde önem kazanmıştır. Daha önce kara, kırmızı, beyaz ya da altın rengiyle betimlenen gökyüzü, bu dönemden başlayarak mavi renkle betimlenmiştir. Mavi de böylece ışığın rengi olur ve bir ölçüde kutsal bir renk durumuna gelir; örneğin Meryem Ana genellikle mavi giysilerle resmedilir (Pastoureau, Simonnet, 2005, s. 18). Bu reklamda da kot giysilerin, gökyüzüyle aynı renkte olması dolayısıyla kutsallaştırıldığı, ölümsüzleştirildiği söyle-

nebilir. Ten ve toprak ise plastik gösterge ve içerik açısından mavinin karşıt ekseninde yer almaktadır. Ten, kot kumaşının tersine ölümlüdür.

Doku

İncelediğimiz reklam bir dergi fotoğrafıdır; dolayısıyla düz ve ince, dokunsal olmayan bir dokusunun olması beklenir. Oysa reklamda farklı bir anlatım yeğlenmiş, bir yağlıboya tablo ya da fresk izlenimi verilmiştir. Bunun nedeni Hıristiyan dininin, ressamlarca çok işlenmiş önemli bir sahnesinden esinlenilmesi, dolayısıyla reklamın da bu tabloları anıştırma amacını taşıması olarak düşünülebilir. Görüntünün alışılmış fotoğraftan uzaklaşarak, daha pürtüklü bir dokuyu anıştırması, bir dokunsallık izlenimi katar. Ancak daha önce de belirttiğimiz gibi, müzedeki bir resim, plastik gösteren olarak dergi fotoğrafından daha kalın dokulu, daha dokunsal olmasına karşın, daha ulaşılmazdır. D&G reklamında da, hem fotoğraf dokusu hem tablo dokusu bulunmasından kaynaklanan bir çelişki vardır. Bu çelişki de reklamın anlatım düzeyinde yer alan ironiyle bağlantılandırılabilir.

Biçimler

Biçimlerin yönelimi açısından belirli bir karşıtlıktan söz edilebilir. İsa'yı temsil eden model yatay, öteki modeller dikey konumdadır. Dolayısıyla yatay biçim görsel söylemin merkezinde yer alır ve öteki biçimlerin algılanmasını yönlendirir.

Dikey biçimler durağanlığa, saygınlığa ve güce göndermede bulunur. Dolayısıyla çevresindekilerin, İsa'yı temsil eden imgeye göre daha güçlü olduklarını varsayabiliriz. Yatay biçimse olumlu anlamıyla dinlenme ve huzuru, olumsuz anlamıyla ölümü çağrıştırır. Bu nedenle biçimlerin reklamın konusuna göre başarılı bir biçimde seçildiği söylenebilir. Yatay biçim, bir başka deyişle kollarda taşınan model, huzur ve dinlenmeden çok ölümü çağrıştırır. Bu durum yüzünün acılı anlatımıyla da birleşir. Ancak yatay biçim, kompozisyonu yönlendirmektedir; ayrıca, modelin ayağının ucunun resmin üst bölümüne yönelmesi nedeniyle ona belirli bir devinim katar.

İncelediğimiz görsel iletide biçimler, çerçevenin içinde yer alır. Bu da geleneksel resim çerçevelemesine uygun bir yaklaşım

benimsendiğini gösterir. Böyle bir çerçeveleme seçimi, incelediğimiz reklamın esin kaynağı dinsel konulu tablolarla örtüşür. İzleyicinin imgelemi sınırlanır; algılaması beklenen tüm evren, dikdörtgen çerçevenin sınırları içindedir. Reklamdaki insan ve hayvan imgelerinin çevre çizgilerinin çerçeve dışına taşmaması, bütünüyle reklam alanı içinde yer alması da bu anlatımı destekler.

İkonik Göstergeler

Bu reklamda başlıca ikonik göstergeler, insanlar, maymunlar ve giysilerdir. İnsanlar, bir başka deyişle reklam modellerinin duruşları, giysileri ve ışıklandırma ikonik göstergelerin anlamlarının saptanması açısından önemlidir.

Modellerin Duruşu

Kimi modellerin duruşu İsa'nın çarmıhtan indirilme sahnesine dolaylı ve alaylı bir biçimde de olsa göndermede bulunmaktadır. İmgenin merkezinde İsa'yı temsil eden ve iki erkek tarafından taşman model vardır. İncil'e göre, İsa çarmıhtan bir çarşaf yardımıyla indirilir; Nikodimus ve Yusuf bedeni bir çarşafla taşır: Bu reklamda da iki erkek modelin, İsa'yı temsil eden modeli taşımak için bir kumaş kullandığını görebiliriz. Bu iki erkek modelin duruşları da çarmıhtan indirme sahnesine uygundur: Soldaki model yüzünü göğe çevirmiştir; beden dili belirli bir çaresizliğin göstergesidir. Sağdaki erkek modelse kaygılı ve üzgün bir anlatımla boşluğa bakar. İsa'yı temsil eden sarılı modelin yüzünde acılı ancak donuk bir anlatım görülür. Bedenin üst bölümü çıplaktır; alt bölümündeyse yırtık bir kot pantolon vardır.

İncil'in betimlemesine göre, İsa'nın çevresindeki azizler kollarını havaya kaldırarak ağlar ve dövünürler. İncelediğimiz imgede de arka düzlemde bu betimlemeye uygun olarak kollarını havaya kaldırmış, göğe bakan bir model görülür. Ancak görsel söylemin alaycılığına uygun bir biçimde, bedeninin gücünü ve güzelliğini sergilemek istediği izlenimini verir. Yine İncil'e göre, Meryem Ana, Mecdelli Meryem ve öteki azizeler çarmıhın sağ tarafında yer alırlar. Bu reklamdaki üç kadın model de sağda, iki erkeğin taşıdığı modele kaygıyla bakarken görüntülenmiştir. Bu modellerin en önde yer alanı, kucağındaki maymuna şefkatle sarılmıştır; kucağında bebek İsa'yla Meryem Ana'yı andırır. Görselin sol ve

arka planında da bir maymun vardır. Bu seçim D&G'nin yaratıcılarının Kilise karşıtı tavrıyla açıklanabilir. Bu görsel söylemde maymunların insanlardan farklı bir konumu yoktur.

İmgede yer alan kadın modeller "izleyen" konumundadırlar; İsa'yı temsil eden modele bakarlar. Erkek modellerse kendilerini izlenmeye sunarlar; göğe ya da boşluğa bakarlar. Üçünün de bedeninin büyük bir bölümü çıplaktır. Dolayısıyla incelediğimiz D&G reklamının geleneksel kadın/erkek, izlenen/izleyen şemalarını bir ölçüde tersine çevirdiği söylenebilir.

Giysiler

Reklamdaki giysilerin kuşkusuz İsa'nın çarmıhtan indiriliş sahnesiyle bir ilgisi yoktur; bu da, görsel söylemin alaycılığını bir kez daha vurgular. Modellerin tümünün cinsel çekiciliği belirgindir; bedenlerinin güzelliği sergilenir. İsa'yı temsil eden modeli taşıyan ve yüzünü çaresizce göğe çeviren modelin güneş gözlüğü ve atletindeki "I love denim" yazısı dikkat çeker. Giysilerde erkeksilik ve dişilik kavramları öne çıkarılmıştır.

Reklamdaki giysiler cinsel çekiciliği öne çıkarmaları, gençliğe ve bir ölçüde isyankârlığa gönderme yapmaları nedeniyle dinsel çağrışımlarla ve İsa'nın çarmıhtan indirilme sahnesiyle çelişkilidir.

Işıklandırma

Genellikle tek bir ışık kaynağından gelen ve yaygın olmak üzere iki temel ışıklandırma türünün varlığından söz edebiliriz. İncelediğimiz reklamda da tek bir ışık kaynağı olduğu izlenimi verilmiştir. Işık sağ köşeden gelir gibidir; modeller de yüzlerini ışığın yönüne çevirmişlerdir. Seçilen bu ışık modellerin bedenlerinin, kaslarının daha da belirginlik kazanmasını sağlar; çünkü gölgeleri belirginleştirir. Ayrıca imgeye bir ölçüde gizemli bir hava verir. Işığın doğrudan ve güçlü olmaması, mum ya da yağ kandili ışığında resim yapılan dönemleri düşündürür. Doğal bir ışık söz konusu değildir; gökyüzünün aydınlığına karşın, renkler soluktur, modellerin bedeninin bir bölümü gölgededir.

Bu reklamda ikonik ve plastik göstergeler ilginç bir biçimde bir araya gelerek sıra dışı bir reklam imgesi ortaya koyar. D&G markasının özgürlüğü, ironiyi ve saygısızlığı simgelediği belirtilir (www.modeandro.com). Bu kavramları reklamda da görmek olasıdır.

Groupe μ - Edelin, Klinkenberg, Minguet

İmge acılı bir sahneyi çağrıştırsa da, giysiler, maymunların varlığı belli bir alay içerir, dolayısıyla bu acılı dinsel sahneyi hafife alır.

Değerlendirme

Görsel söylem çözümlemesi çalışmaları, Groupe μ'nün *Traite du signe visuel* adlı yapıtından çok önce başlamıştır. Ancak Groupe μ bu çalışmalara önemli bir yenilik getirmiş, görsel söylemi ayrıntılı olarak dizgeleştirmiştir. Topluluğun "görsel dilbilgisini" ortaya koyma amacı, girişiminin kapsamını gösterir. Görsel dili, sözel ve yazılı dilden tümüyle bağımsızlaştırır. Groupe μ öncelikle görsel göstergebilimin algılama temellerini atmayı amaçlar; duyu/algı/biliş karşıtlıkları sürecini inceler. Yazarlara göre görsel sistem uzamsallık, doku ve renk tarafından yönlendirilir. İtkiler, motif, yönelim, renk karşıtlıkları gibi özel yapılardan doğarak algılamayı oluşturur; böylece önce betilerin, sonra da biçimlerin ve nesnelerin üretimi açıklanır. Betiler alan, sınır, çizgi, çevre çizgisi gibi kavramların oluşturduğu süreçten doğar; biçimlerse bir betinin farklı durumlarını karşılaştırmaya götürür ve belleği harekete geçirir. Nesneyi algılama süreciyse görsel olmayan etkenlerin de eklenmesiyle ortaya çıkar. Nesne kavramında biçim süreklileşerek,

duyular algılamaya katkıda bulunur. Bu nedenle Groupe μ'nün bir özelliğinin de bilişsel disiplinlerle göstergebilim arasında bir köprü kurması, duyu ve anlam arasındaki bağıntıları incelemesi olduğu söylenebilir. Böylece bilişsel bir göstergebilimin ortaya çıkmasına öncülük etmiştir. Groupe μ daha önce yeterince üzerinde durulmayan plastik göstergeye büyük bir önem vererek görsel söylem çözümlemesini geliştirmiştir. Groupe μ'ye göre, plastik yapı biçim, renk ve doku olmak üzere üç anahtar öğeye dayanır. Her biri bir göstergebilimsel işlevle donanmış bu iki gösterge düzlemi yaklaşımı hem özgün hem yaratıcıdır. Böylece Groupe μ'nün görsel göstergebilimi, genel göstergebilime de önemli katkıda bulunur.

Kaynakça

Barthes, Roland, "Rhetorique de l'image", Communications, Paris, 1964.

Bertin, Jacques: *Semiologie graphique. Les diagrammes, Les reseaux. Les cartes.* , Gautier-Villars, Paris, 1967.

Cottin, Jerome, Walbaum, Remi: *Dieu et la pub*!, Presses Bibliques Universitaires, Paris/Cenevre, 1997.

Damish, Hubert: *Theorie du nuage*, Le Seuil, Paris, 1979.

Deletraz, François, Lacontre, Laurence, "Dolce et Gabbana: sucre sale", *Le Figaro*, Fransa, 15.10.2007.

Dubois, Jean, Gespin, Louis, *Dictionnaire de linguistique*, Larousse, Paris, 1973.

Eco, Umberto, "Rhétorique et ideologie dans 'Les mysteres de Paris' d'Eugene Sue", International social science journal (551-569), XIX, 4, 1967.

Floch, Jean-Marie, *Petites mythologies de l'œil et de l'esprit*, Hades, Paris, 1985.

Gogel, Walter C., "Le principe de la proximité dans la perception visuelle", Pour la science, No. 9, Paris, s. 49-57.

Greimas, Algirdas Julien, Courtes, Joseph, *Dictionnaire raisonné de la theorie du langage*, Hachette, Paris, 1979.

Groupe μ, *Rhetorique générale, Editions Larousse*, 1970 Yeni Basımı, Éditions Le Seuil, Paris, 1992.

Groupe μ, *Rhetorique de la poesie*, Editions Complexe, Brüksel, 1977.

Groupe μ, *Traite du signe visuel. Pour une rhetorique de l'image*, Éditions Le Seuil, Paris, 1992.

Groupe μ, *Figuras, conocimiento, cultura.* Ensayos retóricos, Universidad autonoma de Mexico, 2003.

Jakobson, Roman, "Deux aspects du langage et deux types d'aphasie", Essaies de linguistiques générales, Paris Minuit,1963.

Klinkenberg, Jean-Marie, *Précis de sémiotique générale*, Seuil, Paris, 2000.

Le Tutour, Christophe, *Parcours Sémiotique*, Epreuves, Quebec,1994.

Levin, Samuel R., *Linguistic Structures in Poetry*, Mouton, Lahey, 1962.

Mezaille, Thierry, "Lanalyse d'images. Lexemple d'une publicite polemique", Texto! (www.revue-texto.net), 2005.

Pastoureau, Michel, Simonnet Dominique, *Le Petit livre des couleurs*, Panama, Paris, 2005.

Regueiro, Martha, *Le Groupe μ*. Quarante ans de recherche collective. l'Universite de Liège, Belçika, 11-12 Nisan 2008.

Saphiro, Meyer, *Style, Artiste et Societe*, Gallimard, Paris, 1982.

Sonesson, Göran, "Notes sur la macchia de Kandinsky: le probleme du langage plastique", Actes sémiotiques 44, 23-28, Presses Universitaires de Limoges, 1987.

Sonesson, Göran, "Au-delà du montage filmique-la rhetorique du cinema", Visio 7, No. 1-2, 2002, Universite de Laval, Quebec, Kanada.

Todorov, Tzevan, *Litterature et signification*, Larousse, Paris, 1967.

www.modeandro.com, 14.10.2008.

YEDİNCİ BÖLÜM

Medya, Teknoloji, Şiddet ve Haz Sarmalı

Doç. Dr. Altan Kar – Dr. Sevgi Kesim Güven

"Arenada, savaşan gladyatörlerin güvenliğine sığınarak izleyen arsız Romalılar gibiydik hepimiz. Evlerimizin konforuyla sarmalanıp, sıradan günlerin heyecansızlığını kırmayı vaat eden ekranın karşısına geçtik. İnsani, ahlaki kaygılarımızı askıya aldık. Bize, küçük ürperişler yaşama olanağı sunan o müstehcen canlı yayın lezzetine kendimizi bıraktık."

(Uğur, 2003, s. 13)

Özet

Huxley'in 1932 yılında yayımladığı *Cesur Yeni Dünya* adlı karşı ütopyası, günümüzde yeni dünya düzeninin nasıl oluştuğunun senaryosu gibidir. Sözü edilen yeni dünya düzeninin taşıyıcıları, enformasyon teknolojileri ve dördüncü kuvvet olarak nitelendirilen medyadır. Huxley'in tasviriyle, iletişim teknolojileri ve medya, "toplumsal istikrarı" ve "toplumsal denetim" sistemlerini kurmayı kolaylaştırmaktadır.

Denetim sistemlerinin nasıl çalıştığına yönelik ilk tespitlerden biri, Orwell'in *1984* adlı eseri ve bu eserde dikkati çeken Büyük Birader (Big Brother) eğretilemesidir. Oysa Huxley, artık bir büyük biradere ihtiyaç olmadığını belirtmektedir. Orwell, insanların bireysel yaşamını sürekli denetim altında tuttuğu için nefret ettiği

dış kaynaklı gözetimin, Huxley ise, bir tür bağımlılık yaratan ve giderek sevilen ve zevk alman iletişim teknolojilerinin insanlığı mahvedeceğine inanmaktadır. Huxley, baskı ve denetimin insanın kendi içinden gelişeceğine dikkat çekmektedir.

Özellikle televizyon ve internet, gözetimin toplumsallaşmasında, başka bir deyişle, gözetimin meşrulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Gözetlemeyi kolaylaştıran bu teknolojiler, yalnızca bireylerin içindeki röntgencilik arzularını açığa çıkarmakla kalmamakta, aynı zamanda kendi hayatlarını teşhir etme isteklerine de aracı olmaktadır. İnsan hayatının doğumdan ölüme kadar her anı, medya ve diğer iletişim araçlarında fütursuzca teşhir edilmektedir. Öyle ki, yalnızca doğum, aşk, seks gibi artık sıradanlaşan görüntüler değil, tecavüz, işkence, intihar gibi aşırı şiddet içeren görüntüler de en yüksek izleyici rakamlarına ulaşmaktadır.

Günümüz cesur yeni dünyasının, medya, teknoloji, şiddet ve haz sarmalı çerçevesinde nasıl biçimlendiğini anlamak amacıyla yapılan çalışmada, hayatı doğumundan itibaren gözetim altına alınarak televizyondan yayımlanan; fakat kendisinin farkında olmadığı bir kahramanı/kurbanı konu alan *Truman Show* ve gerçek kişilerin acımasızca hazırlanmış düzeneklerle öldürülmesini naklen yayımlayan bir internet sitesinin konu edildiği *öldür.com* (killwithme.com)* filmleri analiz edilmektedir.

Giriş

İletişim teknolojilerinde yaşanan inanılmaz değişim, bir yandan iletişimin doğasında değişiklikler meydana getirirken, diğer yandan medyanın işlevlerini farklı bir boyuta taşımaktadır. Medya, her türlü görsel-işitsel kitle iletişim araçlarını kullanarak haber üretme ve dağıtma işlevinin yanında, bir iktidar aracına dönüşmüştür. Bu dönüşüm insanlara George Orwell ile Aldous Huxley'in öne sürdüğü karşı ütopyaları–dystopiaları[1] (ya da kara ütopya) hatırlatırken, bir yandan da izleyicilerin içindeki teşhircilik ve röntgencilik isteğini gün ışığına çıkarmaktadır. Medya, yeni

* Untraceabla ya da killwithme.com adlı film, Gregory Hoblit tarafından 2008 yılında çekilmiştir. Film Türkçe'ye, öldür.com olarak çevrilmiştir.

1. Dystopia (Karşı Ütopya): Ütopyacı (düşte ve düşüncede kurulmuş eşitlikçi, doğru, mutlu ve güzel toplum düzeni) bir eğilim ve amaçla yola çıkıldığında ortaya çıkabilecek olumsuz ve baskıcı bir toplum düzenidir (Bezel, 1984, s. 7).

iletişim teknolojilerinin gücüyle birleşerek, Virilio'nun (2003) deyimiyle bir tür "Tele-Gözetime" dönüşmüş ve bu özelliği sayesinde yeni dünya düzeninin en önemli "gözetim aracı" haline gelmiştir.

Aslında gözetim konusu, yeni iletişim teknolojileriyle ortaya çıkan bir olgu değildir. Çünkü gözetim, toplumsal ilişkilerin oluşmaya başladığı ilk günden itibaren toplumsal denetimi ve egemenlik ilişkilerini kurmanın ve sürdürmenin başlıca araçlarından biri olmuştur. Gözetim, zamanla teknolojinin sağladığı avantajları da kullanarak, insan yaşamının her alanına nüfuz etmeye başlamıştır. Gözetim olgusunun algılanma şeklini birçok parametre etkilemektedir. Değişimi hızlandıran unsurların başında, gözetimi sağlayan araçların, kapitalist ekonomik sistemin kâr amacına yönelik yaydığı korku kültürüne bağlı olarak, gündelik hayatta güvenliği sağlamanın vazgeçilmez öğeleri olarak görülmesi gelmektedir. Gözetim kültürünün genişlemesine yol açan önemli etkenlerden biri de, insanın içindeki "gözetleme merakıdır". Gözetim kültürü, medya aracılığıyla bir tür eğlence atmosferi içinde, bireyi bu haz endüstrisinin nesnesi haline getirmekte ve mahremiyet alanını aşındırmaktadır. Böylece, medya izleyicisi olarak birey, bizzat gözetleyen konumuna geçerek, gözetimin "Büyük Birader"i, başka bir deyişle "yeni gözetim oyuncusu" olmuştur. Gözetimin teknolojik oyuncakları, bir yandan herkese bir tür tanrısallık özelliği de bahş etmektedir. Her şeyi görme, bilme ve duyma fikri insanların içindeki röntgencilik hissini doyurmakta ve yüksek düzeyde bir haz tatmini sağlamaktadır (Güven Kesim, 2007).

Bu noktada, gözetimle ilgili temel olarak iki farklı görüş ön plana çıkmaktadır. George Orwell'in *1984* ve Aldous Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı eserleri gözetim toplumu konusunda iki ana yaklaşım olarak kabul edilir. Huxley ve Orwell kendi dönemlerinden geleceğe ilişkin dünyayı tasvir ederken, denetim altına alınmış bir toplum modelinden bahsederler. Bununla birlikte, Huxley'in ve Orwell'in gelecek tasvirleri aynı şeye ilişkin değildir.

Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı eseri 1932 yılında yayımlanmıştır. Huxley, kitabının 1946 yılında yapılan bir basımına yazdığı önsözde, etkin bir baskı düzeninde kitlelerin zor kullanılmadan yönlendirilip denetim altında tutulacağını; çünkü insanların köleliği sever duruma geleceklerini belirtmektedir (Huxley, 2000).

Orwell ise, *1984* adlı romanında devletin her şeyi denetim altında tuttuğu, en küçük bir aykırılığa ve bireyselliğe izin vermediği, resmi ideolojinin bütün tarihi ve dili kendine göre kurguladığı bir toplum dystopiasından bahseder. Orwell, insanları sürekli gözetleyip baskı ve denetim altında tutan "Büyük Birader" adını verdiği bir metafor geliştirmiştir (2002).

Bu iki karşı ütopya arasındaki temel farklılık, Orwell'in insanları denetim altına alma sistemlerinde dışarıdan gerçekleşecek bir baskıya dikkat çekmesinden, Huxley'in ise denetimin insanın kendi içinden gerçekleşeceğine yönelik inancından kaynaklanmaktadır. Huxley'e göre, insanlar süreç içinde üzerlerindeki baskıdan hoşlanmaya, düşünme yetilerini dumura uğratan teknolojileri yüceltmeye başlayacaklardır (Postman, 1994). Orwell, *1984*'te insanların acı çekerek denetlendiğine işaret ederken; Huxley, *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde, insanların hazza boğularak denetlendiklerine dikkat çekmektedir. Kısacası, Orwell bizi nefret ettiğimiz şeylerin, Huxley ise sevdiğimiz ve haz aldığımız şeylerin mahvedeceğine inanmaktadır (Postman, 1994).

Günümüzde yaşanan küreselleşme süreci, Orwell'in tanımladığı "hapishane kültürü"nü daha fazla hissettirmektedir. Bununla birlikte, insanlar için belki de daha tehlikeli boyutta olanı, Huxley'in tasvir ettiği "hazza dayalı" gözetim şeklidir. Medyanın aracı olduğu sonsuz eğlence dünyası, Huxley'in kâbus senaryosunu beslemektedir. Artık her şey eğlence kültürünün bir aracı haline dönüşmüştür.

Bu bir anlamda bize Huxley'in romanında geçen skopolamini*

* Huxley (2000,16), *Cesur Yeni Dünya* adlı romanında kişilerin röntgenciliğin ve teşhirciliğin benimsenmesini, denetim ve kontrol mekanizmasının arzu edilir kılınmasını, aynı zamanda desteklemesini istemesinin nasıl gerçekleştirileceğinin ipuçlarını vermiştir. Bu ipuçları şunlardır: "Birincisi, çocuk şartlandırma ve daha sonra *skopolamin* gibi ilaçlar yardımıyla sağlanacak ileri bir telkin tekniği. İkincisi, devlet idarecilerine, eldeki herhangi bir bireyi sosyal ve ekonomik hiyerarşide ait olduğu yere atayabilme olanağı sağlayacak, insan farklılıkları üzerine tam gelişmiş bir bilim dalı. (Yanlış görevlerde bulunan insanlar, sosyal sistem hakkında tehlikeli düşünceler besler ve mutsuzluklarını başkalarına bulaştırma eğilimi gösterirler.) Üçüncüsü (her he kadar ütopyaysa da gerçeklik, insanların kendisinden, sık sık tatile çıkarak uzaklaşma gereği duyduğu bir şey olduğundan), alkol ve uyuşturucunun yerini alacak daha az zararlı ama aynı zamanda cin ya da eroinden daha fazla keyif verecek bir madde. Dördüncüsü de (bu uzun vadeli bir proje olursa, başarılı bir sonuca ulaştırmak için nesiller boyunca totaliter kontrol gerekirdi), insan ürününü standartlaştırmak ve yönetenlerin görevini kolaylaştırmak üzere tasarlanmış yanılmaz bir öjenik sistemi yaratmak"tır.

hatırlatmaktadır. Medya insanlar üzerinde, bir tür telkin ilacı olan skopolamin etkisi yaratarak, onları uysal birer vatandaşa dönüştürmektedir. Bunu yaparken de her türlü görüntü anında ve hızlı bir şekilde dolaşıma çıkmakta ve insanlar kendi istekleriyle bu ilacı almaktadırlar. Artık anında görüntü, kişilere koltuklarında otururken başka bir dünyanın acısını, sevincini canlı canlı izleme fırsatı sunmaktadır. Kahraman'ın (2007) da dikkat çektiği gibi, bu noktada sorun medyanın izleyicileri aptallaştırmasından çok, izleyicilerin bu tip enformasyonları ne tür bir haz duygusuyla tükettikleridir.

Bu çalışma temelde, modern dünyada her türlü görüntünün, hatta en uçta ölümün bile nasıl seyirlik bir gösteriye dönüşebileceğini irdelemektedir. Çalışmanın genel yaklaşımı, Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde ortaya attığı "karşı ütopya" fikri temel alınarak oluşturulmuştur. Medya ve enformasyon teknolojilerinin, insanların içindeki gözetim arzusunu açığa çıkarmada oynadığı rolü ortaya çıkarmak amacıyla, *Truman Show* (1998) ve *öldür.com* (2008) adlı filmlerin içeriklerine yönelik tartışma ve analiz yapılmıştır. Bunu yaparken, özellikle yüksek teknoloji, gözetim, medya ve bireyin içindeki gözetleme isteği üzerinde durulmuştur.

Enformasyon Televizyonculuğundan Ceset-sever Medyaya

> "Görüntü güçlü olduğunda sesi bastırır ve göz, kulağa baskın çıkar. Görüntü yoksa, gerçek de yoktur."
>
> (Ramonet, 2000, s. 31)

Enformasyon teknolojilerindeki değişmeyle birlikte hayatımıza giren en etkili ve yaygın kitle iletişim aracı televizyon olmuştur. Postman'a (1994) göre, televizyonla ilgili yapılan en önemli saptama "insanların onu izlemesidir". Adına "televizyon" denmesinin sebebi de budur. Adına televizyon denen bu aygıt temel olarak izleyicilerine enformasyon, eğlence ve eğitim sunmaktadır. Bunu yaparken de görüntünün üstünlüğünden yararlanmaktadır. Görüntü bir anlamda izleyicilerinin algılarına çok hızlı bir şekilde nüfuz ederken, bir yandan da gösterilenin içeriğini boşaltmaya başlamış ve izleyicilerin bilme ve anlama yetisini yıkıma uğratmıştır. Bu özellik, aynı zamanda izleyicilerin zihinlerini ele geçirmenin aracı olmuştur. Böylece televizyon, artık bir kitle iletişim

aracı olmaktan çok, kitlelerin beynini yıkama aracına dönüşmüştür. Bu dönüşümü Bourdieu şu şekilde tarif eder: "Televizyon, nüfusun çok büyük bir bölümünün beyinlerinin oluşturulmasında bir tür fiili tekele sahiptir." (1997, 23) Televizyon, eğlence formatını her tür yayının altyapısına gömerek, zihinleri daha kolay ele geçirmektedir.

Televizyonun günümüzde eğlendirici olmanın ötesinde, eğlenmeyi her türlü deneyim temsilinin doğal çerçevesi haline getirdiği görülmektedir. Televizyon bizi dünyayla hep yakın ilişkide tutar; ama bunu bize gülümseyen çehremizin hiç değişmediği bir yüzle yaptırır. Sorun, televizyonun bize eğlendirici temalar sunması değil, bütün temaların eğlence olarak sunulmasıdır ve bu da başka bir sorunu ortaya çıkarmaktadır. Eğlence, televizyondaki her türlü söylemin üst-ideolojisidir. Neyin gösterildiği ya da hangi bakış açısının yansıtıldığının hiçbir önemi yoktur. Temel yaklaşım, her şeyin bizim eğlenmemiz ve haz almamız gözetilerek sunulmasıdır (Postman,1994). Bu eğlence çevresi bir yandan da kişilerin gerçeklik algısını değiştirmektedir. Çünkü dünya artık her şeyin yapay olarak kurgulandığı bir tiyatro sahnesine dönüşmüştür. Siyaset, kitle halindeki tüketimin içinde sergilenmektedir. Televizyon belgesellerinin formatı bile artık eğlence programlarına benzemektedir; gazetecilik ise realite ile fiksiyon arasında sallanıp durmaktadır. Gerçek şahıslar melodram kahramanlarına indirgenmiş, buna karşılık fiksiyon karakterler insanların zihninde "reel" kişiler mertebesine yükselmiştir. Her şey bir anda olup bitmektedir ve herkes dünya sahnesinde meydana gelen olayları aynı anda izleyebilmektedir (Sedar, 1998). Gerçeklik algısı, görüntü içinde eriyip gitmiştir. Ramonet'in belirttiği gibi, "görüntü kraldır". Bir tek görüntünün bir sözcüğe bedel olduğu düşünülmektedir. "Görüntü güçlü olduğunda sesi bastırır ve göz, kulağa baskın çıkar. Görüntü yoksa, gerçek de yoktur." (2000, 31)

Aslında, hayat bir anlamda izleyiciye gerçek olmayan fantastik bir eğlence, bir oyun gibi sunulmaktadır. Bu yaklaşım, izleyicilerin gerçeklik algılarını aşındırmakta ve neyin gerçek neyin gerçek olmadığına yönelik karmaşa yaşamalarına neden olmaktadır. Sözü edilen küresel seyir sistemi incelendiğinde, tarihsel olarak iki önemli olay göze çarpar. Bunlardan birincisi, Lady Diana'nın cenaze törenidir. Ramonet (2000), Lady Di'nin cenaze törenini

dünya ölçeğinde psikolojik dram ve duygusal bir küreselleşme olgusu olarak betimler. Bu olay dünya ölçeğinde yaşanan ilk medyatik olaydır. Bir anlamda "küresel bilgi çağına" girdiğimizin ilk canlı örneğini oluşturmaktadır. Medyada anında enformasyon ulaştırma dönemi bu olayla birlikte başlamıştır. Medya, bu anında yayın formatıyla kendi kendini uyarıp, izleyiciyi baş döndürücü bir şekilde aşırı enformasyon sarmalının akıntısına bırakmaktadır. Sözü edilen aşırı enformasyon sarmalı, Körfez Savaşı sırasında daha da üst boyutlara ulaşmıştır. Uğur'un (2003) belirttiği gibi, Körfez Savaşı iletişim faaliyetlerinin günümüzde kazandığı can alıcı konumunu gözler önüne sermektedir. Körfez Savaşı'yla birlikte ilk kez insanlık, ölümü canlı yayında izlemeye davet edilmiştir. Aslında burada trajik olan, izleyicilerin bu daveti büyük bir heyecan ve merakla karşılamış olmalarıdır. Uğur bu heyecanı şu şekilde tarif eder:

"Arenada, savaşan gladyatörlerin güvenliğine sığınarak izleyen arsız Romalılar gibiydik, hepimiz. Evlerimizin konforuyla sarmalanıp, sıradan günlerin heyecansızlığını kırmayı vaat eden ekranın karşısına geçtik. İnsani, ahlaki kaygılarımızı askıya aldık. Bize, küçük ürperişler yaşama olanağı sunan o müstehcen canlı yayın lezzetine kendimizi bıraktık. Birileri 'bizim için' ölümün ortasına yerleşmiş; oradan, bize anında haber geçiyorlardı. Sanki 'biz oradaymışız gibi.' " (Uğur, 2003, s. 13).

Özetle televizyon, iletişimle ilgili her şeyi değiştirmiştir. Artık televizyon, savaşları bile canlı yayınla naklen oturma odalarına taşımıştır. Bu süreç, Vietnam Savaşı'na ait görüntülerle başlamış, Körfez Savaşı'yla birlikte artık naklen savaş dönemine geçilmiştir. Başkan John F. Kennedy suikastı, Neil Armstrong'un ayda yürüyüşü, Challenger Uzay Mekiği'nin infilak edişi, San Francisco depremi, Oklohamo City'ye bombalı saldırı, Columbine Lisesi'ne düzenlenen silahlı saldırı ve 11 Eylül... Bütün bu olayların ortak özelliği, televizyon aracığıyla yaşanan her anın naklen iletilmesidir (Gökdağ, 2001).

Fakat bu tanıklık, oturma odalarında, koltuklarında oturup savaşı seyreden izleyicilerin "gerçek savaş algısını" darmadağın etmiştir. Gerçek savaşın şiddetine ve acımasızlığına ait duygular ve düşünceler ışık hızıyla ulaştırılan görüntüler içinde kaybolmuştur. Gerçek savaş da birden izleyicilerin sergilenen şiddetten aldıkları keyif içinde eriyip gitmiştir. Artık gerçekliğin yerini,

sahnelenmiş gerçeklik almakta ve televizyon da bu işlevin yerine getirilmesinde önemli bir araç olma rolünü üstlenmektedir.

Truman Show: "Simüle Edilmiş Yaşam"

Peter Weir tarafından 1998 yılında çekilen *Truman Show* filmi ciddi bir medya eleştirisi yapmasının yanı sıra, Huxley'in yeni dünya düzenine yönelik saptamalarını da içeriğine taşımaktadır. Huxley *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde, insanlara büyük bir haz veren ve gerçek dünyayı unutturan gösteri dünyasının yol açabileceği sorunlara yönelik kaygılarını dile getirmektedir.

Bu bağlamda *Truman Show*, yaşamın bütünüyle nasıl estetize edilebileceği hakkında tartışma açan bir filmdir. Bir hayatı başından sonuna değin bir "proje" olarak ele alıp kurgulayan film, hayatın her saniyesinin canlı olarak verilmesi üzerine kuruludur. *Truman Show*, bir insanın daha anne karnından itibaren yaşamının bütün dünyayla paylaşılmasına dayalıdır. Filmde kahramanın dışında her şey ve herkes kurgunun bir parçasıdır. Tek gerçek, filmin kahramanı True-man Burbark (Jim Carry)'dır. İngilizce *true–man* "gerçek adam" anlamına gelmektedir ki, burada isim üzerinden gerçek ile simülasyon arasında ironik bir geçiş sağlanmaktadır (Brearley ve Sabbadini, 2008). Bununla birlikte *Truman Show*, izleyicilere gerçeğe saplantılı bir biçimde yaklaşma arzusunu yerine getirmeyi vaat etmektedir. *Truman Show*'un yönetmeni Christoff (Ed Harris) bu şiddetli gerçekliğe niye ihtiyaç olduğunu şu şekilde açıklar: "Oyuncuların bizlere televizyonda sahte duygular vermesinden sıkıldık artık. Görkemli sahne gösterilerinden ve özel efektlerden bıktık. İçinde yaşadığı dünya bazı açılardan bakıldığında sahte olsa da, Truman'ın kendisinde yapay olan hiçbir şey yok. Ne senaryo ne replik kartları. Her zaman Shakespeare olduğu söylenemez; ama gerçek. O bir hayat."

Truman Show'un geçtiği yer, Seahaven Adası da kahramanı gibi gerçek olamayacak kadar mükemmeldir. Adanın içindeki her şey ve herkes aşırı düzenli ve yapaydır. Bu mükemmellik filme, aşırı dostça gülümsemeler, abartılmış kibarlık, zorlama espriler ve şakalarla yansır. Film bir anlamda, Truman'ın hayatıyla izleyicilere bir mutluluk yanılsaması sunmaktadır. Bu yanılsama izleyicilere her gün belli dozda verilir. Yanılsamanın temelleri güvenli bir yaşam modeline dayanmaktadır. Bu model, saygı du-

yulan ve çekici bir eşi, konforlu ve bahçeli bir evi, iyi bir arkadaşı ve herkesin gülümsediği bir hayatı kapsar (Mercadante, 2001). Bu tipik bir Amerikan rüyasıdır. İzleyiciler bu rüyaya her gün biraz daha bağlanırlar. Merakla, doğduğu andan itibaren beraber oldukları Truman'ın hayatındaki gelişmeleri izlerler. Birden beklenmeyen bir şey olur ve Truman bu yapay dünyanın farkına varır. Yapaylığa yönelik farkındalığı artıkça da öngörülemeyen davranışlarda bulunmaya başlar. Onun gibi, program yapımcısı (Christoff) da kontrol dışı hareketlerde, hatta onu yok etmeye varacak davranışlarda bulunur. Truman, yaşadığı bütün her şeyin bir kurmaca olduğunu fark ettiğinde kendi gerçekliğini sorgulamaya başlar. Bu sorgulama sırasında acı çeker. Ama en önemlisi, izleyiciler bu sorgulamayı da hâlâ büyük bir heyecanla hayatlarının en önemli olayı ve şovu olarak izlemektedirler. Truman'ın gerçekleri anlamaya başlamasından sonra, gerek seyirciler gerek Truman'ın kendisi bu şovu bitirmeyi seçebilirdi. Şovu bitirmeyi kimse istemedi; bunun gerisinde ne gibi gerekçeler yatıyor olabilirdi?

Filmde panoptik gözü temsil eden programın yapımcısı Christoff, bu sorunun cevabını filmin içinde şu şekilde verir: "İnsanoğlu kendisine sunulan dünyanın gerçekliğini kabul eder. Cevap bu kadar basit." Bunun da ötesinde, aslında kimsenin onu yargılayabilecek durumda olmadığına inanır. Çünkü bir anlamda herkes bu sanal oyunun bir parçasıdır. Yani herkes suçortağıdır. Bu nedenle de asla kendini suçlu hissetmemektedir. Çünkü o Truman'a normal bir hayat yaşama şansı verdiğine inanır. Ona göre aslında kötü olan, insanların birbirlerine kötülük yaptıkları, "gerçek dünya" olarak nitelendirilen, yaşadığımız dünyanın kendisidir. Bu nedenle, ideal ve herkesin mutlu olarak yaşayabileceği dünyanın, Seaheaven Adası gibi olması gerektiğine inanır.

Truman finalde yaratıcısını yok etme pahasına, hatta milyonlara neşe ve umut vermeyi sona erdirmek pahasına, bu kurguya son vermeyi tercih etmiştir. Bu tercihi yaparken Truman, tanımadığı başka bir dünyaya gidiyor olmanın verdiği endişe ve korkuyu da içinde taşımaktadır. Mutluluklar ülkesini terk ederek risk almaktadır. Günümüzde televizyon ve internet teknolojileriyle yoğun bir biçimde sarmalanmış olarak yaşayanlar küçümsenmeyecek orandadır. Gününün önemli bir bölümünü başkalarının hayatlarını izleyerek ya da sanal alanda onlara dahil olarak geçi-

ren kişiler için de benzer kaygılar geçerlidir. Bu kişiler de gerçek dünyayla yüzleşmekten ve en önemlisi içlerindeki o sınırsız izleme arzusunun gerçek dünya düzlemine geçince son bulmasından korkmaktadırlar.

Truman, "çıkış" yazan kapıdan geçtiğinde, her ayrıntısını bildiği dünyayı terk ettiğini, bunun gerçekten ölüm anlamına geldiğini fark etmişti. Öyleyse intihar mı ediyordu? Sahte bir kimlikten kurtulmanın ve kendisini güvende hissetmenin yollarından biri miydi intihar? Aşırı metaforik bir yorumla, gerçek kimliğe ulaşmak için eskisinin yok edilmesi mi gerekiyordu? Bu durumda intihar, bir tür yeniden doğuş anlamına mı geliyordu? (Brearley ve Sabbadini, 2008)

Fakat bu yeninden doğuş, gerçekten bir özgürlüğe açılan kapı mıdır; yoksa yeni bir tutsaklığın başlangıcı mı? Bunu kestirmek çok güçtür. Ancak *Truman Show*, bizlere medyanın toplum üzerinde yarattığı tutsak alma psikolojisini başarıyla yansıtan ilk örneklerden biridir.

Truman Show filmi, aslında reality şovların öncüsü sayılan Loud ailesinin hikâyesinin bir benzeridir. 1971 yılında çekilen Loud ailesi deneyinde, aile yedi ay aralıksız bir şekilde bir televizyon ekibiyle birlikte yaşamış, süregelen çekim sonucunda 300 saatlik bir film elde edilmiştir. Üstelik bu filmin önceden hazırlanan bir senaryosu yoktur. Bir ailenin yaşadığı dramlar, keyfi anlar hiçbir atlama ve sıçrama olmadan, kesintisiz bir şekilde, "el değmemiş" bir hikâye gibi sunulmuştur. Baudrillard'ın (2003) deyimiyle bu film "brüt (ham, işlenmemmiş) bir tarihi belgedir". Loud ailesinin yaşamına kameralar yerleştirilirken, diğer tarafta kameralardan oluşan bir eve yaşamlar yerleştirilmiştir. Yapımcılara göre Loud ailesi deneyindeki amaç, gerçek bir yaşamın kaydedilmesidir. Ancak bu mümkün olamaz; çünkü her yerinde kameraların bulunduğu bir evde, aile "sanki biz orada değilmişiz gibi" davranamamıştır.

Bu film televizyonun, insanoğlunun aya ayak basmasını göstermesi kadar önemli bir belgedir; üstelik günlük yaşantımızla ilgilidir. Olayın trajik yönü, filmin çekimi bittikten sonra ailenin darmadağın olmasıdır. Anneyle baba boşanmış, çocuklar ise ciddi psikolojik hastalıklarla boğuşmaya başlamıştır. Sonuçta aile dağılmıştır. Oysa, aile aynı Truman'ın ailesi gibi mükemmel bir aile olarak tanınmıştır. Orta sınıfın üst katmanlarında yer alan, garajlı

bir evleri olan, çocuklu bir ailedir Loud ailesi. Baudrillard'ın tabiriyle, Loud ailesini baştan ölüme mahkûm eden de bu mükemmelliktir. Baudrillard, bu ölümü şu şekilde tarif eder: "Aile, antik çağın kurban törenlerinde yapıldığı gibi, 'medium'un ya da televizyonun ışıkları altında yüceltilmek ve öldürülmek üzere seçilmiştir." Loud ailesi, televizyon ekranında görünmeyi kabul ederek kendini ölüme mahkûm etmiştir. "Öyleyse söz konusu olan şey gerçekten bir kurban törenidir. Yirmi milyon Amerikalı seyirciye sunulmuş bir kurban törenidir. Kitle toplumunu anlatan dramatik özelliklere sahip bir törendir." (Baudrillard, 2003, s. 55-57).

Daha sonraları, *Truman Show* adlı film de benzer bir yaklaşımla yapılmıştır. Evi zannettiği televizyon stüdyosu, aynı zamanda Truman'ın gerçek zannettiği ve bütün yaşamının geçtiği hipergerçektir. Aslında Truman'ı[2] da Loud ailesini de bu "mükemmellik", başka bir deyişle "steril hayatlar" öldürmüştür. Çünkü gerçek dünyada bu kurgulanan mükemmellik ya da steril hayatlar yer alamayacaktır. Truman da tıpkı Loud ailesi gibi TV aracılığıyla gerçekleşen bir öldürme eyleminin kurbanı olmuştur.

Ama bu öldürme eylemi zorla sağlanan bir şey değildir. İzleyiciler de kurban da insanların hayatlarının içinde olmayı ve bundan alınan hazzı özgürlüğe tercih etmişlerdir. Özellikle de yüksek teknolojinin sunduğu yapay dünya ve seyircinin isteyerek katıldığı bu tutsaklık, Huxley'in (2000) de ifade ettiği gibi, bir süre sonra hazza dayalı bir bağımlılık yaratmaktadır. Huxley, kurguladığı karşı ütopyada bu tutsaklığı yaratmanın temel koşulu olarak hükümet tarafından kurulan şartlandırma sistemine dikkat çeker. Televizyon aracılığıyla *Truman Show*'daki gibi kültürel şartlandırmalar yapılmaktadır. Seyir malzemeleri bireysel zevklerden daha çok toplumsal zevklerin oluşturulmasına yöneliktir. Toplumsal zevkler bir anlamda toplumsal istikrarı sağlamaktadır. Zihinlerimiz tıpkı *Cesur Yeni Dünya*'daki gibi şartlandırılmakta ve herkes

---

2. Simülasyon, "gerçekle" "sahte" ve "gerçekle" "düşsel" arasındaki farkı yok etmeye çalışmaktadır. Baudrillard (2003) bunu hipergerçek ya da simüle edilmiş bir gerçek olarak tanımlar. Baudrillard'a göre gerçek artık matrisler, minyatür hücreler, bellekler ve komut modelleri tarafından üretilir. Yani gerçek artık sürekli üretilen bir şeydir; varolan bir şey değil. Bu nedenle gerçek artık işlemsel bir şeye dönüşmüştür ve rasyonel olması gerekmez. Bir kökene ihtiyacı yoktur. Bir töz ya da referans sistemiyle hiçbir ilişkisi yoktur. Zaten Baudrillard bir köken ya da geçeklikten yoksun gerçeğin, modeller aracılığıyla türetilmesini hipergerçek ya da simülasyon olarak tanımlamaktadır.

şartlandırma sonucu oluşan hipnopedya (uyku eğitimi) etkisiyle televizyondan verilen seyirlik malzemelerin etkisine girmektedir. Televizyon, Huxley'in bahsettiği gibi, izleyicilerin kulağına "artık herkes mutlu" mesajını görüntü ve sesle birleştirerek vermektedir. Artık bu uyku eğitimi öyle bir noktaya gelmiştir ki, en uçta yer alan şiddet ve ölüm görüntüleri bile kişilerin bu mutluluk illüzyonuna heyecan katan malzemeler olarak algılanmaktadır.

Şiddet artık bir tüketim malzemesidir. Onun bu noktadaki görevi hayatın "keyif"li unsurlarına "heyecan" ve "renk" katmaktır (Taşkın, 2007-08). Bu bağlamda, Gregory Hoblit'in *Untraceable* (2008) ya da *killwithme.com* adlı filmi, ölümün nasıl keyif ve heyecan duyulan bir gözetleme oyununa malzeme olabileceğini göstermektedir.

"öldür.com": Teknoloji, Medya ve Şiddet Sarmalı

İletişim teknolojileri, ileri teknoloji ürünleriyle beraber inanılmaz bir hızla değişmektedir. Teknoloji ve iletişimin iç içe geçerek kaydettikleri bu değişimin olumlu sonuçları yanında, örneğin şiddet ve şiddete dayalı ilişkilerin iletişim araçlarında teşhir malzemesi olarak kullanılması gibi, kontrol edilemeyen olumsuz sonuçları da ortaya çıkmaktadır. Şiddet artık kendisini her türlü iletişim aracından dışarı sunabilmektedir ve kendi seyircisini yaratarak yeni bir merak alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda üzerinde durulması gereken nokta, şiddetin günümüzde teknoloji ve medya ile yoğun bir işbirliği içinde ve akıl almaz derecede çoğalan kitle iletişim araçlarıyla yürütülüyor olmasıdır (Çakır, 2007-08). Bu bağlamda, çalışmada konu edilen Gregory Hoblit'in Untraceable (2008) ya da *killwithme.com* adlı filmi, baştan sona yüksek teknoloji, medya, şiddet ve gözetim kavramlarına vurgu yapmaktadır. Filmde yüksek teknoloji ilk dakikalardan itibaren hissedilmektedir; filmin kahramanı olan FBI özel ajanı Jennifer Marsh'ın (Diana Lane) neredeyse insanlaşmış arabası bizlere filmin, Huxley'in *Cesur Yeni Dünya* Düzeni'nde konu ettiği, fütüristik dünya düzenine benzer bir boyutta geçtiği hissini vermektedir. Film, Marsh ve çalışma arkadaşı Griffin Dowd'un (Colin Hanks) yaptıkları işle ilişkilidir. Marsh ve Dowd yeni dünya düzeninin yeni suçlularını tespit etme işiyle uğraşmaktadır. Yani internet üzerinden gerçekleşen suçlar üzerinde çalışmaktadırlar. Marsh

her gece çalışma arkadaşı Dowd'la beraber FBI'ın Portland'daki bürosundan internete girip kredi kartı dolandırıcılarının, pedofillerin ve diğer cinsel sapıkların izini sürmektedir. İnternet üzerinden yapılan her türlü işleme anında ulaşabildikleri canlı canlı gösterilmektedir. Böylece film izleyicilere, gündelik hayatta internet üzerinden yaptıkları her türlü işlemle kontrol altında oldukları mesajını vermektedir. Günlük yaşam içinde kişiler, kullandıkları her tür teknolojiyle aslında bir iz bırakırlar ve zaten bunun da farkındadırlar; ancak, teknolojinin cazibesi bir tür bağımlılık da yaratmakta ve kişiler gönüllü olarak gözetime dahil olmaktadır.

Teknolojinin hâkimiyeti, artık ilan panolarından otobüs duraklarına, metro kartlarından köşe başı bildirilerine, arabaların ön camındaki silecek böceklerinden reklamlara, kredi kartlarından haykıran radyolara, günlük gazetelerden, robot bilgisayarlara kadar, satın aldığımız ve baktığımız her şeyde hissedilmektedir. İnsanların günlük hayatı bir tür teknolojik kuşatma altındadır. Chomsky'nin tanımıyla, "her köşede incelikli bir saldırıya maruz kalınmaktadır" (1995, s. 7-8). Bu maruz kalma durumunun bir başka boyutu *öldür.com* adlı filmde incelikli olarak konu edilmektedir. "Yaptığınız hiçbir işlemde yalnız değilsiniz", dolayısıyla yaptığınız her şey kayıt altındadır. Filmde bir internet dolandırıcısının yakalanma sahnesinde bu açık bir şeklide verilmektedir. Marsh, internet üzerinden bir kredi kartı suçlusunu yakalarken nerdeyse onun hangi saatte nefes aldığını tespit edecek kadar yakınında olduğu mesajını verir. Bu yeni dünya düzeninde suçlular da, suçluları tespit edenlerle aynı araçları kullanırlar. Herkes birbirini görebilir. Suçu işleyen de, suçluyu yakalayan da... Staples'in (1997) deyimiyle, bu herkesin "sürekli görünürlük" durumunda olmasına neden olmuştur. Sürekli görünürlük durumu, yaşadığımız "kötü dünyada" insanları kötücül olan her şeyden kurtaran şeydir de aynı zamanda. Çünkü şiddet, her an yanı başımızda, nereden geleceği ve neden yapıldığı belli olmayan bir tehdit olarak konumlandırılmaktadır.

Günlük hayata egemen olmaya başlayan şiddet algısı, merkezi Amerika olan ve oradan dünyaya yayılan korku kültürünün bir sonucudur. Bu kültürün temelinde, insanın gündelik yaşamını tehdit eden yok edici güçlerle kuşatılmış olduğu inancı vardır. Gerçeği bilimkurgudan ayıran çizgi giderek belirsizleşmektedir (Furedi, 2001). Film, tam da bu noktaya yönelik bir örnek üze-

rinden kurgusunu geliştirir. İnternet üzerinden aşırı şiddet görüntüleri yayımlayan bir site tespit edilir. Filmin kahramanları, suç amaçlı faaliyete geçen bu web sitesinin –killwithme.com– nereden yayın yaptığını ve yayını yapan kişi ya da kişileri belirlemek üzere harekete geçerler. Sitenin, ziyaretçileri üzerinde şoke etkisi yaratan bir atmosferi vardır. Siteyi hazırlayanlar, yapışkan bir fare tuzağına küçük bir kedi yavrusu bağlamıştır ve ziyaretçiler bu kedi yavrusunun kamera önünde yavaş yavaş ölümünü seyretmekle kalmayıp, bunu herkese duyurmaya çağrılmaktadır. Şiddet, kendisini canlı olarak internet ortamında seyirciye açmıştır. Bu sahne, şiddetin teknoloji ve medya araçlarıyla nasıl bir seyirlik eğlenceye dönüştürülebileceğine yönelik yeni örüntüsünü açıkça ortaya koymaktadır. Tuzak ve fare, metaforik olarak siteye bağımlı hale gelen her ziyaretçinin düşeceği durumu sembolize etmektedir. Fare aslında izleyicileri temsil etmektedir; bu şölende yer almak isteyen herkes fare gibi kapana yakalanmaktadır. Fakat bu kapanı kuranı yakalamak o kadar kolay olmayacaktır. Çünkü kullanılan ileri teknoloji, aynı zamanda kendisini saklama özelliğini de vermektedir. Filmde killwithme.com adlı bu site, filmin kahramanları tarafından kapatılmaya çalışılmaktadır; ancak, teknolojiye dayalı oyunlara son derece hâkim olan site sahibi onu yeniden başka biçimlerde aktif hale getirmektedir. Sitenin hangi ülkeden yönetildiği tespit edilememektedir. "Oslo'dan İstanbul'a" birçok ülkeden yönlendirilme ihtimali vardır. Ancak, ortada bir gerçek vardır ki, o da site sahibinin, her kimse, yerel ve ilgi çekmek isteyen birisi olduğudur.

Marsh sitenin kapatılamama durumunu filmin içinde şu şekilde açıklamaktadır: "Site kapatılamıyor. Sitenin IP adresi sürekli değişiyor. Site sürekli olarak kendisini kapatıp başka bir sunucudan yeni bir adres alıyor. Sitenin bir kopyasını, aldığı yeni adrese atıyor. Bilgisayar ismini silip güvenli, yeni bir IP adresi sağlıyor. İnternette binlerce sahte sunucu var. Kurbanları da yakın zamanda bitmeyecektir. O kadar çabuk ulaşılıyor ki sitesine, kendi sunucusu bile olabilir. IP'sini sürekli blokluyoruz; ama başka bir sunucuda kopyası çıkıp duruyor."

Öyleyse internet kimindir? Filmde gelinen bu nokta, internetin sahibinin kim olduğuna yönelik tartışmaları hatırlatmaktadır. İnternet aslında sahipsiz bir yerdir. Söz konusu teknolojiler ve bağlı oldukları iletişim teknolojileri modern dönemin zaman-mekân

olgusunu dönüştürmüştür. Bu bağlamda, internet teknolojileriyle değişen zaman-mekân olgusuna değinmek faydalı olacaktır.

Temelde insanın ötekilerle iletişimi, aynı uzam ve aynı mekânda olduğu için yüz yüze etkileşimi içerir. Ne var ki, çağdaş dünyada toplumsal ilişkiler ve toplumsal sistemler zaman ve mekâna yayıldığı için fiziksel olarak orada olmayan ve giderek daha uzakta olan ötekilerle ilişki kurarız. Zaman ve mekândaki bu uzaklaşma yeni iletişim ve ulaşım biçimleriyle kolaylaşmıştır. Bu yeni iletişim araçları televizyon, telefon ve bilgisayar gibi ağlara dayanan iletişim araçlarıdır. Özellikle zamanın uzakta olmasına şöyle bir örnek verilebilir: Bir web sayfasındaki bilgi kişinin o siteyi ziyaretinden hemen önce yüklenmiş ve daha sonra kullanılmak üzere kaydedilmiş olabilir. Ama siteyi ziyaret eden kişi o anda söz konusu bilgiye ulaşacaktır. Giddens, böyle bir uzaklaşma nedeniyle mekânların giderek fantazmagorik hale geldiğini ileri sürmektedir. Bu durum rüya benzeri, fantastik ve seyirlik yeni tüketim araçlarıyla uyum halindedir (Aktaran Ritzer, 2000). Yeni iletişim biçiminde geçmiş, gelecek ve şimdi birbirinden ayrılmaz. Geçmiş, şimdi ve geleceğin aynı iletide birbirleriyle etkileşim içinde olacak şekilde programlanabildiği bu yeni sistemde, zaman silinmektedir. "Akışlar uzamı ve zamansız zaman, tarihsel olarak aktarılan sunum dizgelerinin çeşitliliğini aşan ve içeren yeni bir kültürün, kurguyla inanç haline gelen gerçek sanallık kültürünün maddi temellerini oluşturur" (Castells, 2002, s. 215).

Bu sanallık kültürü içinde zamansal mesafeler ortadan kalktıkça bilgisayar ve iletişim teknolojileri artık bir makine veya bir teknoloji aracı olmaktan çıkıp, Virilio'nun (2003) tanımıyla otomatik bir görme makinesi haline gelmektedir. Böylece dünya, "anında duy" döneminden "anında gör" döneminin aşırı teşhirciliğine sert bir geçiş yapmıştır. Bundan böyle, istesek de istemesek de, insanlar-arası her ilişki, her iletişime geçiş, her bilişsel girişim, bizleri küresel hale getiren bir optik yer değiştirmenin gayri meşru şiddetine ortak edecektir (Virilio, 2003, s. 70-71).

Şiddetin aşırı teşhirciliğe varan boyutu, Gregory Hoblit'in *öldür.com* adlı filminde aynı sertlikte ortaya konmuştur. Bu sertliğin ilk belirtileri filmin kahramanlarının (Marsh ve Dowd) bir türlü tespit edemedikleri siteden canlı bir ölüm olayının gösterilmesiyle başlamaktadır. Seyirlik şiddet gösterisi, killwithme.com adlı siteden canlı olarak yayımlanmaya başlar. Aslında filmin ilk

sahnesinden itibaren aşırı bir şiddet atmosferi kendisini hissettirir. Site ekranında çıkan yazı olayı özetler gibidir: Siteyi ne kadar çok kişi ziyaret ederse sitede canlı ölüm o kadar çabuk gerçekleşecektir. Katilin bu ölüm sitesinin ismini izleyenlerin beynine işleme yöntemi ise, sitenin adını kurbanın göğsüne kazımasıdır. Artık killwithme.com sitesi sanal alanın yeni oyuncaklarından biri olmuştur. Sanal ortamda gerçek kurbanlar üzerinden oynanan bir oyundur bu. Öldürülmek üzere seçilen kurbanlar için her seferinde farklı düzenekler kurulur; ölümün süresi siteye giren kişilerin sayısına bağlı olarak belirlenir. Ölümün süresi kurban olarak seçilen kişinin ne kadar merak uyandıracağına bağlıdır; başka bir deyişle, örneğin kişi popülerse, daha çok merak edileceği ve daha çok kişi siteyi ziyaret edeceği için daha kısa sürede ölecektir. Ölüm sadece bir katilin, yani sitenin sahibi Owen'ın (Joseph Cross) sorumluluğunda değildir. Kurbanın ölümü gerçekleştikten sonra sitede beliren yazı adeta ölümün sanıklarını işaret eder gibidir: "Tüm desteğiniz için teşekkürler."[3]

Owen, killwithme.com sitesini yeniden kullanıma açtığında meraklı izleyiciler yeni bir cinayeti izlemek için büyük bir heyecanla beklemektedirler. Her seferinde siteye girenlerin sayısı artmakta ve sitenin popülaritesi bir salgın gibi yayılmaktadır. Ziyaretçi sayısı, ikinci canlı ölüm yayınında daha da artmıştır. Çünkü artık bu canlı ölüm oyunu, sadece internet üzerinden değil, cep telefonundan ve hatta televizyondan izlenebilecek duruma gelmiştir. Sitenin hızla popülerleşmesi ve gerçek bir ölümü izlemeye yönelik bu derecede bir ilginin oluşması, Huxley'in *Cesur Yeni Dünya*'da yaptığı çıkarımları akla getirmektedir. İnsanlar, düşünme yetilerini altüst eden teknolojilere bağımlı hale gelmekte ve hazza dayalı tutkularının esiri olmaktadır.

---

3. Siteyi ziyaret edenler, ölümleri bir reality show gibi izlerlerken, olayın toplumsal arka planına yönelik herhangi bir sorgulama içine girmemektedirler. Siteyi kuran kişinin kim olduğu, neden bu tür bir aşırı şiddet eğilimi içinde olduğu, sitedeki canlı ölüm olaylarının nereye varabileceği ya da kendilerinin bu işe aktif olarak dahil olmalarının vicdani boyutlarını hiç sorgulamamaktadırlar. Sonuçta bu bir oyundur ve kurbanları gerçek de olsa, ölümden alınan haz o an için bütün duygulara galip gelmektedir. Oysa, olayın perde arkası oldukça trajiktir. Katil aslında medyada ölümü canlı olarak yayımlanan bir profesörün oğludur. Babası intihar etmiş ve intihar anı canlı olarak yayımlanmakla kalmamış, videosu defalarda televizyon kanallarında dönmüştür. Owen, medya ve teknolojinin yarattığı bir kurbandır ve yine aynı teknolojilerle, babasının ölümünü yayımlayanlardan öç almaktadır. Seçtiği kurbanlar da bu olayla direkt ya da dolaylı olarak ilişkilendirdiği kişilerdir.

Öldür.com sitesinde canlı bir işkence ve ölüm gerçekleşmektedir; olay ciddi bir güvenlik sorunu olması yanında, önemli bir medya olayıdır da. Bu tip durumlarda genel olarak medyanın beklentisi, bir basın toplantısı düzenlenmesi ve kamuoyu yaratılması yönündedir. Sitede ikinci kurbanın görüntüleri yer almaya başlayınca, beklenen basın açıklaması yapılır.

Basın açıklaması polis şefinin ağzından şu kelimelerle dökülür: "Bir hafta içinde şehirde barbarca cinayetler işlendi. Katilin dizayn ettiği şekliyle, siteye ne kadar çok kişi girerse, kurban o kadar çabuk öldürülmüş oluyordu. Milyonlarca Amerikalı siteyi ziyaret etti ve bunun bir düzmece olduğunu düşündü. Ama maalesef öyle değildi. Şu anda seçilen kişinin hayatı tehlikede. Kurban, çocuk sahibi ve sevilen bir koca. Bizden birisi yani. Şu an gördüğü işkence akla sığmayacak derecede zalimce; siteyi kapatmak ve suçluyu adalete teslim etmek için elimizden geleni yapıyoruz. Bu arada herkesten siteye girmemesini istiyoruz. Ne kadar az insan girerse o kadar uzun süre araştırıp suçluyu yakalayabiliriz. Siteyi ziyaret eden her Amerikalı cinayetin ortağı sayılır. Cinayetin silahı sizsiniz!"

İnternet ve diğer iletişim araçları gerçeklik kavramının zeminini kaydırmakta, gerçeklik algısını farklı bir boyuta taşımaktadır. Dolayısıyla izleyenler oturma odalarında savaş görüntülerini izlerken ne hissediyorlarsa, benzer duygularla, killwithme.com'u izliyorlar ve gerçek ölümün ne olduğuyla ilgili bir karmaşa yaşıyorlar. Bu karmaşa filmde çok güçlü bir şekilde işlenmiştir. Çünkü ikinci kurbanın ölümü birinciden daha hızlı bir şekilde gerçekleşiyor. Yapılan basın toplantısı insanların merak duygularını daha da artırıyor. Bir anlamda basın toplantısıyla sitenin reklamı yapılmaktadır. Üstelik Marsh'ın belirttiği gibi, kimse yanlış bir şey yaptığını da düşünmemektedir. Çünkü düşünmeleri için ortada bir neden de yoktur. Yalnızca bir siteyi merak ediyorlar. Bir şeye "bakıyorlar". Yabancıların sevişmesini izliyorlar, bir gazetecinin kafasının kesilişini izliyorlar. Medya ve internet, toplumu nasıl bir düzleme taşımaktadır? Yine film içinde Dedektif Eric Box'un (Billy Burke) FBI Özel Ajanı Jennifer Marsh'a (Diana Lane) sorduğu soru bu anlamda oldukça manidardır: "Dünya ne zaman bu hale geldi?"

Dünya çok hızlı bir şekilde bu hale gelmiştir. Ancak, buradaki tek suçlu teknolojinin kendisi veya medyanın kendisi midir?

Sanallaşma, gösteri ve gözetleme gibi eğilimlerin merkezi önem kazandığı günümüz kitle kültüründe, eğlence programı ardından gelen savaş görüntüleri, bilgi ve eğlencenin iç içe geçişi, ikisinin arasındaki sınırın belirsizleşmesine yol açmaktadır. Reklamla haberin iç içe geçtiği, herhangi bir tüketim nesnesini dramatik bir başka olayla birleştirme mantığı, olayın etkisini nötralize etmekte ve birbirlerinin yerine ikame edebilen görüntüler arasındaki anlam farkını azaltmaktadır. Böylece, gerçek olgular arasındaki anlam farkını da belirsizleştirmektedir (Çakır, 2007).

Artık gerçekliğin yerini sahnelenmiş gerçeklik almaktadır. Ramonet'in sorduğu gibi: "Gerçek, benim ekranda ölürken gördüğüm sanal bedenin gerçeğinde mi? Ya da gördüğüm şeyin bende uyandırdığı gözyaşlarının maddeselliğinde mi? Öyle ya da böyle, durumun karmaşıklığı apaçık ortada; insanlar bundan böyle kolaylıkla şöyle düşünebilmektedir: Mademki dökülen gözyaşları gerçek, öyleyse buna neden olan olay da gerçektir. Heyecanın yarattığı bu iki şeyi birbirine karıştırma durumu, heyecanın kendisinden daha denetlenemez bir şeydir." (Ramonet, 2000, s. 52)

Günümüzde yaşanan gerçeklik bir boyutuyla, artık insanların denetiminin mümkün olamayacağı bir noktaya ulaşmıştır. Başka tür bir gerçekliktir yaşanan, başka bir boyutta, dayanakları başka tür bir hayata göre belirlenmiş ya da tamamen bilinen kuralların dışında!.. Kuralsızlığın kural olduğu bir gerçekliktir yaşanan...

Üstelik bu yitirilen gerçeklik duygusunu medya da pekiştirmektedir. Gösteri ve gözetleme kültürünün uzantısı olarak medya söylemlerine yapışık olan sembolik şiddet, sistemin yapısına içkin olan şiddetle örtüşmektedir, onu beslemektedir. Üstelik burada kime şiddet uygulandığının ya da kimin izlendiğinin hiç önemi yoktur. İsimler, kimlikler önemini yitirmiştir. Önemli olan gösteri ve bu gösterinin rakamlarıdır.

öldür.com filminin içinde, eylemlerini gösteriye dönüştüren ölüm sitesi ve bu gösteriye yönelik ilginin çok yüksek rakamlara ulaşması, Katil Owen'ın Ajan Marsh'ı kaçırmasıyla doruğa ulaşmıştır. Ajan Marsh ve Owen arasındaki diyolog aslında bu önemsiz hale gelen kimliklere gönderme yapmaktadır. Owen, Marsh'a bunu şu şekilde ifade eder: "Sen ve birlikte çalıştığın arkadaşların istediğiniz kişilere canınız ne isterse söylüyorsunuz! Kimi incittiğinize bakmadan."

Filmde aslında kendisi de bir kurban olan Owen'a yakınlaşmamızı sağlayan şey, onun finalden bir önceki sahnede Marsh'ı öldürmeye hazırlandığı sırada bu cinayetleri niye işlediğine dair sözledir:

"Sadece bana yapacakları şeyi sana yapıyorum. Ama uzun süreliğine değil. Çünkü yakında infaz canlı olarak televizyonlara gelecek. Bilgisayarlarımıza, telefonlarımıza, el cihazlarımıza ve fazla pahalı da olmayacak. On dolara falan olacak. Kameranın gözleri aynı anda, aynı şeyi izliyor olacak. Kocaman mutlu bir aile. Sizlere bunları getiren kişi önemli değil. Sponsor bulmakta da zorluk çekmeyeceğim. İzleyenler seni yavaş ya da hızlı öldürecekler. Üstelik bir de para verip, bir insanı öldürürken izliyorlar nasıl olsa. Sanırım bu sefer hızlı olacak, hem de çok hızlı." Owen, Dedektif Marsh ölürken son olarak şunu söylemiştir: "Bana en iyi izleyici rakamlarını veriyorsun." Bu son cümle, medya ve teknoloji işbirliğinin nasıl kontrolden çıkabileceğini ve aşırı şiddetin normalleştirilerek kolayca bir seyirlik malzemeye dönüştürülebileceğini göstermesi açısından oldukça çarpıcıdır.

Canlı yayında ölümle ilgili en tartışmalı olaylardan birisi, 1998 yılının Kasım ayında Doktor Kevorkian'ın medya sahnesindeki ölümcül vuruşunu yaptığı tarih olmuştur. CBS'in meşhur "60 Dakika" programının yapımcısı Mike Wallace, bir ötanazi seansını yayımlamak gibi, ortaya dâhiyane bir fikir atmıştır. Medyatik popülizmin doruklarında gezinen Bay Ölüm de yayını kabul etmiştir. Thomas Youk adlı bir hastanın, vücuduna enjekte edilen zehrin etkisiyle yaşama veda edişini kaydettiği videoyu Kevorkian, CBS'e yollamıştır. 22 Kasım Pazar günü yayımlanan "TV'de ölüm" adlı video 15 milyon kişi tarafından izlenmiştir. Bu olaydan sonra medya dünyasında bir süredir klişeleşen etik-reyting-kâr üçlüsü konusunda tartışmalar başlamıştır. Yani, insanlar ölürken onları videoya çekip bunu bir sürü yabancıya göstermeli midir? Evet, belki bazılarımız böyle bir program başlayınca televizyonlarını kapatıyor; ama ya kapatmayan 15 milyon? Tabii bütün bunların ötesinde, bir insanın ölümü üzerinden para kazanan bir TV kanalı reyting uğruna daha ne kadar ileri gidebilir? (Arsan, 1999) Söz konusu örnek, artık önü alınamayan medyatik ölümlerin başlangıcıdır. Bunların en sonuncusu ise Saddam'ın idam anına ait görüntülerdir. Darağacı görüntülerinin hem televizyon hem internet üzerinde milyonlarca kişi tarafından izlenmesi, hem de

cep telefonu kayıtlarının cepten cebe yayılması, insanın ölüme ve idama olan gizli ilgisini de bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Yüzlerce arama motoru içinde Google'da yer alan çok sayıda klipten sadece biri 12.3 milyon kişi tarafından izlenmiştir. İnfaza bu denli merak, tartışma konusu olurken, Batı Ontario Üniversitesi'nden Prof. Tim Blackmore, bunu tarihe tanıklık etme hissine bağlıyor. Blackmore, tüm öğrencilerinin 2002'de *Wall Street Journal* muhabiri Daniel Pearl'ün kafasının uçurulması görüntülerini izlemek için ekranlara üşüştüğünü hatırlatıp, "Korkunç da olsa fazlasıyla her şeyi izliyoruz. İnsanlar seyirci, gözlerimizle yaşıyoruz. Bu araba kazası gibi iğrenç bir 'cazibe'. Tanığın bakış açısında intikam fantezisi var. İnsanlar hep infazı sevmiştir. İnsanlar tarihin bir parçasına tanıklık ettiklerini hisseder" yorumunu yapıyor. *West Central Tribune* gazetesinden Kathleen Parker, internette milyonların "ölüme tıklamasını", "Ölüme tanık olmaya merak-lıyız; çünkü onun hepimizi beklediğini biliyoruz" şeklinde yorumluyor. Önde gelen Batılı yorumcuların infaza bulduğu isim "linç". *Independent* yazarı Robert Fiske, "Saddam'ın linç edilmesi Batı'nın Mart 2003'te başlattığı utanç verici haçlı seferindeki süreçlerini tanımlayan anlardan biri olarak ortaya çıktı" yorumunu yapıp bir arkadaşının görüntüler üzerine kendisine, "Tüm kanlı şeyler müstehcendir" dediğini aktarmıştır. Müslüman dünyada insanları korkunç görüntüleri izlemeye iten neden "ibreti görme, ders alma" düşüncesi olurken, ölümü yayımlayan Batılı sitelerde hava tamamen farklıdır. Bu sitelerden birinde Saddam görüntüleriyle ilgili anons sarsıcı olmuştur: "Güzel bir Saddam filmi seyretmenin tadını çıkarın. Saddam'ı izlemeye bayılıyoruz." (*Radikal* gazetesi, 2007)

Mutman'mn belirttiği gibi: "Televizyon, seyir ve boşalmanın iç içe geçerek dış tehditin, korkunun, rutinin ve çaresizliğin, pasifliğin yol açtığı çıkışsızlığın kanalize edildiği bir yola dönüşmüş bulunmaktadır. Aydınlanma ve aydınlanmış cehalet, bilgiç ve dolayısıyla meşru cehalettir; cinayetler, kazalar, açlık, işsizlik, katliamlar, kıyımlar karşısında çaresizliğimizin günlük onaylanması ve aynı anda bunları gördüğümüz için rahatlamamızdır." (Aktaran Çakır, 2007-08, s. 173-174)

Filmin final sahnesinde Marsh'ın kendi rozetini tutarak tüm izleyicilere göstermesi, güçlü olanın yine de sistemin kendisi olduğuna yönelik sembolik bir göndermedir. Çünkü, güçlünün her

fırsatta kendi gücünü göstermesini gerekli kılan bir dünyada yaşanmaktadır. Bu aynı zamanda Huxley'in belirttiği Dünya Devletinin istikrarının ne olursa olsun devam ettiğine yönelik bir şartlandırmanın izleyiciye sunulmasıdır.

Sonuç

Huxley, ilk olarak 1932 yılında yayımlanan *Cesur Yeni Dünya* adlı eserinde, tek bir dünya devletinden bahsetmektedir. Sözünü ettiği bu dünya devletinin istikrarı ise, biyolojik mühendisliğe dayanarak, insanın tümüyle koşullandırılması yoluyla sağlanmaktadır. Bu koşullandırma, insanların birey olarak yok olmasına ve her şeyin toplumsal bir uzama yerleşmesine neden olacaktır. Huxley, daha 1932'li yıllarda, adına ister kâbus senaryosu diyelim ister bir karşı ütopya, aslında bugünkü dünyanın tam da geldiği noktayı tarif etmiştir. İleri sürdüğü tezin temel dayanağı, bireyin dünya devleti tarafından koşullandırılmasında yatmaktadır. Fakat bu zorla sağlanan ve en önemlisi Orwell'in tarif ettiği gibi dışarıdan sürekli bir denetim ve baskı yoluyla yapılan bir şey değildir. Bu koşullandırma ve denetim sistemleri gönüllülük esasına dayanmaktadır.

Huxleyci kehanette gardiyanlara, kapılara ya da Hakikat Bakanlıklarına gerek yoktur. Bir halk saçma sapan şeylerle eğlendiği, kültürel yaşam, aralıksız eğlence turları şeklinde yeniden tanımlandığı, ciddi kamusal konuşmalar bebeklerin çıkardıkları seslere benzediği ve kısaca halkın kendisi bir izleyici kitlesi, halkın kamusal işleri de bir vodvil temsiline döndüğü zaman, artık ulus riskle yüz yüze gelmiş ve kültürün ölümü açık bir olasılık haline dönüşmüş demektir (Postman, 1994).

Bu olasılık artık önemli ölçüde gerçekleşmiştir. Bunu sağlayan en önemli araç ise iletişim teknolojileri, dolayısıyla medya olmuştur. İletişim teknolojileriyle yalnızca zaman-mekân olguları iç içe geçmekle kalmamakta, toplumsal gerçeklik algısı da ciddi bir dönüşüm yaşamaktadır. Televizyonun yayın formatı, internet ve benzeri teknolojilerin görüntüler arasında hızla sörf yapabilmeleri, reklamla haberi, melodramla eğlenceyi iç içe geçirerek, gerçek ile fantastik olan arasındaki farkı bulanıklaştırmaktadır. Başka bir deyişle, farklı bir gerçeklik düzlemine, bir tür "yeni dünya düzeni"ne geçilmektedir.

Televizyon, internet ve benzeri iletişim araçlarındaki görüntü serbestliği, bu teknolojileri "otomatik bir görme makinesi"ne dönüştürmüştür. "Anında gör" döneminin başlamasıyla birlikte, her türlü görüntü bir teşhir malzemesi olabilmektedir. Yalnızca günlük hayatın sıradan görüntüleri değildir dolaşımda olan, acının, tecavüzün, ölümün vb aşırı şiddetin sahnede olduğu görüntüler, en yüksek izleyici/ziyaretçi sayısına ulaşmaktadır.

Ekran aracılığıyla sadistliğe varan şiddet eylemleri yayımlanmakta, izleyici de bu görüntüleri bir röntgenci hazzıyla "gözetlemektedir". Freud'a göre, röntgencilik ve teşhircilik ayrılmaz bir ikilidir. Teşhircilik, insanın kendi bedeninin parçasına bakmasını içeren oto-erotik etkinlikten kaynaklanır. Bilinçdışında teşhirci olan herkes aynı zamanda birer "röntgenci (voyeur)"dir. Kendini sergileme arzusu ise skopofilik dürtünün[4] bir değişimidir (Aktaran Pacteau, 2005). Bu bağlamda, kişiler televizyon ve diğer iletişim teknolojilerinin teşhir ettiği başkalarına ait görüntüleri izleyerek, günlük sıkıntılarından, korkularından ve çaresizliklerinden bir tür içe boşalma yoluyla kurtulmaktadırlar.

Şiddet içeren görüntüleri izlemek, birey üzerinde yıkıcı etkiler yaratsa da, gözetimden alınan hazzın sürmesine yönelik karşı koyulmaz bir arzu yarattığı da gözlenmektedir. Kişi bu arzusunun esiri olmakta ve her türlü koşullandırma sistemlerine gönüllü olarak katılmaktadır.

Özetle şunu söyleyebiliriz ki, "cesur" yeni dünya düzeninde birey, kitle iletişim teknolojileri ve dolayısıyla medya aracığıyla düşünme yetisi dumura uğramakta, acı, şiddet, kan, savaş ve en uçta ölüm bile seyirlik bir eğlence malzemesine dönüşmektedir. Toplumun bir bütün olarak şartlandırılması, bireysel hazlardan çok toplumsal zevklerin yaratacağı "istikrarlı" bir hayat adına bir tür tutulma (hipnopedya) şeklinde gerçekleşmektedir. İletişim teknolojileri ve medya işbirliği insanı yeni bir düşünme ve eyleme düzlemine mi götürmektedir; yoksa, "düşünen insanın" yok olusuna mı? Bunu ilerleyen zaman gösterecektir.

---

4. Skopofilik Dürtü: Başkalarını sevişirken izleme, çıplak resimlere bakma, pornografik film izleme vb. etkinliklerden zihinsel haz alma. Cinsel doyum için bir önkoşul olması halinde cinsel bir sapma olarak değerlendirilir (Pacteau, 2005, s. 181).

Kaynakça

Arsan Doğru, Esra (1999), "Sevgili Medyatik Ölüm", Medyakronik Akademi, www.medyakronik.net/akademi/makaleler/makaleler35.htm.

Bezell, Nail (*1984*), *Yeryüzü Cennetlerinin Sonu*, Say Yayınları, İstanbul.

Brearley, Michael–Sabadini, Andrea (2008), "*The Truman Show: How's it going to end?*", Int J. Pyschoanal 89, s. 433-440.

Baudrillard, Jean (2003), *Simülakrlar ve Simülasyon*, Çev. Oğuz Adanır, Doğu Batı Yayınları, Ankara.

Bourdieu, Pierre (2000), *Televizyon Üzerine*, Çev. Turhan Ilgaz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Castells, Manuel (2002), "Gerçek Sanallık Kültürü", Çev. Kemal Atakay, *Cogito*, Internet: Üçüncü Devrim, Sayı 30, s. 212-217.

Chomsky, Naom (1995), *Medya Denetimi*, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul.

Çakır, Süreyya (2007-08), "Medya ve Şiddet", *Doğu Batı*, Yıl 10, Sayı 43, s. 161-180.

Furedi, Frank (2001), *Korku Kültürü*, Çev. Barış Yıldırım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Gökdağ, Remzi (2001), *Amerikan Medyasında 11 Eylül*, E Yayınları, İstanbul.

Güven, Sevgi Kesim (2007), *Gözetim Toplumu ve Toplumsal Meşruiyet*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Huxley, Aldous, (2000), *Cesur Yeni Dünya*, Çev. Ümit Tosun, İthaki Yayınları, İstanbul.

Kahraman, Hasan Bülent (2007), *Kitle Kültürü Kitlelerin Afyonu*, Agora Kitaplığı, İstanbul.

Mercadente, Linda A. (2001), "The God Behind the Screen:Pleasantville&The Truman Show", Journal of Religion and Film, Cilt 5, No. 2.

Orwell, George (2002), *Bin Dokuz Yüz Seksen Dört*, Çev. Nuran Akgören, Can Yayınları, İstanbul.

Pacteau, Francetta (2005), *Güzellik Semptomu*, Çev. Banu Erol, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Postman, Neil (1994), *Televizyon: Öldüren Eğlence*, Çev. Osman Akınhay, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Radikal gazetesi (2007), "İnsanlık Kendi Ölümünü Seyrediyor", 7 Ocak 2007, s. 17.

Ramonet, Ignacio (2000), *Medyanın Zorbalığı*, Çev. Aykut Derman, Om Yayınevi, İstanbul.

Ritzer, George (2000), *Büyüsü Bozulmuş Dünyayı Büyülemek*, Çev. Şen Süer Kaya, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.

Serdar, Ziyaettin (1998), "Hollywood Postmodernizmi: Yeni Emperyalizm", NPQ, Bersay Yayıncılık, İstanbul, Cilt 1, Sayı 3, s. 27-41.

Staples, William G., (1997), *The Culture of Surveillance Discipline and Social Control in the United States*, St. Martin's Press, New York.

Takış, Taşkın (2007-08), "Şiddet", *Doğu Batı*, Yıl 10, Sayı 43, s. 161-180.

Uğur, Aydın (2003), *Kültür Kıtası Atlası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.

Virilio, Paul (2003), *Enformasyon Bombası*, Çev. Kaya Şahin, Metis Yayınları, İstanbul.

SEKİZİNCİ BÖLÜM

Birmingham Okulu

İngiliz Kültürel Çalışmaları

Prof. Dr. Seda Mengü Çakar – Dr. Murat Mengü

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın Tarihsel Gelişimi ve Kuramcıları

Öncelikle, kültürel çalışmalar; toplumsal olguları analiz etme amacına yönelik olarak, psikoloji, sosyoloji, kültürel antropoloji, iletişim, politik ekonomi, film araştırmaları, sanat tarihi ve eleştirisinin yanı sıra, edebiyat, toplum ve medya kuramlarını da içeren disiplinler-arası bir çalışma alanıdır. Dil, cinsiyet, sınıf, ırk, etnik köken, milliyet, ideoloji gibi unsurlar, yapılan çalışmalardaki başlıca kriterlerdir. Bu bağlamda, Birmingham Okulu çerçevesinde vücut bulan İngiliz Kültürel Çalışmaları, bu alandaki akademik etkinliklerin temelini oluşturmaktadır. Birmingham Okulu'nun çalışmaları, genel bir ifadeyle, kitle kültürünün tek

tipleştirici dayatmalarına karşı alıcı konumundaki bireylerin direniş şekilleri üzerine odaklanmaktadır.

Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi (Birmingham Centre for Contemporary Cultural Studies– CCCS), 1964 yılında Birmingham Üniversitesi'nde kurulmuştur. Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nde, özellikle egemen kültürünün tek tipleştirici etkisine karşı izleyici direnişinin biçimleri üzerine çalışmalar ağırlık taşımaktadır. Bu merkezin ilk başkanı olan Hoggart'ın yapmış olduğu çalışma, temel bakış açısını oluşturmuş, özellikle kültürel biçimler, pratikler, kurumlar ve bu etkenlerin "toplum ve toplumsal değişimle olan ilişkilerine" ağırlık verilmiştir. İngiliz Kültürel Çalışmaları esas itibariyle disiplinlerarası bir girişim olarak kurulmuştur.

Denilebilir ki, önceki dönemlerde çok önemli bir küresel olgu niteliği taşıyan kültürel araştırmalar okulu, 1964 yılında Birmingham Üniversitesi Çağdaş Kültürel Araştırma Merkezi tarafından somutlaştırılmıştır. Birmingham Okulu, 1968'den 1979'a kadar Stuart Hall'un kontrolüne geçmiştir. Bu dönemde okul, "sosyolojik teori ve kültürel metinlerin edebi analizleri, kültürel yapay ürünlerin analizi, açıklanması ve eleştirisi üzerine çeşitli yaklaşımlar" (Kellner) geliştirmiştir.

İngiliz Kültürel Araştırmaları'nın öncüleri durumunda olan Hoggart, Willams ve Thompson, kültür endüstrileri tarafından üretilen kitle kültürünün dayatmalarına karşı işçi sınıfının kültürünü ve direncini güçlendiren bir kitle kültürü eleştirisi geliştirmişlerdir.

Bu öncüler ve onları takip edenler, insanların "kültürel budalalar" olmadığını ve izleyicinin kitle kültürüne karşı hiç de küçümsenemeyecek potansiyel bir tepkisinin söz konusu olabileceğini göstermeye çalışmışlardır.

Hoggart'ın, belirli sınıfların gündelik "yaşayan" kültürlerini anlamaya yönelik projesinin medyada gördüğü ilgi, merkezin araştırmalarının bu konu üzerinde odaklanmasına neden olmuştur (Turner, 1996, s. 70-71). Bu çalışmada, Amerikan iletişim araştırma geleneğinin yansımaları görülmekle birlikte, Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi zaman içinde Amerikan etkisinden sıyrılarak, medyanın ideolojik işlevinin analizine yönelmiştir. Bu yaklaşımda medya, "sosyal ilişkilerin ve siyasal sorunların tanımlandığı ve popüler ideolojilerin alıcı konumun-

daki kişiler yoluyla üretiminin ve dönüşümünün sağlandığı, egemen konumda bulunan önemli bir kültürel ve ideolojik güç" olarak ele alınmaktadır (Hall'dan akt. Turner, 1996, s. 72).

Kültürel çalışmalar, iki temel disiplin olan İngiliz dili ve edebiyatı ile sosyolojiyi gerek yaklaşımları gerek eleştirileri nedeniyle, deyim yerindeyse, topa tutmuştur. İşte bu nedenledir ki, Birmingham Üniversitesi'ndeki İngiliz Dili-Edebiyatı ve Sosyoloji Bölümleri, Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'ni bir tehdit olarak görmüşlerdir (ibid. s. 70).

Gündelik yaşam pratikleri ve anlamları kültürel çalışmaların odak noktasını oluşturur. Bu noktada, sinemaya gitmek, televizyon izlemek, yemeğe çıkmak gibi, bireylerin belli etkinliklerde bulunma ve bu tür etkinlikler sırasında çeşitli nesneleri kullanma biçimleri kültürel pratikleri meydana getirmektedir. Kültürel çalışmalar, daha açık bir ifadeyle, bireylerin belirli nesne ve etkinliklere verdikleri anlamları ve bu etkinlikler sırasındaki eylem biçimlerini incelemektedir.

Sardar (1999) kültürel çalışmaların beş özelliğini şu şekilde özetlemektedir:

1. Kültürel çalışmalar, kültürel pratikler ve bu pratiklerin güçle olan ilişkisini inceler. Örneğin, altkültürlere yönelik bir çalışma, Londra'daki genç ve beyaz çalışan kesimin sosyal pratiklerini, bu kesimin egemen sınıflarla olan ilişkisi bağlamında incelemektedir.

2. Kültürü tüm karmaşık biçimler bağlamında anlamanın yanı sıra, kültürün kendisini ortaya koyduğu sosyal ve siyasal bağlamı incelemeyi amaçlar.

3. Kültürel çalışmalar, hem bir çalışma hem de siyasal eylem ve eleştiri alanıdır. Örneğin bu alandaki bir çalışma, siyasal bir proje olacak biçimde genişletilebilir.

4. Açıkça söylenmeksizin ya da uygulanmaksızın kabul edilen kültürel bilgi ile bilginin nesnel ya da evrensel biçimleri arasındaki ayrılığı ortadan kaldırmak için bilgi dağılımının açık ve uzlaşıma yönelik olmasına çalışır.

5. Modern toplumun etik açıdan değerlendirilmesini ve siyasal eylemin radikal biçimde düzenlenmesini amaçlar.

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın gerçekte ne olduğu sorusuna ilişkin Hoggart'ın yaklaşımı konunun daha iyi anlaşılmasına yardımcı olabilir. Hoggart'a göre (akt. Hebdige, 1993), İngiliz Kültürel Çalışmaları iki temel öneriye dayanmaktadır. Bu önerilerden

ilki, iyi ya da kaliteli edebiyat eserlerini anlama, beğenme, takdir etme ve bu eserlerin tadına varma yetisine sahip olmayanların, toplumun doğasını anlamalarının da mümkün olamayacağıdır. İkincisi ise, eleştirel edebiyat analizinin, saygın akademik çevrelerin edebiyat anlayışının dışındaki, kitle iletişimi ve popüler sanat gibi belirli sosyal olgulara uygulanabileceğidir. Dolayısıyla, bu olgular içerdikleri anlamları bireylere ve bu bireylerin oluşturdukları toplumlara yansıtabileceklerdir (Hebdige, 1993).

Morley ve Chen'e göre (1996), Williams ve Hoggart gibi, Hall da, eğitim politikasına, özellikle de daha dezavantajlı olanların eğitimine yoğunlaşmıştır. Dolayısıyla 1979'lara kadar CCCS'de verdiği lisans eğitimini Açık Üniversite boyutuna taşımış ve eğitim alanında giriştiği entelektüel macera ve yenilikçi yaklaşımla sınırların aşılmasını sağlamıştır.

Stuart Hall, kültürel çalışmaların uluslararası anlamda başat olan biçiminde öne çıkan bir isimdir. Hall, zekâsı ve kişiliğiyle, Birmingham Üniversitesi'ndeki Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin itici gücü olmuştur. Bir bakıma, kültürel çalışmalar bu merkezle özdeşleşmiştir. Stuart Hall'un Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin önce başkan yardımcılığını, daha sonra da başkanlığını yaptığı dönemde "Marksist kültürel çalışmalar" ortaya konmuştur. Hall, bu çalışmanın uluslararası düzeyde yayılmasında ve entelektüel anlamda gelişmesinde de önemli bir rol oynamıştır (Sparks, 1996, s. 71-72).

Stuart Hall'un Hoggart'ın ardından başkanlık görevini alması, üzerinde durulan konularda da değişime neden olmuş, metinlerdeki gösterge sistemleri yoluyla, ideoloji ile medya arasındaki ilişkiler irdelenmeye başlanmıştır. Uzun bir süre altkültürlerin oluşumu, altkültürlerin egemen ve ebeveyn kültürleriyle ilişkilerinin yanı sıra, bu kültürlerin direnç ve bütünleşme süreçleri inceleme konusu olmuş, bu kapsamda haz ve anlam üreten ritüeller ve pratikler analiz edilmiştir.

1968'deki radikal öğrenci hareketleri sonrası doğan Marksist kültürel çalışmaların, SSCB'nin yıkılmasıyla sona erdiğini belirten Sparks (1996), dolayısıyla, Marksizm'le yaklaşık yirmi yıl süren yakın ilişki sonucunda, kültürel çalışmaların, başlangıçta İngiliz edebiyat çalışmalarındaki marjinal konumundan çıkıp, Amerika ve Avustralya'nın yanı sıra, İngiltere'deki beşeri bilimler çalışmalarında merkezi bir konuma geldiğini belirtmektedir.

Marksizm'le kurulan oldukça uzun süreli ilişkiye rağmen, Hall, "kültürel çalışmalar ve Marksizm'in kuramsal bir uyum içinde olduğunu gösteren tek bir an bile" olmadığını belirtmektedir (Hall, 1992, s. 279). Hall, bu konuya ilişkin, kültürel çalışmalara "Yeni Sol'dan" giriş yaptığını ve "Yeni Sol'un Marksizm'i bir çözüm olarak değil, bir sorun, bir bela veya bir tehlike olarak" (Hall, 2008, s. 88) gördüğünü belirtmektedir. Bu söylem, Yeni Sol'un Marksizm'deki gibi kuramsal sorularla herhangi bir bağlantısının olmadığını, üstelik bu tür sorulardan da bütünüyle yalıtıldığını ortaya koymaktadır.

"Başlangıçtan itibaren hemen her zaman zaten teorik ve politik anlamda müthiş yetersizlikler, yankılanan suskunluklar, Marksizm'in büyük ihmalleri gibi sorunlar vardı. Marx'ın hiç söz etmediği ya da anlamamış göründüğü, kültür, ideoloji, dil ve simgesellik gibi bazı meseleler bizim çalışmamızın ayrıcalıklı konularıydı... Britanya Kültürel Çalışmaları ile Marksizm'in karşı karşıya gelmesi, öncelikle, bir teoriyle değil... bir problemle çarpışma olarak anlaşılmalıdır." (Hall, 2008, s. 88).

Kültürel çalışmaların gerçekte ekonomi politiği değil, belirli ekonomi-politikçilerin bunu uygulama biçimini reddettiğini vurgulayan Groosberg (2008), kapitalizme yönelik tartışmaların her zaman için çalışmaların merkezini oluşturduğunu söylemektedir.

Kültürel çalışmaları Hall şöyle dile getirir: "Foucaultcu bir anlamda söylemsel oluşumlardır. Basit kökenleri yoktur ama... bu şekilde ilk adlandırıldığında bazılarımız zaten belirli bir noktada bulunuyorduk. Kültürel çalışmalardan kaynaklanan uygulamaların çoğu, benim deneyimlerime göre, başkalarının çalışmalarında zaten mevcuttu... Kültürel çalışmalar çoklu söylemlere sahiptir; bir dizi farklı tarihi vardır. Formasyonların bir bütünüdür. Geçmişte, kendine özgü farklı konjonktürleri ve uğrakları vardır. Birçok farklı türdeki çalışmayı içermektedir." (Hall, 2008, s. 86-87)

Kültürel çalışmalar zaman içinde uluslararası akademik camianın en hareketli ve en tartışmalı alanlarından biri durumuna gelmiştir. Üniversite programlarının yanı sıra, bu alandaki akademik faaliyetler ve yayınlar da hızla popülerlik kazanmıştır. Ancak bu hızlı gelişim, kültürel çalışmaların gerçekte ne anlama geldiği konusunda fikir birliğine varılmasını da zorlaştırmıştır. "Geleneksel disiplinlerin aksine, kültürel çalışmalar, kendisini... ne genel olarak doğruluğu kabul edilen ve kanıtlanmasına gerek

görülmeyen bir önerme ne de çoğunlukça veya resmen kabul edilen bir düşünce" olarak tanımlamaktadır. Hall, kültürel çalışmaların "birbiriyle mücadele halinde olan farklı metodolojiler ve kuramsal konumlarla yapılandırıldığını" (akt. Stratton ve Ang, 1996, s. 361) belirtmektedir.

"Kültürel çalışmaların 'açık ve deneysel' yapısının önde gelen uygulayıcılar tarafından sürekli ve ısrarlı biçimde vurgulanması, problemli olmayan bir liberal çoğulculuğa işaret etmez. Açık uçluluğun retoriği, söylemsel bir yapı ve düşünsel bir uygulama olarak kültürel çalışmalardaki farklılığı belirlemek için geliştirmiştir. Kültürel çalışmalar disiplinler-arası, hatta disiplinlere karşı ya da disiplinler üstü bir girişimdir." (ibid. s. 361)

Kendisine atfedilen "kurucu" sıfatını kabul etmeyen Hall, kültürel çalışmaların Raymond Williams ve Richard Hoggart'la karşılaştıklarında kendiliğinden ortaya çıkan bir şey olmadığını belirtmektedir. Aynı şekilde, İngiliz Kültürel Çalışmaları hakkında Illinois Konferansı'nda yapmış olduğu bir konuşmada, kültürel çalışmaların ruhunun koruyucusu gibi ataerkil bir üslupla konuşmak istemediğini ve beklentisinin, bu çalışmaların gerçek anlamının kavranmasını sağlamak olduğunu vurgulamıştır (ibid. s. 369).

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nı uluslararası kültürel çalışmaların özü ya da merkezi olarak konumlandırmanın doğuracağı sorunların farkına varan Hall, İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın neden İngiltere dışında da olumlu bir biçimde karşılanabileceği sorunsalını açıklama ihtiyacı duymamıştır. Stratton ve Ang'a (1996) göre, kültürel çalışmaların ulus ötesi boyutları konusu üzerinde de durduğu söylenemez. "İngiltere, bu pratik için hem doğallaştırılmış sınırı hem de verili bağlamı oluşturmuştur. Dolayısıyla, Hall, kültürel çalışmaların İngiltere'de tarihsel anlamda ortaya çıkışını, içsel doğal güçler tarafından belirlenmiş ve İngiltere'ye özgü doğal bir gelişim" olarak betimlemektedir. İngiliz kültürü ve sınıf ilişkileri farklı yerlerdeki Avrupa çağcıllığını tanımlayan sınıf politikalarına direnç gösteren bir süreklilik arz etmektedir (s. 369-370).

Hall, II. Dünya Savaşı sonrası dönemi, "İngiliz toplumunun neofeodal yapısının siyasal bakımdan zayıf ve dengesiz duruma sokulduğu" zaman olarak tanımlamaktadır. Hall'a göre, kültürel çalışmalar eski hegemonik düzenden kaynaklanmayıp, aksine bu

düzeni sarsıcı bir etki yaratacak biçimde tamamen yeni bir uzamdan ortaya çıkmıştır. Kültürel çalışmalar, "yeni sosyo-kültürel düzeni anlamaya çalışarak ve özellikle sınıfla ilgili güç ilişkilerinin eleştirisini yaparak" varlığını ortaya koymuştur. İngiltere'nin "sonunda 'modern dünyanın' (ya da postmodern) bir parçası olmasıyla" birlikte, kültürel çalışmalar, alternatif olarak "sosyolojik analiz tarafından işgal edilecek" olan alana yerleşmiştir. Örneğin, "sosyoloji gibi, güçlü bir burjuva kuramsal geleneğinin olmayışı, İngiltere'de 'İngiliz' olan kültürel çalışmaların gelişimi için olanak sağlamıştır". Dolayısıyla, kültürel çalışmaların tarihsel olarak İngiliz tarihine ve kültürüne has özelliklerden kaynaklandığı düşünülmektedir. Hall, İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın ortaya çıkışını sağlayan, özellikle tüketim toplumu ve kitle iletişim araçlarına yönelik tarihsel koşulların bütünüyle İngiliz olmadığını, bunların "ulus ötesi boyutlarının" da (Stratton ve Ang, 1996, s. 370) bulunduğunu ortaya koymuştur.

1950'lerin sonuna doğru, İngiltere'deki sınıfa dayalı hiyerarşik yapı çözülmeye başlamıştır. Bu aynı zamanda, İngiltere'nin sömürgeler üzerindeki gücünü de kaybetmeye başladığı ve Hall'un "modern dünya" olarak nitelendirdiği, Atlantik'in ötesindeki küresel güç ABD karşısındaki ikincil konumunu kabullenmek zorunda kaldığı bir dönemdir (Stratton ve Ang, 1996). Dolayısıyla, İngiltere'de o dönemde yaşanan kültürel çalkantı, Amerikan tüketim alışkanlıklarından, kitle iletişim araçlarının getirmiş olduğu etkilerden ve İngiltere'nin geçmişteki dünya egemenliğini yitirmesinden kaynaklanmaktadır. Bu çalkantının önemli etkilerinden biri de, önceki dönemlerde egemen konumda olmayan sınıfların, keskin hiyerarşik yapıyı sarsmaya başlamasıdır.

O dönemlerde, İngiliz toplumundaki egemen sınıfların baskıcı ve sistematik etkilerinin yoğunluğu ve 1960'lardaki sınıf eşitsizliği ve baskıya karşı olan ayaklanmalar, Birmingham Okulu'nun daha ilk baştan sınıf ve ideolojiye yönelik önemli politik sorunlara odaklanmasına neden olmuştur. 1950'lerin sonları ve 1960'larda Williams, Hoggart ve Hall tarafından gerçekleştirilen kültürel araştırmalarda işçi sınıfı kültürünün potansiyeli irdelenmiş, 1960'larda ve 70'lerde ise gençlik altkültürlerinin kendi özgün tarzlarını ve kimliklerini oluşturarak kapitalist egemenliğin hegemonik biçimlerine karşı kayda değer bir direnç potansiyeline sahip olduğu ortaya konmuştur.

Hegemonik giysi ve moda kodlarını, davranışlarını ve siyasal ideolojileri benimseyen bireylerin, beyaz, orta-sınıf tutucu Amerikalılar örneğinde görüleceği gibi, bu yolla ana-akımda bulunan belirli sosyal grupların üyelerine dönüşerek kimlik kazandıklarını belirten Kellner, bunun tersine kendilerini punk ya da hip hop gibi altkültürlerle özdeşleştiren bireylerin, ana-akımdaki standart modellerden daha farklı görünüp, davranmak suretiyle direnç geliştirdiklerini belirtmektedir.

Birmingham Okulu'nun kurucularının yaşam öyküleri, "hegemonik İngiliz kültüründe marjinal özellikler göstermektedir. Richard Hoggart kuzeyli bir işçi ailesinden gelmektedir. Raymond Williams, Galli'dir; Stuart Hall ise siyahi bir Jamaikalı'dır". Egemen ulusal kültürden kopuk sosyal özneler olarak, üçünün de İngiliz sosyal yapısında muhalif konumları bulunmasına rağmen, "İngiliz akademik dünyasındaki elit çevrelere girmeyi başarmışlardır" (Stratton ve Ang, 1996, s. 376).

"Hoggart, Williams ve Hall, egemen kültürün, tek başına kültürle olan eşitliğini kuramsal anlamda öğelerine ayırarak mücadele, müzakere ve direnç için gerekli alanı oluşturan kültürün yeniden tanımını yapan İngiliz Kültürel Çalışmaları'na yönelmişlerdir. Bu açıdan bakıldığında, İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın itici gücü, tarihsel olarak bu düşüncede ve İngiltere'deki ikincil, marjinal ya da alt konumda olanların da dikkate alınmasında yatmaktadır." (ibid. s. 376)

Toplumda tek bir kültürün olmadığını, toplumların birbirleriyle egemenlik ve itaat ilişkisi içinde olan farklı kültürleri barındırdığı gerçeğinin kabullenilmesi, kültürel çalışmaların kültürel mücadeleye yönelmesini sağlayan önemli bir etken olmuştur

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın önemli özelliklerinden biri de, kültürel pratiklerinin kuramsal olarak anlaşılması ve siyasal olarak aklanması gereken işçi sınıfını ayrıcalıklı bir ast sınıf olarak ele almasıdır. Hall, çağdaş kültürel ilişkileri incelerken, sınıfı her zaman için önemli bir kategori olarak düşünmüştür. Örneğin, "1970'lerde Hall'un başkanlığında Birmingham Merkezi'nde yürütülen Ritüeller Yoluyla Direnç (*Resistance through Rituals*) projesi, İngiltere'deki genç çalışan kesimin altkültürlerine yöneliktir" (Stratton ve Ang, 1996, s. 376). "Muhalefet, direniş, mücadele ve ayakta kalmayı" farklı kavramlar olarak ele alan kültürel çalışma-

lar, bununla birlikte, "muhalefet ve direnişin" olanaklı oluşu ile mücadele ve ayakta kalmanın gerçekliğinin bağlantılı olduğunu varsaymaktadır.

Hoggart ve Williams, çalışmalarını işçi sınıfı kültürü üzerine yoğunlaştırmıştır; ancak bunu yaparken İngiliz ulusal bütünlüğünü sorgulamamışlar, İngilizliği, "kimliğin verili ve güvenilir bir belirteci" olarak düşünmüşlerdir. Hoggart ve Williams'ın geçerli kılmaya çalıştıkları işçi sınıfı kültürü, esasen "İngiliz 'kültürü' ve 'toplumunun' sınırları" içinde kurulu olan yapıdır. Dolayısıyla, burada söz konusu olan işçi sınıfının kendine özgü pratikleri olabilir; fakat unutulmaması gereken, bunların İngiliz yaşam tarzına özgü olmasıdır (Stratton ve Ang, 1996, s. 378).

"İngiliz Kültürel Çalışmaları, sömürgecilik sonrası bir bakış açısının yanı sıra, İngiltere'nin kendi içinden de sorgulanabilir... Hall'un çalışması, İngilizliğin içeriden sorunsallaştırılması için olanak tanımaktadır... İngiliz Kültürel Çalışmaları kendisini İngiliz olarak yeniden aday gösterirken, eşzamanlı olarak İngiliz ulusal kimliğini sorgulamaktadır." Hall'un çalışmasına göre, bu durumun gelişimi, " 'ırk' konusuna düşünsel ve politik bir önyargı olarak bakılmasıyla hız kazanmıştır" (ibid. s. 378). Gilroy'a göre (1987), ırk konusunun gündeme getirilmesi, İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın söyleminin budunsal ve tarihsel bir özelliğidir.

Williams ve bu alanda araştırma yapan pek çok kişi İngilizliğin beyaz olma ile özdeşleştirilmesini sorgulamazken, siyah İngilizlere yönelik kültürel çalışmalar yapan Gilroy ve Hall, bu konuyu bir problem sahası olarak ortaya koyarak, "İngiliz ulusal kimliğinin düşünsel temellerini" sarsmıştır (Stratton ve Ang, 1996, s. 378).

Hall'un ilk dönem çalışmalarında, Williams ve Hoggart gibi "İngilizliği" çözümlemeyle fazlaca ilgilendiği söylenemez. Ancak daha sonraki dönemlerde, siyasal ve kuramsal anlamda İngiliz kültürel kimliğine ve onun "simgesel özünü" oluşturan "İngilizliğe" yöneldiği görülmektedir (ibid. s. 382).

İngiliz Kültürel Araştırmaları, ayrıca, Thompson'un İngiliz işçi sınıfı kültürünü ve direnme biçimlerini saptamaya yönelik çalışmalarıyla da biçimlenmiştir. Williams ve Hoggart'a benzer biçimde Thompson da, İngiliz kültürünün değişimlerini endüstrileşmeye ve kentleşmeye karşı bir tepki olarak değerlendirmiştir. Gerek Thompson, gerek Williams ve Hoggart, kentsel endüstri gelişiminin aşırılıkları ve korkularını eleştiren kültürel değerleri

saptamış ve kültürü insanları geliştirilen ve kalkındıran pozitif potansiyel bir güç olarak değerlendirmiştir. Kellner'a göre bu yaklaşımlar, Frankfurt Okulu'nun bazı erken dönem çalışmalarıyla paralellik göstermekle birlikte, aradaki belirgin farklılık, Thompson, Williams ve Hoggart'ın ortaya koydukları eleştirilerin işçi sınıfını hareketlendirmiş olmasıdır.

Jefferson'un 1976 ve Hebdige'in 1979 yılında yapmış olduğu çalışmalara gönderme yapan Kellner, İngiliz Kültürel Araştırmaları'nın, Frankfurt Okulu'ndan farklı olarak, gençlik altkültürlerini, karşı koyan ve sosyal değişimin potansiyel yeni biçimlerini üretenler olarak değerlendirmiştir. Buna yönelik araştırma sürecinde, kültürün nasıl kimlik ve grup üyeliğinin ayırıcı biçimlerini oluşturduğu ortaya konmuş ve çeşitli gençlik altkültürlerinin karşı koyucu potansiyeli saptanmıştır.

Thompson, Williams ve Hogart'ın Birmingham Okulu'nun ilk dönemlerinde etkili olan demokratik ve sosyalist insancılığı çerçevesinde, modern kültür eleştirilerine yönelik projeler sürdürülürken, bir taraftan da kapitalist modernleşmeye karşı direnme biçimleri bulunmaya çalışılmış ve bu kapsamda, kültürel araştırmaları sosyal kurama aktarmayı ve kültüre yeni bir yaklaşım geliştirmeyi amaçlayan çalışmalar sürdürülmüştür.

Hoggart, 1957 yılında yazmış olduğu *The Uses Of Literacy* (Okuryazarlığın Kullanımları) adlı yapıtında, İngiliz işçi sınıfının canlılık arz eden yaşamı ve kurumları ile Amerikanlaşma sonucu sıradan, bayağı ve basmakalıp kültür endüstrisi ürünlerinin işgaline maruz kalmış İngiliz yaşamını karşılaştırmıştır.

Kellner'a göre, kültürü, "bir bütün olarak hayat" biçiminde kavramlaştıran Raymond Williams, bu kavramı, 1958-1961 yıllarını kapsayan dönemde İngiliz akademik çevrelerinde egemen olan edebi kavranışının ötesinde bir anlama taşımıştır. Söz konusu bu yeni kavram, "duyarlılığın, değerlerin ve eylemlerin olduğu kadar, yapaylıkların da biçimsel türlerini, farklı tarzlarını" içermiştir. Aynı zamanda, "kültür ve toplumun" birlikte düşünülmesi ihtiyacını tartışmaya açan, medya kültürünün önemini gören, yüksek ve alçak kültür ayrımını aşan Williams, İngiliz Kültürel Araştırmaları'nın yörüngesini derinden etkileyen bir dizi çalışma üretmiştir. Burnu havada, elitist ve aynı zamanda önemli farkların üstünü örten bir kitleler kavrayışına karşı polemiğe girişmiş ve bu konu zamanla, İngiliz Kültürel Araştırmaları'nın şekillenmesine

ve ayırt edilmesine yardım eden "kültürel popülizm" kavramının yeniden değerlendirilmesine kadar genişleme göstermiştir.

Garnham (2008, s. 116), Williams ve Hoogart'ın çalışmasına gönderme yaparak, kültürel çalışmalardaki temel faktörün, "İngiliz işçi sınıfının ve popüler kültürünün, elit ve egemen kültür karşısında yeniden değer kazanması" olduğunu belirtmektedir. Garnham'a göre, söz konusu çalışma, "endüstriyel kapitalizm ve kültürel üretim, dağıtım ve tüketimin gittikçe ticarileşen sistemi tarafından biçimlenen, sınıf yapısı bağlamına" yerleştirilmiştir. Kültürel çalışmalar, "egemenliğin ve bağımlılığın belirli bir biçimini" verili kabul ederek, meşrulaştırma ve seferberliği kapsayan ideolojik bir görev üstlenmiştir. Uygulayıcılar genel olarak eğitimi, giriştikleri mücadelede temel unsur olarak tanımlamakla birlikte, kültürel çalışmalar daha geniş kapsamlı siyasal bir mücadelenin parçası olmuştur.

Ekonomi-politiğe göre, kapitalist toplumlar, kültürel üretimi kâr ve pazar merkezli duruma getirebilmek amacıyla kurumları ve pratikleri sermayenin istekleri doğrultusunda yapılandıran egemen bir üretim biçimine göre örgütlendirmişlerdir (Kellner, 2008). Dolayısıyla, medya teknolojisi ve yaratıcı uygulamalar gibi üretim güçleri, hangi tür kültürel ürünlerin üretileceğini ve tüketileceğini belirleyen bir konuma sahiptir. Kellner, "medya metinlerinin inşasının ve izleyicinin bu metinleri alımlamasının, medya ürünlerinin dolaşıma sokulup algılandığı üretim ve dağıtım sistemlerinden derinlemesine etkilendiğini" (ibid. s. 150) belirtmektedir.

Garnham, Marksist ekonomi-politik ile kültürel çalışmalar arasındaki husumetin aslında ekonomi-politiğin yanlış anlaşılmasından kaynaklandığını ileri sürmekte ve kültürel çalışmaların ekonomi-politikle uyum sağlayabilirse başarılı olabileceğine vurgu yapmaktadır.

Hall, ünlü makalesi "Kodlama/Kodaçımı"nda (*Encoding/Decoding*), Marx'ın sürekli dönüşüm modelini "üretim-dağıtım-üretim" sürecini açıklamak için kullanmıştır. Hall bu modelden, medya kurumlarının nasıl mesaj ürettiğini, nasıl dolaşıma soktuğunu ve alıcıların mesajları nasıl kullanıp anlamlandırdığını somutlaştırmak için yararlanmıştır. Küresel postmodern kültürün bu şekilde çoğullaşması, Hall'a göre, marjinallere, farka, Batı kültüründen dışsallaştırılan seslere açılımları içermektedir (Kell-

ner, 2006). Hall, *Encoding/Decoding*'te belirttiği gibi, bir metnin kodlanmasıyla, okurların bu kodları çözmesi arasında her zaman için bir farklılık bulunması nedeniyle, medya kültürü tarafından ortaya konan ürünler farklı okumalara açıktır.

Hall, buna yönelik görüşlerini *Encoding/Decoding*'te şu şekilde dile getirmiştir: "Geleneksel olarak, kitle iletişimi araştırmaları, iletişim sürecini bir çevrim devresi ya da döngü bağlamında kavramlaştırmıştır. Bu model, çizgiselliği (gönderici/mesaj/alıcı), mesaj alışverişi düzeyine odaklanması ve karmaşık ilişkiler biçimindeki farklı anların kavramsal bir yapılandırılmasının olmayışı nedeniyle eleştiriye uğramıştır. Bununla birlikte, bu süreci, bağlantılı fakat ayırt edici anların –üretim, dolaşım, dağıtım/tüketim, yeniden üretim– ifade edilmesi yoluyla üretilen ve sürdürülen bir yapı olarak da düşünmek mümkündür (ve yararlıdır). Bu durumda, söz konusu süreç, egemen durumdaki karmaşık bir yapıdır. Bu yapıda, kendi farklılığını ve özelliğini koruyan, kendi biçim ve varoluş koşullarına sahip birbiriyle ilişkili pratikler yer almaktadır. Marx'ın *Grundrisse* ve *Kapital*'inde sözü edilen meta üretiminin iskeletini oluşturan önermeye benzerlik gösteren ikinci yaklaşım, süreklilik gösteren bir çevrimin –üretim-dağıtım-üretim– 'formların akışı' yoluyla nasıl devam ettirilebileceğini daha açık bir şekilde ortaya koymanın avantajını da beraberinde getirmektedir. Aynı zamanda, sürecin sonunda ortaya çıkan ürünün her an 'göründüğü' ve böylelikle söylemsel 'ürünü' toplumumuzdaki ve modern medya sistemlerindeki diğer üretim biçimlerinden ayırt eden biçimleri vurgulamaktadır.

Bu pratiklerin 'nesnesi', herhangi bir iletişim biçimi ya da dilde olduğu gibi, bir söylemin sözdizimsel zincirindeki kodların işlevini yerine getirmesiyle özel olarak düzenlenmiş gösterge araçları biçimindeki anlamlar ve mesajlardır. Böylelikle, üretime yönelik gereçler, ilişkiler ve pratikler, belirli bir anda ('üretim/dağıtım' anı), dilin kuralları içinde yapılandırılmış simgesel araçlar olarak ortaya çıkmaktadır. 'Ürünün' dağıtımı da bu söylemsel biçimin içinde gerçekleşmektedir. Dolayısıyla, söz konusu süreç, ürünün elde edildiği son aşamada, kendi materyal gereçlerinin yanı sıra –kendi 'araçlarını'– sosyal (üretim) ilişkileri kümesini– kurumlar ve medya aygıtlarındaki pratiklerin bileşimini gerektirmektedir. Fakat, ürünün dağıtımı ve farklı alıcılara ulaştırılması, bu söylemsel biçim içinde gerçekleşmektedir. Eğer bu çevrimin tamam-

lanmış ve etkili olması isteniyorsa, bir kere başarıldıktan sonra, söylemin sosyal pratiklere tercüme edilmesi –yeniden dönüştürülmesi– gerekmektedir. Eğer hiçbir 'anlam' alınmazsa, 'tüketim' de olmayacaktır. Eğer anlam, uygulama sırasında ifade edilmezse, herhangi bir etkisi de olmaz. Bu yaklaşımın değeri, ifade eylemi sırasındaki her bir anın, bir bütün olarak çevrim için gerekli olmasıdır. Hiçbir an, birlikte ifade edildiği bir sonraki anı hiçbir zaman tam olarak garantileyemez. Her bir anın kendi özellikleri ve varlık nedeni olmasından dolayı, yine her birinin, 'biçimlerin akışı`na yönelik bir ara verme ya da akışı kesme şekli vardır. Etkili üretimin (diğer bir ifadeyle, 'yeniden üretimin') sürekliliği de bu akışa bağımlıdır.

Dolayısıyla, araştırmayı 'yalnızca içerik çözümlemesiyle ortaya çıkan bilgilerle sınırlamak' istememekle birlikte, mesajın söylemsel biçiminin bildirişim içinde (çevrim açısından) ayrıcalıklı bir konumunun bulunduğunu ve bir bütün olarak iletişim süreci düşünüldüğünde, yalnızca 'göreceli olarak özerk' olan 'kodlama' ve 'kodaçımı' anlarının belirleyici anlar olduğunu dikkate almamız gerekir. 'İşlenmemiş' tarihsel bir olay, bu biçimde, örneğin, televizyondaki haber bültenine aktarılamayacaktır. Olaylar ancak televizyon söyleminin görsel-işitsel biçimleri içinde belirginleştirilebilir. Tarihsel bir olay, söylemsel bir gösterge olarak algılandığında, dil ile belirlenmiş tüm karmaşık ve resmi 'kurallara' tabi olur. Konuyu aykırı bir açıdan ele alırsak, *iletişimsel bir olay* olmadan önce, olayın, bir 'hikâye' olması gerekir. Böyle bir anda, söylemin resmi alt-kuralları 'egemen' durumdadır; doğal olarak bu durum, böylesine ön plana çıkarılmış tarihsel bir olayı, işlev görmek üzere belirlenmiş kuralları barındıran sosyal ilişkileri ya da bu şekilde ön plana çıkarılmış olan bir olayın sosyal ve siyasal sonuçlarını göz ardı etmeksizin gerçekleşmektedir. 'Mesaj biçimi' kaynaktan alıcıya doğru geçiş yapan olay için gerekli olan 'görünüm biçimidir'. Dolayısıyla, 'mesaj biçimine' ve onun dışına doğru olan geçişler (sembolik etkileşim tarzı), bize uygun olup olmamasına göre benimsediğimiz ya da göz ardı ettiğimiz rastlantısal 'anlar' değildir. 'Mesaj biçimi' belirleyici bir andır; bununla birlikte, farklı bir düzeyde iletişim sisteminin yalnızca yüzey hareketlerini içerirken, başka bir aşamada, yalnızca bir bölümünü oluşturduğu tüm iletişim sürecinin sosyal ilişkileriyle bütünleşmeyi istemektedir." (Stuart Hall, "*Encoding/Decoding*", Popular

Culture: Production and Consumption, Ed. C. Lee Harrington ve Denise D. Bielby, Blackwell Publishers, ABD, 2001, s. 123-124.)

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın Kuramsal Altyapısı

İngiliz Kültürel Araştırmaları daha en baştan yüksek-alçak kültür arasındaki ayrıma karşı çıkmış ve medya kültürünün yapay ürünlerine ciddiyetle yaklaşmıştır. Dolayısıyla, baskın durumdaki seçkinci edebiyat yaklaşımlarıyla başa çıkabilmiştir. Buna koşut olarak, İngiliz Kültürel Araştırmaları, Frankfurt Okulu'ndaki "pasif izleyici" kanısını reddederek, kendi düşünceleri olan, kendi anlamlarını ve popüleri oluşturan etkin izleyici düşüncesine vurgu yapmıştır. Kellner'ın (2006) vurguladığı gibi, bu bağlamda Hall, üreticiler tarafından kodlanan medya metinleri ile tüketiciler tarafından onların çözülmesi arasında bir ayrım yapılmasının gerekliliğini irdelemiştir. Söz konusu bu ayrım, izleyicilerin, metinleri anormal veya karşıt biçimde olduğu kadar, egemen ideolojinin dayatması doğrultusunda da çözebilecekleri konusundaki yeteneklerini açığa çıkarmıştır. Dolayısıyla, izleyicilerin kendi okumalarını ve anlamlarını üretebilmelerine olanak sağlanmıştır.

Kültürü bir sosyal üretim ve yeniden üretim kuramı içinde konumlandıran İngiliz Kültürel Araştırmaları, kültürel biçimlerin toplumu yönlendirmeyi sürdürme şeklini ve insanların bu yönlendirmeye direnç göstermelerini belirlemeyi amaçlar. Okul, bu belirlemede toplumu, "altsınıf, cins, ırk, köken ve milliyet tabakalarının baskılanması yoluyla ortaya çıkan hiyerarşik ve uyumsuz bir sosyal ilişkiler kümesi olarak" inceler. Gramsci'nin hegemonya ve karşı-hegemonya modelini uygulayan İngiliz Kültürel Araştırmaları, yönlendirmenin "hegemonik" ya da kural koyucu sosyal ve kültürel güçlerini analiz etmenin yanı sıra, direnç ve çatışmanın karşı-hegemonik güçlerini ortaya koymaya çalışmıştır (Kellner, 2006).

Kültürel çalışmaların her türlü hazzın iyi ya da siyasal anlamda ilerici olduğuna yönelik bir varsayımı bulunmamakta; aksine, hazzın "baskıcı iktidar biçimleri" ve verili "eşitsizlik yapıları tarafından" kendi amaçlarına uygun olarak ustaca kullanılabileceği düşünülmekte, "hazzın kendisinin baskıcı ve geriletici" bir unsur olabileceği kabul edilmektedir. Bu yaklaşım, "feminizm, post-kolonyalizm ve eleştirel ırk çalışmaları alanlarında yapılan

kültürel çalışmaların... çoğunun... temel önermesidir" Grossberg, 2008, s. 137).

Hall, disiplinin tanımını yaparken, "kültürel, simgesel ve söylemsel pratiklere sosyolojide olduğundan çok daha fazla önem verildiğini" vurgulamaktadır. Bu yaklaşımla, söylemsel ve metinsel süreçler, modern dünyanın biçimlendirilmesinde yansıtıcı olarak değil, kültürel ve ideolojik koşulların dışında işlev göremeyecek ekonomik, siyasal ya da sosyal süreçler gibi bütünleştirici olarak düşünülmelidir. Görüldüğü kadarıyla, bu materyal süreçler etki sağlayabilmek ve varlıklarını sürdürebilmelerini sağlayan gerekli ideolojik ya da kültürel koşullara sahip olabilmek için "anlama" bağımlıdır. Dolayısıyla, hegemonya kuramının, belirli durum ve güçlerin tarihsel anlamda sosyo-kültürel özelliklerini ortaya koymaya yönelik bir irdelemeye ve kültürün nasıl geniş sosyal ve politik amaçlara hizmet ettiğini açığa kavuşturan kültürel analizlere gereksinim duyduğu görülebilir (akt. Morley ve Chen, 1996, s. 16).

Hall'un 1985 yılında yazmış olduğu "Irk ve Budunsallık (*ethnicity*) Çalışmalarında Gramsci'nin Geçerliliği" (Gramsci's Relevance for the Study of Relevance) adlı deneme, "budunsallık, ırk ve kültürel kimlikle" ilgili temel sorunsallara sağlam bir bakış açısı sağlaması nedeniyle, bir dönüm noktası olarak değerlendirilmektedir. Hall, Gramsci'nin sınıf oluşumuyla ilgili tarihsel bakış açısından yararlanarak, "ırk ve budunsallıkla ilgili 'gerekirci olmayan' (non-essentialist) analizlere yönelik kavramsal modeli oluşturmuştur" (ibid. s. 17).

İngiliz Kültürel Araştırmaları, kültür alanını yüksek ve alçak, popüler ve elit gibi ayrımlara tabi tutan bakış açısından kaçınarak, tüm kültürel biçimlerin incelenmeye ve eleştirilmeye değer olduğunu düşünen bir yaklaşım geliştirmiştir. Bu konuya ilişkin olarak, Birmingham Okulu'nun kültürün siyasal boyutunu da ön plana çıkaran ve değişik kültür tipleri ve bu kültür tiplerinin farklılık gösteren politik etkileri konusunda siyasi ayrımlar geliştirdiğini belirten Kellner (2006), ırk, cins ve sınıf incelemesini kültür ve iletişim araştırmasının merkezine yerleştirerek ve kültürü toplumun içinde anlamlandıran eleştirel bir yaklaşım benimseyerek, kültür araştırmasını çağdaş toplumsal kuramın ve muhalif politikaların alanına yerleştirdiğini ifade etmektedir.

Kültürel çalışmaların, egemen ya da seçkin kültür yaşantısının incelenmesinden popüler kültür yaşantısının incelenmesine doğ-

ru bir dönüşüm ekseninde yapılandırıldığı görülmektedir. Garnham (2008), bunun iki nedeni olduğunu belirtmiştir: Girişmiş olduğu mücadelede, işçi sınıfına "egemen sınıf karşısında kendi deneyimlerinin, değerlerinin ve sesinin önemli olduğu duygusunu" vermek ve kültürel çalışmaların "Gramsci'nin olduğu kadar Frankfurt Okulu'nun da kaygılarını" (s. 123) dile getirdiğini paylaşmaktır.

1970'lerde İngiltere ve ABD'deki akademisyenler, kültürel çalışmalar hususunda farklı yaklaşımlar geliştirmeye yönelmişlerdir. 1950 ve 60'larda, Hoggart, Thompson, Williams öncülüğünde, ardından Hall'un katılımıyla Birmingham Üniversitesi bünyesinde hayat bulan Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin (Centre for Contemporary Cultural Studies), kapitalist kitle kültürü biçimindeki popüler kültürün eleştirisine yönelik belirgin bir sol görüşü bulunmaktadır. Diğer taraftan ABD'deki kültürel çalışmalar, daha ziyade kitle kültürünün alıcı durumundaki bireyler tarafından kullanımını ve onların kitle kültürüne yönelik tepkilerinin öznel ve elverişli yönünü anlamaya yöneliktir. Başlangıçta görülen bu farklılık zaman içinde yok olmaya yüz tutmuştur.

1970'ler ve 80'lerde gelişim gösteren İngiliz Kültürel Araştırmaları, feminizm, ırk, gay ve lezbiyen kuramlarının yanı sıra, postmodern kuram ve diğer popüler kuramsal biçimleri de benimsemiştir. Kellner'ın ifade ettiği gibi, bu kuramlar, "kurulu toplum ve kültürün seksizm, ırkçılık, homofobi ve diğer baskı formlarını kışkırtma yollarını ya da bu fenomenlere karşı direnç ve araştırma üretme biçimlerini incelemek için" kullanılmıştır. Bu bakış açısı, daha adil ve eşitlikçi bir sosyal düzen üreten metinleri ve temsilleri desteklerken, açık bir biçimde hâkimiyet ve baskı üreten tüm kültürel formların politik eleştirilerini yapmaya da devam etmiştir.

Klasik İngiliz Kültürel Araştırmaları'ndaki gelişmeler, böylece, farklı grupların çoğulculuğuyla ortaya çıkan, çeşitli "yeni feminist akımlar, gay ve lezbiyen araştırmaları, asi çokkültürcülük, eleştirel pedagoji ve eleştirel medya okuryazarlığı" (Kellner, 2006) gibi çatışmalarda, belirli bir sorumluluğu da üstlenme durumunda kalmıştır. Böylece, İngiliz Kültürel Araştırmaları'nın verili her durumdaki dayanak noktası günün politik çerçevesi içindeki çatışmalarla şekillenmiştir. İdeoloji, hâkimiyet ve direnç çalışmaları ve kültür politikaları, Birmingham grubunu, varolan

güç ağı içerisindeki yapay kültürel ürünleri, pratikleri ve kurumları incelemeye yöneltmiştir, Bu bağlamda, kültürün nasıl oluyor da hem hâkim kuvvetleri ve araçlarını sağladığını hem de direnç ve çatışma için gerekli kaynakları ortaya koyduğunu gösterme yolunda girişimde bulunmaya yönelme söz konusu olmuştur.

1960'lardan başlayarak 1980'lerin başına kadar olan zaman diliminde İngiliz Kültür Araştırmaları'nın, Marksçı bir yaklaşıma sahip olduğu görülmektedir. Özellikle 1960'lar ve 70'lerdeki sosyal çalkantılar, Birmingham Okulu'nu kültürel metinler bağlamındaki cins, ırk, sınıf, etnik ve milliyet ideolojilerine ve bu ideolojilerin temsilcilerinin etkileşimine yöneltmiştir.

Birmingham Okulu radyo, televizyon, sinema, gazete ve diğer popüler kültür biçimlerinin alıcılar üzerindeki etkilerine odaklanan ilk gruplardan biri olma özelliği taşımaktadır. Bu kapsamda yapılan çalışmalarda, alıcıların medya metinlerine farklı tepkiler vermesini sağlayan çeşitli faktörler çözümlenerek, farklı tipteki seyircilerin medya kültürünü değişik biçimlerde nasıl anlamlandırıp kullandıklarına odaklanılmıştır.

Kellner'ın (2006) ifade ettiği gibi, kültürel araştırmaların bazı versiyonlarında, bir direnç (resistance) fetişizmi görülmektedir. Alımlamayla ilgili kültürel araştırma geleneği içerisinde okumayı baskın ve karşı-koyucu nitelikte algılayan, ikiye bölen bir eğilime rastlanmaktadır. Hall tarafından "baskın", "uzlaşımlı" ve "karşı-koyucu" okuma biçimleri olarak yapılan ayrımın, Fiske'nin çalışmasında "baskın" ve "karşı-koyucu" olarak ikiye indirgendiği görülmektedir. "Baskın" okumalarda okurlar, hegemonik kültür ve bu kültürün ideolojik amaçları gerçekleştiğinde bundan haz duyarken, "karşı-koyucu" okumada, hegemonik kültürün kişi ya da kurum olarak temsilcilerinin başarısızlıkları ve yenilgileri haz kaynağı durumuna gelmektedir.

Birmingham Okulu, belli altkültürlerin nasıl egemen kültürle uzlaşmaya çalıştığını, topluluk birliği ve dayanışma kurabilmek için onun nesne ve simgelerini uyarladığını ortaya çıkaran bazı parlak, aydınlatıcı çalışmalar ortaya koymuştur. Bu türün en yaygın okunan çalışması, büyük olasılıkla Dick Hebdige'nin (1988) gençlik altkültürleriyle ilgili dikkate değer incelemesi, *Subculture: The Meaning of Style*'dır (Gençlik ve Alt Kültürleri).

Erken dönem Marksist çalışmalarda ideoloji, işçi sınıfının gözünün önüne konulmuş olan ve onların gerçek yaşamla olan

ilişkilerini maskeleyen bir örtü ya da filtre olarak tanımlanmıştır. İdeolojinin işlevi, bireylerin kendileri ve tarihle olan ilişkileri konusunda "yanlış bir bilinç" oluşturmaktı. Althusser'in çalışması, terimin bu şekilde kavramlaştırılmasına bir nokta koymuştur. Saussure'ün de ortaya koyduğu gibi, dil, gerçekliğe değil, gerçekliğin bir biçimine ulaşmamızı sağlar. Benzer şekilde, Althusser ideolojiyi, "yanlış olmaktan çok, bireylerin kendilerini doğal olarak içinde bulduğu maddesel koşulları anlamlandırdığı, yorumladığı, deneyim yoluyla öğrendiği ve (gerçek anlamda) yaşadığı kavramsal bir çerçeve" olarak tanımlamaktadır (Hall, 1991, s. 33).

Hall'un kuramsal alandaki geçmişi bir bakıma İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın gelişimiyle koşutluk göstermektedir. New *Left Review*'un bir dönem editörlüğünü üstlenmiş olan Hall, akademisyen olmadan önce ortaokul öğretmenliği yapmıştır. 1964 yılında ilk kitabı olan, *The Popular Arts*'ı yayımlayan Hall, bu çalışmasında Hoggart ve Williams'tan önemli destek görmüştür. Nitekim, 1966 yılında, o sıralar başkanlığını Hoggart'ın yaptığı Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin başkan yardımcılığına gelen Hall, üç yıl gibi bir süre içinde başkanlığı Hoggart'tan devralmıştır (Turner, 1996, s. 67).

Hall, başkanlık döneminde Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin kuramsal altyapısının ve düşünsel etkisinin hızla yayılışını görmüştür. Bir bakıma, yapısalcı girişim temel bakış açısını burada bulmuş ve kültürel çalışmalar kapsamındaki etnografik ve medya çalışmalarının gelişimi en belirgin şekilde burada gerçekleşmiştir. Kültürel çalışmaların, Althusser ve Gramsci'nin ideoloji ve hegemonyaya ilişkin kuramlarıyla bütünleşerek gelişmesi büyük oranda Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'ne ve Hall'un çalışmalarına bağlıdır.

Edgar ve Sedgwick'e (2005) göre hegemonya kuramı İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın gelişiminde önemli bir rol oynayarak, altgrupların ekonomik ve siyasal egemenliğe karşılık verme ve direnç gösterme biçimlerini incelemeye yönelik çalışmaları da kolaylaştırmıştır. Burada vurgulanması gereken, altgrupların egemen sınıfların ve onların ideolojileriyle kandırılan ya da aldatılan edilgen kitleler olmamalarıdır.

Turner'a göre (1996), İngiltere'deki muhafazakâr hükümetlerin kamusal politikalarına ve ideolojilerine karşı aldığı eleştirel

tavrı tutarlılıkla sürdüren Hall, Avrupa Sol'unun yeniden konumlandırılmasında da lider rolü oynamıştır.

Hall'un, Paddy Whannel'le birlikte yazmış olduğu ilk kitabı, *The Popular Arts*, kültür ve uygarlık geleneğiyle olan bağlantıyı belirgin bir biçimde ortaya koyarak, "İngiltere'nin endüstri öncesi dönemdeki organik kültürü ile günümüzün kitlesel olarak üretilmiş kültürü arasındaki" (akt. Turner, 1996, s. 67) karşıtlıktan söz etmektedir.

> Eski kültür sona erdi; çünkü onu üreten yaşam tarzı sona erdi. İş ritimleri kalıcı biçimde değişime uğradı ve küçük ölçekli gruplar giderek yok oluyor. Ölçekteki gereksiz artışlara direnç göstermek ve yapabildiğimiz yerlerde yerel girişimleri yeniden oluşturmak önemli olabilir. Fakat eğer gerçek popüler kültürü yeniden yaratmaksa amacımız, o zaman gelişim noktalarını şu anda mevcut olan toplumun içinde aramamız gerekir (ibid. s. 67).

The Popular Arts, medyanın gerekli ve kaçınılmaz biçimde zırva ürettiği düşüncesini reddetmektedir. Dolayısıyla, Hall ve Whannel'in amacı, medya ürünleri arasında ayrım yapmaktır; medyaya karşı ayrımcılık yapmak değil... (ibid. s. 68)

Hall ve Whannel, "çeşitli popüler biçimlerdeki sanatsal olasılıkları kuramlaştırmak için" kaynağı halk kültürü olan popüler sanat ile kaynağı halk kültürü olmayan kitlesel sanat arasındaki ayrımı vurgulamıştır. Günümüzün kitle iletişim araçlarındaki "sanat"ın, "popüler sanatın bir devamı" değil, olsa olsa onun "dejenere olmuş bir biçimi olduğunu belirten Hall ve Whannel, "kitlesel sanatın hiçbir kişisel özelliği olmadığını; ancak büyük oranda kişiselleştirmenin" (ibid. s. 68) söz konusu olduğunu da söylemektedir.

Hall'a göre, sanat alanları ile popüler televizyonu bütünleştirme çabaları zamansal olarak tutarsız ya da çelişkilidir. Hall, televizyonun bizi, "geleneksel kültüre daha etkin bir biçimde hizmet etmeye değil, 1968 Mayıs'ında Sorbonne Üniversitesi'nin duvarında yer alan 'Sanat öldü; gündelik yaşamı yaratalım' biçimdeki ütopik sloganı gerçekleştirmeye" davet ettiğini öne sürmektedir. Buradaki "gündelik yaşam", kültürel çalışmalar girişimine çağrıda bulunan stratejik bir ifadedir.

Hall'un 1971 yılında İngiliz Sosyoloji Birliği'ne sunduğu "Sapkınlık, Siyaset ve Medya" adlı tebliğ, yapısalcılık ve göstergebili-

min etkisini göstermesi açısından önem taşımaktadır. Hall, Amerikan medya araştırmalarına karşı açtığı savaşta, destek kuvveti Gramsci, Althusser, Barthes ve Levi-Strauss'tan almıştır. Hall, bir bakıma, Avrupa yapısalcılık kuramının İngiliz kuramcılara ve araştırmacılara ulaşmasını sağlayan bir kanal işlevi görmüştür.

Hall'a göre, kültürel çalışmalar, "gerek İngiliz gerek Amerikan bağlamında... sadece... iç retorik gelişmesinden dolayı değil, teorik ve politik sorunları, asla çözülmeyen, kalıcı bir gerilim içinde tutmasından dolayı da dikkatleri üzerine çekmektedir. Nihai bir teorik kapanma konusunda ısrarcı olmaksızın, birinin diğerini tahrik etmesine, sıkmasına ve rahatsız etmesine mütemadiyen izin verir" (Hall, 2008, s. 98).

Bu kapsamda, Hall'un da yazarlarından biri olduğu *Krizin Denetimi: Gasp, Devlet, Yasa ve Düzen (Policing the Crisis: Mugging, the State, and Law and Order)* adlı eser, kültürel çalışmalar kuramının en kapsamlı ve yetkin uygulaması niteliğindedir. Hall'un Batı Hintli geçmişinin, ırk konusunu kültürel çalışmaların ilgi alanlarından biri olarak ele almasında etkili olduğu düşünülebilir. Fakat burada dikkat çeken nokta, ırk ve imparatorluk konularının Hall'un eserlerinde uzun zaman yer almamış olmasıdır. "Medya analizi, altkültürlerdeki direnç pratiklerinin araştırılması ve İngiltere'deki siyasal gücün kamusal anlamda yapılandırılması"dır (Turner, 1996, s. 69-70).

"Kültürel çalışmalar Foucaultcu bir anlamda söylemsel oluşumlardır... çoklu söylemlere sahiptir. Bir dizi farklı tarihi vardır. Formasyonların bir bütünüdür. Geçmişte, kendine özgü farklı konjonktürleri ve uğrakları vardır. Birçok farklı türdeki çalışmayı içermektedir... Birçok farklı yörüngesi olmuştur. Pek çok kişi onda farklı yörüngeler bulmuştur ve bulmaya devam etmektedir; hepsi birbiriyle mücadele içinde olan bir dizi farklı metodoloji ve teorik pozisyon tarafından inşa edilmiştir." (*Kırılmalar ve Uzlaşmalar*)

Kültürel çalışmaların 1950'lerde Birmingham'daki radikal kökeninin, sosyalizmin eleştirel biçimde uygulanması yoluyla demokrasiyi kurtarma çabası olduğunu belirten Tomaselli (1998, s. 395), farklı yerlerde yapılan çalışmaların da işaret ettiği gibi, sosyalizmin, demokrasi için küresel anlamda geçerli bir temel oluşturamadığını; bununla birlikte, özgürlüğün ve tarihin kültürel değerine yönelik dinamik ve belirsiz yolların mevcut olduğunu öne sürmektedir.

İngiliz Kültürel Çalışmaları'nın Kazandırdıkları

Kapitalist endüstriyel toplumların etnik köken, cinsiyet ve sınıf ekseninde adaletsiz biçimde kategorize edildiğini varsayan Birmingham Okulu, kültürü de, bu ayrımın yapıldığı ve devam ettirildiği alanlardan biri olarak değerlendirmektedir (Foko, 1999). Dolayısıyla kültür, egemen grupların çıkarlarına hizmet eden ve bu gruplar tarafından dayatılan anlamlara karşı altgrupların direnç göstermesi sonucu anlam üzerinde sürekli mücadelenin yaşandığı bir alan olma özelliği taşımaktadır.

Turmer'a göre (1996), Richard Hoggart, Raymond Williams, Stuart Hall'un Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi bünyesinde gerçekleştirdikleri çalışmalar, popüler kültürün, daha önceden dışlanmış olduğu akademik ve düşünsel alanlarda yeniden gündeme gelmesini ve ciddi bir araştırma alanı olarak dikkate alınmasını sağlamıştır.

Dünyadaki pek çok üniversitede sağlam bir yer edinen İngiliz Kültürel Çalışmaları, 21. yüzyıla gelindiğinde, genç olmasına rağmen oldukça başarılı bir disiplin olma özelliği kazanmış durumdadır.

Kültürel Çalışmalar düşünsel düzeyde çelişmelerin ve değişimlerin yaşandığı bir alan olmuştur. Örneğin, ekonomik ve siyasal ortamın 1970'lerden bu yana önemli değişimler geçirdiğini kaydeden Lash (2007), buna paralel olarak kültürel çalışmaların da yeni bir aşamaya geldiğini kaydetmektedir. Lash'e göre, güç artık post-hegemonik bir yapı sergilemektedir. Zorlamayla olduğu kadar ikna yoluyla da egemenlik sağlanması anlamına gelen, ideoloji ya da söylem yoluyla uygulanan hegemonya, kültürel çalışmaların bir disiplin olarak belirginleşmesini sağlayan bir olgu işlevi de görmüştür. Diğer taraftan, Johnson (1987), Gramsci'ye gönderme yaparak, hegemonyanın bir egemenlik biçimi olarak değil, çeşitli bireyler ve gruplar arasındaki karmaşık ilişkiler bütününü içeren ve gücün tüm sosyal ilişkilerin içinde doğal olarak varoluşundan kaynaklanan bir siyasal liderlik biçimi olarak ele alındığını ifade etmektedir.

Birmingham Okulu, popüler kültür, gündelik yaşam ve kitle iletişim araçlarına yönelik çalışmaları bir bakıma yeniden tanımlayarak sosyal ve beşeri bilimler alanlarında önemli bir etki oluşturmuştur.

Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi'nin yayınları, akademik ve kamusal anlamda farkındalık yaratmada stratejik açıdan önemli katkılar sağlamıştır.

Kaynakça

Edgar, A.–Sedgwick, P. (2005), *Cultural Theory: The Key Concepts*, Routledge, New York.

Foko, T. (1999), "British Cultural Studies".
http://ccms.ukzn.ac.za/index.php?option=com_content&task=view&id=443&Itemid=61.

Garnham, N. (2008), "*Ekonomi Politik ve Kültürel Çalışmalar: Uzlaşma mı Boşanma mı*?", Çev. ve Der. Sevilay Çelenk, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, s. 116.

Gilroy, P., There Ain't No Black in the Union Jack, Hutchinson, Londra, s. 187.

Grossberg, L. (2008), "Kültürel Çalışmalar Ekonomi Politiğe Karşı: Bu Tartışmadan Başka Sıkılan Var mı?", Çev. ve Der. Sevilay Çelenk, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, s. 132.

Hall, S. (1991), "Cultural Studies and the Centre: Some Problematics and Problems", *Culture, Media, Language*, Ed. Stuart Hall, Dorothy Hobson, Andrew Lowe ve Paul Willis, Routledge, Londra, s. 33.

Hall, S. (2008), "Kültürel Çalışmalar ve Teorik Mirası", *İletişim Çalışmalarında Kırılmalar ve Uzlaşmalar*, Çev. Sevilay Çelenk ve Alp Erhan Arslan, Der. Sevilay Çelenk, De Ki Basım Yayım Ltd. Şti., Ankara, s. 88.

Hebdige, D. (1988), *Gençlik ve Alt Kültürleri: Üslubun Anlamı*, Çev. Esen Tarım, İletişim Yayınları, 1988.

Hebdige, D. (1993), "From Culture to Hegemony," *The Cultural Studies Reader*, Ed. S. A. Reader Routledge, Londra, s. 357-367.

Johnson, R. (1987), "What Is Cultural Studies Anyway?" Social Text 6.1, s. 38-80.

Kellner, D. (2006), *Kültürel Araştırmalar ve Sosyal Teori: Eleştirel Bir Müdahale*, Çev. Ünsal Çığ, http://www.istanbul.edu.tr/4.boyut/kellnerunsal.html

Kellner, D. (2008), "Ayrımın Üstesinden Gelmek: Kültürel Çalışmalar ve Ekonomi-Politik", *İletişim Çalışmalarında Kırılmalar ve Uzlaşmalar*, Der. Sevilay Çelenk, Çev. Hakan Ergül.

Lash, S. (2007), "Power After Hegemony: Cultural Studies in Mutation?" *Theory, Culture and Society*, 24 (3), s. 55-56.

Morley, D.–Chen, K. H. (1996), *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, (Der.) David Morley–Kuan-Hsing Chen, Routledge, Londra, s. 20.

Sardar, Z. (1996), *Introducing Cultural Studies*, Icon, Cambridge.

Sparks, C. (1996), "Stuart Hall, Cultural Studies and Marxism" *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, (Der.) David Morley–Kuan-Hsing Chen, Routledge, Londra, 1996, s. 71-72.

Stratton, J.–ANG, I. (1996), "On the Impossibility of a Global Cultural Studies: 'BritishCultural Studies in an 'International' Frame" *Stuart Hall: Critical Dialogues in Cultural Studies*, (Der.) David Morley–Kuan-Hsing Chen, Routledge, Londra, s. 361.

Tomaselli, K. G. (1998), Recovering Praxis: Cultural Studies in Africa, *European Journal of Cultural Studies*, Cilt 1(3), s. 387–402.

Turner, G. (1996), *British Cultural Studies: An Introduction*, Routledge, Londra.

Dizin

A

Abbagnano, Nicola 89
açıklamalar 22
Açık Yapıt 91, 92, 94
açımlama 121, 122
Adorno, Theodor L.W. 126, 271
afiş 19, 42, 49, 53, 72
AFP 214
aktöresel 110
Alkan, Türker 79, 210, 211, 216
Allende, Salvador 256
alt başlık 32
Althusser, Louis Pierre 347, 348, 350
altkültür 242
altkültür kuramı 242
altsınıf 241, 344
amaçsal-usçul eylem 109
amaç-usçul 117, 118
ambiyans 185
Amerikan Pragmatizmi 231
ampirik yöntem 234
Anderson, Nels 245
Ang 335, 336, 337, 338, 339
anlaşma 106, 122, 140, 145, 154
anlaşılırlık 116, 118
anlatım 26, 60, 222, 286, 287, 296, 297, 298
Anomi Kuramı 240
Apel, Karl-Otto 115
araçsal eylem 110
araçsal akıl 108, 130, 137, 138, 140, 151, 152, 153
araçsal rasyonellik 123, 125, 144, 156
Aredt, Hannah 163
argo 35, 69, 70, 73
Aristoteles 107, 119, 153, 172
Armstrong, Neil 311
artı-değer 104
artsüremli 12, 45, 73, 227
Atabek, Ü. 224, 229, 230, 232, 266, 272
Austin, John 105, 115
avant-garde 86, 87
Aydınlanma 107, 126, 128, 129, 130, 136, 139, 151, 186, 272, 324
aydınlanmacı 212, 213
Aydınlanma felsefesi 106, 136, 151
Aydınlanma Tasarımı 107, 128, 130, 140

B

bağıntı 20, 24, 285, 286, 288
başlık 32
Badir, Sémir 282
Balbastre, Gilles 213, 214, 215
Bali, Rıfat N. 205
Barthes, Roland 27, 90, 92, 93, 98, 201, 282, 283, 284, 286, 295, 350
Başbuğ, İlker (Kara Kuvvetleri Komutanı, Orgeneral) 193
basit cümleler 32
baskı 71, 127, 130, 132, 133, 141, 146, 165, 170, 189, 190, 216, 306, 307, 308, 325, 346
başlık 193, 210, 211, 233, 237
Baudrillard, Jean 28, 29, 184, 187, 314, 315
Beaugrande, de Robert 20, 21
Becker, G. S. 224, 225, 265
Belge, Murat 109, 179, 197, 203, 205, 210, 211
belirsizlik 13, 90, 92, 95, 97, 222, 250
benlik 114, 168, 172, 268
benzeti 28
Bergman, Ingrid 27, 95, 98
Berkan, İsmet 197
Bernstein, Basil 166, 228, 235, 276
beti 285, 289, 290, 292
Bettinghous, Erwin P. 119
biçim 14, 25, 89, 134, 135, 139, 160, 161, 188, 191, 285, 287, 289, 290, 291, 293, 297, 300, 342
biçim teorisi 89
bilgi kuramı 104
bilişsel 21, 26
bilim adamı 89
bilimsel makale 282
bilişsel 105, 112, 113, 282, 283, 286, 290, 300, 319
bill-board 28, 51
birincil gruplar 268, 269
Birmingham Çağdaş Kültürel Çalışmalar Merkezi Centre for Comtemporary Cultural Studies (CCCS) 332, 348, 351, 352
Birmingham Okulu 15, 329, 331, 332, 337, 340, 345, 347, 350, 351
Birmingham Üniversitesi 332, 334, 345, 346
Blackmore, Tim (Prof.) 324
Blumer, Herbert 236, 263, 264, 265
Bobbio, Norberto 89
Bogart, Humphrey 95, 98
Bon, Le 244
Bouquiaux, Laurence 282
Bourdieu, Pierre 30, 31, 44, 166, 194, 195, 207, 215, 216, 310
boyut 13, 165, 238, 290, 291, 352
Bresdin 294
Brod, Max 94
Buchanan, James 224, 225, 256, 257
Buffet 290
Bunuel, Luis 27
Burgess, Ernest 222, 236, 237, 238, 245, 265, 270
Burke, Billy 321

C-Ç

Calvino, Italio 89, 98
Carry, Jim 312
Casablanca 13, 90, 95, 96, 97, 98

çatışma 106, 133, 237, 267, 346
Cavan, Ruth Shonle 245
CBS 323
Challenger Uzay Mekiği 311
Champagne, Patrick 189, 207, 208
Chen, Kuan-Hsing 334, 345, 352, 353
Chomsky, Noam 115, 250, 317
Cıvaoğlu, Güneri 197
CNN Türk 187, 199
Coase, R. H. 224, 225
Cemal, Hasan 196, 197
cep telefonu 324
Connolly, William 167, 174
Cottin 295
Courtès 283
Crocean 88, 89, 90
Croce, Benedetto 88
Cross, Joseph 320
çağcıl demokrasi 105
çağcıllaşma 128, 139, 145, 155, 162, 173
çağcıllık 123, 125, 127, 129, 130, 131, 133, 137, 140, 151, 155, 166
çağcıl toplum 126, 152, 159
Çandar, Cengiz 191
çarpıtılmamış iletişim 127
çarpıtılmış iletişim 131, 138
çekimsel bağıntı 24
çekme-itme kuramı 237
çerçeve 19, 22, 36, 228, 298, 348
çevre çizgisi 289, 291, 300
çıkar grupları 127
çoğulcu demokrasi 127, 144
çoğulculuk 13, 167, 168, 170

D

Dahl, Robert 142, 143, 144
Darwin, Charks 265
davranış tarzı 117
Dėbord, Guy 13, 183, 186, 194
Deleuze, Gilles 90
Demiray, Kemal 57
demokrasi 104, 123, 125, 127, 143, 159, 163, 167, 168, 170, 171, 250, 251, 254, 350
demokratikleşme 125, 130, 167, 168, 171, 172, 173, 215
Derrida, Jacques 13, 27, 89, 90, 94, 95
devlet 86, 105, 123, 124, 125, 128, 129, 138, 147, 148, 149, 150, 151, 154, 160, 162, 163, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 176, 177, 178, 186, 196, 247, 249, 255, 256, 257, 308
Dewey, John 227, 229, 231, 232, 234, 245, 246, 247, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 263, 264, 273, 274, 276, 277
deyim 48, 333
Diana, Leydi 310, 316, 321
Dijk, Teun A. van 12, 30, 31, 32, 33, 34, 44, 45, 73, 80, 81
dikey anlaşmalar 259, 261
dikey fiyat tespiti 259
dikey kısıtlamalar 259, 261
dikey pazar bölünmesi 259
dilbilim 14, 25, 33, 89, 282
dilbilim enformasyon teorisi 90
dilbilimsel 19, 20, 22, 33, 282
dil felsefesi 104
dil göstergesi 25
Dilthey, Wilhelm 122
dinleyiciler 21
dirençli zeminler 90, 95
direniş 30

direniş 134, 157, 331, 338
diyalektik 91, 113, 136, 152, 153
diyalog 22, 40, 51, 56, 104, 118, 130, 131, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 146, 156, 157, 165, 167, 169
dizimsel bağlantı 24
doğruluk 116, 118
Doktor Kevorkian 323
doku 14, 285, 288, 289, 292, 296, 300
dokunsal 288, 289, 296, 297
Dolce, Domenico 15, 295, 301
Dressler, Wolfgang 20, 21
Dubois, Jacques 14, 281, 285
Durduran, Hüseyin Deniz (Asteğmen) 193
Durkheim, Emile 105, 106, 121, 133, 230, 231, 238, 240, 265
düşünce 87, 88, 106, 107, 114, 152, 160, 161, 194, 226, 227, 228, 273, 335
düşünyapılar 155
düzen kuramı 159
Dworkin, Ronald 178
dystopia 306, 308

E

eşsüremli 46, 73
Eco, Umberto 13, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 91, 92, 93, 94, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 285
Edeline, Francis 14, 282
Edmonds, Ron 247
efsane 22
eğitim 155, 223, 227, 230, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 256, 263, 309, 334
eğlence 13, 15, 183, 188, 213, 214, 307, 308, 309, 310, 321, 325, 326
eğretileme 282
Einaudi Yayınevi 88, 89
Ekdi, Barış 258, 259
eklektik 221, 236
ekol 14, 221, 222, 223, 226, 227, 229, 242, 247, 254, 273
ekonomik mucize 256
ekonomi-politik 341
ekran 357
Eleştirel Söylem Çözümlemesi 12, 30, 33, 44, 45, 73, 74
elektronik gazete 199
Eleştirel Kuram 107, 124, 166
Eleştirel Toplum Kuramı 122, 123
elitler 31
Elliot, A. 219
emek 104, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 118
emek-değer 104
enformasyon 13, 30, 89, 183, 305, 309, 310, 311
Erdoğan, Tayyip (Başbakan) 37, 190, 195, 219, 231, 233, 237, 238
Ergenekon 195
Ergin, Sedat 66, 67, 192
eşsüremli 12, 227
estetik 26, 28, 42, 51, 56, 72, 85, 87, 89, 90, 91, 93, 105, 282, 283
etkileşim 93, 107, 108, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 117, 122, 153, 170, 222, 236, 238, 243, 244, 246, 264, 319, 343
etnisite 230, 239
etnografya 233, 236
evrensel pragmatik 115, 116

F

Fahreddin, Ali 253
Fellini, Federic 27
film 11, 15, 19, 26, 58, 95, 96, 306, 312, 314, 315, 317, 321, 326, 331
Fiske, Robert 324, 347
Floch, J. M. 283, 285
Foge, R. W. 224
fon 289, 290
fotoğraf 19, 31, 32, 188, 193, 297
Foucault, Michel 27, 85, 89, 132, 133, 134, 135, 136, 139, 140, 180
Franco, Francisco 86, 242, 275
Frankfurt Okulu 106, 122, 126, 128, 178, 179, 186, 221, 228, 271, 340, 344, 346
Fransız Devrimi 201
Fransız Yeni Dalga 27
Frazier, Edward Franklin 224, 225, 245, 254, 255, 256, 257, 262
Friedman, Milton 224, 225–368, 245, 254, 255, 256, 257, 262

G

Gabbana, Stefano 15, 295, 301
Gary, Brett 225, 232, 234
gazeteci 189, 192, 193, 197, 202, 204, 205, 211, 231, 266
gazeteler 36, 199, 201, 212, 214
geçerlilik savı 117
Gehlen, Arnold 109
gelenek 13, 68, 107, 118, 167
genel retorik 284
genörneği 144, 145, 146, 160, 164, 167
gerçeklik 13, 19, 26, 46, 74, 109, 111, 113, 115, 117, 118, 135, 140, 152, 166, 246, 257, 272, 293, 308, 310, 311, 321, 322, 325
Getto, Giovanni 89
gettolaşma 222, 237, 238, 239
Geunette 27
Giddens, Anthony 319
Gilroy 339
gizilgüç 116
göç 222, 230, 234, 236, 237, 238, 239, 264, 270
Gogel 290
Göktürk, Akşit 24
Goodman, Leo 236
Google 324
Gordon, Milton M. 237, 238, 274
görsel 14, 36, 87, 96, 183, 184, 185, 190, 193, 194, 197, 207, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 292, 293, 294, 295, 297, 298, 299, 300, 306, 343
görsel göstergebilim 282, 283, 284, 295
görsel iletişim 14, 87, 184, 281, 284
görselleşmek 186
görsel söylem 14, 281, 285, 295, 300
görüntü 287, 288, 293, 308, 310, 316, 326
gösteren 25, 95, 104, 129, 135, 241, 247, 258, 264, 292, 294, 297, 334, 336, 342, 345, 346
göstergebilim 14, 85, 87, 89, 281, 282, 283, 284, 288, 294, 300
gösteri 14, 183, 185, 190, 312, 321, 322

gösterilen 25, 93, 97, 135, 144, 293
Goya, Francisco 294
gözetim 15, 248, 306, 307, 308, 309, 316
gözetimli dalgalanma 262
Gramsci, Antonio 88, 344, 345, 348, 350, 351
Gramşiyan Eleştirel Kuram 124
Greimas, Algirdas Julien 28, 75, 282, 283, 285
Greimas Okulu 285
Groosberg 335
Groupe μ 14, 279, 281, 282, 283, 284, 285, 286, 287, 288, 289, 290, 291, 292, 293, 294, 295, 299, 300, 301
grup 14, 86, 87, 114, 117, 146, 154, 156, 157, 166, 169, 233, 234, 238, 243, 244, 261, 265, 267, 268, 269, 270, 340
Gruppo 86, 87, 89
Guillaume, Gustave 25, 79
Gül, Abdullah 189, 190
Günal, Asena 197
güncellik 185
gündelik yaşam 349, 351

H

haber 11, 19, 30, 32, 38, 53, 121, 185, 186, 187, 188, 190, 191, 193, 194, 196, 197, 199, 200, 201, 204, 206, 207, 209, 210, 211, 212, 214, 266, 306, 311, 343
haberciler 197
Habermas, Jürgen 13, 101, 103, 104, 105, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 119, 120, 121, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 131, 132, 135, 136, 137, 139, 140, 141, 143, 144, 145, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 156, 157, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180
hakçalık ilkesi 144
hakçalık söylemi 133
haklılaştırım 128, 129, 142, 153, 159, 177
halk 36, 43, 48, 148, 159, 161, 168, 175, 210, 230, 266, 325, 349
halk kültürü 349
Hall, Stuart 206, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 341, 343, 344, 345, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353
Hanks, Colin 316
Hardt, Hanno 231, 232, 234, 244, 254
Harris, Ed 312
Hauser, Phillip 236
Hayes, Bill 58
Hebdige, Dick 333, 339, 347
hedef kitle 26, 93, 200, 205
Hegel, G. W. Friedrich 104, 109, 110, 153, 158, 251
hegemonik 197, 336, 337, 344, 347, 351
hegemonya 344, 348, 351
Heinried, Paul 95
Henry, Michel 194, 224, 273
hikâye 22, 27, 32, 314, 343
hipergerçek 315
hipnopedya 316, 326
Hitler, Adolf 86

Hobbes, Thomas 22
Hoggart, Richard 332, 333, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 346, 348, 351
Horkheimer, Max 126, 271
Hughes, Everett 236, 245, 260, 265
Hürriyet 192, 193, 200, 201, 202, 203, 205, 215, 216
Husserl, Edmund G. A. 104
Huxley, Aldous 305, 306, 307, 308, 309, 312, 315, 316, 320, 324, 325

I-İ

Irigaray, Luce 28
Isaacs, Harold 240

ikincil grup 268, 269
ikon 285, 292
ikonik gösterge 285, 294
iktidar 27, 29, 41, 44, 48, 53, 57, 62, 65, 70, 105, 112, 114, 148, 149, 150, 151, 165, 166, 169, 171, 174, 175, 187, 188, 189, 190, 193, 194, 202, 205, 306, 344
ileti 25, 29, 90, 91, 92, 93, 221, 245, 292, 295
iletişim 13, 14, 15, 20, 26, 30 85, 87, 89, 90, 91, 93, 105, 109, 110, 111, 113, 114, 115, 116, 119, 120, 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 136, 137, 138, 139, 140, 141, 144, 145, 146, 147, 149, 150, 153, 155, 156, 157, 159, 163, 165, 169, 172, 176, 184, 185, 186, 187, 189, 190, 191, 193, 196, 197, 198, 199, 204, 219, 220, 221, 222, 223, 226, 228, 229, 232, 233, 234, 235, 243, 244, 245, 263, 265, 266, 267, 271, 272, 273, 281, 282, 284, 305, 306, 309, 311, 316, 318, 319, 321, 325, 326, 331, 332, 337, 341, 342, 343, 345, 349, 351
iletişim araçları 106, 184, 186, 222, 266, 319, 321
iletişim bilimleri 186
iletişim kuramı 130, 159
iletişimsel eylem 108, 110, 111, 112, 113, 116, 117, 119, 120, 129, 136, 140, 143, 145, 146, 147, 155, 156
iletişimsel us 145, 153
iletişimsel ussallık 123, 124, 125, 126, 127, 129, 131, 145, 154, 158, 171, 172
iletişim teknolojileri 15, 186, 305, 318, 319, 325, 326
iletişim teorisi 90
iltica 237
imge 28, 35, 281, 282, 283, 284, 292, 293, 294
imge retoriği 282
İngiliz Kültürel Araştırmaları 332, 339, 340, 343, 344, 345, 346
İngiliz Kültürel Çalışmaları 15, 329, 331, 333, 336, 338, 339, 343, 348, 350, 351
İngiliz kültürü 336
internet 15, 199, 305, 306, 313, 316, 317, 318, 320, 321, 323, 325, 326
internet gazeteciliği 199
işçi sınıfı 337, 338, 339
izlenen 288, 298
izleyici 96, 283, 286, 288, 306, 323, 325, 326, 331, 343

J
Jakobson, Roman 282, 284
James, William 223, 224, 225, 234, 246, 249, 253, 264, 268
Jefferson, Gail 76, 340
Johnson, D. Gale 225, 351
Joinet, Beatrice 201, 214
Joxe, Alain 258
Joyce, James 96

K
kabul edilebilirlik 21
Kafka, Franz 94
Kahraman, Hasan Bülent 98, 197, 309
kalabalık 266, 267
kamera 191, 318
kamu otoritesi 148, 149, 174, 175, 176
kamuoyu 127, 128, 137, 139, 146, 152, 155, 157, 176, 177, 187, 212, 267, 3210
kamusal alan 105, 126, 149, 150, 164, 167, 168, 169, 171, 172, 173
Kant, Imanuel 22, 104, 113, 152, 160
kapitalist 104, 125, 162, 206, 213, 255, 307, 337, 340, 341, 346
kapitalizm 148, 162, 175, 341
kara ütopya 306
karmaşık cümleler 32
karşı-hegemonya 344
karşıtlık 172, 286, 287, 289, 296
karşı ütopya 308, 309, 325
katılımcı demokrasi 127
katılımcı gözlem 223
katılımlı gözlem 233, 251
kenarlık 292
Kennedy, John F. 311
kişileşme 25
kimlik 30, 45, 108, 124, 167, 168, 169, 172, 173, 211, 222, 239, 246, 264, 268, 338, 340
kinetik dönüşüm 294
kirli dalgalanma 262
kişilik 98, 118, 120, 128, 129, 147, 155, 177, 198, 222, 256
kitle kültürü 88, 332, 346
kitlesel sanat 349
Kışlalı, Mehmet Ali 189, 192, 196, 197
Klein, Naomi 258
Klinkenberg, Jean-Marie 14, 279, 282, 283, 284
köşe yazısı 19
koşutluk 48
Kocaman, Ahmet 45, 323
kontur 289, 290
konum 231, 290
Köprülü, Fuat 253
Körfez Savaşı 28
Körfez Savaşı 201, 311
Koryürek, Cüneyt E. 198
köşe yazarı 192, 197, 198, 209, 210, 211
köşe yazısı 210, 211
koşutluk 158, 173, 348
kriminoloji 223, 232, 240, 242, 276
Kristeva, Julia 27
kültür 42, 50, 68, 86, 87, 88, 104, 105, 118, 120, 124, 126, 128, 129, 137, 147, 150, 159, 177, 183, 186, 203, 229, 233, 240, 241, 243, 267, 286, 332, 335, 340, 343, 345, 346, 347, 348, 350, 351

kültür çatışması 240, 241
kültürel çalışmalar 331, 334, 335, 336, 338, 339, 341, 345, 346, 348, 349, 350
kültürel (davranışçı) asimilasyon 238
kuramcı 231
küreselleşme 164, 208, 209, 308, 311
kurgu 26, 92, 97
kurumsallaşma 247
Kymlicka, Will 169

L

Lacan, Jacques 90
Lane, Diana 316, 321
Lasswell, Harold 26, 263
Lazar, Judith 222, 223, 229, 232, 271
Leibniz, Gottfried Wilhelm 22
leke 290
Levi-Strauss 350
Linklater, Andrew 124
Lucas, R. E. 224, 225
Lukacs, George 88, 166

M

manşet 19
manipülasyon 32, 189
manipüle etmek 187
Mannheim, K. 231
Marin 283
Markowitz, Harr 224, 226
Marksist 88, 106, 270, 271, 334, 341, 347
Martinet 25, 80
Marx, Karl 104, 105, 106, 108, 109, 110, 117, 118, 121, 147, 153, 179, 335, 341, 342
masal 22, 60
Masterman, Len 27, 28
Mattelart, A. 224, 229, 230, 231, 235, 250, 266, 267
McKenzie, Roderick D. 245
McLuhan, Herbert Marshall 29
Mead, George Herbert 105, 109, 114, 227, 228, 235, 236, 244, 245, 246, 263, 264, 268
medya 14, 15, 26, 27, 28, 29, 44, 53, 73, 87, 89, 105, 149, 176, 177, 184, 186, 187, 189, 194, 195, 200, 204, 207, 210, 211, 214, 222, 230, 271, 305, 306, 307, 309, 312, 316, 318, 320, 322, 323, 325, 326, 331, 332, 334, 340, 341, 342, 343, 344, 346, 347, 348, 349, 350
medya çözümlemeleri 223
medya kültürü 342
medyatik 185, 190, 193, 310, 323
Merton, Robert K. 226, 240
meta-iletişim 116
metin 12, 13, 19, 20, 21, 22, 27, 32, 33, 35, 73, 87, 90, 93, 94, 95, 98, 121, 209, 283
metin okuma 93
mikro analitik (klasik) kuram 237
Miller, M. H. 224, 226
Milliyet 196, 210, 215
Mills, C. Wright 198
Minguet, Philippe 14, 279, 282, 284
Minkkinen, Sirkka 26
modern kültür 340
modernleşme 212, 213
Mondrian 291
Montale, Eugenio 94

Morley, David 334, 345, 352, 353
mücadele 36, 69, 335, 338, 350
muhalefet 65, 339
Mussolini, Benito 86
müzik 20, 88

N

Nerval, Gerard de 96, 97
Nesin, Aziz 209, 210, 211, 216
nesne 91, 92, 108, 113, 165, 286, 292, 293, 333, 347
nesnel yaşam-dünyası 115
Nicholas, Cusalı 90
Nikodimus 298
NTV 81, 190

O-Ö

Ogburn 236
okur 13, 87, 90, 92, 93, 94, 96, 98, 187, 198, 203, 204, 205, 211
olay incelemesi 243
ortak iyi 132, 139, 140, 142, 143, 144, 148
Orwell, George 305, 306, 307, 308, 325
oynak zeminler 90, 95
oyuna davet 92, 93
öteki 13, 105, 111, 114, 121, 124, 125, 127, 166, 168, 172, 203, 246, 287, 289, 291, 293, 294, 297, 298
otorite 107, 118, 125, 197, 246
Otte, Marcel 282
öykü 19, 92, 97, 98, 187
özdeşlik 114, 161
özdeş-olmayış 114
özel alan 105, 149, 175
özelleştirme 256
özel yaşam 127, 132, 147
özgürlük 104, 105, 107, 123, 125, 127, 128, 129, 136, 137, 139, 152, 157, 173, 174, 206, 248, 250
Özkasnak, Erol (Tümgeneral) 192
Özkök, Ertuğrul 197, 200, 201, 202, 203, 205, 215
özne 108, 109, 113, 116, 123, 124, 126, 130, 136, 137, 140, 142, 145, 153, 165, 167, 168, 173
özneler-arasılık 109, 113, 136, 141, 142, 144
öznel yaşam-dünyası 115

P

Pahl, Ray 228, 270
Paris Göstergebilim Okulu 28
Parker, Alan 58, 324
Park, Robert Ezra 34, 222, 227, 230, 231, 236, 237, 243, 244, 245, 264, 265, 266, 267, 270
Parsons, Talcott 104, 106, 117, 122
Patten, Simon 232, 254
Pearl, Daniel 324
Peirce, Charles Sanders 28, 98, 234, 247, 276
Piaget 105
Pinochet, Augusto 256, 257
Pire, Francis 14, 282
plastik gösterge 285, 286, 288, 289, 297
Platon 107, 119
poetika 91
Popper, Karl 115
popüler 22, 26, 35, 52, 88, 184, 185, 187, 188, 212, 213, 332, 333, 340, 345, 346, 347, 349, 351

popüler kültür 88, 345, 347, 351
popüler sanat 333, 349
popülizm 202, 203, 341
Post-Crocean estetik 90
postmodern hermeneutik 90
pozitivizm 104, 271
pragmatik 26, 112, 115, 232, 234, 252, 283, 293
pragmatist 234, 235, 253
pragmatizm 104, 226, 232, 234, 235, 252
propaganda 13, 183, 194, 206, 234, 267
Proust, Marcel 96
Pulur, Hasan 210

R

Radikal 79, 189, 191, 192, 198, 203, 208, 209, 210, 215, 216, 324
RAI 86, 87
Ramonet 309, 310, 322
reality show 191, 320
Reckless, Walter C. 245
Redfield, Robert 238
Refik, Ahmet 253
rekabet 168, 244, 257, 258, 259, 262, 263
rekabet hukuku 258, 259
reklam 11, 13, 19, 161, 183, 184, 188, 194, 197, 199, 202, 204, 206, 214, 281, 295, 296, 297, 299
renk 14, 285, 286, 287, 288, 289, 295, 296, 300, 316
Renoir, Pierre Auguste 27, 294
Reşad, Ali 253
resim 19, 32, 40, 51, 56, 57, 292, 294, 297, 299
retorik 14, 31, 32, 281, 282, 284, 285, 350
Rockefeller Vakfı 232, 234
roman 19
röntgencilik 306, 307, 326
Royce, Josiah 234

S-Ş

samimiyet 116, 117, 118
sanatçı 85, 86, 88, 91
sanat yapıtı 92
Sapir, Edward 24, 246
Sartre, Jean Paul 89
Saussure, Ferdinand de 23, 25, 27, 28, 348
Scheler, Max 231
Scholes, Myron 224
Schultz, T. W. 224, 225
Searle, John 115
seçkincilik 202
Sedgwick 348
sembolik etkileşimcilik 264, 268
serbestleştirme 256
ses 24, 25, 32, 209
seyirlik 14, 15, 309, 315, 318, 319, 323, 326
seyirsel 184, 185, 188, 190
seyirselleşmek 186
Shakespeare, William 312
simge 19, 36, 51, 71
simgesel etkileşimcilik 122
Simmel, George 236, 238, 244, 264, 265
simülasyon 185, 312, 315
sinema 267, 281, 288, 347
sis etkisi 96
sivil itaatsizlik 30, 178
sivil toplum 124, 127, 128, 129, 137, 146, 147, 154, 156, 157,

159, 163, 170, 171, 172, 173, 248
siyasal kamu 159, 163, 176
siyasal kamu alanı 176
siyasi 29, 88, 169, 173, 185, 186, 187, 189, 193, 194, 195, 196, 207, 208, 211, 237, 250, 253, 345
sınır 119, 152, 166, 289, 300
skopolamin 308, 09
Slesinger, Donald 234
Small, Albion 235, 236, 265, 270
soap-opera 28
Solomon, Robert C. 107
Sonesson, Göran 282, 285, 286
Sonsuz Arketipler Kümesi 97
sosyal bilimler 223, 235
sosyal psikoloji 246, 263
sosyo-kültürel yaşam 121
sosyoloji 14, 15, 222, 223, 227, 230, 232, 234, 237, 242, 247, 266, 271, 272, 331, 337
söylem 12, 13, 14, 15, 21, 22, 24, 25, 29, 30, 31, 33, 35, 45, 73, 74, 134, 135, 160, 166, 194, 195, 202, 206, 208, 209, 210, 244, 281, 285, 292, 294, 295, 299, 300, 334, 351
söylem analizi 22
söylemselleşme 26, 45, 46
sözcük 12, 24, 32, 35, 36, 45, 46, 73, 74
sözcük öbekleri 35, 36
sözdizimsel 20, 342
spot 32
Staples 317
Stigler, G. J. 224, 225
Stone, Oliver 58
Stratton 335, 336, 337, 338, 339
Strauss, Claude Levi 26, 75, 274, 350
suç istatistikleri 229, 243
Sungu, İhsan 253
süremselleşme 26
Sutherland, Edwin 245
Şerif, İhsan 151, 176, 179, 253
şiddet 15, 36, 139, 242, 250, 306, 316, 317, 319, 320, 322, 326
şiir 281, 282
şiir retoriği 282
şiirsel 92, 96, 282
Şikago Okulu 14, 217, 220, 221, 222, 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231, 232, 233, 234, 235, 236, 237, 238, 239, 242, 243, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 270, 272, 273

T

Talu, Umur 197, 211, 212
tarihsellik 106, 121
Taylor, Charles 136, 168, 169
tekerleme 46, 60
telefon 21, 71, 196, 319
televizyon 28, 36, 185, 187, 188, 197, 213, 281, 305, 309, 311, 313, 314, 315, 319, 320, 323, 326, 332, 343, 347
temsil 29, 108, 110, 112, 113, 148, 149, 160, 164, 173, 175, 187, 196, 197, 201, 203, 271, 289, 297, 298, 299, 313, 318
Terim, Fatih 212
teşhircilik 306, 326
Tesniere, Lucien 26

TGRT 212
Thomas, W. I. 22, 86, 89, 222, 236, 245, 264, 270, 323
Thrasher, Frederic 245
Thürleman 283
Tocqueville, Alexis de 167
Todorov, Tzvetan 27, 285
Tomaselli 350
Tönnies, Ferdinand 238
toplum 13, 15, 30, 43, 104, 105, 106, 107, 114, 115, 117, 118, 120, 121, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 133, 137, 138, 141, 143, 144, 146, 147, 149, 151, 152, 153, 154, 156, 157, 158, 159, 163, 165, 169, 170, 171, 172, 173, 176, 187, 196, 221, 222, 223, 229, 238, 239, 240, 246, 247, 254, 263, 264, 267, 273, 306, 307, 314, 331, 346
toplumbilim 117, 220, 282
toplum kuramı 105, 114, 117
toplumsal çatışma 106
toplumsal-kültürel yaşam 121
toplumsal kuramlar 240
toplumsallaşma 106, 163, 164, 186, 269
toplumsal yaşam-dünyası 115
Toscani 295
Touraine, Alain 106, 127, 193, 206
Trinon, Hadelin 14, 282
Truffaut, François 27
Truman Show 15, 306, 309, 312, 314, 315, 326, 327
tüketici 88, 91, 166, 204, 205, 213, 258, 259
tüketim 91, 95, 138, 166, 203, 316, 319, 322, 337, 342, 343
tüketim toplumu 138, 337
tümce 19, 24, 25, 45
tutarlık 22
Tutour, Le 284

U-Ü

us 107, 115, 121, 126, 127, 129, 130, 135, 136, 137, 138, 140, 145, 151, 152, 153, 177, 252, 277
usçul 109, 111, 112, 116, 117, 118, 120, 121, 126, 151, 152, 156, 157, 169, 176
usçullaştırma 366
usçulluk 110, 116, 122, 169
uygulamacı 222
uylaşım 155
uyum 20, 22, 107, 123, 223, 252, 257, 265, 294, 319, 334, 341
uzlaşma 22, 29, 106, 116, 118, 119, 120, 128, 131, 132, 137, 140, 153, 158, 172, 270
uzman bürokrat 139
ülküsel iletişim 126, 129, 140, 144, 156
ülküsel iletişim topluluğu 141, 144, 145
ünlem 62
üretim 31, 90, 108, 109, 110, 117, 123, 124, 125, 133, 135, 138, 147, 154, 185, 201, 258, 340, 341, 342, 344
üretim güçleri 109, 117, 341
üst başlık 32

V

Vardar, Berke 20, 23, 24, 27, 80
varlıkbilgisel 122

Vauthier, Bénédicte 282
Vietnam Savaşı 311
Vinci, Leonardo da 295

W

Walbaum 295
Wallace, Mike 323
Warner, Lloyd 236
Washington, Booker, T. 201, 264
web 51, 318, 319
Weber, Max 105, 121, 126, 127, 128, 138, 145, 147, 149, 153, 165, 174, 231
Weir, Peter 312
Whannel, Paddy 349
Williams, Raymond 90, 334, 336, 337, 338, 339, 340, 345, 348, 351
Winand, Jean 282
Wirth, Louis 222, 238, 245, 270

Y

yananlam 29
Yankı Fazlası 13, 90, 93, 95
yapıbozum 89
yapıbozumcu 90
yapı-kurum 104
yapısal asimilasyon 238
yapısalcı 89, 283, 348
yapısalcılık 90, 104, 349, 350
yapısal kuramlar 239, 240
yaşam alanı 128
yaşam öyküsü 232, 242, 243
yaşam öyküsü çözümlemeleri 223
yaşam öyküsü tekniği 233, 242
yazar 86, 89, 90, 93, 95, 150, 161, 203, 211
yeniden çevrimleme 185
yeniden-yapılandırma 104
Yılmaz, Mesut 151, 202
yönelim 127, 290, 291, 300
yorumbilgisi 122
yorumlama 89, 95, 244
Youk, Thomas 323

Z

zehir 39, 43, 49, 61
zincir göç 237, 239
Znaniecki, Florian 245

Metin her şeyden önce bir yapıdır. Bu yapıda, yalnızca metnin yapısal örgüsü değil, aynı zamanda onu çevreleyen dış gerçeklik de söz konusudur. Metinsellik sözcükler arası bağıntıların yanı sıra, kesitler arası ilişkilerden de doğmaktadır. Kendi içinde hiçbir şey ifade etmemekte ancak dünya bilgisi ile kurulan bağlantı sonucu bir anlam kazanmaktadır. Bu bağlamda da gerek biçim gerek anlam düzeyinde üretimsellik olgusunun simgesi olarak farklı biçimler ve farklı anlamlar taşımaktadır.

Metin Çözümlemeleri adlı kitapta yer alan metinler, tekrar okunmuş, altüst edilmiş, çözümlenmiş, ayrıştırılmış, yeniden üretilmiş ve inşa edilmişlerdir. Çözümlemeye ya da yeniden okunmaya alınan metinlerin bağıntıları, anlam kaynağına yaslanarak, eriştiği her yeni noktada, kendini yeniden üretmekte ve yeniden yorumlanabilecek duruma gelmektedir. İnsanoğlunun adeta bitmeyen uğraşısı olarak nitelendirebileceğimiz metin çözümlemeleri, bir yandan metnin nasıl eklemlendiğini çözümlerken, diğer yandan kurguyla gerçeklik izleniminin örtüştüğü alanı da ortaya koymaktadır.

Kendi alanlarında yetkin akademisyenlerin eseri olan *Metin Çözümlemeleri*, okuru da oyuna dahil ederek ona önemli bir sorumluluk yüklüyor... Önceden kazandığı bilgi ile metin arasında kuracağı ilişki becerisini geliştirme sorumluluğu...

AYRINTI • SCHOLA AYRINTI
ISBN: 978-975-539-533-3

THK
024877
000

25 ₺